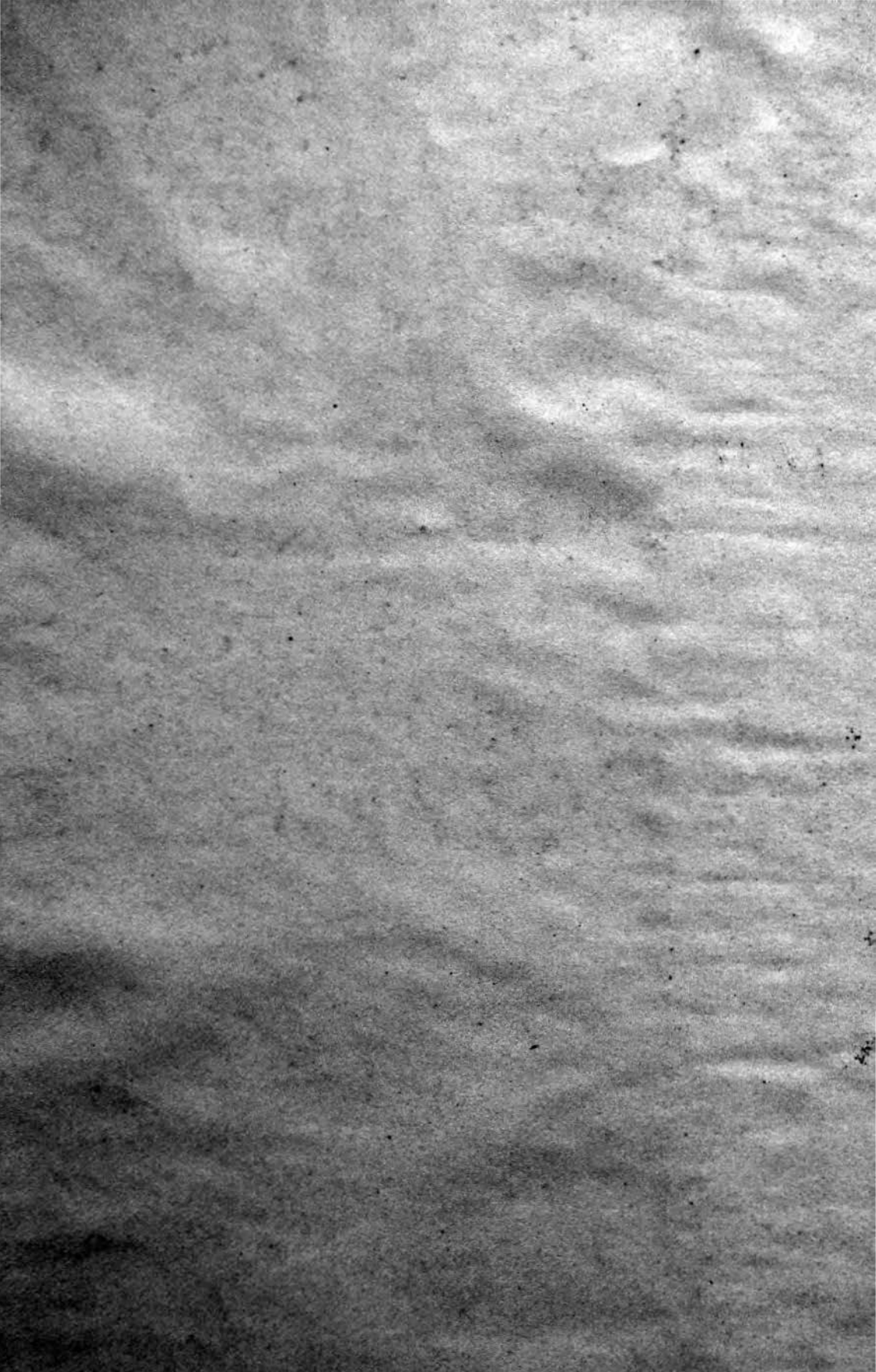

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Engel ... as ...

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1913.

BUDAPEST.

1913.

EVKÖNYV

ALGAL

AN DER MAGYAR IRADALMI TÁRSULAT

IV. ÉVFOLYAM

BANÓCSI JÓZSEF

1918

BUDAPEST

1918

Miss King

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XXXVI.

ÉVKÖNYV.

1913.

BUDAPEST.

1913.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1913.

BUDAPEST.

1913.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ.

«Mi szép a remény, mi boldogító a gondolat, hogy ha egyszer nem leszünk, belőlünk valami megmarad, egy tett, melynek említésére az utókor felhevül, egy dal...» Eötvös József részére ez a remény valóra vált, ez a gondolat joggal boldogíthatta: dala, szava, hirdetése él és hat; tettei, művei, alkotásai, intézményei fönnállanak, fejlődnek. A kört, melyre emberi tevékenység kihat, ő maga ekkép határozza meg: Családunkat inkább kell szeretnünk mint minmagunkat, hazánkat inkább mint családunkat s az emberiséget inkább mint hazánkat. Eötvös maga e körök mindegyikének élt, Európa tiszteli nevét, hazája híven őrzi emlékét s történelmi ünnepként készül megülni születésének századik fordulóját.

Bennünket magyar zsidókat nemzetünk és vallásunk kettős hálája indít áhítatos megemlékezésre. Le kell rónunk tartozásunkat egyrészt nemzetünknek egyik legnemesebb lángelméje és lánglelke iránt, másrészt vallásunknak nemcsak jogi felszabadítója, hanem fenkölt megértője iránt. Az emlékezők, a tisztelők első sorában illik hálálkodnunk. Műveinek teljesebb kiadása, a róla készült két újabb életrajz, melynek egyike (Voinovich Gézától) a költőből a korát, a másika (Ferenczi Zoltántól) tágabb történelmi

háttérrel műveiből és korából a költőt és az államférfiút magyarázza, módot adnak arra, hogy most erősebben megvilágítsuk, mi fűzi a zsidóságot Eötvös-höz, mivel tartozunk dicső emlékének.

Ha Vörösmartyt, ha Aranyt, ha Petőfit, ha Tompát tekintettük a zsidóság szempontjából, egyéniségüknek csak egy töredékét világíthattuk meg.* De ha Eötvöst szemléljük a zsidóság szögletéből, oly távlat nyílik előttünk, mely az embernek, a költőnek, az államférfiúnak, a gondolkodónak egész nagyságát engedi mérnünk.

Eötvös mint író.

«Szívem minden elnyomás ellen feldobogott», kiált föl Eötvös a zsidóság nyomorúságának láttára. Szívének ezen dobbanása százszorosán hangzik vissza műveiben.

Mikor Toldijának sikerén buzdúlva Arany János további epikus hősekről gondolkodott, Csák, Rákóczi és Dózsa György fordult meg fejében. «Dózsát mosolygod talán? — írja Petőfinek 1847 febr. 28-án — Hisz' tette nem volt egyéb, mint egy kis *reakció*, a természet örök törvénye szerint. Históriaiban ugyan semmivel bírók harca a vagyonosok ellen; de szerintem elnyomottaké az elnyomók ellen.» Petőfi ter-

* Vörösmartyról: IMIT Évkönyve, 1901., 1.

Aranyról:	“	“	1898 301. és 1912. 133.
Petőfiről:	“	“	1900 1.
Tompáról:	“	“	1900 395.

mészetesen még túltesz Aranyon: «Én Dózsát a magyar történet egyik legdicsőbb emberének tartom és szentül hiszem, hogy lesz idő (ha fönnmarad a magyar nemzet), midőn Dózsának nagyszerű emlékszobrot fognak emelni és talán mellette lesz az... enyém is.» Arany, a «népi sarjadék» nem valósította meg ezt a szándékát. Eötvös, az arisztokrata, Petőfi és Arany ezen eszmeváltásának idején, amelyről sejtelve sem lehetett, már mélyen benne volt Dózsára irányuló történelmi tanulmányaiban, melyeknek eredménye lett nagy regénye: Magyarország 1514 ben.

Eötvös a történelmi valósághoz kötve érzi magát. Emellett mennyi szeretet, mily lelkesedés az elnyomottakért! Dózsa maga minden gyöngeségével, minden hiúságával áll előttünk, de így is mennyivel fölötte áll az elbizakodott, gyáva nemesség fölött. Mikor a királyi palotában szembe kerül a rajta mulatozó nemesekkel, szinte oly hatalmasnak tűnik föl, mint az öreg Toldi a csúfolódó apródok közt; minden fény Dózsán ragyog, minden folt a pulya «előkelőket» csúfítja. Zápolyában, a nemesség országos vezérében mennyi hitványság, mennyi nemtelenség! Lőrincz pap, a parasztlázadás fanatikusa, úgy tesz Bakács primás mellett, mint kufár mellett a lángoló próféta.

És a költött alakok közül a «dicső» Ártándi Pál személyesíti meg a nemesnek aljas önzését szemben Orbán deákkal, az önfeláldozó jobbágygal; a nemeseknek ez a képviselője nem állhatja az összehasonlítást tulajdon huszárjával sem, aki átlát kéjhajhászó önzésén. A pórhad maga gyülevész csöcselék. «A nép

közt sok salak van, de vannak darabok, melyekből meglátni, hogy az egész mégis egy nagy aranybánya» s azért merít az alsóbb néposztályok ismeretlen aknáiból, hol minden hazának kincsei hevernek.

Ebből az aknából bányászkodott volt akkor is, mikor megalkotta leghatalmasabb művét a kiváltságok döngetésére: a Falú jegyzőjét. Viola a haramiává lett jobbágy, erőben, nemességben messzi felülmúlja az esküdteket, szolgabirákat, alispánokat, főispánokat, bárókat, megbírja a párhuzamot a nemes Tengelyivel. A gulyásnak is kevés méltó párja akad a nemesek közt, Violánénak, Liptáknénak a főúri dámák közt.

Amikor a kiváltságok meg is szűntek, Eötvös még mindig a nép rétegei közt kereste költészetének kincseit. A nemzet elnyomatásának idején a «Népkönyvkiadó Egyesületben» javasolta Auerbach Bertold falusi történeteinek fordítását, maga pedig kis sorozatát adta ily *magyar* falusi elbeszéléseknek.

Eötvös még a cigánysátorban is talál méltánylásra rászolgáló alakot. Ilyen Polgár, aki Telegdy Fruzinát és Bebek Katalint megmenti. Sőt eszményi cigányt is alkot: Peti cigányt, aki a francia romantika alakjaira emlékeztető módon csodaszerűen ott terem, ahol szükség van rá, minden veszedelmes titkot kiles, minden sürgős üzenetet elvisz s így az üldözötteket megmenti, a gazságot megbénítja. Eötvös nem húny szemet a cigányság tolvaj hajlandóságai, könnyelmű természete előtt, de történelmi megértéssel, emberséges szájalommal tekinti «Pharaó népét»,

«melynek földi hivatása talán csak abban áll, hogy körülvándorolva a nemzetek között, intse mindenikét, mi nyomorult az, ki hazáját elveszté.» Az eszményített Petinek ajkára a cigány néplélek fohását teszi költőnk:

Más népeké a nagy világ,
Nekünk hely nem marad;
Hazátlan a cigány, szegény,
Hazátlan, — de szabad!

Ez a panasz emlékeztet Izráel fájdalmára, a mint azt Byron öltötte megindító szavakba melyeket Eötvös jeligéül tett a zsidók emancipációjáról szóló ragyogó tanulmánya elé:

The wild — dove has her nest, the fox his cave,
Mankind their country, — Israel but the grave!

Már most Eötvös József, aki félszázaddal a rutén mentés előtt már megértette a rutének nyomoruságát is, ő, az elnyomottak szószólója, a jobbágyok dicsőítője, a cigány eszményítője, mikép mutatja be, mikép szerepelteti költői műveiben a zsidókat? A válaszon szabad meglepődnünk: zsidó alakjai kedvezőtlenül, néha visszataszítóan állnak előttünk.

A XVI. század nagy küzdelmeiben alig látja a zsidóságot, — hisz' a jobbágyság, polgárság, nemes-ség harcában nem volt mit vesztenie, mit nyernie. Észreveszi a vörös vagy sárga köpenyt, melyet a zsidónak viselnie kellett, de a történetíró higgadt-ságával megérti, hogy a középkorban mindenkinek rangját ruháján lehetett leolvasni. Átvezet bennün-

ket Buda zsidóvárosán, de nem érez és nem éreztet fölháborodást az ily elkülönítésen. A zsidóknak mindössze annyi szerep jut, hogy mint uzsorások szorongatják Telegdit; kezükből Szaleresi, a gazdag polgár menti meg őt.

Az újabb korban is rendesen pénz emberének, gyakran uzsorásnak tűnik föl a zsidó. Már a Karthausiban is Salamon zsidó az uzsorás s a regényben zsidó néha egyenest rokonértelmű uzsorással.

Hasonló a szerepe a Falúsi elbeszélésekben. A zsidó bírja haszonbérben a legnagyobb malmot, zsidónak szállítják Nagyváradról a pálinkát («A molnár leány»), az öreg gulyás meg van győződve, hogy végre is csak a zsidó viszi el a termést (Téli vásár), a nemesi kúriát pálinkaházzá alakítja át a zsidó. (Egy gazdasszony levelei.)

«A XIX. század bárói» töredéke egy regénynek, melyet Eötvös Gyulai Pál előtt főművének jelzett s «melyet a modern társadalom tükréül szánt.» Szembe akarta állítani a születési- és pénzarisztokráciát. Kávéházban, üzletben, szalónokban vonulnak föl előttünk a túlnyomóan zsidó alakok. Tréfás célzás történik még arra a fortélyra is, mellyel a zsidók állítólag megnagyobbítják a liba máját. A nagyvárosi könnyű élet és az erkölcsileg is kockázatos vállalkozás képviselői nem bontakoznak ki jellemük vagy jellemtelenségük egészében, inkább külső körvonalaikban jelentkeznek még; Erdey, alias Förster úr, a vagyonbukott kereskedő; Csabay úr, aki nevét másoknál inkább mondhatja sajátjának, minthogy hosszú megfontolás után azt ő önmaga adta magá-

nak, aki nem fon és nem sző s mégis, ha nem is oly dicsőn mint Salamon király, legalább az utolsó divat szerint öltözve jár, Ergery-Erger úr, Smaragder úr, a Saskövyek gyapjújának vásárlója; Olajág szül. Mandelbaum Simon úr, a merész pénzügyi vállalkozások mestere. Ennek tanítványa, vagy talán áldozata Edmund: alkalmazottja a báróvá lett milliomos Casagrandenak. Edmund életét egy törekvés irányítja, mihamarább szeretne meggazdagodni, mert kedvét abban leli, hogy lovat tart és úrfiakkal barátkozik. Olajág úr tanácsára Edmund gyümölcsözteti Casagrande bárónak bizalmát; 24%-ra kamatoztatja urának pénzét a maga javára; továbbá arra törekszik, hogy Casagrande leányának, Blankának elnyerje kezét. Casagrande báró maga nem áll világosan előttünk, nem ismerjük meg jellemét, sőt eredeti nevét sem. Annál teljesebb és kedvezőbb fény övezi leányát Blankát, bizonyosságul nemcsak annak, hogy egy-két nemzedék multán a legjobb társaság is megbecsüli az aranyat, «bármily sötét bányából vagy iszapos folyóból került», hanem annak is, hogy a következő nemzedék már a jó társaság legszebb tulajdonságait sajátíthatja el. Hasonlóan Gustav Freytag regénye a *Soll und Haben* az elvetemült zsidó uzsorás fiát Bernhardot ideális érzésű és erkölcsű ifjúnak tünteti fel.

A legkidolgozottabb és figyelemre legméltóbb zsidó vonásokat és jellemeket a Falú jegyzője adja. Legfőbbjéről tüzetesebben kell szólnunk. Lássuk a másodrendűeket. Itt van Icik, a boltos és pálinkás, aki a bort még meg nem termett gabonáért méri jó árban;

Európa és a két India kelméinek árusítója; 15 főből álló családja szombaton szép bársonybugyogóban szokott a tornác alatt ülni. Peti cigány zsidó kigyónak nevezi, mely belső barlangjába szeret rejtőzni tallérzaeszkóihoz. A Falú jegyzője oly zsidó társaságot is említ, mely 400 forintért a pálinkási jegyzővel addig és úgy játszik, hogy a tisztújításon részt ne vehessen.

Mielőtt Eötvös legjelentősebb zsidó alakját, a Falú jegyzőjének Üveges Jancsiját szemügyre vennők, jöjünk tisztába a pénznek, a vagyonhajhászatnak, a plutokraciának ezen alakjaival, illetőleg Eötvös fölfogásával ezen alakjairól.

Ezt a fölfogást Eötvös elég gyakran adatja és adja elő. Midőn a később karthausivá lett Gusztáv kéjhajhászó korában fogadást ajánl, hogy elnyeri Betty szerelmét, tiltakozik az ellen, hogy ezt pénzzel tenné s hozzáteszi: «én nem vagyok zsidó.» A kegyetlenül higgadt Werner kioktatja, hogy: «semmivé teszi a keresztyén vallást a hazában, ha mindazokat, kik ily dolognál inkább pénzökben, mint tőkélyeikben biznak, a zsinagógába küldi»; a pénz nem megvetni való, «a zsidók megtanulták becsülni e világ kulcsát, mellyel minden tárva áll előttök», «átlátták, hogy az, mivel keresztyének között mindent vehetnek, megérdemli, hogy érte fáradjanak.»

Itt a cinikus Werner szólal meg ekkép. De így ítél Eötvös közvetlenül egyik legelső komoly tanulmányában (Szegénység Irlandban), ahol a zsidóság gazdagodása bizonyítékul szolgál arra, «hogy minden állhatatos törekvés célját végre eléri.» Így váltak

gazdagokká a zsidók, üldözve mindig s mindenütt, megfosztva birtokuktól, sőt személyes bátorság nélkül, olyannyira, hogy például a bretagnei assisek 1239-ben a zsidók gyilkosai ellen minden panaszt tiltanak. Nem látjuk-e végre a XVI. században e népet a hatalom azon polcára emeltetve, hogy Livornóban a Medicaeusok hatalmának legszebb korában közmondássá vált: jobb a nagyherceget megverni, mint egy zsidót; ezen pénzen alapult hatalomra nem az emelte-e, hogy a zsidók a pénzkeresésre, mint egyetlen lehető életcélra, századokig kényszerítve valának.»

A pénzarisztokráciát egyébként Eötvös nem is köti a zsidósághoz. Porvárt, Taksonymegyében, Talléros János képviseli. Eötvös nem látja be, hogy azok, kik a régi arisztokráciát annyira becsülték, miért vetik meg ezt az újat. «A régi arisztokráciának kezdete homályos s valóban nem egy család alig tudja megmondani, kitől származik; nincs-e ez így újabb arisztokratáinknál is, hol senki nem tudja: a tőzsérnek apja vagy nagyapja hol szerezte az első forintot, melyen roppant vagyona épül? Az első, ki nagy családokból magát kitünteté, sokszor híres rabló volt, ki hatalmas karddal egész vidékeket rémülésben tartott. A tőzsér néha híres uzsorástól, vagy csalótól, vagy tolvajtól származik.» Amikor Eötvös le is veti a gúnynak palástját, akkor sem látja a birtok arisztokráciáját szörnyűségnek, iparúzó századunk gyalázatának, sőt meggyőződése, «hogy minden arisztokrácia nagyobb vagyonnal kezdődött», akár fekvő birtokkal, mint Európa legtöbb államában, akár más

értékekkel, mint például Velencében. Amint egyrészt a börze hatalmát gazdasági bajaink jelének tekinti, úgy másrészt (a Gondolatokban) megokolja, miért nem tanusít különös tiszteletet a származás arisztokráciája iránt.

Regényeiben is hathatósan szemlélteti Eötvös, miért hajhássza a zsidó a vagyont. A gögös Rétyné beleegyeznék abba, ha mostoha fia gazdag zsidó leányt venne el; Nyúzó szolgabírónál gazdag zsidó ellen szinte lehetetlen pört nyerni, viszont a szegény zsidókat minden tisztújításkor elverik, nehogy elbizakodjanak, hogy a hivatalok új betöltésével helyzetük valahogy változott. A gazdag zsidónak alig van szüksége emancipációra. «Az emancipáció, tagadni nem lehet, hazánkban nagy lépéseket tesz. A zsidók, mert magukat egyenesen nem emancipálhatják, lassankint mindenféle kötelezvények által a keresztyéneket kezdik emancipálni s ez mint tudva van, eredményre nézve egyre megy. A zsidóság hazánkban e pillanatban (1845-ben) oly hegyhez hasonló, melynek alja még sötét homályban áll, de melynek aranyozott csúcsára nézve a nap már feljött.» A gazdag zsidó tehát hatalmas, de aki «senkinek gyapját vagy gabnát meg nem veheté, sőt még a dohánykereskedésben sem vett részt», annak szánandó sorsát Eötvös bemutatja nekünk legjelentősebb zsidó alakjában, Üveges Jancsiban.

Üveges Jancsi a zsidóság legfőbb képviselője Eötvös műveiben. Első pillanatra megdöbbenünk ilyen képviseltetésünkön. Ez a csúf, elvetemült alak ábrázolja a zsidót, a legjobbaknak ez a veszedelme,

leghitványabbaknak ez a cinkostársa, ez a bérgyilkos! De ne háborogjunk, értsük meg azt a szeretettel határos mélységes szánalmat, melyet ő Üveges Jancsi iránt érez és ébreszt. Arra született, hogy családja nyomorúságát ossza. Már mint gyenge fiú a világ minden igazságtalanságát szenvedte. Gyermekkorában hagyja el a szülői házat, hogy a mindennapi kenyérért küzködjék, «nem becsületes munkával, mert hisz' attól a zsidó eltiltatott, de fortelylyal s csalfasággal, földön csúszva mint a hernyó, melyet az átmenő gondtalanul eltapos, gyűlöltetve, üldöztetve: ez az, mit a zsidó multjában talál.» «S mi bámuljuk, ha a zsidó megromlott, ha azon magasabb érzelmeket, melyek az emberi természetet nemesítik, e népnél ritkábban találjuk? Engedtünk-e neki tért, hol e nemesebb érzelmeket használja? e haza gyermekének ismerte-e őt, hogy tőle szeretetet kaphatna? mi felebarátilag bántunk-e azzal, kit most önösséggel vádolnak?

Ez a helyzet, melybe a zsidó e művelt század közepett legalább hazánkban állított. Ami ennyi elnyomás után lelkében nemes érzelmekből még megmarad, csak az égő gyűlölésben mutatkozhatik, melyet irántunk érez.»

Eötvösnek regényei és elbeszélései később keletkeztek, mint ragyogó tanulmánya a zsidók emancipációjáról. Eötvös fényesen kimutatja, hogy a polgári jogokat nem jutalomkép adják, hogy azok minden embert megilletnek. Ha vannak a zsidó fajnak fogyatékoságai, ha a vagyonszerzésre feltűnő mohósággal veti magát, ily irányban százados elnyomás

szoritotta. Eötvösnek a maga irányzatára épen megromlott, bűnös zsidóra volt szüksége. Jól tudja, mennyi emberi, családi, erkölcsi erény rejtőzött ezekbe a nyomorúságos elnyomottakba, de ő az elnyomásnak ép romboló, lealacsonyító, mételyező következéseit akarta föltárni. Üveges Jancsi az elméleti tanulmányoknak költői illusztrációja.

Még egy figyelemreméltó vonással szemlélteti Üveges Jancsi a zsidók emancipációjáért izgató iratot. Halálos ágyán Vándory, a református lelkész, Üveges Jancsinak egyetlen jótevője, a haldoklót a keresztyénségre akarja téríteni. A nyomorult, bár mekkora hálát érez is az eszményi pap iránt, állhatatos marad. «Apáim vallását nem hagyhatom el. Mily alávalónak kellene lennem, ha, miután életemben alig tettem más jót, mint hogy magamat vallásomtól elcsábíttatni nem engedém, most megrontom még ezt is, s hitemtől elpártolok. Nincs semmi, mit a tiszteletes úrért nem tennék, csak ez egyet ne kívánja tőlem.» A lelkész inti, hogy a keresztyén vallás a szeretet vallása. «A haldokló arca elkeseredett kifejezést ölt! «A szeretet vallása?! — kérdezen minket zsidókat, mit tapasztaltunk?» Eötvös maga fájdalmasan érezte, «hogy a keresztyénség nevében a szeretet igéit a gyűlölet és türelmetlenség zászlóiúl használták fel.» (A XIX. század eszméi I., 365.)

Eötvös ugyan azt vallja, hogy a térítő buzgóság «nem kinövése, hanem következése minden erős hitnek», de a számításból, gyöngeségből, meggyőződés nélkül való hitcserét mindenkor kárhoytatta. Már 1843-ban szembeszáll oly javaslattal, mellyel «szám-

talán térítési kísérletnek nyitnatnék út és kapú.» Második minisztersége idején pedig azt a fölfogást képviselte és érvényesítette, hogy az áttérést lehetővé kell tenni, de nem oly könnyűvé, mintha az merőben közönyös tény volna.

Igen kemény ítéletre száll az angol kormányzat, mely az ireket és főkép az ír papokat a katholicus vallástól el akarja tántorítani, mely a hitehagyót és besugót díjazza: «csak egy alávalóságtól függ s az apostata nemcsak a törvény minden jótéményét, de még külön jutalmakat éldehet, melyekre másnak számot tartani nem lehet.»

Sokan a hitehagyást kárhoztatják, mikor az saját vallásuk rovására történik, de elnézők, ha a maguk hite részére folyik a lélekfogdosás. Eötvös magasan fölül emelkedik az ily kétféle mértékkel való mérésen. Amint alávalóságnak bélyegzi az ír katholicusoknak bérrel fizetett hitcseréjét, szintúgy [megbecsüli a zsidónak önfeláldozó ragaszkodását a maga vallásához: «vajjon azok, kik a zsidókat nemzeti romlottságuk miatt minden jogtól megfosztanak, elfelejtik-e, hogy a zsidónak csak keresztelés szükséges, hogy mindezen jogokban részesüljön; hogy csak egy alávalóság kell, csak egy tettetéssel több s hogy az, aki Mózes vallását meggyőződése ellen elhagyá, mihelyt vallástalanná lett — azaz: az országnak erkölcsiségére nézve egy biztosítással kevesebbet ad — körünkbe felvétetik; s vajon, hol ez létezik, hol az apostasia minden polgári jognak elnyerésére biztos utat nyit, lehet-e jó lelkiismeretességgel a zsidó erénytelenségét felhozni polgárosítása ellen?»

Ekkép látjuk tehát az elaljasodott Üveges Jancsi-ban is Eötvös nemes izgatásának egy hatásos eszközét, a zsidósággal való együttérzésének hatalmas bizonyosságát. Itt is az elfogultságot, a kiváltságot, a balitéletet döngette. Bámulnunk kell azt az önfeláldozó elfogulatlanságot, melyet Gyulai Pál oly művésziesen kidomborít: Eötvös semmit sem örökölt atyjától, csak születésének kiváltságait s ezek ellen küzdött egész életén át. S ha igaz, mit ő maga vall, «hogy tiszteletünket és szeretetünket csak az érdemli, kinek Isten szívet adott, hogy embertársai szenvedéseit megérthesse», vajjon ki szolgált Eötvösnél jobban reá a mi becsülésünkre, a mi hálánkra. Üveges Jancsi irányzatos torzrajzával is a balitéletet, a kiváltságot támadta. A zsidósággal szemben is igaz az ő vallomása:

Mit ezrek némán túrve érezének,
Eltölti égő kínnal lelkemet.

Eötvös mint államférfiú és miniszter.

Eötvösben az ember, a hívő lélek, a költő, az államférfiú bámulatosan összhangzó egyéniséggé olvadt. Mint vallásos ember felháborodik az igazságtalanságon, mint költő kipellengérez, mint a kormány tagja hatáskörében megszünteti.

Két vallás- és közoktatásügyi miniszterkedése közül az első (1848-ban) a küzdelmeknek, a második (1867-től haláláig, 1871-ig) az alkotásoknak kora. Végső eszménye, «hogy az állam egyáltalában nem ismer vallásfelekezetet, hanem minden vallásfeleke-

zet gondoskodik magáról, mint Amerikában.» A választ még aranyláncczal sem szabad az államhoz fűzni, «különben csak államvallás lehetséges s nem keresztyénség.» Átmenetül elfogadja az 1848. törvény irányzatát, hogy az állam gondoskodik minden felekezet szükségleteiről. Ily felfogással követeli és tőle telhetőleg megvalósítja a felekezetek szabadságát, egyenlőségét és egymás közti viszonyosságát. Ezeknek az elveknek végső következése az a határozat, mellyel 1869-ben a képviselőház központi bizottsága utasítja a miniszteriumot, «hogy az általános és teljes vallásszabadság, egyenlőség és viszonyosság dolgában törvényjavaslatot nyújtson be.» «1870-ben be-terjesztett törvényjavaslata nemcsak a hazánkban már meglevő, hanem bármilyen vallás szabad gyakorlatát s akár új felekezetek alakulását kívánja biztosítani.»

Ennek az útnak állomásai: az unitárius vallás egyenjogúsítása még Eötvös első minisztersége idején, majd pedig a zsidók egyenjogúsítása, a román és szerb egyház önkormányzata, a zsidó kongresszus, melynek rendeltetése volt a zsidó autonomiát előkészítenie.

Ezért az egyenlőn mérő igazságért Eötvösnek kellett is támadást állania, szemére lobbantották, hogy a protestánsok jogait kiterjesztette, az unitáriusoknak, a zsidóknak jogokat adott, szintűgy a nem egyesült görögöknek is, egyedül a katolikusokról nem gondoskodott. Eötvös arra utalt, hogy a katolikusok amúgy is bírnak minden jogot. Vallásossága magasztosan összeforr igazságszeretetével abban a magya-

rázatban, mellyel eljárásáról beszámol: «hogy éppen azon keresztyén szeretettől vezéreltetve, melyre a katolikus vallás bennünket tanított, más polgártársainknak jogokat adtunk s ezáltal legvilágosabban mutattuk meg, minő jónak és szépnek kell lenni azon vallásnak, mely az országnak majoritását arra bírhatta, hogy a minoritás iránt igazságos volt.»

Sajátos szempontunkból Eötvös miniszteri alkotásai és intézkedései közül itt elsősorban a zsidók polgári egyenjogúsítása és az 1868. évi kongresszus tartozik reánk.

A zsidók emancipációja, melyet Eötvös mint miniszter megvalósított, politikai pályája kezdete óta foglalkoztatta. Időrendben harmadik tanulmánya szól erről a kérdésről. A zsidóságban a bolygó zsidó legendája testet öltött. Miért üzik, miért üldözik a zsidót? Vallásos vakbuzgóságból? Lehetetlen, hisz korunkat inkább a hitbeli nemtörődömség jellemzi, mintsem a túlzó hév; az atheistát nem sújtja büntetés. Vagy talán, mert a zsidók keresztyén vérellenek, vallási okból ölnek vagy vallásukból hamis esküre jogosultak? A középkor ezen meséit egy-két dajkán kívül senkisem hiszi többé. (Eötvös ezt 1840-ben írja, Tisza-Eszlárt pedig meg nem érte.) Komolyabb színben három ok tűnik föl: 1. a zsidók romlottsága megmértelyezné a társadalom erkölcsét, 2. a zsidók külön nemzetisége veszélyezteti a hazát, 3. a zsidók hite fenyegeti a keresztyén vallást.

Eötvös sorra szedi ezeket az okokat.

Ha a zsidók romlottak, a keresztények tették azokká s itt megindítóan festi a zsidók vértanúsá-

gát. Kimutatja, hogy szabadságuk korában földműveléssel, mesterségekkel foglalkoztak, hogy azokban az országokban, melyek megadták nekik a polgári jogokat, azokra méltóknak bizonyultak. Különben a polgári jogok mindenkit megilletnek, azokat eleve elkobozni valakitől nem szabad, «mert a spanyol bosszúálló, a hollandi fukar, a nápolyi nem vitéz, a görög tetető: e nemzetek polgári jogok gyakorlására alkalmatlanok?» Vagy csak a zsidó az? Mily fölfoghatatlan, «hogy Isten épen e föld legrosszabb népét választá magának; hogy épen a legalábbvaló, legjobbíthatlanabb népnek hirdeté igéit, melyek valásunk alapjául szolgálnak.»

A második ok, hogy külön nemzet akarunk lenni s ezért a magyarságot veszélyeztetik. Eötvös itt veszedelmet egyáltalában nem lát, mert meg van győződve, «hogy minden nemzetiségnek fenntartása az egész nemzet érdekében fekszik.» Hogy pedig a hazát szeressék, ahhoz szabadság kell. A «honszeretet soha szolgák erénye nem vala.» Ugyanegy nép szabadságban erényes, rabságban elvetemedett. Számos példával bizonyítja, hogy keresztény felekezetek hazájok ellen törtek. A nemzettel való egybeforrás akadályául leginkább az étkezési törvényeket, a külön ünnepeket, a Messiás-varást, mellyel egymás hazába vetik bizalmukat, hányják föl a zsidóknak. De a bőjtök sem választják el a katolikusokat a protestánsoktól, — a görög-keletiek más számitás szerint ülik meg ünnepeiket, — a Messiás-hit pedig nem egyéb, mint az a reménység, hogy az emberiség a tökéletesedés, az igazság felé halad.

A harmadik ok: a zsidók vallása veszélyes. Ezzel szemben kimutatja a Szentírás erkölcsstanát ép azokon a parancsolatokon és tanításokon, melyek ma is vallásoktatásunk középpontjában állanak. A biblia utáni zsidó irodalmat Eötvös szemelvényes fordításokból ismeri. Döntőnek azt nyilvánítja, hogy a mai zsidóság miként fogja föl a vallását: másként mint a régi korok írásai, például még keresztény adós nem tapasztalta, hogy zsidó hitelezője a hetedik évben elengedte volna a követelését. Szintúgy egykori szenvedések miatti elkeseredettségből fakadó gyűlölködő kitörések nem irányítják a zsidóság mai erkölcsét.

Ez a három főok. Emellett néhányan arra hivatkoznak, hogy Isten maga bünteti a zsidókat önvétkükért, hisz' szent könyveikben áll, hogy elleneiket fogják szolgálni, éhen-szomjan, remegve éjjel-nappal. Eötvös tiltakozik az ellen, hogy Isten emberekre bízta volna a büntetést.

További mellékokok: ha a zsidókat el nem nyomják, kevesbedni fognak az áttérések. Eötvös visszatekint az erőszakos térítésekre, melyeket Luther és I. Gergely pápa kárhoztatott. Közeledést csak szabad meggyőzés és meggyőződés teremthet.

A legigazibb ok, a gazdasági féltékenykedés, félnek a zsidók versenytől, mert vagyonukkal elnyomják versenytársaikat. De ekkor — veti ellen Eötvös — nemcsak a zsidókat, hanem minden gazdag embert kellene kirekeszteni a céhekből s másrészt még a gyámoltalanságnak, a tehetetlenségnek kellene kiváltságokat biztosítani.

Pedig a kiváltságokat kell, hogy a szabadság váltsa fel.

Ennek a röpiratnak velejét Eötvös a főrendek tábláján 1840 március 31-én előadta. Az emancipáció ellen felhozott okok közül a három főbbet cáfolta; de ha elfogadjuk is mindazt, amit a zsidók ellen felhoznak, — úgy érvel Eötvös — ezeket a vizsátságokat és veszedelmeket mai jogtalan állapotjuk nem tudta megakadályozni s így nincs ok arra, hogy ez a jogtalanosság továbbra is fennmaradjon.

Erre a fölszólalásra Eötvös, úgy látszik, különösen büszke volt. Mikor 1869-ben hibáztatták, hogy nem szólalt fel a vallásszabadság megvitatásánál, méltán védekezhetett: «Én a vallások szabadsága, egyenlősége és viszonzossága mellett szoltam 1839-től kezdve egész életemen át mindig. Én ezen elvekért küzdöttem szóban és írásban akkor, mikor, hogy fölszólaltam, például az izraeliták emancipációja mellett, még sokkal több ellenszenvre talált és vádra adott alkalmat, mint most az, hogy hallgatok.» Még világosabbá válik az a jelentőség, melyet Eötvös az emancipációnak s érette folyt küzdelmének tulajdonit, abból a leveléből, melyet 1867 december 24-én fiához, Eötvös Lóránthoz intézett: «Tegnap ment át zsidó emancipáció a főrendeknél. Csak négyen szavaztak ellene, a többi nagy úr hatalmasan szónokolt az egyenlőség mellett. Én 1840-ben tartottam nagy beszédet ez ügyben, mely akkor méltóságos kollégáim között nagy botrányt okozott. 1842-ben irtam az emancipáció mellett (Eötvös téved, mert híres tanulmánya 1840-ben jelent meg), mi természetesen

még nagyobb skandalumot okozott és azért ez alkalommal hallgattam. Valószínűleg akkor jobb lett volna, ha hallgatók s most ha szólok s diadalmi zajt ütök, hogy azon elvek, melyeket én mondtam ki először, az egész ország által elfogadtattak. Barátaim tanácsolták ezt, de elhagytam. Először azért, mert nem fér össze nézeteimmel, hogy nagy kérdések közé parányi személyemet vegyítsem; másodszor mert igen nevetségesnek tartanám, ha azt, mit végre is csak a mindig terjedő világosság s a közvélemény hatalma vitt véghez, magamnak tulajdonítanám.

Úgyis az egész szavazat nem meggyőződésnek eredménye, hanem csak azon félelemnek, mely urainkat megszállta, hogy a közvélemény által ne tartassanak annak, miknek őket jobb ismerőseik tartják: obskürans, mindenben hátramaradt úri embereknek. Nem volt semmi kedvem, hogy a diskuszióban részt vegyek s így a beszéd, melyet azon esetre készíték, ha valaki a törvényt ellenezné, kárba vészett. Én a politikában valóságos Zukunftmuzsikus vagyok, ki egész életemen át oly dallamokat énekeltem, melyeket húsz évvel később minden susztergyerek fütyöl, de melyeket akkor senki érteni nem akart.»

Az 1868-iki zsidó kongresszus nem szerzett Eötvösnek ily osztatlan elismerést; egybehívását egyrésztől dicsérték, másrésztől rosszalták. Eötvös elhárítja magáról úgy a magasztalást, mint a gáncsot: neki, úgy volt meggyőződve, egybe kellett hívnia a kongresszust az egyenjogúsítás következtében. Maguk a zsidók sínylettek ügyeik rendezetlen voltát, mindenfelől panaszok érkeztek hozzá, «azokat, kik nem

szólottak, természet szerint tekintetbe nem vehettem, hanem csak azokat tekinthettem, kik nyilatkoztak és akik ügyeik rendezését óhajtották». Jókai Mór hibázatta, hogy Eötvös a kongresszus választási módját octroival állapította meg. Eötvös kijelenti, hogy ő erre más módot nem lát egy felekezettel szemben, melynek eddig önkormányzata nem volt. Egyébként úgy ezen választási eljárásnak megállapításánál, mint a kerületek beosztásánál oly izraelita férfiak tanácsát követte, kikről azt hitte, hogy a közbizalmat bírják; maga részéről csak azt kötötte ki, hogy a választási eljárás a lehető legszabadabb legyen; a kongresszus jogában állott ezeket a szabályokat módosítania s élt is evvel a jogával. (Beszédok III., 325—327.)

Eötvös rendeleti úton kötelezőnek nyilvánította a kongresszus határozatait. A valónál könnyebbnek képzelte a helyzetet. «Ami a zsidókat illeti — így ír államtitkárjának, Tanárky Gedeonnak, — kérlek, légy azon, hogy a kongresszusi határozatok mentől előbb életbe léptetessenek, mire, úgy hiszem, most alig szükséges egyéb, mint hogy a nyomtatványok általam aláírassanak. A zsidók annyiban Salamon bölcseségének örökösei, hogy a fait accompliat mindig elismerik s ez fog történni a kongresszusi munkálatokkal is, mihelyt azok életbe léptek, de míg ez nem történt, nem lesz nyugtuk.»*

* A levelet közli Tóth Lőrinc: *Emlékbeszéd Tanárky Gedeon, a M. T. Akadémia levelező tagja felett*. Budapest, 1888. p. 50.

Eötvös ezúttal csalódott a zsidók engedékenységében. Az országgyűléshez érkezett tiltakozásoknak és a képviselőházi vitának hatása alatt ezt az intézkedését visszavonta s minden egyes hitközség döntésére bízta, kötelezőknek ismeri-e el a kongresszus határozatait.*

Eötvösnek nemes szabadelvűsége ebben a kérdésben is vitán felül áll; de közmegelegedésre nem oldhatta meg, mert közmegelegedésre megoldható nem volt.

Eötvös miniszteri tevékenységéből ki kell még emelnünk azt a tiszteletreméltó magatartást, melyet a szombatosoknak zsidó hitre térésével szemben tanúsított. Magát az áttérést is Eötvös államférfiúi munkássága előidézte vagy legalább sietette. Épen a zsidók egyenjogúsításának híre, valamint az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat a vallásszabadságról azt a meggyőződést keltették Bözödújfalú székelyeinek egyszerű lelkeiben, hogy «a zsidó a magyarral egyrangra emeltetett s egyenlők lettünk; az országgyűlés megengedte, hogy a zsidó, mint akárki szabadon imádhassa Istenét, hogy aki 18 éves korát betöltötte, akármelyik vallásra átmehet». Midőn a bözödújfalusi katolikus pap figyelmeztette őket, hogy a keresztény nem válhatik zsidóvá, arra hivatkoztak, «hogy nekik ujságban megjött a szabad áttérés». Az erdélyi katolikus püspöknek és Udvarhelyszék főkirálybirájának följelentésére Eötvös elrendelte a

* Erről: Löw L. *Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn*. Bpest, 1874².

vizsgálatot s tájékozást szerzett a szombatosság jogi és történelmi állásáról. Elismerte, hogy a szombatosságra vagy a zsidó hitre áttérni nem szabad, de utasításul adja, «hogy vallásos kérdésekben a tetteleges kényszerítés alkalmazása ellenkezik úgy a vallás, mint az állam érdekeivel.» A főkirálybíró újra követelte, hogy a kormány semmisnek nyilvánítsa az áttérést, hogy az áttért szombatosokat megbüntesse s hogy Wolfinger és Geiger zsidók ellen, mint csábítók és bűnrészesek ellen rendelje el a bűnvádi nyomozást. Eötvös nem volt hajlandó végrehajtani a XVI. század végén hozott és még el nem törölt törvényt, mely a szombatosságot fej- és jószágvesztéssel sújtja s melynek következésül a kivándorlást meg a vallási képmutatást látta. Fölszólította a közigazgatási hatóságokat, óvakodjanak, nehogy a zsidó hitre tért szombatosokat a keresztény hitvallásra visszatéríteni megkíséreljék. A püspök és a főkirálybíró előadásából látta, hogy a szombatosokat tagadhatatlan meggyőződés vezérelte — Eötvös ezt megsérteni nem bírta.¹

Eötvös miniszterségének és egész pályájának egyik oldalát itt elhanyagoljuk: személyes viszonyát a zsidókhoz. Még ki nem adott levelezések és emlékiratok fogják ezt a viszonyt megvilágíthatni. Érdekes adoma maradt fönn budai gimnázista korából: az osztályban minden gyermek húzódozott tőle, csak egy zsidó fiú vonzódott hozzá; a többiek benne

¹ Az adatok mind dr. Kohn Sámuel művéből vannak véve *A szombatosok*, 353—368.

hazaárulónak unokáját látták.* Karlsbadi tartózkodása idején is sok alkalma volt zsidókkal érintkeznie; Andrássy Gyula grófhhoz 1870 augusztus 22-én írt levelében kiemeli, hogy Szent István napján a Karlsbadban időző zsidók is részt vettek a nemzeti istentiszteleten.

Zsidókhöz való személyes viszonyának jellemzésére csak egy kiválóan döntő példát emelünk ki. Tanárky Gedeon államtitkár hagyatékában Tóth Lőrincz megtalálta Eötvösnek több levelét s azokat a Tanárkyról mondott emlékbeszédében fölhasználta. Ime egy szemelvény: «És most még egy kéréssel alkalmatlankodom. Goldziher Ignác, ki nekem Ballagi s Vámbéry által ajánlatott s kivel magam többször szóltam, mert benne kitünő képességet s komoly tudományos irányt gondoltam találni, tanulmányainak külföldön folytatására a minisztériumtól 400 frt segélyt nyert.» Ennek ügyét köti a miniszter Tanárky lelkére. «A szegény ifjú, mond Eötvös, ki úgyis beteges, úgy látszik nagyon aggódik és végre mentül előbb foghat tanulmányaihoz, annál jobb. Ha emberismeretem nem csal — pedig sok tudományos pályára készülő ifjat ismerve rég megszüntem optimista lenni — Goldziherben a szemita nyelvek jeles tanárját várhatjuk.»**

Ime Eötvös lelkének egyik legmagasztosabb bizonyossága! A közoktatásügyi miniszter, akkor Deák és

* Ferenczi Zoltán: *Báró Eötvös József*. Bpest, 1903, p. 12.

** Tóth Lőrinc: *Emlékbeszéd Tanárky Gedeon felett*. Bpest, 1888, p. 48., 40.

Andrássy mellett Magyarország első embere, fürdőben egészségét keresvén, kéréssel fordul az államtitkárához egy 18 éves zsidó egyetemi hallgató érdekében! Eötvösben volt valami a vates jövőtudásából. Előre látta, hogy az 1848. francia forradalom újra a cézárizmushoz vezet, elkerülhetetlen tényként hirdette nemcsak az olasz egységet, hanem még nagyobb határozottsággal a német egységet, melyet pedig meg sem ért. Ugyanevvel a vatesi szemével nézte ezt a zsidó fiút is. Abban ugyan, hogy törekeny testűnek gondolta, szerencsésen csalódott. De hivatottságát fölismerte, pályáját megsejtette.

Így tehát közösségek és egyének irányában egyaránt a megértés, a méltányosság, a szeretet vezérelte Eötvösnek államférfiúi lelkét.

Eötvös vallásos műveltségéről.

A szabadságharcunkat követő szomorú napokban Eötvös a történelemben keresett biztatást, enyhülést, megnyugvást. A művelődésnek, amint ő mondja, a keresztyén civilizációnak története vonzotta. Különben már regényei (kivált: Magyarország 1514-ben), valamint legelső tanulmányai is ékes bizonyóságot tesznek a történelembé való elmélyedéséről. Államférfiúi figyelme leginkább a francia forradalom, az újabbkori Franciaország fejlődése felé irányult. Mint ahogy a gyászoló hazafit az alkotmány- és jogtörténelmi kérdések izgatták, úgy bensőségesen hívő lelkét a vallásfejlődés és vallástörténelem súlyos problémái vonzották, lekötötték. A francia forradalom mel-

lett talán leginkább a reformáció szolgáltatta neki történetbölcseleti tanulságait és meggyőződéseit.

Valláskutató érdeklődése az egyházatyák tanulmányozására is vitte. Tertullianusból veszi a kérdést, ha minden a császárnak jut, mi marad Istennek? Szent Ágostonból megtanulja, hogy vallási kérdésekben is legjobb a helyi szokást követni; tőle, hogy a barbár népek óvták meg a Nyugatot a megmerevüléstől, hogy a nyelvkülömbségek megszünthe nem szüntetné meg a békétlenséget. Justinusban, Clemens-és Origenesben mutatja be azt az egyházi irányzatot, mely a kereszténység előkészítőjéül az ókori filozófiát vallja. Lactantius képviseli a keresztény türelmességet.

Érdekes példákon mutatja be azt a készséget, mellyel az egyház a pogány behatásokat elfogadta: Karácsonyt a Saturnáliákból és a januári kalendákból, Gyertyaszentelőt a Lupercaliákból, a keresztjáró napokat az Abarvaliákból eredteknek fogadja el.

Szemügyre vévén a kereszténység helyzetét a római imperiumban, megállapítja, hogy ez azonosította a kereszténységet a zsidósággal; foglalkozik azokkal a vádakkal, melyeket az őskereszténység ellen szórtak, hogy az emberi nem ellenségei, hogy emberhússal élnek, hogy erkölcstelenek, barbárok. (Mind oly ráfogás, melyekkel a későbbi kor a zsidók ellen fordult.) Voltaire már a kereszténység ellen használta föl azt a tényt, hogy ép a legjobb császárok üldözték a kereszténységet. Eötvös a tényt elfogadja, példa rá Trajanus, Hadrianus, Antoninus Pius és Marcus Aurelius, de annak egyszerű magyarázatát

adja: az egyéni szabadság eszméje, melyet a zsidóság fölállított s a kereszténység hirdetett, veszélyeztette a korlátlan hatalmú imperium elvét.

Az evangeliumtól, valamint az Uj Testamentom leveleitől telítve vannak Eötvös írásai, stílusa, gondolkodása; ennek részletes kimutatása most nem tartozik ide. Különösen a politikai magyarázatokra fölhasználható kijelentések kerülnek igen gyakran elő, pl. «Adjátok a Cæsarnak, ami a Cæsaré, Istennek, ami az Istené». (Márk 22, 21.) «A hatalom Istentől van elrendelve, aki a hatalomnak áll ellent, ellentáll az isteni rendelésnek.» (Levél a Rómaikhoz XIII. 1, 2.) Eötvös tiltakozik az ellen, hogy ebben az abszolutizmus szentesítése volna található.

Reánk természetesen leginkább Eötvös viszonya a mi bibliánkhoz tartozik. Eötvös a szentírást nemcsak becsüli, hanem forgatja, kutatja, ismeri. Mikor Pusztaszenttornyára vonúl, ott van vele, néhány könyve sorában, «a biblia egri fordítása, sok megjegyzéssel». (Voinovich 285. l.) Eötvös maga a régi magyar ház lényeges tartozékai gyanánt elsősorban három könyvet vesz föl: Káldy bibliáját, a Corpus Jurist és Himfy szerelmét. (Magyar élet.) Az öreg Liptákné is régi bibliájában olvasgat, «Egy gazdasszony levelei»-ben az öreg néni is vasárnaponta a bibliában olvas vagy olvastat magának. A Novellának Svájcba vetődött magyar legénye oly házban él, melynek lakói több mint egy század óta «a homlokzatra faragott szentírási mondatokban vigasztalásukat keresték». Ezek oly vonások, melyeket Eötvös a környezetében lesett el, oly szokások, melyek közt

maga nevelkedett föl. Viszont oly részletek, hogy Bakácsnak Rómából hozott kocsiján Dávid és Góliát, Sámson hőstettei és egyéb bibliai jelenetek voltak láthatók vagy hogy Szaleresi kályháját az ótestamentomra vonatkozó képek díszítették — bizonyára Eötvös kortörténelmi kutatásaiból eredtek.

Látható is Eötvös műveiben a biblia folytonos és mély hatása: stílusában épúgy mint erkölcsi fölfogásán. A paradicsom, az élet fája, a tudás fája, (melynek, úgy hisszük, csutkástul ettük meg gyümölcsét), Noé ive, Sodoma és Gomorha, Lóth neje, Ezsau lencsetála, Egyiptom és húsostálai, az ígélet földje, a Józsuától megállított nap, Jeremiás panasza — mind Eötvös képzetkincsének állandó készletéhez tartoznak. Majd humoros fordulatokra, majd mélységes hasonlatokra és okulásra használja föl. Bábel tornya nem készült el, mert az emberek egymással nem beszélhettek; sok emberi mű meg azért nem készül el, mert folyton beszélünk. Korunk fogalmi szerint maholnap a patriarkák hosszú sorában az egyedül józan, az egyedül bölcs Ezsau lesz, ki elsőszülöttségi jogát egy tál lencséért adta el.» Gúnyolódik a tudósokon, akik azt is meg tudják mondani, mit kellett Fáraónak vacsoráznia, hogy álmában hét kövér és hét sovány tehenet lásson. Garacsra, Nyúzó szolgabíró úr honába vezetve az olvasót, tréfásan fölszólítja, vesse le sarúit ezen a szent helyen.

Legeszményibb alakjának, Vándorynak, lelkiületét a csipkebokorhoz hasonlítja, melyet tűz nem emésztet föl, mert benne nem földi láng ég. A Karthau-

ziban a forradalom kitörésekor az egész társaság fölugrik, «mint Mózes kígyóvá vált botja». Az Üveges Jancsi zsidó esküjébe foglalt átkok közül leginkább Dáthán és Abiran sorsa kelt hatást. (Kiadásainkban Dáthán helyett természetesen Náthán áll.) «Mikor az Izrael népét a pusztán átvezetése, egy tűzoszlop haladt a nép előtt; ez a legszebb képe az emberi nem haladásának». (Gondolatok) Rétyné szava hatalmas és csengő, hogy Jerikó falai megremegnének tőle. A fáklyás lovászoktól megrémül a falú, mint egykor a filiszteusok, mikor Sámson a rókák farkára kötötte a fáklyákat. Az embernek természete, hogy valami előtt meghajol: Sámuel korában, Istentől elfordulva, Saul előtt hajlik meg a nép (Gondolatok); viszont nem fogadja el Eötvös a Sámuel intelmeiből vont azt a következtetést, hogy a szentírás a köztársaságot tartja a legjobb kormányformának. Nyilván Illés proféta látomása, aki előtt szikladöntő vihar, majd láng vonul el, de az Isten szava csak halk suttogásban nyilatkozik meg, ihlette a Karthausit, aki előtt a természet hatalma, a szerelem gyönyöre, a harc dicsősége jelenik meg, de ő nem kap választ arra a gyötrő kérdésére, halhatatlan-e ő. Végül Betty szólal meg, «gyenge, szelid mint az esti fuvalom, ha a lombon átsóhajt» s tőle hallja, hogy gyötrelme halhatatlan. Ez a prófétai látomás, úgy látszik, arra a methodista halottas beszédre is hatott, amely Júlia sírjánál hangzik el. Ulászló királylyal egyre azt az imát rebegteti: Da nobis Domine pacem in diebus nostris, — hasonlóan, mint ahogy Hizkijahu király beletörődik abba,

hogy legalább az ő napjaiban béke és igazság van. (II. Kir. 20, 19; Izsájás 39, 8.) A Karthausi széttépett kebelrel kiált föl: elátkozott, ki emberekben bizik, — akár Jeremiás próféta (17, 5). — Nyúzó és Kenyházy a jó kedvet avval pótolják, «mi a szent írás szerint a szívet felderíti», amint a zsoltár a borról mondja. Az Énekek Énekének hasonlataiból az izlés változását látja Eötvös. (A XIX. század bárói.)

De nem csak előadásbeli szépséget és változatos-ságot nyer Eötvös a szentírásból, hanem erkölcsi mélységet is. Tengelyinek atyja, az öreg Ézsájás, szívesen látta, hogy fia lelkeséget merít Plutarchosból, de megtanította Jónást, «hogy a szentírásnak morálja sokkal magasabban áll», ezt a magasabbat valósítja meg életével a jegyző. Úgy látszik, mély hatással lehetett Eötvösre Jechezkél próféta (18, 23) szava: «vajjon a bűnös halálát kívánom-e, szól az Örökkévaló, nemde inkább azt, hogy megtérjen útjáról és éljen». Evvel a megokolással szólítja föl az egyház küldöttje az egybegyűlt pórhadat a megtérésre. Gúnyosan ezt a meggyőződést tulajdonítja Taksony vármegye rabtartóinak is.

Az erkölcsi hatás bámulatosan vetekszik a művészivel a Karthausinak abban a színében, mely sokszorosán emlékeztet Faust jelenetére, amint a fölhangzó karének hallatára leteszi az ajkához emelt méregtartót. Gusztáv már tört irányít szívének, ekkor csendül fülébe az éjjeli ájtatosságra összegyűlt szerzetesek éneke: De profundis, «a mélységből kiáltok hozzád Uram»; Gusztáv gondolatjai, lelki mozgalmak

mai párhuzamosan haladnak a 130. zsoltár verseivel; amikor fölhangzik a zsoltár végszava: «Ő maga meg fogja menteni Izraelt», Gusztáv is meg volt mentve kétségbeesett szándékától.

Bibliánknak erkölcsi jelentőségét nagyobb részletezéssel a zsidók emancipációja érdekében alkotott munkájában fejtegeti: a felebaráti szeretetet, az idegen iránti szeretetet, zsidónak és idegennek Isten előtti egyenlőségét, Jeremiás intelmét, hogy új hazájuknak javát keressék, annak boldogulásában rejlik az ő boldogságuk (Jerem. 29, 4—7.), Salamon templomavató imáját, hogy Isten hallgassa meg az idegennek is fohászatát (I. Kir. 6, 32.)

Nagy államtudományi művében mélyrehatóan fejtegeti az embernek azt a szükségletét, mely a válástól nem csak azt várja, hogy Istenéhez való viszonyát megvilágítsa, «hanem mindenben, hol őt tudománya elhagyja, a valláshoz folyamodik, s a világnak teremtése, a természet rende, a társadalom alakulása és saját fejlődésének magyarázatát vallásától várja». A kereszténység érezte ezt a kényszerűséget, nem ugyan az újtestamentom, hanem «az ószövetségi könyvek megfeleltek e szükségnek».

Ha majd megkísérleljük, hogy Eötvös világnézetét vázoljuk, lesz még módunk rá, hogy szentírásunk mély nyomaira utaljunk Eötvös eszméiben.

Az eddigi példák is eléggé forrásízűek s bizonyosságot tesznek róla, hogy Eötvös a bibliát magából a bibliából ismeri. Minthogy a bibliát katolikus fordításból olvasta, a zsidó apokrifák is nyomot hagytak műveiben. Midőn azt vitatja, hogy az embe-

rek régebben sem voltak hosszabb életűek mint ma, nem csak a 90. zsoltárra hivatkozik, mely szerint éltünk ideje 70 esztendő, jó erőben 80, hanem fölhozza Sziráh könyvét (18, 9) is: ha nagyszámú az ember esztendeje, akkor száz.

Egyik legkedveltebb hasonlata Eötvösnek: a manna. «Valamint a manna, mellyel Izrael népe a pusztában táplálkozott, az egyesek kívánságához képest más-más izzel bírt: úgy a politikai tudományok avar mezején tévelygők ezreit az által elégítik ki, hogy olyatén lelki táplálékot nyujtanak nekik, melynek szedése közben mindenki azt gondolhatja magának, a mire épen kedve van». «Manna a sors, melynek csak képzetünk adja ízét», mondja a Karthausinak cynikus Wernerje. Deák husvéti cikkéről is evvel a hasonlattal él: «Cikke, írja Falk Miksának 1865 ápr. 21-én, egészben véve jó hatást tesz, mert mint a biblia mannájánál, mindenki azon ízűnek találja, mely neki legkedvesebb». E hasonlatoknak forrása a Salamon bölcsességének nevezett apokrif-könyv (16, 20), mely szerint Isten azáltal bizonyúl édesnek a gyermekei iránt, hogy tekintettel volt a manna-élvezők kívánságára s olyan ízűvé módosította, amilyennek az egyes szerette. Viszont az apokrif könyvbe ez a fölfogás az aggadából hatolt, mely az anyatejjel hasonlítja össze a mannát: mint ez, amaz is sokízú (Jóma 75 a), majd meg kiindulva abból, hogy a mannával kapcsolatban kenyér, olaj, méz emlittetik, arra következtetnek, hogy a gyermek mézízűnek, az ifjú kenyérnek, az aggastyán olajnak érezte. (Jóma 75 b), egy másik fölfogás szerint a

gyermeknek olaj, az ifjúnak kenyér, az aggastyánnak méz. (Exodus Rabba XXV, 3.)

A zsidók emancipációjáról szóló tanulmányában Eötvös kétszer is hangoztatja, hogy ő «a habraeus nyelvet» nem érti, nem ösmeri; kijelenti, hogy ő a talmud megítélésére nem hivatott; de helyes erkölcsi érzéke azt az igazságot láttatja vele, hogy a talmud gondolkodásáról «nem egyes kiszakított mondasai» döntők, hogy megkülönböztetendő benne az az alkotó elem, mely «kora bélyegét hordja homlokán» attól, mely általános erkölcsi jelentőségű.

Mint Aranynál, Tompánál, úgy Eötvösnél is találunk érdeklődést a zsidó legenda, az aggáda iránt. «Egy gazdasszony levelei»-be szövi bele a következő «szép keleti mondát». Ádám és Éva az angyal lángpallosa elől menekülve mezőre értek. A paradicsom valamennyi állatja közül csak a kutya marad hű az emberhez. Fájdalomtól, sirástól elgyötörve, az első emberpár álomba merül. Az angyalok könyörögnek értük. Isten megszanja őket s hogy a nyomortól megóvja őket, egyik angyalával egy marék búzát tétet melléjük. De az ördög meglátta s mielőtt Ádám fölébredt, elszórta a magvakat, körmeivel fölújta, majd meg lábával letaposta a földet, hogy a magnak nyoma se lássék. Ádám fölébred, elszomrodik, hogy a tegnap még zöld mező most már kopárra van tapodva, de mégis ott maradt, hogy legalább messziről lássa Éden kerítését. Az ördög, hogy még jobban megrontsa a magot, ősszel esőt küld reá, télen meg hóval takarja el az egész tájat. Nehéz napokat él az első ember. De földbe tapodva a

magok kikeltek, a záportól frissebben felnőttek, a hótól megerősödtek. Így tehát maga az ördög segítette elő az ember boldogulását.

A gazdasszony, aki ezt a mondát közli, megjegyzi: «nem tudom, kitől hallottam vagy hol olvastam». Pedig kár. Érdekes volna látnunk, honnan merítette Eötvös.

A zsidó mondában többféle vélemény szólal meg az iránt, mi is volt az a tiltott gyümölcs, melynek első őszünk ellentállani nem bírt. Nehányan úgy vélték, hogy a búza. Az arabs legenda már most tovább ment: a búza, úgy a hogy romlásba döntötte az embert, így meg is mentette: Gábor angyal lehoz egy zacskóval búzaszemet s megtanítja Ádámot a vetésre.*

Látni való tehát, hogy Eötvös József gazdag bensőjének kiapadhatatlan forrásából buzzogó vallásossága fogékony volt a jámbor lélek minden megnyilatkozása iránt, legdúsabb, legéltetőbb táplálékát pedig a szentírásból vette.

Eötvös vallásos világnézlete.

Eötvös erkölcsi fölfogásának vázolásánál abból kell kiindulnunk, hogy legelőbb is bensőséges hitű katolikus. Első nagy költői műve, a Karthausi, a «század betegségének», a világfájdalomnak problémáját a katolikus ultima ratióval vágja ketté: hőse

* Oskar Dähnhardt: *Natursagen I. Sagen zum Alten Testament*. Leipzig und Berlin 1907, p. 212, 213.

klastromba vonul vissza. Eötvösnek magának élete azonban úgy viszonylik a Karthausiéhoz mint Goetheé a Wertherhez, melynek hatását avval a fölszólítással enyhítette: Sei ein Mann und folge mir nicht nach! De kétségtelen, hogy Gusztávnak a katolikus fölfogáshoz és szertartáshoz való ragaszkodása Eötvös lelkéből fakadt: «A klastromi csend, a rendes imádság, a szent képek a folyosókon, s az ének, mely a templomból felhangzott szobámig, mintegy bájkört vonának körülöttem, melyben képzetem mindinkább honosodott, szívem mindinkább megelégedett s boldognak érzé magát, melyben egy új életet éltem, előbb nem sejdített vágyakkal s gyönyörökkel. Van valami nagyszerű az egyház rendtartásaiban, mi a szívhez szól, s talán épen az által boldogító, mert hitünknek inkább képeket, mint magyarázatot nyújt». Mintha a neofita Mortimer rajongó lelkeségét hallanók. Gusztáv fölháborodik, hogy övéi vasárnapon templomba nem járnak, hogy a nép körmenetét az ablakból nézik, hogy böjtkor húst esznek; e bántó tapasztalatra enyhülést térden állva Mária képe előtt keres. Áhítattal írja le Eötvös Dózsa seregének istentiszteletét: «a csengetésnél csak szakadozott fohászok s azon ájtatos morgás hallatszott, mely a katolikus istentiszteletnek e perceit oly ünnepélyesekké teszi». Hogy a francia forradalom eltiltotta «a szabadság és egyenlőség nevében, minden keresztyén istentisztelet kiszolgáltatását», azt Eötvös természetesen épen a szabadsággal és egyenlőséggel nem tarthatja összeegyezőnek. Igazságtalannak itéli, hogy a papi javak szekularizációját követelik, «az alap-

elvet, melylyel a papi javak világiasságát igazolni szokták, szintúgy alkalmazhatni a család birtokjoga ellen». Toqueville nézetét osztja, «hogy a szabadság igen erős tényezőjétől fosztja meg magát minden nép, mely a katolikus klerust földbirtokától megfosztja és jövedelmeit fizetéseké változtatja», minthogy család nem köti a katolikus papot a házához, kívánatos, hogy a földbirtok kösse. (A francia forradalom okai.)

Eötvös szembeszáll avval a fölfogással, mely a katholicismust merevnek, mozdulatlannak, fejlődésre képtelennek itéli; egységét, úgy hiszi, nem merevségének, hanem monarchikus szervezésének, kormányzásának köszöni. (A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra, I, 119—120.) A német-római császárság nem birt európai egységet teremteni, a pápaság megteremtette. (U. o. III, 8—10.) Szemügyre veszi, a Gondolatokban, azt a vádat is, «hogy a katolikus egyház az emberi nem elbűtítésén dolgozott, s a haladást zsarnokilag elnyomta», az emberiség a középkorban is előre haladt s ennek a haladásnak az egyház volt tényezője; az elnyomást pedig, igaz hogy az egyház nevében, de a világi hatalom gyakorolta; a pápaság az emberiséget az anyagi hatalom elnyomásától oltalmazta meg.

A katholicizmusban Eötvös a tekintélynek elvét látja kifejezve, viszont a reformációban a szabad kutatását; minthogy küzdelmük az elvek küzdelme volt, egyiküknek sem kellett megsemmisülnie. (U. o. I, 224.) Idővel a tekintély elvét maga a protestantizmus is átvette.

A reformáció iránt Eötvös a legméltánylóbb elismeréssel viseltetik: «az egyházi reformáció oly időben, midőn katolikus egyház több helyen gondolat nélküli formasággá süllyedt, eredeti feladatához vezette vissza a vallást, ez által nemcsak a kereszténységnek általában, hanem magának a katolikus egyháznak is lényegesen hasznára volt». (U. o. I, 346.)

Lutherről még Luthardt sem szólhatna nagyobb lelkeséggel mint a hogy Eötvös teszi: «Luther Mártonnál hatalmasabb egyéniség még nem vezetett mozgalmat soha; és soha nem élt férfiú, aki, mert nemzetének minden nagy tulajdonát magában egyesíté, hivatva inkább volt, hogy annak vezére legyen. Mindazon mesterkélés helyett, melyekkel befolyásukat mások fenntartani törekszenek, neki csak saját természetét kelle követnie, hogy megszerezze magának nemzete teljes bizalmát. Soha senki sem ragaszkodott makacsabbúl meggyőződéséhez, nem törekedett állhatatosabban céljai felé, anélkül, hogy a nehézségek által feltartóztatni, vagy kedvező körülmények által elragadtatni engedné magát; egyképen hajthatatlan a fejedelmek hatalma s a nép heve előtt; egyformán keserű, ha tanai mellett Anglia királya vagy a felkelt német pórserég ellen kelle föllépnie». (U. o. I, 342.)

A katholicizmus a maga egyházának szabadságát követelte az államtól; a reformáció az egyénnek adta meg a szabadságot; az egyenlőséget is a reformáció valósította meg az által, hogy eltörülte a hierarchiát és az egyénnek helyet engedett a község elhatározó

tanácskozásában. (U. o. II, 20, 21). A nemzetiség eszméjét is a reformáció képviselte Rómával szemben.

Eötvös bizonyosra veszi, «hogy az individuális szabadság elvének követése a politikai organizmusban, a katolikus egyház lényeges reformációjához fog vezetni». (Gondolatok.)

Úgy látszik, ez a fölfogás is indította őt arra, hogy a katolikus autonómiát sürgesse. Önkormányzat által a világi elem is részt nyer a vallás-ügyekben; ebből pedig kettős áldás fakad: a művelődéstől el nem zárható világi elem eszközli, hogy a vallás a civilizációval fejlődjék, másrészt a különböző felekezetű világiak inkább közelednek egymáshoz s így az ellentétek csökkennek. Magyarországon azonfelül a magyar nemzeti érzés is erősödik az autonómia által, míg a nemzetiségi törekvések enyhülnek. (Gondolatok.) Ez a fölfogás magyarázza meg egyúttal Eötvös hajlandóságát a zsidó kongresszus egybehívására és jogkörének szélesbítésére.

Jellemző Eötvösre, hogy Bluntschli előtt az abszolutisztikus osztrák kormányt azért is kárhoztatja, mert a protestánsokat elnyomta.*

A felekezetieskedés ellen nemcsak elmélkedő írásaiban, hanem regényeiben is küzd. Keserű gúnynyal adja elő Tengelyi Jónás balsorsát, ki elveszti kántori állását és a debreczeni profeszúrára való reményét, mert neje katolikus; mivel pedig ő maga református, elbocsátják abból a katolikus házból, melyben nevelői tisztet vállalt. Bemutatja azt a visz-

* Ferenczi Zoltán: *Báró Eötvös József*. 237. l.

szásságot, hogy a jelöltek mellett vagy ellen vallásuk miatt is korteskednek s hogy tisztujításkor az egyes felekezetbeliek hajba is kapnak.

Eötvösnek legeszményibb alakja egy református pap: Vándory; katolikus kartársa is derekasan osztozik vele a beteg rabok testi és lelki gyötrelmeinek enyhítésében, rászolgál nagyirabecsülésünkre az erős lelkű Farkas Máté főtisztelendő úr (a Nővérekben), de Vándory mirdkettejük fölött úgy áll, mint az eszmény a valóság fölött.

Művésziesen és megindítóan tolja félre a felekezetek közti korlátokat, mikor Viola feleségének imájáról szól: «a kálvinista asszony lelkére a pópista keresztnél azon nyugalom terült el, melyet nem egy vagy más vallásos rendszer, hanem csak az Isten által jobb emberek keblébe teremtett vallásos érzemény ad, s melyet sok, ki egyes vallások tanai felett könyveket írt, talán soha sem ismert életében». Enyhe humorral rajzolja viszont, hogy a jámbor Bebek Katalin ijedt zavarában Neptunus szobrához intézi fohászát.

Eötvös a vallásos érzést mindenütt méltányolja. Elfelejtett népek ismeretlen isteneinek romba dőlt templomai őt arra emlékeztetik, «hogy az ember mindenütt és minden korban fölfelé vetette szemeit». Meggyőződése szerint Konfucse és Mózes, Muhammed és Krisztus az emberi nemet egy cél felé vezérlik. (Hugó Viktor mint drámai költő.)

Eötvös tehát minden vallásosságot megért, megbecsül. De korántsem tartozik azok közé, a kikről Harnack mondja, hogy csak mások hitében hisznek, s a kiket Eötvös maga úgy jellemez, hogy vallásosságuk kimerül azokon a közgyűléseken, melyeken nagyhangon emlegetik a linci és a bécsi békekötést. Még azok közül sem való, akik csak *vágynak* a vallásosságra. Egészében, mélyében és valójában hívő, vallásos lélek volt. «Természetemnek egyik fő tulajdona a vallásosság: gyermekségem első éveitől . . . hinni mindig fő szüksége vala lelkemnek», evvel Eötvös nem csak Gusztávot, hanem önmagát is jellemzi. «Kinek hite nincs, e nagy végtelenségben mást nem talál egy nagy pusztánál». Ha a természetet szemléli, ha az emberi sorsot figyeli, ha az állam erkölcsi gépezetét kutatja, elmélkedéseiben és költészetében minduntalan ajkára tolúl az áhítatos hódolat a teremtő, a gondviselés iránt. A bensőbbnél bensőbb vallásos megnyilatkozások százaiból csak egy szemelvényt: «Az ember legszebb feladata kétségkívül, hogy kikutatni törekedjék azon törvényeket, melyek szerint minden mozog és fejlődik, nem azért, hogy ha az igazság végtelen oceánjának partján néhány csigát gyűjtött, s megérinté ama lepel szélét, mely a természetet födözi, örült büszkeségében a föld istenének képzelje magát; hanem hogy tiszteletteljesen tanuljon meghajolni a teremtő nagysága előtt, mely a természet csodás rendjében leginkább mutatkozik, s kiismervén azon törvények egy részét, melyeknek minden alá van vetve, azokat tetteiben zsinórmértékül vevén, az anyagi világ fölött azon

uralomra tegyen szert, melyre a Mindenható jósága által hivatva van».

Lássuk már most mit vall Eötvös.

Vallásos világnézetét Eötvös belefoglalta a Gondolatok utolsójába. Már a legelsejében kifejti, hogy legkevésbé azt a hitetlenséget érti, mely a természettudományokból ered és táplálkozik. Ha azt a kozmogóniát, melyet a Genesis ad (Eötvös a «mózesi kozmogóniának» nevezi) pusztán vallásos mondanak fogadjuk el s ha belátjuk, hogy a világ határozott törvények szerint tovább alakul, akkor annál késztebb okunk van egy teremtőnek, egy törvényhozónak hódolnunk. Valamint szentírásunk, úgy Eötvös is csak egy nehézséget lát a hit részére: hogyan egyeztethetjük össze a földi élet visszásságait, igazságtalanságait Isten jóságával. Eötvös azt vallja, hogy ennek a kérdésnek «a halhatatlanság eszméje az egyedüli, de tökéletes megfejtése». Ime tehát Eötvös hitének mondjuk nagyképűen: metafizikájának három alapelve: Isten, gondviselés, halhatatlanság.

Nézzük erkölcszét: «A keresztyénség hatalma az emberi kedélyben székel. Abban áll föladata, hogy minden egyest jobbá, bensőleg elégedettebbé tegyen. Mintegy közvetítőül állván, a gyöngét türelemre, az erőt hatalma erkölcsi korlátaira, s mindnyájokat kötelességükre inti». Ime az egyéni ethika alapelve: a kötelesség.

A kötelesség tanának föltétele: a szabad akarat. Vallásos és államelméleti okok egyaránt azt a meggyőződést szilárdították Eötvösben, hogy az ember

akarata szabad. Hisz' ha ezt tagadjuk, az államférfiú munkássága felfoghatatlan, hiábavaló, lehetetlen; tagadásával «az államtudományok körébe ültetjük át azon fogalomzavart, melyet a szabad akarat kérdésének vizsgálata a hit- és erkölestudomány előidézett». «Az emberiség sorsa elvégre Isten kezében van, de az egyes nemzeteké önmagukéban».

A történelem kiindulása és célja: az emberiség egysége. Az egyenlőség és szabadság mellett talán ennek az elvnek érvényesítését hirdeti Eötvös a legkitartóbban: «A közös eredet, közös bűnbeesés» megváltás eszméjéből indulva ki, az összes emberiség egysége azon alapeszme, mely a keresztyénség minden tanát áthatja. Oly állapot létesítése, melyben a föld minden népei békésen laknak egymás mellett, testvériségök öntudatában, s egyetlen községgé egyesülvén, csupán Istennek szolgálnak, mint uroknak: ez azon eszmény, melyre a keresztyénségnek törekednie kell».

Nyilvánvaló, hogy a megokolásban a bűnbeesés és megváltás dogmaizú elemeinél hatalmasabb a közös eredet eszméje, mely a bibliai őstörténetnek magva és tanító célja.

Az emberiség halad e célja felé. A tökéletesség nem a múltban keresendő, — feléje tartunk, törekszünk, — a jó végül diadalmaskodik. Mi egyéb ez, mint ama messzianizmus, melyet ép Eötvös tüntet föl a mai zsidóság irányzatának? Ezt a haladást tagadni istentelenség: «a vallás szerint a legnagyobb tökéletességre kell törekednünk s hogy Istenhez minél hasonlóbbak legyünk». — Ekkép értelmezi a zsidó

hagyomány is a Deuteronomium (13, 5) azt a föl-szólítását, «hogy Istent keressük».*

Eötvös pozitív vallásos eszméi közül alig akad olyan, mely a zsidósággal ellenkeznék s akad szám-os, melynek forrása a zsidóság.

Pusztán az érdekesség kedvéért fölhozunk egy ala-csonyabb rendű megegyezést. «Egy gazdasszony levelei»-ben az öreg nagynéni vasárnapon «nem járt körül gazdaságában, nem számolt, még leveleket sem írt, s nem tűrte, hogy én vagy a cselédek csak varrjunk is». «Néhány fejezetet olvastatott magának a bibliából». Ime egészen a zsidó fölfogás a szom-batról, nem fokozott szórakozás, hanem pihenés és fölemelkedés. Az ily vasárnap pedig mily várakozást kelt az öreg nagynéniben: «A nyugalom, melyet minden héten élvez, előérzete annak, amely reá egykor vár». Ime az egyháztól elfogadott zsidó eszme: a szombat izelítője az örök szombatnak, a halhatatlanságnak.

Most pedig vegyük szemügyre azokat az eszmé-
ket, melyeknek zsidó eredetére Eötvös maga utal. A XIX. század uralkodó három eszméje: a szabad-ság, az egyenlőség és a nemzetiség. Eötvös maga védekezik azon gáncs ellen, hogy nagy művében a nemzetiségre nem volt elég tekintettel. Volt rá több oka. Bizonyos leplet borított legnagyobb politikai művére. Megírására a nagy nemzeti szerencsétlenség, a szabadságharc elnyomatása bírta, — egyre maga

* Bacher: *Die Agada der palästinensischen Amoräer* I, 449.

előtt látja nemzetét, melynek sorsáról keres okulást a világ történelmében, de három hatalmas kötetten át nem szól róla. (Szinte emlékeztet Eszter könyvére, melynek célzata, hogy Isten csodás segedelmet tüntesse föl s e mellett Isten nevét nem említi). A megvilágító példákat mindenféle történelemből gyűjti össze, csak a magyarból nem; még az elvileg tárgyalt civillistát is frankokban határozza meg. — Meggyőződése volt egyébként, hogy a vallás nagyobb hatással volt a haladásra mint a nemzetiség.

Van azonban egy harmadik és úgy látszik legfőbb ok, a melyért a nemzetiség eszméje visszaszorúl Eötvös nagy művében. Ő az uralkodó eszméket a keresztény civilizáció eredményének tünteti föl, már pedig a nemzeti eszme számára ily vallási eredetet kevésbé tud kimutatni, mert úgy hiszi, hogy az ókori vallások inkább a nemzetet, a kereszténység inkább az emberiséget szolgálta.

Annál kétségtelenebb Eötvös részére, hogy a szabadság és egyenlőség keresztény eszmék. Nagy műve egyenest abból indul ki, hogy az európai művelődést a kereszténység teremtette. Az újabb időknek azon törekvését, mely nagy államok alakulására irányul, ugyancsak a kereszténység egységesítő hivatására vezeti vissza.

Korunknak államalkotó folyamatát, küzdelmeit abból az ellentétből igyekszik megmagyarázni mely az ókori állam, kivált a római imperium közt és másrészt a keresztény gondolkodás közt fönnáll. Az újabb államtudomány a keresztényellenes XVIII. századi Franciaországban lendül föl. Rousseau az állam

ellenségét, akadályát látta a kereszténységben. Az ókori államból vonták le az elméletet, első sorban az állam mindenhatóságának elvét. Evvel szemben a kereszténység az egyén szabadságát és egyenlőségét követeli. A modern államnak hivatása, hogy az egyénnek szabadságát biztosítsa, nem állítván más korlátot mint a többiek hasonló szabadságát, a melyre az egyenlőség elvénél fogva van joguk. Később is, a Gondolatokban, hasonló fölfogást vall Eötvös: «a kereszténység nem más, mint az egyének protestációja az állam mindent elnyomó zsarnoksága ellen». Ezen fölfogás régebbi eredetéről pedig így nyilatkozik: «A kereszténység, mely az ókor rothadt állapotját megújítva, jelen civilizációnkat alkotá, nem hirdetett semmit, ami, mint eszme, a zsidók vallásos vagy a görögök s rómaiak filozófiai tanai között nem volna feltalálható». Eötvös kifejti, hogy a középkori, reformáció előtti egyház a szabadságon csak az egyház szabadságát, egyenlőségen csak a mennyei üdvben való egyenlő részesedhetést értette. (A XIX. század uralkodó eszméi... II, 20.) Másrészt fölismeri, hogy a zsidóság legrégebb történetében nyoma sincs «a kényúri államszerkezetnek».

Erről Eötvös részletesebben ad számot oly fejtegetésben, mely a szentírás himnuszává magasztosul: «A zsidóság, melyet a keresztyénség elődének és alapjának kell tekinteni, elnyomottaknak vallása volt; s miután oly törvények, melyek — mint Mózes törvényei — valamely népnek százados elnyomatása utáni szabadulása, első perceiben adatnak,

mindig a szabadság igéit hirdetik: természetes, hogy a zsidó hitkönyvekben is minden önkénynek, sőt magának a királyi hatalomnak is rosszalását, az egyéni jogoknak tiszteletét találjuk, a rabszolgákra és idegenekre pedig oly törvényeket, minőket az ókor legmíveltebb népeinél hasztalan keresnénk». (A XIX. század uralkodó eszméi I, 126.) A jegyzetben Eötvös tovább fejti ezt a fölfogást, melynek irodalomtörténeti kiindulása ugyan kortanilag téves. «Miután Mózes törvénye az egyiptomi fogságból szabadulása után nemsokára adatott, s e nagy törvényhozó egy, számra nézve csekély népnek önálló lételet csak akkor hitte biztosíthatni, ha képes vala lángoló lelkesedést ébreszteni keblében a szabadság iránt, Mózes törvényeiben mindenütt a szabadságot látjuk a jog alapjául elismerve. Jehova megszabadítá a népet s Izraél csupán az ő alattvalója . . . Levit. XXVI, 13 . . . XXV, 55. S miután egy nép sem ragaszkodott oly szilárdul nemzeti törvényhozásához: a szabadságra hivatás öntudata szintén sehol sem tartott fenn, kivált oly hosszas elnyomás után, mint e népnél. Olvassuk Sámuel szavait, melyekben a népet inti, ne válaszsza királyt s úgy találjuk, mikép a szabadság alatt, mire a vallásukhoz hű zsidóknak törekedniök kelle, nem csupán nemzeti függetlenség értendő. E függetlenségért egy nép sem mert többet és pedig majd mindig szerencsétlen harcokban; egy irodalomban sem találjuk több bizonyosságát a szabadságért lángoló lelkesedésnek, mint a próféták irataiban. «Numquid servus est Izrael». (Vajjon Izraél szolgál-e?) (Jeremias II, 14) ez a vezéreszme,

«A szabadság érzete rendületlen volt a zsidó nép-nél, mert mély vallásos meggyőződésen alapult; azonban az érzet közös volt az ó-korban más népekkel is. Másként áll a dolog azon elvekre nézve, melyeket a zsidó törvényhozás az idegeneket és rabszolgákat illetőleg felállíta. E tekintetben nemcsak az emberiség pálmája illeti a zsidókat az ókor minden más népe fölött, hanem azon emberségesb nézetek alapját is ők veték meg, melyeket a keresztyén-ség később általános gyakorlati elismerésre juttatott. Vessük egybe a rabszolgaságra vonatkozó törvényeket . . . Deut. XV, 12 . . . Levit XXV, 39 . . . Deut. XV, 13, 15. — Vessük össze ezeket az idegenekkel való bánásmódot illető intézkedésekkel . . . Lev. XIX 33, 34 . . . Ibid. XXIV, 22 : s az idézetekből is meggyőződhetünk, hogy sem Róma, sem Görögország nem állott oly közel korunk humanitásához; s a zsidó törvényhozás ez emberibb szellemét a fogság alatt szenvedett nyomorra való visszaemlékezésnek tulajdoníthatjuk».

Eötvös eszméinek megegyezést a zsidó tanokkal tehát nem mi magyarazzuk bele a műveibe, világosan hirdeti azt ő maga. Hirdette ezt már pályája elején az emancipáció érdekében írt tanulmányában : «reményelhetjük, hogy vallásunk tetteink által hirdetve, terjedésében végre e népet is körébe fogadja, mely hozzá elveiben közelebb áll, mint maga gondolná». Eötvös a keresztyénység lényegét Márk evangéliuma (XII, 29—31) nyomán a következőkép állítja össze : «Ami urunk Istenünk egy úr. Szeressed azért a te uradat Istenedet teljes szívedből, teljes lelked-

mely e szerencsétlen nép egész történelem végig vonul».

ből, teljes elmédből és minden erődből. Ez az első parancsolat. És a második hasonló ehhez: szeressed a te felebarátodat, mint magadat». Nincsen más ezeknél nagyobb parancsolat. «Legyetek tökéletesek, mint a ti atyátok a mennyben». Ebben áll a keresztyénség lényege. Kijelenté az egyistenséget s felebarátságot és minden egyesnek kötelességévé tette, hogy tökéletességre törekedjék». Ez emlékeztet a jámbor szerzetesnek Bölcs Nátánhoz intézett fölkiáltására:

Nathan! Nathan!

Ihr seid ein Christ! — Bei Gott, Ihr seid ein Christ!
Ein besserer Christ war nie!

Valamint Náthán feleletére:

Wohl uns! Denn was
Mich Euch zum Christen macht, das macht Euch mir zum Juden.

Ily Lessing-szerű megvilágításban kell értenünk Eötvös ítéletét a zsidókról: «Maga a zsidóság is egészen csatlakozott erkölcs tan tekintetében a keresztyénség alapelveihez, s lemondott azon szoros zárkozottságról, melyet törvényeinek egy része parancsolt, hogy szent könyveiből mindenek fölött azt emelje ki, mi által azok az általános emberszeretet hirdetésében a keresztyénséget megelőzték».

Így tehát, minél lelkiismeretesebben hatolunk Eötvös József nagy lelkének mélyére, annál erősebben tölt el a nagyrabecsülés, a bámulat s egyúttal az a büszkeség, hogy hozzá közzel állunk, nemcsak azért,

mert hozzá köt a hála, hanem azért is, mert az ő eszméiben ami eszméinket valljuk; oly közel érezhetjük magunkat hozzá, mint saját hite osztályosainak legjobbjai.

Az államról és politikáról szóló Gondolatjait Eötvös a következő vallomással zárja le: «Két dologra megelégedéssel tekinthetek vissza, s ezt tőlem még elleneim sem tagadhatják meg. Az egyik az, hogy bármennyiszer csalódtam, bármennyiszer kételkedtem egyes nézeteimben, érzelmeimben soha sem ingadoztam és egyes eszmékhez soha sem vesztettem el bizodalمامat. A másik az, hogy egész létem az eszmék létesítésének volt szentelve, s mint magamat, úgy minden tehetségemet csak az eszmék eszközének tekintettem». Előttünk világos, melyek ezek az eszmék: a szabadság, az egyenlőség, a nemzeti-ség vagy a haza, az emberiség egysége, az emberiség haladása a tökéletesedés pályáján.

Ezek az eszmék még korántsem nyerték el az uralmat korunkon. De Eötvös magával vihette azt az önérzetes megnyugvást:

Ha boldogabb utódok majd kivitták,
Miért korunk hiába küzködött,
S ha visszanéznek hálás érzetökben:
Tán megneveznek a dicsők között.

Nevezzük, tiszteljük a dicsők legdicsőbbjei közt hódolattal, áhítattal, hálával.

Budapest.

Dr. Heller Bernát.

EGY NÉP UJJÁSZÜLETÉSE.

Zsidó telepesek Argentínában.

Felolvasásra került az IMIT 1912 március 12-én tartott estéjén.

T. Hölgyeim és Uraim!

Nem könnyü feladatra vállalkoztam, midőn az «IMIT» megtisztelő felhívásának engedve elhatároztam magamat arra, hogy ezen emelvényről, melyről a magyar írásművészet, a magyar szónoklat mesterei Önökhöz szokták ékes szavaikat intézni, én is beszéljek Önökhez. Pedig tudják — ugy-e bár — hogy több mint 2 évtizeden át távol voltam a hazától és egész természetes, hogy kissé elszoktam a magyar szótól. De tudom, hogy Önök t. Hölgyeim és Uraim ezt a circonstance atténuante-t kellő figyelembe fogják venni és hogy némi formahibán, némi nyelvfogyatkozáson nem fognak megakadni. És ha néha egy kis gallicizmus becsúszik beszédembe ezt is kegyesen el fogják nézni.

Előszónak, azt hiszem, ez épen elég.

De kissé hibásnak érzem magamat, midőn azon címre gondolok, melyet előadásomnak adtam. Talán mégis kissé nagyhangzású. «Egy nép ujjászületése», hiszen ez nagy történelmi tény, melynek magyarázására komoly, alapos tanulmány, az adatok szép sorrendben való felvonulása, az argumentumok logikus láncolata kellene, mindazt pedig egy rövid előadás keretében produkálni alig lehetséges. De ha másrészt meggondoljuk, hogy arról van szó: mikép lehetett

elnyomott, az anyaföldtől elszakított, annak művelésétől eltiltott emberekből, olyanokból, kik országokban, hol évszázadok óta laknak, hol őseik sok generációja a földben porladozik, hol minden adót, a véradót is, fizetnek, hogy mondom ezeket idegeneknek tekintik, hol az üldözés úgy megtörte őket, hogy a félelem lett leghivebb élettársuk, hogy a Pristav vagy a zsandár megjelenésére félve elbujnak, hogy ilyen emberekből sikerült bátor, férfias, a földet szerető, a földet művelő, a földhöz ragaszkodó polgárokat foglalkozásokra büszke parasztokat nevelni, az mégis felér sok tudós argumentummal, és méltó hogy nagy névvel tiszteljük.

Tudják Önök, hogy a régi egyiptomi sírboltokban találtak buzaszemeket, melyeket évezredek előtt a szegény holtaknak adtak úti élelmezés gyanánt és ezek a buzaszemek idegen földbe plántálva újra csiráztak és gazdag kalászokat adtak. Ép úgy gondoltuk, hogy az ősök erényeit az ígéret földjén, ahol tej és méz foly, nagy harcok után békésen élő Izraél népének a földhöz való ragaszkodását a késő unokákban lehetne újra felébreszteni, egy hatalmas atavizmus segítségével. Nagy bátorság és nagy optimizmus kellett hozzá, hogy az ember a sikerbe bizzék, de optimizmus nélkül alig lehetséges nagyot teremteni.

Meg fogják engedni t. Hölgyeim és Uraim, hogy mielőtt tovább mennék, pár szóval megemlékezzem azon férfuról, kinek lelkében a merész gondolat termékeny talajra talált, ki kiváló szellemének és munkaképességének minden erejével, de egyszersmind nagyarányú anyagi eszközeinek hozzájárulásával a

nagy mű megteremtésére vállalkozott. Hirsch báróról akarok beszélni. Mindenképen kiváló egyéniség volt. Olyan, a melynek hű jellemzésére shakespearei erő kellene. El lehet róla mondani, amit Schiller Wallensteinről mond: «Von der Parteien Gunst und Hass verwirrt, schwankt sein Charakterbild in der Geschichte.» Nem valami nagy kulturai vagy irodalmi készültséggel ment neki az életnek. Alig végezte a würzburgi gimnázium osztályait. Nem igen hiszem, hogy valaha egy komoly könyvet végig olvasott volna. Gabauieauféle regények voltak az ő kedvenc olvasmányai. De koncepciói nagyarányúak voltak, felfogása villámgyors és egy mástól hallott eszmét úgy tudta kibővíteni, az utolsó consequentiáig áttekinteni, hogy pár perc múlva az ember azt hitte, hogy nem ő a tervező, hanem a báró, ki azonnal a kivitel módjait is előadta. Nagy volt és nagyon kicsinyes. Garasokban fukar és milliókkal pazarló. Néha egy szegénytől megtagadott egy kis segítséget — mert az individuális nyomor nem hatotta meg — és ugyanabban a percben adott nagy összegeket valamely intézmény részére. Tudott egy hivatalnokkal hoszasan pörölni, mert egy táviratban egy-két felesleges szót bennhagyott és azonnal ezreket ajándékozni. Legnagyobb büszkesége az volt, hogy ő 10 koronával naponta meg tudna élni.

Ilyen volt az a férfiú, ki miután egyetlen törvényes fiát és örökösét elvesztette, azon fogadalmat tette, hogy egész vagyonát a szenvedő emberiségnek fogja szentelni, főleg hitsorsosainak. Önök tudják, hogy azzal kezdte működését, hogy jótékonysági irodákat

nyitott különféle városokban. De csakhamar belátta, hogy ez gyenge palliativa a nyomor megküzdésére és az Oroszországban 1890-ben újra kitört zsidóüldözés megmutatta neki az utat, melyen igyekezetét teljesíthetné. És midőn a hazájukból elkergetett szerencsétlen kivándorlók ezrivel érkeztek, új hazát kellett számukra keresni.

Itt kezdődnek ezen epepeia dramatikus epizódjai, a tragikomikusok sem hiányoztak. 1891 jún. havában indultak az első hajók, melyeken a jövődöbéli kolonisták új hazájukba indultak. Több ezren voltak, legnagyobbbrészt kiskereskedők, kisiparosok és sok egyszerű schnorrer is. Ugy-e tudják, mi az!

Az új haza Argentina volt, az a nagy köztársaság, mely az amerikai hemisphéra legdélibb részét képezi és majdnem 3 millió négyzetkilométeren csak 6—7 millió lakóval bír. Magyarország területe körülbelül Argentinának 10-ed része: gazdag, áldott ország, mely az első látásra édes hazánkra emlékeztet, végtelen rónák délibákkal, számtalan állatsordákkal és termékeny fekete földdel. Itt akkor annyira nem tudták, hogy mi tulajdonképen egy zsidó, hogy mikor az első bevándorló csoportok az emigráns hivatalba érkeztek, az egyik hivatalnok ezt kérdezte a másiktól: «Mondja csak barátom, nem tudja, miféle keresztények tulajdonképen ezek a zsidók?» Meg kell jegyezni, hogy Argentinában vallás dolgában nagy az indifferentizmus és a türelmesség, oly annyira, hogy annak idején az ottani országos főrabbi felesége buzgó katolikus volt, ki ép oly szorgalmasan járt a misére, mint férje a zsinagógába.

Tehát voltak kolonisták, de nem volt kolónia. Minthogy a sok száz idegent nem akarták tétlenül a fővárosban hagyni, elküldték őket Mar del Plata-ba Argentina fashionable tengerifürdő üres hoteljeibe. Mert tudni méltóztatnak, hogy Argentínában júniusban tél van, azaz az évszakok a mieinkhez képest éppen megfordított sorrendben következnek. Ugyanígy áll a dolog a temperaturával. Ott északon van meleg, mert az aequatorhoz közelebb és délen van hideg. Így a tierra del fuego a tűz földje a leghidegebb része az országnak.

Végre sikerült 1891 augusztus havában a buenos-ayresi tartományban fekvő 50.000 holdas birtokot megvenni, ahová az emigránsokat küldték. Ennek a helyén van most a Maurició nevű kolónia. Még 30 évvel ezelőtt indiánusok laktak ezen a vidéken és egy kis erőd romjai még most is tanuskodnak az argentinai hadsereg viselt dolgairól. A volt birtokos lakóházán és némely gazdasági épületen kívül nem volt ott semmi hajlék és a több száz családra menő jövevények csak úgy szabad ég alatt tanyáztak, míg a kormány — Czecz tábornok közbenjárása után — pár száz hadi sátort kölcsönzött. Ebben a kolóniában álltuk ki a legnehezebb gyermekbetegségeit a vállalatnak. Az emberek vagy nem akartak, vagy nem tudtak dolgozni. Háztartásuk nem volt és így egy rengeteg konyhában kellett számukra az ételt készíteni. Egy egész sereg hivatalnok kellett a rációk kiosztására. A kiadások napról-napra nőttek és nem volt kilátás arra, hogy ilyen elemekkel aratásra is lehesen számítani. Kezdték lármázni, Hirsch

bárót azzal vádolni, hogy rabszolgáknak akarja őket eladni, hogy ki akarja őket kereszteltetni és így tovább grácia nélkül. Voltak, akik azt mondták, hiszen ez nem is zsidóknak való ország, ahol pünkösd télen és Purim nyáron van.

Azóta 20 év múlt el. És akik most Mauricióba mennek, egy virágzó telepet találnak, hol több mint 3000 lakó él elégedetten, hol három vasút szeli át a kolóniát, hol búza és rozsföldek mellett hatalmas lucerna (alfalfa) táblák zöldelnek, hol 4 nagy iskola van, mert a kolónia területe 3-szor oly nagy most ahhoz képest, ami volt, egyszóval amit lehetetlennek tartottak, az megvalósult. Nem tagadom, hogy a lakosság azóta új és jó elemekkel is szaporodott.

Midőn a dolgok némileg rendbe kezdtek jönni, arra kellett gondolni, hogy rendes jogi és gazdasági alapot adjanak neki. A következők a szerződés főpontjai: A társaság ad a kolonistáknak 150 Hect. (körülbelül 300 hold) földet és előlegez neki élő és holt fundus instructusra fl 3000, azaz 6600 koronát. Ő ellenben kötelezi magát 12 usque 20 annuitásban mindezt visszafizetni. Kötelezi magamagát és családját arra, hogy a földet fogja művelni, fákat ültetni és semmiféle üzlettel nem foglalkozni. Mert bizony ott megfordított világ van: a kereskedők, kik a kolóniákban boltokat nyitnak, keresztények, a parasztok pedig zsidók. Hozzá kell tennem, hogy a zsidó kolonisták a szomszéd kolóniákban lakó olaszokkal, franciákkal, és orosz-németekkel a legjobb egyetértésben élnek, és hogy nem egyszer láttam egy spanyol parasztot a zsidó templom előtt megállani és imádkozni, mert

a zsinagoga homlokzatán ez áll spanyol nyelven: Szeresd felebarátodat mint tenmagadat!

Érdekes nagyon az Entre-Riosi kolóniák története. Ezt a provinciát az argentinai Mesopotamiának hívják: mert a két folyam az Uruguay és a Parana közt terül el. Gyönyörű, kissé hegyes vidék, igazi paradicsom. De politikailag kissé el volt hanyagolva, és így nem fejlődött úgy mint a többi tartomány. Az is hozzá járult, hogy a vetéseket több éven át a Gran-Chaco-ból jövő sáskák elpusztították. Ennek a provinciának körülbelül a közepén egy belga katolikus társaság kolóniát alapított: Nuestra madona de Balvanera neve alatt. De a kolonistáknak nem volt kitartásuk, lassacskán elhagyták földjeiket és így báró Hirsch megvette azokat és ott keletkezett a nagy Klára-kolónia — a báróné neve után — melyet az országban Santa Clara-nak neveznek. 5530 lakója van és lehet mondani, hogy a többi ezen tartományban fekvő kolóniával: Lucienville, San-Antonio, Santa Izabella, több mint 10.000 lakót számít és nem keveset járult hozzá az egész vidék felvirágzására.

Itt is eleinte nagy nehézségek voltak. A gazdag fekete földnek erősebb munka kellett, az ivóvizet csak 20, 30, sőt 40 méter mélységben találták, de mindez még hagyján. Ám mikor már a vetések szépen fejlődni kezdtek, egyszerre elsötétült az ég és nem jött zivatar, hanem a vetések nagy hóhérja: a sáska. Milliók és milliók ereszkedtek le, olyan nagyok, mint egy szépen kiválasztott szőlő-rák és nekiestek a zöld gyenge gabonának és pár nap múlva

már nyoma sem volt a vetéseknek. Képzeltetni, minő jajgatás, minő sírás volt ott. Sok nehéz munkának, sok drága vetőmagnak, sok édes reménynek vége. De idővel evvel a rettenetes ellenséggel is meg tudtak küzdeni. Korán vetettek, úgy hogy a langusta érkezésekor már érett volt a gabona és benne nem tehetett kárt, mert a síma töről lecsúszott és gyenge harapószeroival nem árthatott a kalásznak.

A harmadik főcsoportja a kolóniáknak Szantafé tartományban van, amely hosszúan és keskenyen húzódik a cukortermelő Tucuman-tól egészen Buenos-Ayres északi határáig. A főkolónia Moisesville, mely körül majdnem 150.000 hektarja van a társaságnak és a kolónia maga 4560 lakót számlál. Miglen a többi gyarmatokban búzát, repcét és kukoricát termesztenek, itt főleg az alfalfa vagy lucerna uralkodik. Ez a növény ott kitűnően megterem, a víz nem nagy mélységben van és így a gyökerek hozzá érnek. Egész nagy industria fejlődött ott. Minden évben 5—6-szor lehet a lucernát lekaszálni. Azt aztán szárítják, gépekkel csomagokba préselik és így viszik északra egész Braziliáig, sőt mesze tengereken túl is, mint a burok háborúja idején történt, hogy a moisesvillei alfalfával etették lovaikat.

Ebben a kolóniában vannak a leggazdagabb emberek, sokan több mint százezer koronával birnak, persze nem készpénzben, hanem földművelési gépekben és lábasjóságban, mely nekik a legbusásabban kamatozó takarékpénztár. Ebben a gyarmatban volt alkalmam legjobban azon átalakulásról meggyőződni, melyen kolonistáink keresztül mentek. Mikor

ugyanis 1895-ben először ott jártam, kérdésekre, milyen a kolónia szelleme, az akkori administrator egy okos, orosz zsidó azt felelte: Nem jó, igazgató úr! Kérdeztem: Miért nincs ön megelégedve? Ah, mondta, mikor úgy maguk közt beszélgetnek, gyakran arról panaszkodnak: milyen szép üzleteket hagytak el Oroszországban, milyen nehéz az élet itten és így tovább.

Másodszor 1902-ben voltam ugyanott. Az administrator ugyanaz volt. Ujra azt a kérdést intéztem hozzá: Hogy állunk a kolonistákkal? Ragyogó arccal azt felelte: A csata meg van nyerve. Hogyan? Ha most egymásközt beszélgetnek, egyébről nem esik szó, mint arról: Kinek van a legszebb lova, a legjobb tehene, a legrendesebb kocsija. Tehát már a falusi élet, a valódi paraszt-szellem uralkodik itten. Nem is volt olyan rossz psychologus az én adminisztrátor barátom.

Tudnék én még órák hosszat mesélni és talán nem éppen érdektelen dolgokat, de egyrészt nem akarok az önök türelmével visszaélni, másrészt a sok részlet adat még sem adna egész helyes és pontos képet. Tehát csak annyit akarok még említeni, hogy a legtöbb kolóniában az asszonyok és a leányok bátran és serényen működnek közre úgy a ház körül, mint az istállóban vagy inkább a korálban (mert az állatok télen-nyáron szabadban vannak), a mezőn kint, a cséplő-gépek körül, sőt láttam egy felserdülő leányt lóháton egy egész csorda tehenet őrizni.

Iskolába is — van 59 iskola körülbelül 4000 tanulóval — sokan lóháton mennek és gyönyörűség

látni, a fiatal legények hogyan versenyeznek a merész gauchokkal, akik elől nem egyszer el is nyerik a lóversenyben a díjakat.

Mindent összegezve büszkén konstatálhatjuk: hogy majdnem 25.000 zsidó a földművelésből él, hogy tavaly majdnem 190.000 hektáron szántottak-vetettek és hogy közel 450.000 métermázsát arattak, hogy ígás marha, tehén és ló majdnem 200.000 van. A kolonisták rendszeresen fizetik az annuitásokat, több mint 2 millió korona volt a múlt évben az ebből befolyt összeg. Már most nem kell senkit sem hozatni, jönnek saját elhatározásukból ezren meg ezren, csak hogy nincs elég földünk, hogy mindegyiket azonnal letelepíthessük. Különben a tapasztalat arra tanított, hogy legjobb nekik 1—2 évig mint egyszerű munkásoknak másoknál dolgozni és csak akkor jutni önállóságra, mikor az ország földművelői feltételeivel megismerkedtek.

Fejtegetéseim végére értem. Az a mozgalom, melynek részleteit argentinai kolóniánk történetéből felsoroltam, kiterjed mostan Észak-Amerika majdnem valamennyi államára és 12 ezer zsidó földművelőről van tudomásunk, épúgy több ezer van Kanadában, nem szólok a palesztinai gyarmatokról, melyek most nagy virágzásnak néznek elébe, mert ott más viszonyok és más kulturák vannak.

Tehát a föld minden részében vannak már most zsidó parasztok és ez a mozgalom minden évben jobban terjed.

Talán mégis jogosult volt egy ujjászületésről beszélni, oly tüneményről, melyben sokan nem akartak

hinni, oly renaissance-ról, mely az embert a természethez vezeti vissza, szabadságra ébreszti, emberi méltósága tudatára hozza.

Páris.

Dr. Sonnenfeld Zsigmond.

SALAMON ÉS JÓB.

1.

Sión fölött kigyúlt a Kérub-oltár,
 A nagy királynak csodaműve kész,
 Ujjongva zúg fel a Hozsanna-zsoltár,
 Bú, kétely, aggság víg mámorba vész.
 Egy arc marad csak mély ráncokba róva,
 Csak egy tekintet nem vál ragyogóra,
 Komor felhőben áll a szent halom,
 Komor felhője maga Salamon.

Honnan ered haragvó, zord keserve?
 Nem sejti senki s ő bőszen-hallgatag.
 Mintegy rettentő átoktól leverve
 Ajkárul egy-egy vad sóhaj szakad.
 Majd megmorog miként sebzett orozslán,
 Magány halálos enyhit áhitozván,
 Hol kínja lángja csendesen elég,
 S ne lesse zajgó, kandi csőcselék!

És összedugják fejüket a vének,
 És a papok kezüket tördelik:
 Csillaga épp most bukjon Izraélnek,
 Mikor a legszebb fényel megtelik?

Pompáz a templom, a világraszóló,
Kelet-nyugaton nincs hozzá hasonló,
De leghatalmasb oszlopa hasadt,
S utána reng az egész boltozat!

S hoznak gyümölcsöt mesés Indiákról,
Tűzhányó lábán termett aszubort,
Halat, mely tenger legmélyén ficáncol,
Vadat, mely puszta közepén kuporg.
Zománcot, bútort, ékszert, cifraságot,
Mit mester formált, díszített, kivágott,
Hogy beleképzik a sok suta szem —
De Salamonnak nem kell semmitem!

«Ugy jöjjön a világszép rableányzó!
Moáb fájának ringó bimbaja!
Szemének fénye üdvösségsugárzó!
Gyönyörfakasztó éjsötét haja!»
Lám itt lebeg már! Tündökölve itt áll!
Százszor dicsőbb magánál Sulamitnál!
Láttára reszket ifjú, férfi, agg —
De Salamon hideg, szomorú, vak!

És a papok s a vének félreálltak
Siratni a halódó nagy királyt:
Hisz nincs sebére írja Gileádnak,
Kinek lelkéből vágy heve kiszállt!
Hamút hintettek nyomorult fejükre,
Mert koronájuk porba hullt örökre —
Sión fölött a gyásznak magja kélt:
Az Úr meglátogatta Izraélt!

2.

És megjelent Salamon udvarában
 Egy hófehér szakállu jövevény,
 Aszott arcán ezernyi kusza ránc van,
 De ifjú tűz ég szeme tükörén,
 Mint teli hold a tikkadt éjszakába,
 Derülten lép be a király lakába,
 S hogy ez rápillant fásult-mereven;
 Így szól: «Edómi Jób az én nevem!

Talán nem ért még hír füledbe rólam,
 — Bércet kutat a sas, nem porszemet!
 De rám rivallt egy hang parancsolóan:
 «Eredj, ejtsd útba Jeruzsálemet!
 Vész vívja az uj szentély építőjét,
 Szemét vakítja a kevély dicsőség —
 Te a Gyehenna lángját elbirád,
 Gyógyítsd meg a szerencsevert királyt!»

S im itt vagyok aggályom gerjedelmén,
 Utolsó, ám leghívebb hódolód,
 Tán kigubózza gondedzette elmém
 A tetterődöt hurkoló csomót!
 Olyan vagy mint a fejedelmi dámvad,
 Mely a bozótnak dőrén neki támad,
 S agancsa mennél bátrabb, gazdagabb,
 A sűrűn annál jobban fennakad!

Engem a Balság úzótt rengetegbe,
 S vérezte meg száz sebbel homlokom,
 Te a Sikernek vagy botor betegje,
 S agyad megtéped álom-ág bogon!

Az én útvesztőm poklok fene mélye,
Tied az élv, a mámor meredélye,
S ha én megálltam, Edom pásztora,
Hogy roskadnál te, Izraél ura?

Hát Hebron ligetében ne teremjen
Arany gyümölcsöt hajtó almafa?
Cédrus kidőljön férgektől leverten,
S elszikkadjon Genezareth tava?
Hát nem azért jutalmazott az Isten,
Hogy nagy személyed fényt, hőt messze hintsen,
Miként világunk szive, fent a nap,
Melynek sugárán hegy, völgy lánggra kap?

Jer! Járj előttünk mint a hős vezérek,
A pusztaságból kiszabadítók!
Mutasd, hogy közepette száz veszélynek
Egy szebb jövő kapuját megnyitók!
Lépj Noé, Mózes, Józsua nyomába,
Vidd néped rég várt paradicsomába,
Hol Istenével örök frigyben él
Kiválasztottja, boldog Izraél!

3.

Borongva-forrva hallgatá az aggot,
S fel-felszisszent szavára a király,
Beesett melle fájón megvonaglott,
S halvány arcára tűz csóvája száll.
Majd hirtelen, mint égi sugalatra,
Föleinged vére megfagyott patakja,
Tekintete szikrázó lánggra gyúl,
S e szók perdülnek ihlett ajkirul:

«Választott népe vagyunk mi az Urnak,
 De nem örömré, üdvre hivatott,
 Bolygó felhője a mennybolt azúrnak,
 Töltünk be egy magas feladatot:
 A levegőég rétegit bejárva
 Könyünk esőt hint minden szomju tájra,
 S kínszenvedésünk villámló hevén
 Termékenyül meg a sok televény!

Mi boldogságra nem vagyunk teremtvé,
 Kápráztat, bódít buja illata,
 A többieknek szárnya a szerencse,
 Nekünk fegyvert ad a gond, a csata.
 A míg ellenség vijja falainkat,
 Imádatunkban semmi meg nem ingat,
 De ha az ádáz fergeteg elül,
 Tobzódunk az aranyborjú körül!

Lám, te minél mélyebb poklokra buktál,
 Hited annál erősben lobogott,
 Nyomorubb lettél minden nyomoruknál,
 S a bajt úgy vetted mint ajándokot!
 Téged acéllá vertek a csapások,
 Szabadítód lett sujtó kalapácsod,
 Engem rabláncra a bőség vetett,
 S a kéj tüze salakká égetett!

Nem én vagyok hát népem hű vezére,
 Te vagy a méltó, tiszta mintakép!
 S hogy egykoron szebb Édenét elérje,
 Te járj előtte gyújtó példaképp!
 Én templomot homokra építettem,
 Tiéd örökre áll majd a szivekben,
 Mert a míg szenved, tűr, küzd és remél,
 Csak addig győzhetetlen Izraél!

— — Így végező be Salamon igéit,
 Rá válaszolni nem tudott az agg,
 Nehéz köny gördült arcuk pereméig,
 S görnyedve álltak hosszan, hallgatag.
 Évezredes gyötrelmek, szörnyű gyászok
 Sejtése rajtok búsan átcikázott,
 Majd mindkettő fejét felemelé,
 S büszkén megindult a templom felé!

Budapest.

Lenkei Henrik.

ASZTROLÓGIA A TALMUDBAN.

A borostyánkőbe fagyott növényi és állati elemekből megismerjük — főbb jellegében — egy letűnt világ flóráját és faunáját. Ez a kulturának is a képe. A műveltség fénylő kristályaiban kiirthatatlanul belekövesedett babonák, gyermekes hiedelmek. Elénk varázsolják az emberi szellem ködbe vesző multját, a gondolkozás, a tudományok történetének theológiai, vagy jobban mondva, mythikus korát, a primitív ember világnézetét. A népléleknek atavisztikus öröksége, mely tovább él a képzeletben, a vallásos szokásokban, a folklórebán s közkeletű szólásokban, de olykor a kultúremler kritikai érzékét is megejti.

Ilyen ma is élő s uralkodó tévhit az asztrológia, azon áltudomány, melynek csak annyi köze van az asztronómiához, mint az alchimiának a chémiához. Lényege azon tanítás, hogy a sziderikus tünemények, a bolygócsillagok határozzák meg a földi világ

eseményeit; embernek, állatnak, holt tárgyaknak sorsát. Az asztrológia egyiptomi és asszír-babilóni vallásos képzetekből alakult «tudományos» rendszerré. Később, kivált Nagy Sándor ideje óta — midőn a görög gondolkozást először kapja meg a Keletnek ezernyi mystériuma — keveredik mithológiával s asztronómiával. Így épül föl a genethialógia tudománya, mely a hét bolygónak — köztük a napnak és a holdnak — meg a Zodiacus jegyeinek helyzetét, egymáshoz való viszonyát fürkészsze, a szerves és szervetlen világ egyetemének s az egyes lényeknek életét, sorsát megjósolja. A zsidóság nem zárkozhatott el e világkulturák hatásától; közelről, sőt közvetlenül érezte erejüket. Flavius Josefus, a zsidó történetíró, a római-zsidó háború idején a baljóslatú égi jelekkel hozza összefüggésbe a katasztrófát. (Bell. jud. VI. 5., 3.)¹ Különösen Babilóniában, az asztrálmithoszok őshazájában fejlődött hatalmassá az asztrológia. A «kaldeus orákulumok» tipikus kifejezés. A «káldok» még a római császárság idejében is klasszikus művelői a csillagjóslásnak.² Az apokryfák irodalma asztrológiai ismereteket tulajdonít Ábrahámnak,³ mert babilóni származású, aki kutatja,

¹ L. Löw: Gesammelte Schriften II. k. 116.

² A Jubileumok Könyve szerint 11. 8. «A kaldeusok tana az égi jelek szerint jövendölni s varázsolni». A Sybillák Könyve III. 227. . . dicséri a zsidók őseit Ur-Kaszdimban «akik nem fürkészik csillagvizsgálattal a kaldeusok orákulumait s nem foglalkoznak asztrológiával, mert ez ámtás». . . L. még Sal. Bölcsesége 7. 19., 30. és 13., 2.

³ E tudományban jeleskednek Jiszáchár fiai is. Targ. I. Krón. 12. 33.

hogy miként lesznek az évben az esőzések (Jubil. könyve 12., 16—17.). Jellemző a midras (Gen. r. 44., 12.) Gen. 15. 5.-höz, mely szintén asztrológusnak szerepelteti Ábrahámot: Jeremiás próféta idejében — ugymond — Izraél törekedett e képességre (asztrológia), de Isten nem engedte, mert írva van (Jer. 10., 2.): «... A népek szokásait ne tanuljátok s az égi jelektől ne remegjeteK». Ábrahám ősapátok meg akarta szerezni e képességet, de nem engedtem»... mert Ábrahám *próféta* és nem *asztrológus*, fölötte áll a csillagok befolyásának, módosítani tudja a konstellációk hatását. A «káldeus» szinonimája az asztrológusnak (Sabb. 119 a., Jeb. 21 b.). Egyik talmudbölc szerint nem szabad «megkérdezni a kaldeusokat»,* mert írva van (Deut. 18., 13.): «Tökéletes légy a te Örökkévaló Isteneddel» (Pesz. 113 b.). A tilalom nem sokat használt. József b. Chijja (4. század) a pum-

* Az újabb ásatások a babilóni asztrológia anyagára is fényt derítettek. A borsippai és ninivei királyi csillagjósok közlik megfigyeléseiket uraikkal pl. jó aratás lesz, vagy árvíz, hadviselés; valamely évben csak fiúk születnek; igazság uralkodik az országban. Kétségtelen, hogy a babilóniak az Arsacidák idejében már alkalmazzák a Zodiacust (Bouché-Leclercqu: *L'astrologie grecque* 46. 52. E művet BL. fogja jelezni). Az Izdubar (Gilgames)-költemény 12 éneke mintegy kommentár a 12 csillagképhez (BL. 59.). E babilóni tudomány eredetét az apokalyptikus Hénoch-Könyv misztikusan magyarázza. Egy Barakél nevű bukott angyal a megalapítója, aki elsőnek tanítá a csillagmagyarázást és Kókabél az asztrológiát (szémeiotika). Ezekél a felhőtant, Samsavél a napjeleket, vagy más név szerint az aszteroszkopiát = csillagvizsgálás. Seriel a holdjeleket. (Hénoch K. 8. 3.).

bedítai iskolafőnökséget visszautasítá, mert a kaldeusok csak két évi tartamot jósoltak neki (Ber. 64 a.). Különösen a holdpálya fázisaiból, a holdfogyatkozásból jövendöltek: A napfogyatkozás rossz jel a népekre, mert ők napéveket számítanak; a holdfogyatkozás rossz jel Izraélre, mert ő holdéveket számít.

Az asztrológia a régi íróknál (Plato, Cicero) olykor asztronómiát jelent. Ez kivételes szóhasználat, mert csillagászati babonákat értünk alatta. Szinonimája az apotelezmatica: beteljesítése, alkalmazása a csillagászati prognosztikonnak (BL. 328. 1.). Megfelel neki az ujlatin (ars) judiciaria, mely átment a román nyelvekbe, pl. a franciában astrologie judiciaire.* Az asztrológiának fődogmája: a hét planétának isteni jellege — mint az asszir-babilóniaknál Marduk, Nergal, Isztar csillaga — és sorsdöntő hatalma, melynek alárendelve az uralmuk alatt álló ember. Még a testrészek alakjára, állapotára, az ember fizikai és lelki tulajdonságaira is kiterjed a planéták befolyása (melothesia; BL. 324.).

A talmudbölcsek nagyrabecsülték a csillagászat tudományát. Már a hitéleti kalendárium végett is szükségük volt rá. «Aki ért az égi testek pályaszkainak s a planéták járásának kiszámításához és nem foglalkozik vele, arra ráillik a szentírási vers (Jezs. 5., 12.): «... az Örökkévaló művét nem tekintik s kezeinek alkotását nem látják». Sőt ránk paran-

* Rosin D. Monatschrift für Gesch. u. Wissenschaft d. Judenthums 42. évf. 248—249.

csolt kötelesség kutatni az égi testek, bolygók útját, mert írva van (Deut. 4., 6.): «Tartsátok meg s gyakoroljátok, mert ez bölcseségték s értelmetek a népek szeme előtt». Mi Izraelnek a népek előtt nyilvánvaló értelme s bölcsesége? az égi testek, a planéták pályájának meghatározása (Sabb. 75 a). Találunk is sok csillagászati fejtegetést a talmudban, pl. az égbolt anyagáról, halmazállapotáról (jer. Ber. 2 c.). A nappal, az alkony, az éjszaka elhatárolása fénytani szempontból (j. Ber. 2 b.). Az égbolt s a föld vastagsága (2 c.). A legkisebb időrész megmérése (j. Ber. 2d. 5.). Sámu , a nahardeai híres iskolafő (219—250), elismert tekintély volt az asztronómiában. Magyarázza a menydörgés, a villám mivoltát, beszél az üstökös-ről; úgy ismerte az égi testek pályáját, mint Nahardea utcáit (Ber. 58 b. 59 a.)

És ugyanez a talmudbölcs nem idegenkedik az asztrológiától se, melyben Ablat, perzsa csillagjós lehetett a tanítója. Rá is olvasták Sámuelre ezt a kedvtelését, midőn e bibliai verset (Deut. 30. 12.): «Nem az égben van» (a tóra), úgy magyarázta, hogy tóratudomány nem található az asztrológusoknál, kiknek mestersége az ég (megfigyelése). Rámutattak, hogy ő is asztrológus s mégis tóratudós. Mire mentegetődzik, hogy csak akkor foglalkozott asztrológiával, midőn a tóratanulás szünetelt (Deut. r. 8. 6.).

De az asztrológiának nem állhatták útját se bibliai, se talmudi tilalmak. Lev. 19. 26. versét, hogy «Ne varázsoljatok» — a csillagjóslásra is értették: mégis csak a planéták helyzetéből, a *mazzolból* akarták

kiolvasni a jövendőt.¹ Ki ne ismerné a népies köszöntő formulát: mazzol tób,² jó szerencsét! volta-kép: jó csillagzatot! hogy «jó csillag» jegyében történt légyen valakinek születése; vagy «jó csillag» alatt végezze útját, munkáját. Ellentéte a «bal csillag», mazzol bís (aramúl=rossz. Targ. Kohel. 9. 3.). A talmud arról vitatkozik, hogy Izraélnek van-e mazzolja. Persze, nem a szerencsére gondol, hanem arra, hogy Izraél nem függ az égi testek hatalmától. R. Chanina azt tanítja, hogy a bölcsesség s a gazdagság a planéták hatása, mely Izraélre is kiterjed; nem használ ellene se ima, se jótékonyság. R. Jóchanan tagadja a sziderikus befolyást (Jerem. 10. 2. alapján). Csak a népek remegnek «az égi jelektől», de nem Izraél (Sabb. 156 a.). Van olyan vélemény, hogy a planéták uralma nem terjed ki az állatok sorsára (Sabb. 53 b. Báb. k. 2 b.), viszont más nézet szerint minden fűszálnak megvan a maga csillagzata (Ber. r. 10. 6.).³ Rábba b. József (mh. c. 350) az élettartamot, a gyermekáldást s a kenyérkeresetet nem az egyéni érdemmel, hanem kizárólag a születési konstellációval magyarázza (Móéd Kát. 28 a.). Egyes hónapok konstellációját már eleve kedvezőnek, vagy vég-

¹ A *mazzol* szó töve *ázál* = vándorolni; tehát bolygó csillag. A talmudban pl. Ber. 32 b. *mazzalót* a Zodiacus csillagképeit is jelöli: szállások (az arab *manzil*). Megfelel a latin *domiciles* s a görög *oikoinak*.

² A főniciai nyelvben hasonló köszöntés. Görög megfelelője: *agathé tyché*. L. Löw. i. h. 123. 6. j.

³ A görög asztrológia szintén tulajdonít a planétáknak egy-egy kedvenc színt, növényt, ásványt, állatot. (BL. 314.).

zetesnek hitték. Ezért tanácsolja a talmud (Táán. 29 b.), hogy ha zsidó pörösködik nem zsidóval, ne tárgyaljon vele Áb hónapban, mert csillaga szerencsétlen, vészthozó; hanem végezze Adarban, melynek konstellációja előnyös. Rábá nem engedte, hogy betegségéről mindjárt az első napon hírt adjanak az embereknek, mert károsan befolyásolhatnák a csillagzatát (Nedár. 40 a. V. ö. Ber. 55 b.). Mindenki az ő csillagának (genius, dominus geniturae, kyriosz tész genezeósz) égisze alatt éli végig napjait. A görög asztrológia még az embrionális állapot kezdetét is számítás tárgyává tette s a világra jövés előtti hét, vagy kilenc hónap megállapítása fontos jogi konzekvenciákat vonhatott maga után (BL. 373...).

A földi halandó nem lát a jövőbe, de a dominus geniturae mindenről tud. Néha megmagyarázhatatlan szorongás fogja el az ember lelkét. Ezt fejtegeti a talmud Dániel könyve 10. fejelemében. Dániel jelenést látott, de társai nem s mégis megrémültek. Mert ők ugyan nem láttak ijesztő tüneményt, de a csillagaik, a dominus genituraek észrevették. Az ilyenkor beálló remegés megszüntetésére a talmud a Semá olvasását ajánlja, mert ez visszaadja a lelki nyugalmat (Meg. 3 a.). Természetes, hogy a házasság, melyet ma is az égben kötnek, nem kerüli el az asztrológusok figyelmét. A talmud megszabja (Jeb. 64 b.), ha egy nő már három hitvestársat eltemetett, negyedszer nem mehet férjhez, mert hátha *mazzol góré*m, balszillagzata okozta a haláleseteket. Még a magánjogba is belejátszott az asztrológia. Valamely társasüzletnél az egyik fél osztozkodást javasol; ellene

szól az, hogy «kettőnek csillagzata hatékonyabb» (Báb. m. 105 a.). A csillagjóslást közönséges, mindennapos dolognak tekinti a talmud, kivált a pogányoknál, kiknek szokása, hogy mielőtt rabszolgát vásárolnak, megkérdik az asztrológustól az alkalmas időt; így lesett Potifar felesége is a kedvező pillanatra (Gen. r. 87. 4. Gen. 39. 7-hez). Keresett volt az az asztrológus, aki ott ült a kikötőben s figyelmeztette az útra kelőket, hogy hol és mikor kecsegteti siker üzleti vállalkozásukat. (Kohel. r. 1. 14. hez).* Két ifju utnak indul a nádasba. A pogány asztrológus megjósolja, hogy ott fognak veszni. Mentőkben találkoztak egy öreg emberrel, ki már három napja nem evett s a tanulóifjak szűkös falatjukat megosztották vele. E jótett elhárítja a végzetet. Az ifjak holmijában megtalálták a munka közben észrevétlenül kettévágott kigyót; nem estek a marásának áldozatul. A történet végén intelem, hogy tartózkodjunk a varázslástól, mert aki beleártja magát, pórul jár (jer. Sább. 8 d. 3.). Jellemző ugyanott egy prozelyta kijelentése, hogy csak azért ragaszkodik e «szent néphez», mert távol akar maradni az efféle dolgoktól. E his-

* Nemcsak ma léteznek «szerencsétlen» napok, hanem ősidőktől fogva is az ú. n. dies atri, vagy aegytiaci (fekete napok). Nem a csillagászati babona találta ki őket, hanem már a történelem előtti korban, az ősemlék mélyén ott szunnyad a megmagyarázhatatlan félelem egyes veszélyesnek tartott napoktól. Az ilyen elemezhetetlen borzadástól kísért nap *tábu* lett; szünetelt rajta minden dologtevés; nem fogtak munkához, mert balul ütött volna ki. S. Reinach: Cultes, mythes et religions. I. 5., II. 443.

tóriát, csekély változással, Sabb. 156 b. is találjuk, csak hogy e helyütt Sámuel és a perzsa asztrológus, Ablat beszélgetnek a tárgyról. Végül Sámuel a jótettnek oltalmazó hatását evvel a verssel bizonyítja: «A jótékonyság megment a haláltól» (Péld. 10. 2.). Jellemző a zsidó felfogásra: az erkölcsi érdem végzetet, varázst megtör. R. Akiba is így vélekedik. Volt egy leánya, akiről megjövendölték a «kaldeusok», hogy kigyómarásban fog elpusztulni. Midőn egyszer szobájába vonult, véletlenül vette a melltűjét, a falba szúrta úgy, hogy a kigyónak szemébe hatolt. Másnap megkérdezte Akiba a leányát, hogy mikép menekült meg. Leánya elmondta neki, hogy előző este egy szegény ember ácsorgott az ajtóban, ennivalót kért; az étkezők rá se hederítettek, de ő gondoskodott róla. Akiba megdicsérte gyermekét s idézte rá e verset: «Jótékonyság megment a haláltól». R. Nachman b. Izsák esete is a fátum ellen szól. Azt jóslták a kaldeusok, hogy tolvaj lesz belőle. Ezért ráparancsolt az anyja, hogy mindig fedett fővel járjon, hogy ezáltal érezze az Isten félelmét s könyörögjön, hogy kísértés ne érje. A fiú nem értette e különös magatartás okát. Történt, hogy egy datolyafa alatt ült és tanult, leesett fejről a takaró. Fölpillantott, meglátta a datolyafát, de legyőzte vágyát; egy csomó gyümölcsöt leszakított a fogával s nem evett belőle (Sabb. 156 b.).

Gyakran felbukkanó kérdés — örök emberi kíváncsiság — mely a születendő gyermek nemét firtatja: fiú lesz-e, vagy leány?* Támárnak (Gen. 38. fej.)

* A görög asztrológia a planéták neméről is beszél. BL. 102.

asztrológiai megfigyelése, hogy fiú fog tőle származni (Gen. r. 85. 2.). Egy gyermektelen király megy a város piacán s megparancsolja, hogy vegyenek írószereket a fiának. A körülállók csodálkoznak rajta s «nagy asztrológusnak» dicsérik, mert ha nem látta volna előre, hogy fia fog születni, nem vett volna íróeszközöket (Gen. r. 1. 4.). Egy halálra ítélt bűnös váratlanul kegyelmet kap, mert megpillantják az «asztrológiából», hogy lánya születik, akit feleségül vesz majd a — király; ennek köszöni a megszabadulását (Gen. r. 63. 1., Gen. 25. 10. hez. V. ö. Lev. r. 36. 4.). Az újszülött életpályáját kiolvassák a csillagokból. Valakinek fiáról azt jövendöli az asztrológus, hogy rablóvezér lesz, azért rábeszéli az apát, hogy adjon túl a gyermekeken. Sára is előre látta Jismáelnek romlottságát s rávette Ábrahámot, hogy elűzze Hágárt (Deuter. r. 4. 5.).

Egyik-másik talmudi hely azt hirdeti, hogy a konstelláció ereje mindenható. Jóab, Dávid király hadvezére Adónijához húzott, nem pedig az apja ellen föllázadt Absalomhoz (I. Kir. 2. fej.). Mert látta, hogy Dávid «ictagnin»-ja, (= asztrológia, vagy konstelláció) teljesen ép, kedvező (Szanh. 49 a.). Faraó nemcsak a zsidók, de az egyiptomiak újszülött fiait is megölette, mert asztrológusai* nem tudták, hogy Izraél szabadtója zsidó, vagy egyiptomi származású lesz-e. S miért dobatta őket Faraó a vízbe? mert a csillag-

* Így említettnek Nebukadnecár udvari asztrológusai is Sir Hasir. r. 7. 9-hez.

jósok tudták, hogy Izraél megmentője a víz miatt fog bűnhődni, hát azt hitték, hogy biztosan a vízbe fül. De tévedtek, mert Mózes a civódás vizénél vétkezett (Num. 20. fej. Exod. r. 1. 18. V. ö. Szanh. 101 b. Szóta 12 b.).

A szerencsés nativitás még nem föltétlen oltalom. Amálék, mint kuruzsló, születésnapján — jó csillagában bizva — kezdett harcot, de Mózes «összezavarta» a planéták helyzetét s meghiusítá Amálék számítását. (j. Rós Has. 56 a.). Némely asztrológiai «igazság» gyászos következményekkel járt; egy prozelytának asztrológiai megfigyelése nyolcvan, más nézet szerint háromszáz zsidónak életébe került (j. Ab. Zára 41a.).

A talmud csak említi, de sehol se írja le az asztrológiai szerszámot. «Az Örökkévaló megáldotta Ábrahámot mindennel». (Gen. 24. 1.). Ez a «minden» a «nagy ictagninusz»-t (=asztrológia) jelenti, mely Ábrahám ősapánk kezében volt (Tósz. Kid. V. 17.). Kétségtelen, hogy az instrumentumot jelöli.¹ Egyik párhuzamos hely Ábrahám «szívéről» beszél, hogy benne volt az asztrológia (tudománya) s a Kelet és Nyugat királyai megjelentek Ábrahám háza ajtajában, hogy tőle tanuljanak (Báb b. 16 b. V. ö. Jóma 28 b.). Ugyancsak asztrológiai műszerre céloz a midras szava Exod. 18. 21-hez. «És te szemelj ki magadnak az egész népből derék férfiakat» a *specularia* (horoszkop) segítségével (Mech. 68 a.).²

¹ Téves föltevés, hogy az ictagninusz szó azonos a görög szteganosz-szal = titkos (írás). L. Bacher: Agada d. Tannaiten I. 199. 5. j.

² L. Bacher idézett megjegyzését.

Igen érdekes s a történeti tényeket híven tükrözi a midras fejtegetése, mely ezen áltudományt a «keleti» népeknek, főleg Egyiptomnak tulajdonítja. «És nagy volt Salamon bölcsesége» (I. Kir. 5. 10.). Mi volt a Kelet fiainak tudománya? hogy értettek a planétákhoz. . . . «És (nagyobb volt) Egyiptom minden tudományánál.» Miben múlta ezt felül Salamon király? Abban, hogy midőn Faraó munkásokat küldött Salamonnak a templomépítéshez, asztrológusai-val kifürkésztette, hogy kik halnak meg abban az évben; közülök küldött építő munkásokat. De Salamon átlátott Faraó ravaszságán, visszaküldte Faraó embereit — halotti ruhákkal együtt. Így bizonyult Salamon asztrológiai tudománya kiválóbbnak (Pesz. d. R. K. 33 b. 34 a. V. ö. Pesz. r. 14. 9., Kohel. r. 7. 23-hoz. Num. r. 19. 3.). A néphittel függ össze s nem csupán elméskedés a hét nap értékének megállapítása a nativitás szempontjából. Különben a napok neve is összefügg a planéták uralmával. Erről a rangsorról följegyzések készültek; híres volt R. Józsuá b. Lévi «Könyve» (tabellák), melyből a következőket idézi a talmud (Sabb. 156 a.). Aki a hét első napján született, kiváló lesz úgy a jóban, mint a rosszban. Miért ilyen az első nap nativitásának jellege? Mert akkor teremté Isten a világosságot és a sötétséget (tehát az első nap szülötteinek egyéniségében is «világosság», vagy «sötétség»: a jónak, vagy a rossznak szélsősége). A második nap szülötte haragos természetű. Akkor különíté el Isten a vizet a szárazföldtől; a lobbanékony temperamentum se fér össze az emberekkel. A harmadik napé gazdag és parázna, mert

akkor keletkeztek a fűvek (melyek nagyon szaporák, buján s élősdin tenyésznek). A negyedik napé bölcs s világos emlékező tehetségű (mert akkor tűntek föl az égen a világító testek). Az ötödik napé jótékony, mert akkor teremté Isten a halakat és a szárnyasokat (melyek nem fáradnak eledelért, hanem Isten ellátja őket). A hatodik napé buzgólkodik a micvákért. A szombat szülötte szombaton fog meghalni... Ezen inkább homilétikus magyarázattal szemben áll a vélemény, — a talmudi asztrológiának legfontosabb tanítása — hogy nem a születés napja dönt, hanem a születés órája (mazzal sááh), hogy milyen volt akkor a planéták helyzete, a Zodiacusnak mely jegyében mutatkoztak. Aki a Nap jegyében született, ragyogó szép lesz s a magáéból táplálkozik (mint a Nap, mely csak a maga időszakában uralkodik, nem tör a máséba). Titkai nyilvánossá lesznek (a napfényt is mindenki látja.) Ha lopni akarna, nem sikerül neki. Aki Vénus (Kóchab nógáh-fénycsillag, a görög phosphoros) jegyében született, gazdag és bujálkodó, mert ez a planéta csupa tűz. Merkur (Kóchab : gyöngébb fényű csillag, mint a görög sztilbon) nativitása bölcseséget, tiszta észet jelent (a mithológiában is BL. 101), mert Merkur a nap irnoka (aki megszabja útját). A hold uralma alatt született embert betegségek érik, mert ez a bolygó «épít és rombol, rombol és épít», t. i. nő és fogy. Nem a sajátjából fog enni-inni (miként a hold nappal is feltűnik, behatol a nap időszakába). Titkai rejtve maradnak (mert a hold nem világít) s ha lopni akar, siker koronázza. Saturnus (Sabtaj) meghiusítja az

ember terveit; vagy kedvező értelemben: a védencc ellen irányuló rosszat elhárítja, megsemmisíti. (Mindkét jelentmény célzás a héber névre, melynek töve sábat=szünetelni). Az előbbi jelleg, hogy Saturnus egy kissé kártevésre hajlandó, megfelel a babilóni és görög mithológiai szerepének (BL. 94). Azonosítják Kronoszsal, aki romboló istenség. A Saturnus bolygó neve máig is feszegetett vallástörténeti félreértésnek lett okozója.* Jupiter (Cedek) jóindulatú planéta; jegyében igazságos ember születik, derék, kiváló az erényekben. A mithológia ugyanígy jellemzi, ahol ép ellenkezője a babilóni Marduknak (BL. 97.). A Jupiter bolygó mint Ábrahám planétája szerepel. Ábrahám tudakolja Istentől, hogy lesz-e fia. A megnyugtató igérettel szemben hivatkozik asztrológiai megfigyelésére, mely nem biztatja. Isten rászól, hogy hagyjon föl az asztrológiával, mely Izraélre hatástalan. Ábrahámot — úgymond a talmud (Sabb. 156 a) — az téveszthette meg, hogy planétáját, Jupitert (Cedek = igazság; a benne rejlő erkölcsi fogalom

* A szamarat Saturnus állatjának tekintették; ezért ráfogták a zsidókra, mint a szombat (Saturnus napja: Sabtaj-Sabbat) ünneplőire — kivált a római írók kapták fel a rágalmat — hogy a zsidók szamarfejet imádnak. Tacit. Hist. V. 4. V. 5. Josefus: Contra Ap. 7—8. BL. 318. 1. j. Ámósz próféta 5. 26. verse bizonyítja, hogy a zsidók imádták Saturnus-Kaivánt s ez a bálványhit összekeveredett az egyiptomi Set-Typhonkultusszal. BL. 478. 1. j. A szamarimadás meséje abból is eredhetett, hogy Saturnus egyik neve, Kronosz, összehangzik onosz-szal (görögül: szamar). BL. 483. 3. j. S. Reinach másképp magyarázza: Cultes etc. I. 342—346. *Le culte de l'âne.

révén lesz Ábrahám csillagává) nyugaton látta, melynek hűvösebb atmoszférája a magtalanságra emlékezteti. Azért Isten áthelyezi Ábrahám planétáját keletre (ahol forró a levegő) s erre céloz a bibliai vers (Jezs. 41. 2.). «Ki hívta keletről az igazságot»... (Cedek itt a Jupiter bolygóra céloz). Mars (Máadim = vörös, vérszinű, görögül pyroeisz : tűzfényű) a rombolásnak tipusa. Pendantja a babilóni Nergal, a háború és pusztítás istensége. A jegyében született ember vérontó lesz: érvágó, tolvaj, mészáros, vagy móhél. Rabbá ellenveti, hogy ő szintén Mars jegyében született s csak nem tartják vérszomjas embernek. Mire visszavágnak neki, hogy kegyetlen volt, mert büntette, «megölte» a vallásos rendelkezései ellen vétőket. A Mars bolygó befolyását oly félelmetesnek hitték, hogy a talmudbölcsek óva intenek a kedden való érvágástól (Sabb. 129 b) a Mars jelentkezése miatt.

Néhány szót még a Zodiacusról. A tizenkét csillagkép az apokrifákban is felsorolva (Sybillák V. 515... V. ö. Hénoch könyve 48. 3.). A hagyományos irodalom szintén ismeri. A midras (Jalk. Exod. 418. fej.) a tizenkét törzs elhelyezkedésével párhuzamosan állítja össze a Zodiacus képeit. (A planetáris chorográfiára és ethnográfiára emlékeztet, amely szerint országok és népek a csillagképek uralma alá helyeztetek BL. 328...) Salamon templomának felszerelésével kapcsolatban is szerepel a Zodiacus: «Állott (a medence) tizenkét állaton» (I. Kir. 7. 25. Jalk. I. Kir. 185.). Legérdekesebb a púrimtörténetbe belejátszó Zodiacus-asztrológia (Eszter. 3. 7-hez). Hámán sorsot húzott, hogy megjelölje a zsidók kiir-

tása napját. De mindegyik nap géniusza közbelép Istennél, hivatkozik a napján végbement világteremtési eseményre, hogy elhárítsa tőle az öldöklés művét. Aztán sorra kerülnek a csillagképek (csak a Rák hiányzik). A kos (t'leh) miatt nem lehet, mert emlékeztet a peszacháldozatra. A bika (sór) Józsefet s a templomi áldozatokat jelzi. Az ikrek (teómin) Pêrecet és Zerachot (Júda fiai Gen. 38. fej.). Az oroszlán (arjé) Dánielt, aki az oroszlának nevezett Júda törzséből származott. A szüz (betúla) Chananja, Misáel és Azarját, kiknek zsidósága tiszta, érintetlen maradt a babilóni udvarnál. A mérleg (móznájim) Jóbot, aki így szólt: «Vajha megmértenék bánatom». A skorpió (akrab) Ezekielt, kinek így szólt Isten (Ezek. 2. 6.)... «és skorpióknál ülsz»... Az ijjas (Kassát) Józsefet, akiről írva van (Gen. 49. 24.): «Ijja erejében lakozik». A bak (gedí) Jákobot, mert nála említi a szentírás a kecskegödölyék bőrét (Gen. 27. 16.) A vízöntő Mózeset, mert vizet merített (Ex. 2. 19.) Végül Adar hónapban, melynek csillagképe a halak (dágim), nem talált Hámán semmi érdemet, oltalmat a zsidók számára, mely meggátolhatná gonosz terve végrehajtását. Megörült, hogy miként a halak elnyelik prédájukat, úgy ő is megsemmisíheti Izraélt...

A tóraadás hónapját a Szivan jegyével okolja meg a midras (Pesz. r. 20. fej.), mert csillagképe az ikrek, vagyis ember, és az ember tud örülni és hódolni a tórának. A szentély azért pusztult el Áb hónapban, mert e hónap jegye az oroszlán és e fogalom Nebukadnecarra céloz (Jerem. 4. 7.). Az

asztrológiai képzetek ma is eleven erő a néphitben. Nyomait föleljük a liturgiában s a vallásos szokásokban. A németországi zsidók jámborai a középkorban nap- és holdfogyatkozáskor bőjtöltek. A csillagászati babonáknak nagy lendületet adott a Lurja-féle kabbala; a Sulchan Áruha is behatoltak pl. Jóre Déa 402. 12. (L. Löw. i. h. 123.).

Makó.

Dr. Kecskeméti Ármin.

BIBLIAI KIFEJEZÉSEK ÉS KÖZMONDÁSOK A MAGYARBAN.

A biblia, mint a föld legelterjedtebb könyve, szókincsével, népies hasonlataival és példabeszédeivel az összes civilizált népek nyelvének kifejlődésére hatással volt. A magyar nyelvben is sűrűn akadunk kifejezésekre, szólásmódokra és közmondásokra, amelyek vagy közvetlenül a bibliából származnak, vagy végeredményben a bibliára vezethetők vissza. A gyakran használt «egyiptomi húsfazekak», vagy a «bábeli zürzavar» kifejezések pl. a laikus előtt is bibliai eredetűeknek látszanak, de már az, hogy a *jubileum* szó a Mózes harmadik könyvének 25. fejelem 10. versében leírt *jóbel-év* (יובל) alapján keletkezett, avagy hogy a *bűnbak* kifejezés ugyane könyv 16. fejelem 21–22. verseinek köszöni eredetét, csak a szakember előtt ismeretes.

Dolgozatom célja a bibliának nyelvünkre gyakorolt e hatását példákkal bizonyítani a gyakrabban hasz-

nált bibliai kifejezések és közmondások eredetére rámutatván.

Tóth Béla «Szájru! szájra» c. művében a bibliából származó szállóigék tárgyalásával hasonló kísérletet tesz ugyan, de Tóth figyelmét inkább az újtestámentumra irányozván, az ótestámentumon alapuló egyes kifejezéseket és szólásokat csak per tangentem említi fel, a közmondásokat meg épenséggel mellőzi, mert szerinte a szállóige középhelyet foglal el a közmondás és idézet között.

Az egyes könyvek sorrendjére nézve Leteris bibliája volt irányadó, az idézeteket meg az I. M. I. T. bibliafordításából vettem. A latin nyelvű bibliai citátumok a Vulgatából valók. Az idézetekre vonatkozólag megjegyzendő, hogy parallel helyekre csak akkor történik utalás, ha azok az idézett helytől lényegesen eltérnek s ezzel a bibliai kifejezés vagy közmondás kialakulására befolyással lehetnek.*

★

Mózes első k. 1, 2. (תרו וברו = puszta és üres) alapján a *tohwabohu* kifejezés használatos, mely a zűrzavart, a kháotikus állapotot jelzi, v. ö. Ovidius, Metam. I, 7. «Rudis indigestaque moles».

* Forrásművek: Georg Büchmann: «Geflügelte Worte», 24. kiad. Berlin, 1910, Alfr. Herm. Fried: «Lexikon deutscher Citate (Reclam), dr. Franz Tetzner: «Deutsches Sprichwörterbuch» (Reclam), Tóth Béla: «Szájru! szájra» 1895, Simonyi Zsigmond: «Német és magyar szólások» 1896 és Almásy János: «Magyar közmondások» 1890.

1, 3. versében mondja az Örökkévaló: *Legyen világosság! — Fiat lux!*

1, 28.: *Szaporodjatok és sokasodjatok!*

2, 18.: *Nem jó az embernek egyedül lenni.*

2, 23.: Mondja Ádám Éváról: «Ez már csont csontjaimból és hús húsomból», ami forrása a hús a húsomból, csont a csontomból kifejezésnek.

3, 2—6. verseiből ered a *tiltott gyümölcs*.

3, 5. alapján idézik többnyire latin nyelven a kigyó szavait: *Eritis sicut Dii, scientes bonum et malum.** (Olyanok lesztek, mint az Istenek, jónak és gonosznak tudói.)

3, 9. alatt szólítja Isten Ádámot és kérdezi, hol van. Innen e kifejezés: *Ádám, hol vagy?*

3, 18.: «Tövist és bogáncsot növeszt majd neked» (t. i. a föld), innen van e kifejezés: *Az élet tövises útjai.*

Ugyane fej. 19. versben van: *A te orcádnak verítékével egyed a te kenyeredet, mignem visszatérsz a földhöz, mert belőle vétettél: mert por vagy és porrá kell lenned.*

4, 9.: Kérdezi Káin: *Vajjon testvérem őrzője vagyok-e én?*

4, 10.: Mondja Isten Káinnak: «Mit tettél? Hallod, testvéred elontott vére kiált hozzám a földről.» Ez forrása az *égbekiáltó* kifejezésnek, melyből az egyház az *égbekiáltó bűnök* (peccata clamantia) fogalmát alkotta.**

* Goethe Faustjában *Dii* helyett *Deus*-t használ.

** Az *égbekiáltó bűnök* a következő sorokban vannak összefoglalva:

Clamitat ad cælum vox sanguinis et Sodomorum,
Vox oppressorum, viduæ, pretium famulorum.

5, 25. alapján magas korra a *Matuzsálem* nevet alkalmazzuk, mert Matuzsálem idézett hely szerint 969 évig élt.

7, 11. találkozunk a *megnyíltak az ég csatornái* kifejezéssel.

8, 11. szerint a második kibocsátott galamb Noénak egy leszakasztott olajfalevelet hozott, innen az *olajág* kifejezés, mint a kiengesztelődés és béke jelképe.

10, 9. szerint Noé unokája, *Nimród*, nagy vadász volt; ez ma is neve a nagy vadásznak.

11, 5. alatt találkozunk először a bibliában sűrűn előforduló *ember fia* elnevezéssel.

11, 9. szerint Isten a bábéli torony építése után megzavarta «az egész föld ajkát», innen van a *bábéli zűrzavar*.

12, 7.: «És megjelent az Örökkévaló Ábrahámnak és mondta: Magzatodnak adom majd ezt az országot, továbbá 26, 3.—4. és sok más helyen alapszik az *ígéret földje* elnevezés; az «ígéret» szó azonban ez összetételben sehol sem található a bibliában.

19, 11. alatt találkozunk először a *vaksággal megverve lenni* kifejezéssel.

19, 24—25.: A sokat emlegetett két bűnös városnak, *Sodoma és Gomorrhának* kénköves tüzrel való pusztulásáról van szó.

Ugyane fejezet 26. verse szerint Lót felesége a pusztulásra hátra tekintvén, *sóbálvánnyá lett* (váltott), e kifejezéssel ma is a nagy rémületet jelezzük.

22, 17. és sok más bibliai hely alapján keletkezett a *mint a tenger fvénye* szólásmód.

25, 34. szerint Jákob elsőszülöttségét *egy tál lencséért* adta el, innen e kifejezés az értéktelenség megjelölésére.

27, 22. szerint az öreg Izsák megtapogatta Jákobot és mondta: *A hang, az Jákob hangja, de a kezek Ézsau kezei.*

28, 22. v.-ben akadunk először az *Isten háza* kifejezésre templom helyett.

37, 27. v.-ben inti Jehúda testvéreit, hogy ne öljék meg Józsefet, mert húsuk ő; innen a *vérrokon* elnevezés.

37, 35. v.-ben találkozunk először a bibliában gyakran használt *sírba száll* és 44, 29.-ben a *sírba visz* kifejezésekkel.

38, 23.: Mondja Jehúda: *«Tartsa meg magának (t. i. Támár a kapott zálogot), nehogy csúffá legyünk.»* Ez eredete a latinul idézni szokott *habeat sibi* kifejezésnek.

A 41. fejezet Fáraó álmát, a hét kövér és a hét sovány *esztendő* történetét tárgyalja; utóbbi kifejezés nagy inség és egyszersmind szikár emberek jelképe.

42, 4. szerint Jákob nem küldte Benjámint a többi fiaival Egyiptomba, nehogy baleset érje; innen ered a *Benjámin* név használata a legfiatalabb és egyszersmind legkedveltebb gyermek jelölésére.

43, 23: *Békesség nektek (üdvöz legyetek)! Pax vobiscum!*

44, 4. v.-ben találkozunk először a bibliában sűrűn előforduló *jót rosszal fizetni* (Gutes mit Bösem vergelten) kifejezéssel.

44, 17. eredete a *távol legyen, hogy* szólásnak.

Mózes második könyve. 3, 8. és sok más helyen a *tejjel-mézzel folyó Kanaánról* van szó; e kifejezés általában minden földi javakban bővelkedő helyre alkalmaztatik.

7, 13. eredete a *szívét megkeményíteni* szólásmódnak.

8, 15. alapján keletkezett az *Isten ujsa* kifejezés: «És mondták az írástudók Fáraónak: Isten ujsa ez!»

10, 22.: «S kinyújtotta Mózes a kezét az ég felé és volt sötétség, homály Egyiptom egész országában három napig»; innen van az *egyiptomi sötétség*.

15, 9. verse eredete a *bosszúját tölteni valakin* (תִּמְלֹאמוּ נַפְשֵׁי) kifejezésnek.

15, 10.: «*Lehettél fuvallatoddal, beborította* (öket) *a tenger.*» — «*Flavit spiritus tuus et operuit eos mare*» igen gyakran használt idézet.

Midőn II. Fülöpnek Angolország ellen 1588-ban küldött óriási hajóhada a tengeri viharoktól elpusztult, a hollandiak e váratlan és örvendetes esemény megörökítésére hálaérmet készítettetek. Az érem egyik oldala hullámokkal küzdő hajókat ábrázolt e körirattal: «*Flavit Jehovah et dissipati sunt. 1588.*»

16, 2. szerint zúgolódtak az izraeliták Mózes és Áron ellen a pusztában s mondtak: «*Vajha meghaltunk volna az Örökkévaló keze által Egyiptom országában, midőn ültünk a húsos fazék mellett*» stb.; innen származik az *egyiptomi húsos fazekak* kifejezés, mely eredetileg jobb sors után való visszakivánczozást jelent, nálunk azonban a kormányhatalommal járó haszonnak jelképe.

21, 24. találkozunk először a sokat idézett *szemet szemért, fogat fogért* kifejezéssel.

23, 6.: «Ne hajlítsd el szűkölködőd jogát pörében»; ebből származik a *törvényt elcsavarni*.

A 32. fejezet az arany függőkből öntött borjú készítését tárgyalja, melyet az izraeliták bálványként imádtak. A közmondásban az *arany borjú imádása* vagy *tánc az arany borjú körül* kifejezésekkel találkozunk, melyek alaptalanul a vagyonnak nagy becsben tartását, illetőleg szenvedélyes gyűjtését jelképezik.

33, 11. eredete a *szemtől szembe* vagy *színről színre* kifejezéseknek.

Mózes harmadik könyve. 16, 21—22.: «És tegye rá Áron két kezét az élő bak fejére és vallja meg rajta Izráel fiainak mind a bűneit és mind a büntetteiket mind a vétkeikkel, tegye azokat a bak fejére és küldje el egy kirendelt férfi által a pusztába — és vigye a bak magán mind a bűneiket kietlen földre — és bocsássa el a bakot a pusztába.» E helyen alapszik a *bünbak* kifejezés.

18, 21. v.-ben találkozunk először a *Moloch* névvel, egy kanaáni bálvánnyal, melynek embert áldoztak.

19, 18.: *Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.*

20, 4.: Eredete a *szemet húny*, azaz «valamit elnézni» kifejezésnek.

24, 11. és 16. alapján (v. ö. Dániel 7, 25.) keletkezett az *istenkáromlás* (βλασφημία) kifejezés.

25, 10.: «És szenteljétek meg az ötvenedik év esztendejét, hirdessetek szabadságot az országban mind a lakóinak; jóbél (יובל) ez, amely legyen számotokra, hogy visszatérjétek kiki birtokához és kiki

Sámuel első könyve. 1, 15. s egyéb helyeken találkozunk a *lelkét kiönteni valaki előtt* kifejezéssel.

10, 10—11. szerint Saul egy csapat prófétával találkozván, őt is megszállta Isten szelleme és prófétált közöttük. Innen e kifejezés: *Saul a próféták között.*

Ugyancsak Saul történetéből való a következő közmondás, amelyet váratlanul bekövetkező kedvező fordulat kifejezésére használnak: *Saul kis fia elment atyja szamarainak keresésére és királyságot talált.*

A 17. fejezetben *Góliát* óriásról van szó.

18, 1—4. és sok más hely alapján *Dávid és Jónáthán* az igaz baráti szeretet mintaképei.

Sámuel második könyve. 8, 18. és 15, 18. a *keréti és peléti*, mint Dávid király testőrei szerepelnek, ma e szavak vegyes társaságot jelentenek.

12, 5.: «Ekkor nagyon fellobbant Dávid haragja azon ember ellen, és szólt Nátánhoz: Él az Örökkévaló, hogy *halál fia* az ember, aki ezt tette.»

18, 9.: Szó van az öszvéren nyargaló Absalonról, aki egy nagy tölgyfa ágai alá jutván, megakadt és *ég és föld között* lógott.

Királyok első könyve. 3, 16—28.: *Salamon ítélete* van leírva és 4, 29—31., 34. és sok más bibliai helyen *Salamon bölcsesége* magasztaltatik.

dass, als im Jahre 1693 bei Händeln zwischen den Studenten und den Einwohnern der Johannisvorstadt in Jena ein Student erschlagen worden war, der Generalsuperintendent Georg Götze ihm die Leichenrede über den im 16. Cap. des Buches der Richter viermal vorkommenden Text «Philister über dir, Simson» gehalten habe.

18, 21.: *Skorpiókkal fenyíteni.*

Jesája 5, 7.: Izráel háza, mint az Örökkévaló szőlleje szerepel.

8, 14. v.-ben találkozunk a *botránykő* (botránkozás köve) *lapis offensionis* kifejezéssel.

14, 12. v.-ben mondja a próféta Babel bukott királyáról: «Mint hullottál le az égről, fenséges csillag, hajnal fia, levágattál a földre, ki népek fölött sorsot vetettél.» E sorokon alapszik a *bukott angyal* és *Lucifer* kifejezés, amennyiben a Vulgata a hajnali csillagot Lucifernek (lucem fert) fordítja.

Ugyane fejezet 31. v.-ben van: *Ordíts kapu, kiáltás város!*

38, 1. alapján mi is használjuk a *háza felől rendelkezni* (עָזַר לְבֵיתָהּ), azaz «végre rendelkezni» kifejezést; v. ö. a német «sein Haus bestellen» szót.

40, 3.: Mondja a próféta: «Egy szólónak (kiáltónak) hangja: A pusztában törjétek az Örökkévaló útját stb.» Ebből helytelen összevonás útján származik az eredménytelen intelmet kifejező *kiáltó szó a pusztában*. — *Vox clamantis in deserto.*

53, 7. v.-ben a *bárány*, mint a szelídség és türelmesség jelképe szerepel.

58, 7.: *Szegd meg az éhezőknek kenyeredet!*

59, 1. szerint: *Nem rövidül meg az Isten keze.*

66, 6.: «Zajongás hangja a városból, hang a templomból, az Örökkévaló hangja, ki megfizeti tetteket ellenségeinek.» E sorokból származtatják némelyek a *vox populi, vox dei* — a nép szava, Isten szava közmondást; valószínűbb azonban, hogy ez *Hesiodos-*

nak «Munkák és napok» c. művének következő helyén alapszik:

Φήμη δ' ὅστις πάμπαν ἀπόλλυται ἦντινα πολλοὶ
Λαοὶ φημιζουσι· θεός νύ τις ἔστι καὶ αὐτή.

A hír, mely megfordul sok nép száján, nem vész el teljesen, mert a hír maga is Isten.

Jirmeja 13, 23.: «Vajjon megváltoztatja-e kúsita a bőrért és párdue a feltjait», alapja a közmondásnak: *Szerecsent nem lehet fehérre mosni*. V. ö. Haszontalan dolgok kopaszt borotválni, szerecsent szapulni (közsm.).

32, 17.: *Istennek semmi sem lehetetlen*. V. ö.: Ha Isten akarja, aludt-tej (v. kapanyél) is elsül.

51, 39. alapján a halált így írjuk körül: *Örök álmát aludni*.

Jechezkél 3, 19. (v. ö. 33, 9.): «Te pedig, midőn megintettél egy gonoszt és nem tért meg gonoszságától és gonosz útjától, ő bűnében fog meghalni, te pedig megmentetted lelkedet.» A Vulgata latin fordításán («tu autem animam tuam liberasti») alapszik e közmondás: *Dixi et salvavi animam meam*. [Szóltam (azaz megintettem őt) és megmentettem (azaz megnyugtattam) lelkemet.]

17, 21. eredete e kifejezésnek: *A szélrózsa minden irányában*. V. ö. 5, 2. és 12, 14.

Hóséa 4, 6.: «Megsemmisült a népem megismerés híján.» Ez forrása az Aranyból («Széchenyi emlékezete» 9. versszak) sokat idézett mondásnak:

*Elvész az én népem, elvész! — kiálta —
Mivelhogy tudomány nélkül való.*

8, 7. (v. ö. *Jób* 4, 8. és *Példab.* 22, 8.): «Mert

szelet vetnek és vihart aratnak.» Ebből ered a közmondás: *Ki szelet vet, vihart arat.* V. ö.: *Ki mint vet, úgy arat.* — *Ki álnokságot vet, bút arat.* — *Ut sementem feceris, ita metes.*

Jóél 2, 13.: «Szaggassátok meg szíveteket és ne ruháitokat» stb., továbbá *Zsolt. 7, 3.* alapján keletkezett a *szívszaggató* és *szivettépő* kifejezések.

Amósz 7, 14.: *Nem vagyok próféta.*

Náchum 2, 8. v.-ben találkozunk a *mellét verdesni* kifejezéssel, amely, miként a görögöknél és rómaiaknál, bút jelent.

Czefanja 1, 15.: «Haragnak napja ama nap, szorítás és szorongatás napja» stb. forrása a *Dies irae, dies illa* kezdetű egyházi himnusznak; v. ö. *Példab. 11, 4.* és *Jechezkél 7, 19.*

A *zsoltárokból* valók a következő kifejezések és közmondások:

4, 9.: «Békében egyaránt lefekszem és alszom.» A *Vulgata* fordításán («in pace in idipsum dormiam et requiescam») alapszik az ismeretes: *Requiescat in pace!*

7, 10. v.-ben találkozunk a *szíveket és veséket vizsgálni* kifejezéssel.

34, 20.: *Sok az igaznak a baja.*

37, 3.: «Lakjál az országban (שָׁכַן אֶרֶץ)» — e gondolatot kifejezi a mi közmondásunk: *Honn lakjék az ember, ki kedvére akar élni.* V. ö.: «Bleibe im Lande und nähre dich redlich», valamint: «Hazánk füstje is kedvesebb, mint idegen országnak tüze.»

A *37. zs. 20.* v.-ben van a *füstbemenni*, azaz «elenyészni» kifejezés.

37, 28.: *Az Örökkévaló nem hagyja el jámborait.*

A 73. zs. 19. v.-ből való kifejezés: *Szörnyű véget érni, szörnyet halni.*

84, 7. v.-ben van a *siralom völgye* — *vallis lacrymarum.*

90, 2. v.-ben találkozunk az *örökkön-örökké* kifejezéssel.

Ugyane zsoltár 10. verse tartalmazza az emberi életet jellemző hires sorokat: *Éveink napjai — van azokban hetven esztendő s ha jó erőben, nyolcvan esztendő; és büszkeségük: fáradtság és baj, mert sebesen elillan s mi tova rebbentünk.*

91, 12.: *Tenyéren hordozni.*

105, 43.: «*És kivezette népét vígságban, ujjongásban kiválasztottjait*» stb.; e sorok alapján mondjuk Izráel népét *kiválasztott népnek.*

107, 42.: *Látják az egyenesek és örülnek s minden jogtalanság elzárja száját; innen ered a valakinek száját bedugaszolni vagy bedugni, azaz «elhallgattatni» kifejezés.*

111, 10.: *A bölcsesség kezdete az istenfélelem.* V. ö. Jób 28, 28. és Példab. 1, 7., valamint 9, 10.

115, 5—6.: *Szemeik vannak, de nem látnak, füleik vannak, de nem hallanak.*

A 116. zs. 11. v.-ből ismeretes e mondás: *Omnis homo mendax.* — *Az ember mindig hazug.*

119, 103.: «*Mennyivel édesebbek szavaid inyemnek, mint a méz szájamnak*»; innen van a *mézes szájú* és *mézes-mázos beszéd* kifejezések. V. ö. Ilias I, 249.: τῶ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέειν αὐδῆ.

Akinek nyelvéről (t. i. a Nestoréről) a méznél édebben folyt a szó.

Ugyane zs. 176. v.-ben az *eltévedt bárány* kifejezéssel találkozunk.

104, 15.: «Füvet sarjaszt a baromnak . . . és bort, mely örvendezteti halandónak szívét.» E gondolatra vonatkozólag v. ö. e közmondásunkat: *Még a vén embert is táncba viszi a bor.*

126, 5.: *Akik könnyel vetettek, ujjongással aratnak.*

127, 1.: *Ha az Örökkévaló nem őrzi meg a várost: hiába virraszt az őr.*

130, 1.: «A mélységből szólítlak, Örökkévaló.» A Vulgata fordítása: «De profundis clamavi ad te, Domine.» E vers első két szava: *De profundis* általában gyászdal jelent.

143, 2. v.-ben találkozunk e kifejezéssel: *Valakivel ítéletbe (perbe) szállani.* V. ö. Jób 22, 4.

145, 15.: *Mindenek szemei hozzád reménykednek s te megadod nekik eledelöket a maga idején.*

A *Példabeszédek* könyvéből valók ezek a kifejezések és közmondások:

1, 10.: *Ha vétkesek csábítanak, ne engedj!* V. ö. Horatius: «Numquam te fallant animi sub vulpe latentis.»

Ugyane fej. 20.: «Bölcsesség az utcán megszólal, a piacokon hallatja hangját.» Innen ered az *utcai bölcsesség* fogalom.

2, 20.: *Járj a jóknak útján s őrizz meg az igazak ösvényeit!*

3, 12.: *Akit szeret az Örökkévaló, azt fenyíti.* V. ö. «Kit Isten szeret, ifjanta veszi el.»

5, 4. alatt találkozunk a *kétélű kard* kifejezéssel. A 9. fej. 17. v.-ből lett a közmondássá vált: *Lopott vizek édesebbek.* — *Aquae furtivae dulciores sunt.*

10, 1.: *Bölcs fiú megörvendezteti atyját s balga fiú anyjának bánata.*

Ugyane fej. 2. v.-ben van: «Nem használnak gonoszság kincsei stb.» E gondolatot megtaláljuk e közmondásunkban: *Ebül kezdi, komondorul végzi.* V. ö. *Unrecht Gut gedeiht nicht* és *Male parta, male dilabuntur*».

12, 10.: *Ismeri az igaz barmának lelkét.*

12, 11.: *Aki földjét műveli, jól fog lakni kenyérral.* V. ö. «*Wer seinen Acker baut, wird Brotes die Fülle haben.*»

A 13. fej. 24. v. a gyermeknevelés problémájával foglalkozik: «Aki visszatartja vesszejét, gyűlöli fiát, de aki szereti, idején keresi föl fenyítéssel. E gondolatra vonatkozólag v. ö. a következő közmondásainkat: *Jobb a gyermek sírjon, mint szülei.* — *Gyermeknek legjobb feleség a nyírfakisasszony.* — *Vessző nem törí csontját a gyermeknek.* — *Aranyból sem lesz gyűrű, ha meg nem verik.*

16, 9.: «Az ember szíve kigondolja útját, de az Örökkévaló igazítja lépését.» E gondolat kifejezésére több közmondásunk van: *Ember tervez, Isten végez.* — *Embernél szándék, Istennél ajándék.* — *Embernél a munka, Istennél az áldás.* — *Hasztalan az ember iparkodása, ha nem járul hozzá Isten áldása.* — *Ember céloz, Isten határoz.* — *Szegény ember szándékát boldog Isten bírja.* — *Sokat végeznek Bécs-*

ben, de elrontják az égben. V. ö.: «Dér Mensch denkt, Gott lenkt», továbbá «Homo proponit, sed Deus disponit».

Ugyane fej. 18. v.-ben van: «Romlás előtt jár a gög stb.» Innen ered a mi közmondásunk: *Ki elbízta magát, megszégyenül.* V. ö.: «Igen fenn kezdesz héázni, elszédül agyad.» — «Hochmut kommt vor dem Fall.»

A 17. fej. 28. mondatán (v. ö. Jób 13, 5.) alapszik e közmondás: *A bolond is bölcsnek látszik, míg hallgat.* V. ö. «Si tacuisses, philosophus mansisses.»

19, 17.: *Az Örökkévalónak ad kölcsön, ki könnyörül a szegényen.*

22, 1.: «Becsesebb a név nagy gazdagságnál stb.» E gondolatot több közmondásunkban találjuk: *Jobb a jó hír a nagy gazdagságnál.* — *Drága kincs a jó hír, ha valaki azzal bír.* — *Mindennél jobb a jó név.* — *Kinek veszett neve indul, a szél is árt annak.*

A 26. fej. 27. v.-ből való közmondás: *Aki másnak vermet ás, maga esik bele.* V. ö. Zsolt. 7, 16., 9, 16., 57, 7., valamint Kóhélet 10, 8.

29, 11.: «Egész indulatát szabadon engedi a balga, de bölcs utóljára lecsendesíti.» E gondolatot megközelíti e közmondásunk: *A bolond szíve száján, a bölcs nyelve szívén.*

30, 17.: *Szem, mely kigúnyolja atyját és kicsúfolja az anyja iránt való engedelmességet, azt kivájják a völgynek hollói és megeszik a fiatal sasok.*

Jób (Hiob) könyvének 1, 14—19. v. alapján a gyászhirot *Hiob-hírnek* mondjuk.

Ugyane fej. 21. v.-ből való: *Az Örökkévaló adta s az Örökkévaló elvette: legyen áldva az Örökkévaló neve!*

4, 15.: «S egy szellem suhant el arcom mellett, borzadott testemnek hajaszála.» E helyre vezethetők vissza ezek a közmondásaink: *Égnek mered a haja.* — *Minden hajaszála égnek áll.* — V. ö. a német «Die Haare stehen ihm zu Berge» és a latin «Obstipui steteruntque comae» (Vergilius) közmondásokat.

7, 1. alapján keletkezett a *létért való küzdelem* kifejezés.

A 14. fejezet 19. v.-ből lett a közmondássá vált *Sok csepp lyukat ver a kövön.* V. ö. «Gutta cavat lapidem non vi sed sæpe cadendo». (A csepp kivájja a követ nem erőszakkal, hanem gyakori esésével.) — «Steter Tropfen höhlt den Stein.»

16, 22.: «Mert még csak kisszámú évek jönnek, és útra, melyről vissza nem térek, megyek el.» Innen ered e szólás: *Út, amelyről visszatérés nincsen.* V. ö. Mózes I. k. 6, 12. és Királyok I. k. 2, 2.

A 21. fej. 18. v.-ből való e hasonlat: *Mint a pozdorja, melyet a forgószél elragad.* V. ö. Zsolt. 1, 4., 35, 5., továbbá Hóséa 13, 3. és Czefanja 2, 2.

30, 19. alatt találkozunk a *por és hamu össze-tétellel.*

A *Siralmak* (Jeremiás Siralmi) könyve alapján a siraloméneket, a jajgatást *jeremiád-nak* mondjuk.

2, 11. v. eredete e kifejezésnek: *Szemeit kisírni.*

3, 53.: *Követ vetni valakire.*

Ugyane fej. 41. v.: «Emeljük fel szivünket kezeinkkel együtt Istenhez az égben!» E mondat latin

fordításán alapszik alkalmasint az ismeretes *Sursum corda!* — *Fel a sziveket!*

Kóhélet könyvéből 1, 1. való latin idézet: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas.* — *Hiúságok hiúsága, minden hiúság.*

1, 4.: *Nemzedék megy s nemzedék jön.*

Ugyane fej. 9. v.-ből való idézet: *Nincs új a nap alatt.* — *Nihil sub sole novum.* E közmondást rendszerint rabbi Akiba nevével hozzák kapcsolatba, mintha tőle származnék. A tévedés Gutzkow K. német írónak «Uriel Acosta» c. drámáján alapszik, ahol a szereplő Ben Akiba rabbi e közmondást többször említi: «Das war schon alles da, — die Jugend denkt, es wären Neuigkeiten — und alles ist schon einmal da gewesen.»

3, 7.: *Ideje van a hallgatásnak és ideje a beszélésnek.*

3, 11.: *Mindent a maga idejében!*

Ugyane fej. 13. v.-ben találkozunk az *isteni adomány* kifejezéssel.

10, 16. v.-ből való idézet; *Jaj neked ország, te, melynek királya gyermek.*

Esther 4, 1. szerint Mordekhaj megszaggatta ruháit és zsákot meg hamut öltött. Innen ered e kifejezés: *Gyász jeléül zsákba öltözni és hamut hinteni magára.*

Dániel 2, 31—34. v. szerint Nebukadnecczár király álmában hatalmas szobrot látott. A szobor feje aranyból, melle és karjai ezüstből, hasa és csipői rézből, combjai vasból, lábai pedig részben vasból s részben agyagból voltak. De leszakadt egy kő — nem kezek

által — a szobrot a vas- és agyag lábain megütötte és összemorzsolta azokat. E sorokon alapszik az *agyaglábú kolosszus* kifejezés, amelyet főképen az orosz birodalomra alkalmaznak.

Az 5. fejezetben Bélsacczár király lakomájáról van szó. A király jó kedvében elhozatta a jeruzsálemi templomból elvitt arany edényeket; vendégei vígan ittak belőlük és dicsérték a bálványokat. Ekkor hirtelen megjelent egy kísérteties kéz és e szavakat írta a falra: «Mené-mené, tekél, ufarszin.» Dániel próféta megfejtése szerint e szavak értelme: *Mené*: megszámlálta Isten királyságodat és befejezte; *tekél*: megmértél a mérlegen s hiányosnak találtattál; *perész*: elszakasztatott a királyságod és odaadatott Médiának és Perzsiának. Bélsacczár király tényleg még az éjjel öletett meg. Ez alapon használatos ma is a *mene tekél ufarszin*, mint fenyegető mondás.

Losonc.

Dr. Barta Mór.

AZ ÉNEKEK ÉNEKÉBŐL.

I.

Szulamit. Csókra való száddal
Vajha megcsókolnál!
Ó, a te szerelmed
Édesebb a bornál.

Olajtul illatos
Hajad minden szála,

Nincs a kerek földön
Kenőcsödnek párja.

Nézzed csak, a lányok
Hogy szeretnek téged!
Nézd, hogyan kínálják
Csókjaikat néked.

A lányok. Mit nekünk a király,
Meg a cifra háza!
Érted gyötör, érted
A szerelem láza.

Hivnál csak, hivnál csak,
Meglásd, hogyan mennénk,
A te engedelmes
Cselédeid lennénk.

Szívnál ajakunkról
Részegítő mirhát,
A gyönyörűségnek
Tüzes borát innád.

Pirosló hajnalig
Egyre veled lennénk,
S ah! a szerelemtül
Holtra részegednénk.

II.

Szulamit. Én vagyok a liljom,
Völgyek ölén ringó,
Sáron rózsafáján
Legszebb rózsabimbó.

A pásztor. Mint a rózsza mellett
 Útszéli csalánok:
 Olyanok — galambom —
 Melletted a lányok.

Szulamit. Nincs az almafánál
 Erdőnek szebb fája,
 Az én kedvesem az
 Ifjak koronája.

Lombja árnyékában
 Oly jó megpihennem,
 Ízes gyümölcséből
 Gyönyörűség ennem.

Megfogta kezemet
 Remegő kezével,
 Megfogta szívemet
 Fekete szemével.

Megfogta derekam
 Nagy szerelmi lázba'
 S úgy vitt engem, úgy vitt
 Egy csöndes kis házba.

Hozzatok piros bort,
 Szagos gránátalmát!
 Érzem már, ó érzem
 Szerelem hatalmát!

Megmondom most néked
 Jeruzsálem lánya!
 Tanúm rá az erdő
 Karcsú gazellája:

Fel ne költsd, fel ne költsd
 Szíved alvó vágyát!
 Jaj, ne gerjeszd lángra
 Szerelem szikráját!

III.

Volnék pecsétgyűrű
 Ötvösmester míve:
 Szerelmem pecsétjét
 Hordozná a szíve.

Volnék csak karperec,
 Drágakővel ékes,
 Szorosan simulnék
 Szeretóm kezéhez.

Hatalmas a halál,
 Hogyha lesújt karja,
 O de a szerelmen
 Megtörik hatalma.

Mindenre ráborul
 Az enyészet árnya,
 Csak a szerelemnek
 Nincsen éjszakája.

Mint tüzes zsarátnok,
 Izzik egyre jobban,
 Míg nagy, piros lánggal
 Egyszer csak fellobban:

Akkor jöhet árvíz,
 Akkor jöhet tenger,

Melyiknek hatalma
Bír a szerelemmel?

IV.

Szulamit. Csillagok ezrivel
Ragyogott a mennybolt . . .
Álom jött szememre,
De szívem ébren volt.

Egyszerre csak — hallga! —
Zörgetik a zárat.
«Nyiss ajtót, én vagyok,
A te virágszálad.

Fekete szárnyakon
Leszállott az este,
Permetező harmat
Fürtömet megeste.»

— Levetettem ruhám,
Föl most hogyan veszem?
Lábam is megmostam,
Ujra beszennyezem. —

S im az ajtó zára
Másodszor is zördül;
Reszketett a lelkem
Mondhatlan gyönyörtül.

Akkor odahagytam
Puha nyoszolyámat,
Fölkaptam sietve
Öltöző ruhámat.

Kinyújtottam kezem
Ajtó kilincséig :
Illatos mirha folyt
Ujjaimon végig . . .

Nyitva áll az ajtó,
De ő sehol sincsen,
Csak a keze nyoma
Maradt a kilincsen.

Utcákat, tereket
Sietve bejárom,
Mindenütt keresem,
Seholsem találok.

Bekiáltom nevét
Csöndes éjszakába,
Százszor is szólítom :
Nem felel, hiába.

Meglátja az örök,
Kik a várost védik,
Ütlegetnek durván,
Fátylamat letépik.

Esküdj meg, esküdj meg
Jeruzsálem lánya !
Csatangoló lépted
Bárhol akad rája :

Megmondod majd néki,
Jeruzsálem lánya :
Ha soká nem látom,
Meghalok utána,

Lányok. Mondd meg nekünk, mondd meg,
Ó asszonyok szépe!
Az a te kedvesed
Igazán oly szép-e?

Szulamit. Az én kedvesemnek
Nincs a földön párja,
Patyolat a teste,
Piros az orcája.

Homloka ragyogóbb
Déli verőfénynél,
Hajafürtje olyan,
Mint a sötét éjfé.

Virágos pázsithoz
Hasonló a képe
Kacagó gerlicék
Ülnek a szemébe'.

Festő liliomnál
Százszor szebb az ajka,
Részegítő mirha
Illatozik rajta.

Színarany se fénylik
Karjainál szebben,
Szűz hó fehérsége
Sugárzik a keblen.

Válla elefántcsont,
Lába merő márvány,
Termete meg túltesz
Libánoni szálfán.

Minden olyan édes,
Kivánatos rajta;
De mindennél édesb:
A csókja, az ajka.

A csókja életem,
A csókja halálom.
Mi lesz velem, mi lesz
Ha meg nem találom?

Budapest.

Szegő Arnold.

PHILIPPSON LAJOS.

A mult század zsidó történetének legmagasabb alakjai között áll az a férfiú, akinek emlékéhez születése századik évfordulójának köszöntésekor fel-emelkedünk. Ez az emlék szilárdan épült fel a zsidóság szívében. Semmit sem veszített ragyogásából az a név, amely szerte küldötte sugárait mindenüvé, ahol vallásunk hívei élnek, munkálkodnak, küzdenek és türnek, amelynek tekintélye és népszerűsége előtt elhalaványul mindazoké, akikben a mult század Izrael táborának legdicsőbb bajnokait látta.

Nem elfelejtettnek alakjáról lebbentjük fel a fátyolt, hanem pálmát nyújtunk a hősnek, akinek nemes ércből kovácsolt fegyvere diadalra vitte népének igazait. Mert harcos volt Philippson. Még pedig a legelszántabbak, a legbátrabbak és a leggyőzedelmesebbek közül való. Harcos és hódító. Vezér és zászló-

vivő a hadban és hódító, aki legértékesebb javaink birodalmát gyarapította.

Mindama nagyok közül, akik a mult században a zsidóság szolgálatába állították erejüket és munkájukat, ő kötelezte legnagyobb hálára népét, mert az ő törekvései a legszélesebb kört karolták át, mert kitűzött céljainak magasságával arányban volt tehetségének ereje, mert az ideálok felé szárnyaló, messiási reményeken csüngő, bátor, semmiféle csalódástól meg nem cáfolt optimizmussal telt lelke párját ritkító gyakorlati érzéssel volt felszerelve és a saját, valamint a hasonló törekvésűek munkáját úgy irányította, hogy vállalkozásai csak nagyon ritkán szükködköttek eredmény nélkül.

A leguniverzálisabb tehetségek egyike volt. Szellemben összhangzatosan egyesültek a legkülönbözőbb erők. És valamennyit élete alkonyáig művelte és táplálta. Költő, szónok, publicista és tudós egy személyben. A klasszika-filológiában épp oly kiváló, mint a szentírás magyarázatában. Midőn kézművesekhez szól vagy népgyűléseken szónokol, szavával épp úgy megbüvöli hallgatóit, mint midőn a templomban híveit oktatja vagy koporsók mellett áll, zsinagógákat vagy iskolákat avat, rabbigyűlésen vagy zsinaton szólal meg. Ha papi hivatalt nem vállal és tollát a zsidóság ügyének, vallásának, kulturájának, jogainak nem szenteli, a legelső államférfiak sorába emelkedik. Politikai éleslátás, finom diplomácia, hatalmas ékes-szólás és bámulatos szervező tehetség, gyors elhatározás és higgadt megfontolás, bátorság és óvatosság, nehézségektől vissza nem riadó energia, mesébe illő

kitartás és munkabírási találkozónak benne. Kevés híjja volt, hogy a magdeburgi rabbi a frankfurti parlamentbe nem került, hogy a «Predigt- und Schulmagazin», az «Allgemeine Zeitung des Judenthums» és a «Jüdisches Volksblatt» szerkesztőjét, aki államférfiakkal és képviselőkkel politikai folyóirat kiadására szövetkezett és politikai beszédeivel és röpirataival a tömegek nézeteit és elhatározásait idomította, egyszerre több helyen is képviselővé nem választották. Egymaga végzi azt a munkát, amelyet egyesült erők is ritkán győznek. Szeretettel és odaadással csüng papi tevékenységén, gyülekezetében intézményeket alkot, amelyek mintául szolgáltak az egész nyugateurópai zsidóságnak, nagy lapot szerkeszt, amely nemcsak tolmácsává, hanem vezérévé lesz az egész művelt zsidóság közvéleményének, középpontjává az európai zsidóság érdekkörén túl terjedő törekvéseknek is, amelynek révén népek és királyokkal szemben, parlamentek és a katolikus egyház feje előtt vallásunkat és ennek híveit képviseli és ugyanakkor lefordítja az egész Szentírást és a régi magyarázókat, valamint a tudományos exegesis eredményeit egyaránt felhasználó kommentárt ír annak valamennyi könyvéhez. Politikai, történeti, vallásbölcészeti és a tudomány más köreibe tartozó tanulmányok és könyvek sorakoznak egymás mellé, írásaival világosságot és kulturát visz a világforgalomtól nem érintett oly helyekre, amelyeknek sötétségét eladdig napsugár nem törte át és ennyi komoly, nehéz, idegfeszítő, nagy felelősséggel járó, gyakran életbevágó ügyeket intéző munka mellett csendes órákban a múzsát hívja mű-

helyének szentélyébe, avatott tollával művelve a költészet egész mezejét, a lírát és a drámát, a beszélyt és a regényt, a didaktikai és a vallásos költészetet. És ezekben a poétai művekben is a középszerű felett magasan kiemelkedő tehetség nyilatkozik meg, amelynek szigorú bírálók, a német irodalom kiváló történetírói elismeréssel adóztak, amelyeknek felekezestünk körein kívül is nagy számban akadtak hálás olvasói.

A tehetség és a végzett munka eme sokoldalúságának azok a nagy hatások felelnek meg, amelyek Philippon tevékenységéhez kapcsolódnak. Ott találkozunk velök a zsidó élet nyilvánulásainak minden körében. Felszántotta annak egész mezejét és azok a dús kalászok, amelyek a fáradhatatlan kezétől megművelt földön értek, javarészt csakis az ő munkájának gyümölcsei. Mindazokon az intézményeken, amelyek tevékenységének hat évtizedében, de azóta is a zsidóság bátyáinak megerősítésére, javainak védelmére, biztosítására és gyarapítására, szellemi, különösen vallásos életének megtermékenyítésére és élénkítésére alakultak, azoknak az eszméknek megvalósításai, amelyeket szent ihlettel és gyakran a jövő megsejtésével, lángoló szavakkal hirdetett, azt a hitet ébresztve, hogy a próféták szelleme támadt fel lelkében.

Ezért megemlékezésünk nem lehet *egész* jelentőségének méltatása. Miként gazdag életet és nagy eredményeket dicsőítő szoborműveknél nem szemlélhetjük egyszerre mindazokat az alakokat, amelyeket a művész annak szobra köré csoportosított, akit egész

valójában az utókor lelke elé akar állítani, azonképpen Philippson Lajos emlékét idézve fel, életének és munkájának csak *egy* mozzanatait és eredményeit vehetjük szemügyre, figyelmünket törekvéseinek *legmagasabb* céljaira és azokra az *elvekre* irányítva, amelyek egész pályáján vezérelték.

*

Philippson bölcsejét nagy emlékek vették körül. Dessauban, Mendelssohn Mózes szülővárosában ringott. A tizennyolcadik század zsidó bölcsének képe ragyogta be a korán ért gyermek álmait, akiről atyja azt mondta: nagyon sokat olvasok ki szeméből, emberbarát és erőteljes férfiú lesz.

Atyja, a Pené Jehosúa című ismeretes mű nagynevű szerzőjének ivadéka, a Mendelssohn hatása alatt megindult zsidó kultúrtörekvések kiváló és nagyrabecsült képviselője volt. Tanító, író, nyomdász, kiadó és könyvkereskedő. A híres Franzschule tanítója, szentírásmagyarázó, biurista, héber költő, még pedig a legjelesebbek közül való, pedagógiai író, akinek német stílusát Campe keresztény tanítóknak és íróknak is mintául ajánlotta és nyomdász, akinek a nagy német városokat be kellett járnia, hogy a nyomdájából kikerült könyveket eladja.

Még nem volt harminckilenc éves és Lajos fia alig harmadfél esztendő, midőn meghalt. A saját műveinek és a nyomdájában napvilágot látott más könyvek számos példánya volt özvegyének és négy gyermekének vagyona. Súlyos, gondokkal terhes évek következtek. Az özvegynek sokat kellett próbálnia és

küzdenie, hogy gyermekeit fenntartsa. Úgy vélte, hogy férje emlékének tartozik azzal, hogy gondosan nevelje őket.

Lajos alig volt négy éves, midőn a Franzschuleba került. Minden osztályban a legfiatalabb és legelső volt. Salomon Gotthold, a hamburgi templom későbbi híres predikátorának vallásoktatása mély nyomokat hagyott lelkében. Másokról is hálásan emlékszik meg. Szeretettel fejlesztették tehetségét és gondozták fogékony lelkét. Költői gondolatok megértésére és tolmácsolására már zsenge korban nagy képességet mutatott. Kitünően szavalt. Hét éves lehettem, írja Emlékeiben, midőn a herceg a nyilvános vizsgán megjelent. Délután jött és ugyanaz nap délelőtt a Religion von Gott gegeben című költeményt szavaltam. Az én osztályom nem volt jelen az iskolában, már nem került rá a sor. De a német nyelv tanítója üzenetet küldött hozzám, hogy jöjjek és szavaljam el a szép költeményt. Anyám sietve rám adta ünnepi ruhámat és elkísért a vizsgaterembe. Elfogulatlanul léptem a herceg elé, elszavaltam versemet és a herceg jóságos szavakkal megdicsért és élénk érdeklődéssel tudakozódott körülményeim felől. Egész Dessau rólam beszélt. Azt hitték, hogy boldogulásom útja egyengetve van.

A felsőbb osztályokban a világi tárgyak mellett talmudot tanul, a kodexekkel foglalkozik, ötödfél évvel idősebb Phöbus bátyja pedig, aki gimnáziumba járt, héber és matematikai külön oktatásban részesíti. Szabad óráiban pedig olvas. Telhetetlen mohósággal. Mindenfélét össze-vissza. Útleírásokat, klasszikusokat,

pedagógiai műveket. És amit olvas, azt kitünő emlékezőtehetsége meg is őrzi. Midőn a tizenhat éves Phöbus egy atyja tankönyvének átdolgozásáért kapott írói tiszteletdíjat arra használ fel, hogy sokat zaklattott édes anyja gondjainak enyhítésére, a család fenntartásának megkönnyítésére kölcsönkönyvtárt állítson, Lajos elolvassa az egész könyvtárt.

A gimnáziumot Halleban végezte. Gyorsan került a legmagasabb osztályba. Különösen német dolgozataival és a nagy latin epikusok verses fordításával vonta magára a figyelmet. Egyik tanára ki is jelentette neki: «versei sokkal jobbak, mint azok, amelyeket én írtam». Bátyja pedig, aki neki «testvére, barátja, édes atyja, ifjúságának vezére, életének mintaképe, szíve kedveltje volt», más tantárgyakban is előmozdítja és érdeklődést kelt benne a természettudomány különböző ágai, valamint a művészetek története iránt, gondos kézzel művelve lelkének finom érzékét a természet nagyszerűsége és bájai és a művészet remek alkotásai iránt. A széphez való e vonzalom, a természet és az ember tökéletes alkotásai-ban rejlő harmónia megértése már kora ifjúságban mutatkozik nála. És a szépben való gyönyörködés lelkének erős vágya volt teljes életén át. Lényének harmóniája, világfelfogásának derüje ebben is tükröződött. Legboldogabbnak érezte magát, midőn egy kiváló zenemű jó előadása, a képzőművészetek valamely remekének szemlélete vagy szép vidék bájai hatottak reá és mások lelkét is meg tudta nyitni az ily benyomások előtt. Ilyenkor megigézett mindenkit. A világhírtől övezett férfiúnak, aki parlamentekkel

tárgyalt és az aggastyánnak, aki már az élet végső határköveihez közeledett, öröme telt abban, ha művelt ifjakkal vagy nemes és szép iránt fogékony fiatal leányokkal közölhette gazdag szellemének tartalmát és akik társaságában egy-egy órát tölthettek, évtizedek multán is rajongva emlékeztek meg arról a magas gyönyörrel, amelynek részesei voltak.

Szabad óráit a költészetnek szentelte. Tizenhárom éves korában már nagyobb poétai tárgyakkal kezdett próbálkozni és a reánk maradt töredékek korán fakadt költői tehetségének meglepő bizonyítékai. Még nem töltötte be a tizenötödik évet, midőn néhány prófétai könyvnek verses fordítását tette közzé. Miként atyja, úgy ő is a tizenkét kis prófétával kezdte írói pályáját. Sprengel Kurt professzor, a gyógytudományok nagynevű történetírója, aki a keleti nyelveket is alaposan ismerte, készítette a költői fordítás kiadására. Minthogy még gimnazista volt, a könyvecske címlapján nem ő, hanem Phöbus bátyja szerepel szerzőként. 1827-ben jelent meg ez első irodalmi terméke és ugyanabban az évben egy hatszázhetven versszakból álló didaktikai költeménye készült el, amelynek kiválóságát Tiedge, az «Urania» ünnepelt költője a fiatal Philipponhoz intézett levelében meleg szavakkal ismerte el, szép jövőt jósolva szerzőjének, aki már gimnáziumi éveiben a költői művek egész sorát alkotta.

Egyetemi tanulmányait Berlinben végezte. Hegel, Steffens, Ermann, Rudolphi, Gans, Savigny, Raumer, Bekker voltak mesterei, a legmélyebb hatást pedig Boekh Ágost tette reá. Talmudot lengyel tanítónál

tanult. De nemcsak tanul, hanem tanít is és ír. Mindenfélét: költeményeket és prózai dolgozatokat, amelyek ismertté teszik nevét és némi jövedelmet is hoznak neki. Különösen a zsidó-görög irodalom foglalkoztatja, kiadja két alexandriai író költeményeinek fennmaradt töredékeit, a görög szöveget verses fordítással és kommentárral kíséri és a tizennyolc évesnek ez az úttörővé vált munkája a szakkörök figyelmét tereli reá és a jeni Allgemeine Litteratur Zeitung, a legtekintélyesebb kritikai lap munkatársul nevezi ki, különösen az egyházatyák irodalmának méltatását bízva reá — a zsidó diákra. Laurentius Valla humanista életét latin nyelven írja meg és ezzel a munkával a berlini egyetemtől kitűzött pályadíjat nyeri el. Midőn a konzisztórium pénztárosánál jelentkezett, hogy a dékántól kiutalt harminc tallért felvegye, a komoly férfiú gondosan átvizsgálta okmányait és azt mondta neki: hisz ön zsidó és keresztény konzisztoriális pénztárból akar pályadíjat felvenni! Mi jogosítja erre? A fakultás ítélete, felel Philippson, és ez az utalvány. Ezt még meg kell vizsgálni, kiáltja a szigorú kis pénztáros és dühösen üt az asztalra. Philippson megkapta a díjat, de midőn ismét pályázatot hirdettek, óvatosabbak voltak és a versenyre «keresztény hitű» diákokat hívtak fel.

Bámulatos szorgalommal tanul és kutat. Plato és Aristoteles, Sophokles és Euripides, Thukydides és Tacitus foglalkoztatják. A klasszika-filológia körébe tartozó értekezések egész serege készül, hozzáfog egy nagy nyelvészeti enciklopédia kidolgozásához és a filológiához bölcsészeti, természettudományi, különö-

sen anatómiai és gyógytudományi, héber és talmudi tanulmányok csatlakoznak. Legtöbbnyire latin nyelven megjelent filológiai munkái, amelyekben természet-tudományi ismereteit is értékesítette, még most is, nyolc évtizeddel megíelenésük után, becses szolgálatakat tesznek a tudománynak és korunk egyik kiváló gondolkodójának és rendkívül szigorú kritikusanak, Cohen Hermannak szavai szerint megalapították dicsőségét a tudósnak, a kevesektől járt ösvényen haladó kutatónak.

A kor nagy eseményei pedig a költő lelkét is hevítik és poétai dolgozataiban, amelyek között vígjátékok és drámák is helyet foglalnak, az idő nagy eszméi szólalnak meg. Ezeknek Philippson egyik leg-hivatottabb és legbátrabb tolmácsa volt.

Különösen hitrokonainak sorsa érdeklí. A zsidók emancipációjának kérdése 1830-tól fogva élénk viták tárgya volt. Riesser Gábríel 1832-ben «Der Jude» című folyóiratát indította meg, mely a zsidók egyenjogúsításáért folytatott küzdelem számára hatalmas fegyvereket szolgáltatott; a 21 éves Philippson tudományos munkával lép a küzdők sorába. Arról értekezí, hogy a zsidók a nyugat- és keletrómai birodalomban miképen veszítették el a polgárjogot. Kronológiai sorrendben összeállítja mindazokat a törvéynovellákat, amelyek a keresztény császárok alatt megfosztották őket jogaiktól és előadásából az a tény domborodik ki, hogy nem önhibájukból sülyedtek fokról-fokra, hogy jogaik és méltóságuk eltiprása csakis a lábra kapott vallásos vakbuzgóságban leli okát. A «Göttin-gische Gelehrte Anzeigen» kritikusa azt mondja Philipp-

son munkájáról, hogy a legjobb, ami az emancipáció érdekében megjelent.

A berlini diák tevékenysége mind nagyobb arányokat ölt. Kutatásainak mezeje egyre tágul. A filológia, a történet, az irodalom mellett a filozófia és a biblia tudományos művelése foglalkoztatja és még nagyobb tervek alakulnak lelkében, amelyeket a legnagyobb tudományos tekintélyek: Schleiermacher, Ideler, Ritter, Boekh rokonérzéssel fogadnak, midőn nagy és a zsidóságra nézve rendkívül fontos változás következik be életében.

Tanári pálya felelt volna meg legjobban hajlamainak. De minthogy hazájában zsidó létére egyetemi tanszékre nem lehetett kilátása, Franciaországgal keresett összeköttetéseket, ahol szabadelvűbb felfogásoknak hódoltak. Egyelőre pedig Magdeburgba megy azzal a szándékkal, hogy néhány hónapot övéinél töltsön. Itt azután bekövetkezett az a fordulat, mely életét új pályára terelte.

Osterburgban ugyanis egy özvegyasszony leányának menyegzőjét készült megülni. Minthogy a város előkelőségeivel és a vidéki földbirtokosokkal üzleti és társadalmi összeköttetésben volt és ezek a zsidó esküvő iránt élénken érdeklődtek, a legmértőbb formák között óhajtotta megtartani a családi ünnepséget. Arra kérte tehát egy magdeburgi ismerősét, hogy a szertartás végzésére hitszónokot ajánljon neki. Az illető Philippson orvos bátyjához fordult, aki az eleinte szabadkozó fiatal tudóst a papi funkció elvállalására beszélte rá. Esketési beszéde mély hatást tett a hallgatókra. Az új férj ki is nyomatta, az

örömanya pedig hálája jeléül néhány példányát magdeburgi ismerősének küldötte, aki elolvasván az előtte irodalmi dolgozatai révén már ismeretes Philippson első szónoki termékét, elragadtatásában az előljárósághoz sietett és a hitközség néhány más tagjának nevében is azt az óhajt adta elő, kérjék fel a kitünő hitszónokot, hogy a közeledő újévi ünnepen prédikációt mondjon a zsinagógában. Az előljáróság ergett a kívánságnak, az alig huszonkét éves Philippson, akiben az első siker a szónoki tehetség tudatát felébresztette, örömmel vállalkozott a reá ruházott feladatra és néhány hónappal az ünnepek után a hitközség megválasztotta hitszónokának és a létesítendő vallásiskola igazgatójának. Csak meg kellett szereznie a porosz állampolgárjogot és a kormány jóváhagyását, hogy elfoglalhassa hivatalát. Ebbe néhány hét telt bele, de ezek sem folytak le szellemi eredmény nélkül; megkezdte felolvasásait az emberiség haladó fejlődéséről, amelyekben Herder és Hegel hatása alatt a fejlődés törvényének az emberiség történetében való megnyilatkozását mutatta ki, nagy és díszes, az összes felekezetek köréből való hallgatóság előtt fejtegetve nézeteit.

1834 február 1-én tartotta székfoglalóját és 1862 április 1-én búcsúzott a magdeburgi gyülekezettől, amelynek huszonnyolc éven át rabbija volt. Megrendült egészsége, különösen súlyos szembaja kényszerítette a papi hivataláról való lemondásra. Bonnba költözött, ahol 1889 december 27-én elhunyt. Ez életének rajza.

Csendesen, rázkódtatások nélkül folyt le. A gyüle-

kezet, melynek lelkésze volt, szívesen és kész örömmel támogatta törekvéseiben és büszkeségét lelte abban, hogy rabbija a német zsidóság vezére, nem egyszer az egyetemes zsidóság elismert képviselője volt. Papi hivataláról való lemondása után pedig kizárólag azoknak a nagy céloknak és feladatoknak élt, amelyeknek szolgálatában pályája megindulásától fogva hivatását látta.

A zsidóság belső megerősítése, vallásos életének megtermékenyítése, intézményeinek fejlesztése, a kultúra számára való meghódítása és polgári jogainak kiküzdése és megvédése: ezek voltak Philippson nagyméretű és sokágú tevékenységének tárgyai és céljai. A zsidó vallás tökéletességének és világtörténeti jelentőségének tudata mélyen gyökerezett lelkében és ezzel a tudattal egybeolvadt annak a dicsőséges munkának a bámulata, amelyet a zsidó nép a vallás szolgálatában, annak védelmére, tartalmának, eszméinek az emberiség számára való megmentésére végzett. Megrendíthetetlen hite volt, hogy Izrael vallása van hivatva arra, hogy az egész emberiséget meghódítsa, hogy a történeti fejlődés azoknak az eszméknek a magaslatára fogja emelni, amelyek Izrael vallásában jutottak kifejezésre és ezért minden igyekezetével azon volt, hogy a vallás maga — értve annak intézményeit és külső megjelenését — mennél nemesebb alakot öltson, hogy magában a zsidóságban tartalmának, kútforrásainak, történeti pályafutásának ismerete által a hozzá való szeretet megerősödjék és hogy hívei mindenütt abba a polgári és társadalmi helyzetbe jussanak, amely emberi jogaiknál és emberi

méltóságuknál fogva, de az egész emberiség egyetemes céljait szolgáló vallásos hivatásuk folytán megilleti őket.

Philippson lelkes német és az emberiség magas ideáljaiért rajongó ember volt. Politikai tevékenységében lángoló hazaszeretete, közéleti munkásságának más köreibben pedig párját ritkító humanizmusa vezérelte. Midőn szabadságért és a nép jogaiért küzdött, midőn az iparosok helyzetének javításáért szállt síkra, midőn a tanítók érdekeit védte, semmiféle felekezeti szempontnak nem engedett érvényesülést munkásságában. Szíve nem ismert különbséget ember és ember között. Minden kiválóság előtt meghódolt, az emberiség egyetemes javai és céljai ellen elkövetett minden merényletet irgalmatlanul ostromozott. De munkájának legjava, lelkesedésének legizzóbb hevülete a zsidóságé volt. Új és erőteljes életre támasztani a zsidóságot volt törekvéseinek legmagasabb célja.

De ezt a célt más utakon iparkodott elérni, mint azok, akiknek tevékenységét hasonló törekvések irányították. Más értelemben volt reformer, mint Geiger vagy Holdheim. Sőt tagadta is, hogy reformer. Geiger a belső erkölcsi erő szabad fejlődésében látta a zsidóság lényegét, Holdheim teljesen ki akarta rekeszteni a zsidóságból azt, aminek az ő felfogása szerint inkább politikai, mint vallásos jelentősége volt, Philippson *históriai zsidónak* mondotta magát és a zsidóság életelvét annak a Szentírás alapján való fejlődésében látta. A kinyilatkoztatott isteni ígét a történeti zsidóság alapján a jelen szellemi irányában és annak

viszonyai között megvalósítani, ez a történeti zsidó törekvése.

Középhelyet foglalt tehát el a reform és az orthodoxia hívei között. Egy alkalommal, beszéli, kihallgatáson voltam egy magasrangú állami méltóságnál. A bemutatkozás után hitvallomásomat kérte. Én csak kétféle zsidót ismerek és mindegyikről megvan a magam ítélete: reform- és orthodox zsidót. Milyen Ön? Sajnálom, felel Philippson, hogy Excellenciád csak ezt a kettőt ismeri. Én egyikök sem vagyok. Nem vagyok reform zsidó, mert a szombat áthelyezése vásárnapi, a héber nyelvnek kiküszöbölése az istentiszteletből, az összes régi szimbolumok kirekesztése, szóval a zsidóság történelmi alapjától való teljes elválás, a törvény negációja, sőt a tanban való kétértelműség és bizonytalanság a konkrét zsidóságnak oly lerombolása, legbelsőbb elveinek oly megtagadása, hogy csak névleg, de nem lényegileg mondható zsidóságnak. De akkor miért nem orthodox? Ezt a jelzést, felel Philippson, abban az értelemben veszem, amelyet valósággal és ámitás nélkül kapcsolnak hozzá, amely-nél fogva oly zsidóságot jelent, amely lényegileg a múlt század közepéig keletkezett szabványok és szokások gyakorlásának változhatatlan kötelezettségében áll, bármilyenek is az életnek, a viszonyoknak, a meggyőződéseknek és nézeteknek változásai, amelyeknek a zsidók egyenként és egyetemességükben alá voltak és alá vannak vetve. Én történelmi zsidó vagyok. Engedje, hogy ezt néhány szóval megmagyarázzam. Mint zsidó négyezer éves történeten állok és csakis ez által a négyévezredes történet által vagyok zsidó. Ha ezt

a történetet elveszem alólam, vallásos tekintetben nem vagyok semmi, legkevesbbé zsidó. Ha már most áttekintem ezt a történetet, arra tanít, hogy Ábrahámától fogva, még inkább pedig Mózes hirdetéseitől fogva Istenről, a világról, az emberről, erkölcsiségről és szentségről szóló változhatatlan tanok és elvek járnak végig a zsidóság összes századain és hogy népem belső és külső történetének összes mozzanataiban, változataiban és átalakulásaiban világosan és kétértelműség nélkül megjelennek; sőt azt látom, hogy ezeknek a tanoknak és principiumoknak megnyilatkozásában is mindenkor egyenlő és jellegzetes irány mutatkozik. De egyszersmind megcáfolhatatlan észleletem, hogy a különböző korszakokban nemcsak különféle fogalmak vették körül ezeket az örökkévaló tanokat és elveket, hanem hogy ennek a zsidóságnak konkrét alakja, reális megjelenése folytonos fejlődésben van. Ez arra tanít, hogy az orthodox zsidóság, úgy érte, miként azt előbb rajzoltam, fikció és hogy a reformzsidóság nem kevésbbé fikció. A zsidóság lényege mindig az lesz: örökkévaló tanait és elveit a történeti fejlődésben fenntartani és kifejezésre juttatni. A történeti fejlődés pedig épp oly kevésbé az orthodoxia mozdulatlansága, mint a reformzsidóság önkényes rombolása. A történeti fejlődés minden történeti és konkrét mozzanatnak fenntartása mindaddig, amíg él és benne tan és principium kifejezésre jut, az életnek és a fejlődő magasabb fel fogásnak a történeti és konkrét anyagra való hatása. Ez a fejlődés tehát nem egyesektől, hanem az egyetemességtől indul ki és nem az egyesben, hanem az

egyetemességben megy végbe, a szélsőséges pártoknak a dacára, amelyek különösen átmeneti időkben, oly korban, amelyben a fejlődés gyorsabban lüktet, a legélesebben lépnek elő. Ezek az ellentétek azonban sohasem abszorbeálták a zsidóságot, a történeti zsidóság áthaladt rajtuk. És ezé a történeti zsidóságé vagyok teljes lelkemből.

Ez a vallomás híven tükrözi Philippson álláspontját. Irányelve egész életének és működésének. Sem a radikálisok elégedetlensége, sem az orthodoxok gyűlölete nem tántorította meg. Tudatában volt annak, hogy nézetei sem az egyik, sem a másik táborban nem találkozhatnak helyesléssel, de nem törődve az ellene intézett támadásokkal, sőt a fejlődés szempontjából szükségesnek és üdvösnek mondvá a nézetek harcát, mindvégig megmaradt álláspontján, amelyre az európai zsidóság bizalommal követte.

Ezt a felfogást képviselte lapjában, ez jutott kifejezésre emlékirataiban és véleményes jelentéseiben, ennek volt tolmácsa rabbigyűléseken és minden alkalommal, amely a zsidó vallásos élet és a felekezet intézményeinek irányítására szólította. A haladás hive és zászlóvivője — Lazarus szerint: a haladás mozdonyának legszorgalmasabb fűtője és egyik legügyesebb vezetője volt — de sohasem tért le arról a történeti útról, amelyen a zsidóság évezreken át haladt.

Azoknak az eszközöknek megválasztásában pedig, amelyeknek segítségével a zsidóság fejlesztésén és megszilárdításán munkálkodott, párját ritkító, senki másnál fel nem található *gyakorlati érzék* vezérelte. Ez tükröződik irodalmi működésében, ez irányította

mindennemű vállalkozását. Alig hogy hivatalba lép, organumot teremt a zsidó hitszónoklat és vallásos nevelés számára. De nemcsak a templomi ékesszólás *elméletét* szolgálja, hanem számos kötetben mintáit adja a zsidó prédikációnak, amelynek főkellékéül a hamburgi iránytól eltérően a *zsidó* jelleget tekinti, a retorika általános szabályainak figyelembevétele mellett a vallás klasszikus kútfőinek felhasználására helyezve súlyt.

Minthogy a Szentírásban látja a vallás szilárd alapját, annak ismeretét kívánja meghonosítani a zsidóságban és két évtizedet megközelítő munkával megalkotja nagy bibliaművét, amelynek értékéből a megjelenése óta leforgott félszázad alig vont le valamit. Ebben a műben is azon a középúton halad, mely egész működésének pályája volt. Nem idegenkedik a tudomány eredményeinek, de kellően biztosított eredményeinek felhasználásától, de mindig figyelembe veszi a hagyományos felfogást és óvakodik attól a merész kritikától, amely tudományos komolyság nélkül szűkölködve, kalandos elméleteivel zavarba ejti a szellemeket és megingatja a szívek bizalmát.

Pedagógiai, liturgiai és vallásbölcészeti munkái annak a finom tapintatnak megnyilatkozásai, amelyekkel a nagy lélekbúvár kiérezte, hogy a tizenkilencedik század emberének mire van szüksége, mi foglalkoztatja elméjét, mi nyújthat táplálékot szívének.

És minden műve a zsidóságnak, a zsidó vallásnak és a zsidó népnek apothozisa. Költői munkáiban is, amelyeket ma épp oly gyönyörrel olvasnak, mint hat évtizeddel ezelőtt, a tárgy választását az a cél irá-

nyítja: a zsidóság dicsőségének szemléltetésével megerősíteni a hűséget, lánggra lobbantani a lelkesedést. Nem a gheztót rajzolja, úgy mint Bernstein, Kompert és ezek követői, nem megaláztatásában mutatja be a zsidóságot, hanem életének ragyogó mozzanataiban, dicső, heroikus megnyilatkozásaiban. Önértetessé, büszkévé akarja tenni.

Nagy hatásokat vár a zsidó tudomány és irodalom művelésétől, azok tudományos képzettségétől, akikre a gyülekezetek lelki gondozása van bízva és a zsidó szellem alkotásainak mennél szélesebb rétegekben való ismeretétől. Ezért már a harmincas évek elején megpendíti a zsidó theológiai fakultást, majd irodalmi társulatot létesít, mely rendkívül becses tudományos és szépirodalmi olvasmányokkal látja el hitrokonait, tudósoknak és íróknak alkalmat adva a munkára, fejlesztve és előmozdítva bontakozó tehetségeket és a legtágabb körben érdeklődést ébresztve a zsidó szellem termékei iránt. Csak az ő szervező tehetségének sikerülhetett ily intézményt létesíteni és tizen-nyolc éven át fenntartani, valamint az ő dicsősége az első és egyetlen bibliatársulat megalkotása volt, amely a Szentírást 100,000-nél több példányban adta a zsidó közönség kezébe. És az ő szervező tehetsége teremtette meg a német rabbigyűléseket, amelyekből rendkívül sok termékenyítő hatás és a vallásos élet regenerációja indult ki, az ő ösztönzésének köszönhető, hogy megalakult a német hitközségek szövetekezte és az egyetemes zsidóság védelmére alakult, az egész világot átkaroló Alliance Israélite Universelle is azoknak az eszméknek a megvalósítása, ame-

lyeket ő hirdetett először, amelyeket lángoló lelkesedéssel szólaltatott meg mindaddig, míg valóra nem váltak.

Mesébe illő kitartással és eréllyel szolgálta céljait. Résen volt mindig, valahányszor zsidó érdekek védelemre volt szüksége. Előre érezte a vihart és a veszély elhárítására gondolt, még mielőtt felhő mutatkozott. Nem volt kedvező alkalom, amelyet a zsidók jogainak kiküzdésére és megvédésére fel ne használt volna. A német zsidók egyenjogúsításáért még Riesser Gábiel sem tett nálánál többet. Éber figyelemmel kísért minden mozgalmat, minden politikai alakulást, minden változást a népek életében, kultúrájában, alkotmányában, törvényes intézményeiben és mindig talált módot arra, hogy megvédje a zsidó érdekeket. Évtizedeken át valóságos őre volt a zsidóságnak. Az orosz és román, a perzsa és marokkói zsidók biztonságát és kultúráját épp úgy hordotta szívében, mint az olasz vagy magyar hitrokonok érdekeit. És fegyveréhez a legtöbb esetben siker szegődik. Ha kivívni vagy elhárítani akar valamit, a német hitközségek legnagyobb részének támogatása súlyt ad szavának, amelynek a spanyol kortezben épp oly tekintélye van, mint a német parlamentben, amelyre orosz és angol államférfiak épp úgy hallgatnak, mint német miniszterek.

Mindezeket a sikereket pedig annak a lapnak köszöni, amelynek ereje legjavát szentelte. Philippson, írja Cohen, ideális értelemben a zsidóság *publicistája* volt. Ő alapította és tette a zsidóság számottevő, gyakran mértékadó tényezőjévé a publicisztikát.

Huszonöt éves volt, midőn az Allgemeine Zeitung des Judenthums terve megérlelődött lelkében, csakhamar meg is valósította és élete utolsó napjáig szerkesztette a lapot.

Merész terv volt. A tizenhetedik század végén jelentek meg az első zsidó ujságok. Mindkettő Amsterdamban. Az egyik: «Gazeta de Amsterdam» (1678 január 24—november 14) spanyol, a másik: «Kurant» (1686 augusztus—1687 december) német nyelven. Azóta a kísérletek egész serege vallott kudarcot. Mindenféle tartalmú és nyelvű folyóiratok váltakoztak. Sikertelen próbálkozások voltak. A Mendelssohn heti lapjának, mely ethikai és bölcsészeti kérdések tárgyalását tűzte ki feladatául, csak két száma jelent meg. Fontos hivatást töltött be a berlini bölcs tanítványaitól kiadott Hameassef. Hét kötetnél nem vitte többre. A XIX. század első három évtizedének hasonló vállalatai vagy egyáltalán nem tudtak megerősödni, vagy néhány évi virágzás után hanyatlásnak indultak és túléltek magukat. A Sulamith, a Jedidja megszűnt, a Bikkuri Haithim 1831-ben befejezte pályafutását. A harmincas évek élénk politikai, irodalmi és tudományos mozgalmi az időszakai sajtó új termékeit hozták létre, de az *egész zsidó* életet felkaroló, az *összes* törekvéseket szemmel tartó és egységesen irányító organumnak eszméje Philippson lelkében született meg először és senki sem volt hivatottabb annak megvalósítására, mint ő.

Midőn a lap kiadásának terve lelkében megérlelődött, két kiváló könyvkiadó céggel lépett összekötésbe és mindkettő késznek nyilatkozott annak ki-

adására. A lipcsei Baumgärtnerrel szerződött és annak a kiadásában jelent meg a lap mindaddig, amíg Philippson szerkesztette. Fél századnál tovább tartott az ideális viszony, amely szerkesztőt kiadóhoz fűzött. A szerkesztő megkapta fizetését, de különben nem volt anyagilag érdekelve. Így biztosította magának Philippson azt az erkölcsi függetlenséget, amely minden sikeres működésnek alapfeltétele. Előkelő magasságban állott emberek és viszonyok felett. Semmiféle befolyás nem férközhetett hozzá. Úgy irányította a közvéleményt, amint ezt a zsidóság érdeklie az ő felfogása szerint követelték. Innen erednek azok a nevelő hatások, amelyek a lapból kiindultak és azok a nagy eredmények és vívmányok, amelyek munkásságához kapcsolódtak. Így vált a zsidó törekvések gócpontjává és tett szert oly tekintélyre, amelyet azóta semmiféle más lap nem közelített meg. Nagy jelentőségű intézmények az ő kezdesére jöttek létre, az egész zsidóságra kiterjedő mozgalmak tőle indultak ki, a felekezetnek nemcsak tanácsadója, hanem gyakran nagy, életbevágó elhatározásokban irányítója volt.

Hármas cél vezérelte a Judenzeitung alapítóját, midőn a lapot megindította és ezek a célok lebegtek szeme előtt mindaddig, míg csak a halál ki nem vette kezéből a tollat. Maga szól róluk abban a vezércikkben, amely az ötvenedik évfolyamot köszöntötte. Először: a zsidók és a zsidóság egyenjogúsítása. Mennyi küzdelem és viaskodás, minő fáradhatatlanság a védelemben, mennyi éberség, hogy a kellő pillanatban cselekedni lehessen! Midőn a lap megindult, egyen-

jogúság csak Franciaországban és Belgiumban volt, másutt, pl. Bajor- és Morvaországban csak bizonyos számban, Szászországban csak Drezdában volt szabad zsidóknak lakniok, de nyitott bolthelyiségekkel nem bírhattak, Poroszországban 21 zsidótörvény volt érvényben stb. Hányszor hitték, hogy majd az egyik, majd a másik országban célt értek és hirtelen visszavetve látták magukat és mégis mily mérsékletre volt szükség, mennyire kellett minden szenvedélyességet kerülni, hogy többet ne ártsunk, mint amennyit használni lehetett. Másodszor: a zsidóság tisztázása, a zsidó tömeg felvilágosítása, az utolsó századokban megmerevedett zsidóság szellemi felélesztése, a szellemi renyheség és a vallásos közöny, a tévhit és a hitetlenség ellen való küzdelem, az igazi zsidóságnak befelé és kifelé való fényes megvilágítása, a zsidóság tudományos megmunkálásának előmozdítása, a zsidó irodalomnak új életre keltése és tágabb mezőnek meghódítása számára! Mily fárasztó, lassú és mégis folyton előrehaladó munka! Akinek szellemi téren kell vetnie, annak ritkán adatott látnia a vetés csirázását, növényét, érését és gyümölcsözését. De félszázad hosszú idő, amelyben lehet vetni és aratni. És ez különösen harmadik célhoz vivő utunkon sikerült: mindenféle ily célokat szolgáló intézetek, rabbiképzők, tanítóképzők, vallásiskolák létesítése, az istentisztelet reformja, a hitoktatás emelése, a hitközségek és egyesületek újjászervezése, mindenféle a kor szükségleteinek szóló jótékony intézetek!...

Bátor lélekkel indult útnak. A kitűzött célokért való hevülés és erejének tudata sarkalta, a kétkedők

aggályai nem félemlítették meg. Midőn félszázaddal azelőtt, írja az említett cikkben, éppen 25 éves korunkban ennek az ujságnak járművén hajóra szálltunk, Júda zászlaját bátran lobogtatva és ifjú bizalommal a kormányhoz lépve, sokan azt hitték, hogy az törekeny valami, összezúzódik az első szirten vagy zátonyra jut. De hitsorsosaink ezrei — az első negyedév előfizetőinek számára támaszkodva mondjuk: ezrei — «jó utat» kívántak és óhajaikkal és reményeikkel kísérték.

Az eredmény túlszárnyalta várakozásait. 1837 május 2-án jelent meg az első szám és július 19-én már azt írhatta Phöbus bátyjának: a mult héten egy stockholmi könyvkereskedő látogatott meg, aki éppen Lipséből jött és akinek Baumgärtner azt mondta, hogy az ujság dolga nagyon jól megy, egyedül csak Lengyelországba néhány száz példány jár.

Csakhamar meghódította az európai országokban élő zsidóságot, de másutt is jelentkeztek olvasói és tudósítói. Évről-évre növekszik számuk és ennek arányában gyarapodik a lap tartalma és emelkedik tekintélye. Rendkívül érdekes ebből a nézőpontból is a szerkesztőnek a negyedik évfolyamot megnyitó, «az olvasókhoz» című szózata. Azt mondja: Ez ujság fennállásának három éve a tapasztalat és haladás nagy tere volt számukra. Az idő, mely szakadatlanul szül és kiválaszt, kell, hogy a mozgékony és szerves fejlődés jellegét adja az oly lapnak, melynek hivatása annak lenyomatát nyújtani. E lap tulajdonképeni célja a zsidóság teljes jelenkori életét kifejezésre juttatni és azt egyszersmind ébreszteni és tovább

vinni. Összes eszméit, ha sokféle ellentétben is, irányzatait és állapotait, minden eseményét — kisebb-nagyobb keretben — az olvasó elé állítani, minden törekvését fejleszteni és fejlődésében előmozdítani. Ezért a lehető leggyorsabban és leghívebben közöljük az *ujshírekben* a körünkbe tartozó eseményeket, a *napi ellenőrzésben* fontosságukhoz képest méltatjuk azokat és a *levelezésben* képét adjuk a különböző hitközségi állapotoknak és intézményeknek. De mint-hogy egy szellemi szövetkezet életéhez lényegileg hozzátartoznak a sajtó termékei, az *irodalmi hírekben* az irodalom legfontosabb alkotásait ismertetjük és *irodalmi szemlék* és egyes kritikák számot fognak adni a nagy közönségnek a törekvésekről és művekről. Ezek mellett a jelennek szánt rovatok mellett a csendesebben és bensőbben ható szellemi lép körünkbe és követeli jogát. Itt vallásunk és vallásbölcseletünk legkelendőbb, legnagyobb és legerőteljesebb eszméi azok, amelyek lehetőleg népszerű mezben a belső szentélybe fogják vinni hitközainkat, meggyőzik majd őket a szellemnek hitünkben való örökkévaló megnyilatkozásáról és viaskodásáról, kísérni fogják vallásos megismerésüket és a legmagasabbra irányítani azt. A *költészet* segítségét is igénybe vesszük, hogy a fantázia mezében a zsidók kedélyéhez közelebb vigyük vallásunk igazságait és nagy történeti korszakok ismeretét. Ugyanezt a célt szolgálják *prédikációk részletei*, amelyek a zsidó élet köréből gondolatokat és érzelmeket hoznak gerjesztő elmélkedésben. Ha hozzátesszük ehhez, hogy a «*kivonatok*» rovatában eszméket és leírásokat közlünk körünket

érintő művekből, ezzel zárva volna terünk, ha külső és belső viszonyok nem kényszerítenének bennünket arra, hogy a *polémiának* követelményeit is kielégítsük. Ez a rövid előadás is mutatja, hogy itt *nem pártállásról*, nem egyoldalú fejlődésről, hanem az *egész zsidóságról*, annak felélesztéséről, emeléséről, igazolásáról és rajzáról van szó. Mindmegannyian *egy cél felé* törünk: hitvallásunkat az igazság világitásába helyezni, a zsidóknak megszerezni emberi jogaikat, felemelni az elnyomottat, előre vinni a visszamaradottat, megkönnyíteni pályáját mindenkinek.

Összeköttetései saját szavai szerint a lap *három* évi fennállása után a művelt világ valamennyi országára terjedtek ki és bámulatos, hogy milyen helyes, csak nagyon ritkán csaló érzék és finom tapintat vezérli azok kiszemelésében, akik a zsidóság életének egyes mozzanatairól értesítették, a helyzeteket megvilágították és ennek útján azokra a feladatokra irányították figyelmét, amelyek megoldást sürgettek

Mindenekelőtt azonban azoknak az eszméknek a megvalósítására törekedett, amelyeket már ifjú korban lelkében hordott. És ezek mindig nagyarányú terveket és vállalkozásokat érleltek benne. Apróságokra nem pazarolta erejét. Jellemző, hogy az eleinte háromszor hetenként megjelenő lap *első* évfolyamának 88. számában, tehát félévvel megindulása után már felszólítja az összes német zsidókat, hogy egy zsidó egyetemi kar és szeminárium alapítására teremtsék elő az anyagi eszközöket. Nagy összeget: százezer tallért kért. És az adományok csakhamar

gyülnek. Ennyi meggyőző ereje és súlya volt a 25 éves szerkesztő szavának.

Rendkívüliek voltak a lap kulturális hatásai Magyarországon. Mindenütt olvasták. Még most is találni családoknál egyes régi évfolyamokat, amelyeken a sok és figyelmes olvasás nyomai láthatók. Egyes mondatok aláhúzva, a szerző fejtegetései lapszéljegyzetekkel kísérve. És nemcsak zsidók, hanem más vallásúak is olvasták és szívesen ajánlották fel közreműködésüket. A keresztény vallású dr. Scherauer J. magántanár az első évfolyamban, 1837 október 8-án kelt pesti levelében azt írja: kiszámíthatatlan a haszon, mely becses lapjából egész Magyarországra és különösen Pestre származhatik és származni is fog. Annyi körültekintéssel szerkesztett ujsága majdnem mindenkinek kezében van; a jóakarók örvendenek, a közönyösek felmelegednek és a más gondolkodásúak, ha nem csatlakoznak is, de — hallgatnak és már ez is nagy eredmény. Egy 1838 március havában Pápán kelt levelében dr. med. Pserhofer azt írja, hogy Bezerédy úr nagyon érdeklődik az Allgemeine Zeitung des Judenthums iránt. Az 1841. évfolyam Szappanos A. református lelkész dabasi levelét, az 1844. évfolyam Szemes József palánkai káplán tudósítását közli. Már az első években a munkatársak tekintélyes gárdája áll rendelkezésére. Brill (Israel sohn) S. L., Feitel Móric, dr. Horschetzky Mór, Löw Lipót, Skreinka Lázár nevét említjük. És minden levélben és cikkben a szerkesztő iránt érzett nagy hála, pártatlanságának, előkelő gondolkozásmódjának, bátorságának és ellenfeleit is nagyrabecsülésre készítő

bölc s mérséklete jut kifejezésre. Egy komáromi levél (1842) azoknak nagy számára utal, akiket szellemi álmukból felrázott és tetterős, hasznos életre keltett. Meglepő azoknak a magyar hitközségeknek a száma, amelyekben fennállásának első évtizedében tudósítói voltak. Betűsoros rendben a következők: Arad, Baja, Balassagyarmat, Buda, Csabrendek, Dabas, Eperjes, Győr, Irsa, Kecskemét, Kismarton, Komárom, Köpcsény, Körmend, Liptószentmiklós, Nagybecskerek, Nagykanizsa, Nagykároly, Nagyszombat, Nagytapolcsány, Nagyvárad, Óbuda, Palánka, Pápa, Pest, Pozsega, Pozsony, Szeged, Székesfehérvár, Trencsén, Újhely, Várpalota és Veszprém. Arad, Nagykanizsa, Pápa, Pest és Pozsony fordulnak elő a legsűrűbben. És vannak hírek a Balatonról, a Dunáról, Erdélyből, Erdély határából, Felső-Magyarországból, Magyarországból, Tolna és Zala megyéből. Horvátország is gyakran szerepel.

Philippon mindig meleg érdeklődéssel viseltetett a magyar zsidóság iránt. Ismerte bajait és szükségleteit, figyelemmel kísérte törekvéseit és küzdelmeit, tüzetesen foglalkozott minden kérdéssel, amely közelebbről érintette. Értékét és jelentőségét kevesen méltatták úgy, mint ő. A *Judenzeitung* több mint egy félszázad zsidó-magyar történetének hű tükre. Minden fontos mozzanatának hiteles dokumentumai benne találhatóak meg. Az utolsó évtizedekben *Kaysersling*, a pesti hitközség felejtethetlen rabbija, Philippon veje tudósította a magyar dolgokról. Íróasztalán mindig egy ipa nevével ellátott levélboríték volt, amelybe a *Judenzeitung*nak szánt közlemények ke-

rültek. Budapest és Bonn élénk kontaktusban voltak. Ipa és vő benső szellemi közösségben éltek. Kayserlingnél senki sem ismerte jobban Philippsont. Gazdag életének és párját ritkító eredményű munkásságának rajzára is az ő tolla volt a leghivatottabb.

Philipppson mindvégig megmaradt lapja szerkesztőjének. A *Judenzeitung* volt szellemének legkedvesebb gyermeke. Az a férfiú, aki évtizedeken át a zsidóság törekvéseinek középpontjában állott, életének alkonyán is azzal a buzgalommal végezte a szerkesztés munkáit, amely az útnak indulót hevítette. Szeretettel csüngött azon a lapon, amelyhez életének nagy hatásai kapcsolódtak.

1884 július havában néhány napot Philipppsonnál töltöttem. A gyönyörű rajnamelléki Bonnban szép, előkelő ízléssel felszerelt házában lakta, amely mögött árnyékos, gondosan ápoltságú kert terült el.

A magastermetű, szikár, majdnem világtalan aggastyán egyéniségének varázsával elbűvölt mindenkit. Minden szava jószág és bölcsesség volt. Hangjának érce még nem vesztette el csengését. Ez a hang is hozzájárult ahhoz, hogy szelleme gyorsan meghódította hallgatóit.

Forró napok voltak. Ilyenkor nem szeretünk dolgozni. A 73 éves férfiú, akinek testi erejét nem egy súlyos betegség gyengítette meg, a nap java részét a kertben töltötte családjával. Felolvastatta magának a világirodalom legújabb termékeit. Úgy emlékszem: délután Hiller Ferdinánd, a híres zeneköltő és zenei író emlékiratait. A *Judenzeitung* július 15-én megjelent számában van is egy cikk: Ferdinand von Hiller über den Antisemitismus.

A hűvösebb órákban visszavonult velem dolgozó szobájába. Lapját szerkesztette. Elolvastuk a beérkezett leveleket. Különösen az orosz híreket várta türelmetlenül. Gyorsan, de gondosan dolgozta fel a levélbeli közleményeket. Azután megírta vezércikkét, mely a berlini rabbigyűlés határozatairól szólt. A cikk ezekkel a szavakkal kezdődik: Az idők komolyak, nagyon komolyak minden államnak és népnek; különösen nagyon komolyak a zsidóságnak és a zsidóknak. Jobban mint bármikor a meggyőződés hűségét és becsületességét kell tanusítanunk úgy a minden oldalról ostromló támadásokkal, mint a vallástalanság bomlasztó befolyásai, a vallásgyűlölet, az atheizmus és a materializmussal szemben. Erre mindenekelőtt azok fáradhatatlan tevékenységére és buzgó erőfeszítésére van szükség, akik a zsidóság tanítására és annak a híveiben való megerősítésére és megszilárdítására vannak hivatva.

Sokféléről beszélt. Szó esett a magyar viszonyokról is. Bámulatós éleslátással ítélte meg mindent. És minden nyilatkozatán meg nem tört idealizmusa, humanizmusa és a zsidósághoz való izzó szeretete csillámlott át. Papi munkát végzett akkor is, midőn lapját szerkesztette.

Ragyogó téli nap volt, midőn ismét dolgozó szobájában álltam. A szerkesztő műhelye virágos kertté változott. A magas könyves polcokat délszaki növények takarták el. Rendkívül szerette a természetet; ezt és világnézetének derűjét jelképezte a pazar virágdísz, amellyel azt a helyet ékesítették, ahol a Judenzeitung készült. Ő maga egyszerű, festetlen fa-

koporsóban feküdt. 1890 január elsején temettük. És az ezen a napon megjelent számot még ő szerkesztette, java részét maga írta meg. A következő is el volt már látva: «Auch ein Zeichen der Zeit» utolsó cikkének a címe. *Felismerte és jól magyarázta az idők jeleit.*

Nagykanizsa.

Dr. Neumann Ede.

FALUMBÓL.

A rabbi.

Sok éve már, hogy onnan elvetődtem,
De a rabbi itt áll még én előttem;
Fonnyadt ajkán örök, szelid mosoly.
Fehér szakállát simogatja egyre,
Ha jó hírt hall s vidám lesz tőle kedve,
Vagy hogyha kék szeméből könnye foly.

Csak otthon boldog a piciny szobába'.
Az asztalon petróleumos lámpa,
Előtte gyűrött fóliáns hever.
Nem szívest jár az utcason végig,
Mert érzi, itt-ott gúnyolódva nézik
S bizony, körültekinteni se mer.

A házfalak tövében meglapulva
Siet tovább, de mégis néha durva,
Vásott kölyök kiált felé: Zsidó!
Ilyenkor mintha búsán összefolyna
Csöndes fájdalma és örök mosolyja,
Mint húnnyó napsugár és szűzi hó.

Siet tovább, lebeg hosszú kabátja,
 A gúnyolót nem hallja és nem látja,
 Mintha feléje az Úr intene.
 S haza kerülvén, újból bújja könyvét,
 Ide temeti örömét s a könnyét,
 Ez a világa, vára, mindene.

Az öreg rabbi hej, be rég halott már,
 De mégis látom, folyton itt s amott jár
 S örökké majd köztünk marad.
 Bolyong falvakban és nagyvárosokba'
 S a gúnyszót hallván, hull a könnye lopva,
 Mig él e földön gyűlölet, harag.

A templom padlásán.

A vén templom dohos padlásán
 Szanaszét könyvek százai,
 Mint ahogy a zajgó tenger habja
 Kavicsát partra hányja ki.

Az évek hullámzó gyűrűje
 Sodorta ide e lomot.
 Azoké volt, kik hajdanában
 Keresték fel e templomot.

Tépett imakönyvek halomja,
 Szivemben bús érzést fakaszt.
 Hol vannak, kik e nyútt lapokban
 Kerestek egykor írt, vigaszt?

Mindannyia már csöndes ember
 S bizony, bizony nem egy után
 Egyéb örökség nem maradt itt,
 Mint egy vén imakönyv csupán.

S ezeknek se akadt gazdájuk.
 Ah, más örökség kell manap!
 És évről-évre több a könyv már
 A templom teteje alatt.

Mint hogyha sírkövek volnának,
 Miket nem gondoz senkisé.
 Pedig hány könny hullt rájuk egykor,
 De aki hullatta, rég pihen.

Tán jobb is, hogyha elhagyatva
 Csak várják napról-napra itt,
 Hogy eljő értök egykor újra,
 Ki betüzé nyűtt lapjaik'.

S egy szellemkéz forgatja egykor
 A gyűrt lapokat, úgy lehet,
 S két bús, üres szem ejt reájuk
 Láttatlan, titkos könnyeket.

Budapest.

Feleki Sándor.

EGY MAGYAR ZSIDÓ ORVOS NÉMET- ORSZÁGBAN (1763—1782).

Dr. Márkus Mózes, a pozsonyi főrabbi fia.

A magyarországi zsidók történetének még meg nem írott második része számára sok oly érdekes tény lappang még ismeretlenül a források méhében, melyeket csak fáradságos kutatás és utánjárás révén lehet a feledés homályából kiragadni.

Ki tud nálunk valamit például arról a magyar zsidó férfúról, ki 1760 körül szülővárosában szerzett gimnáziumi műveltséggel Németországba ment és két évi egyetemi tanulása után ott feltűnő módon doktorrá lett felavatva? — Pedig e férfiú nem közönséges embernek fia volt és bölcsőjét nem valamely félreeső faluban, hanem hazánk akkori fővárosában ringatták.

A XVIII. századnak második felében leghiresebb keresztény hebraistával és orientálistával való sűrű érintkezése és barátsága is méltóvá teszik e férfiút arra, hogy Irodalmi Társulatunk évkönyvében neki egynéhány lapot szenteljünk. Sajnos, hogy csak szórványosan, egy-két Német- és Svédországban megjelent és most már ritka nyomtatványokban akadhatni néhány rája vonatkozó eredeti adatra, melyeket itt egybeállítván, mint csak hézagos életrajzát nyújthatjuk az olvasónak. Legrégibb zsidó községünk még megírandó történetének majdani szerzőjére vár a feladat, hogy e férfiú életrajzát, ha lehetséges, még teljesebbé tegye és művében kellő helyre beállítsa.

*

A pozsonyi zsidó község 1730-ban rabbijául r. Mózes Lewuw-t,* vagy a hogy a nép szája nevezte: r. Móse Charifot** választotta. Ez már négy évvel azelőtt, körülbelül 1726-ban került Pozsonyba, hol

* Az 1736-iki zsidó conscriptio Mose Lembergernek nevezi. Lemberg neve lengyelül = Lwów.

** Charif = élelméjű.

az akkor már Pozsonyban lakó híres rabbi Mordechai Eisenstadtnak, alias Mordche Mochiáchnak¹ Sára nevű leányát vette második feleségül. Ebből a házasságból származott cikkünk hőse, ki híres nagyatyjának nevét kapta² és ezáltal mintegy prædestinálva lett arra, hogy kiváló ember legyen. Az akkori szokás szerint igen korán és — mivel családja úgy apai, mint anyai részről igen híres és előkelő volt — nagyon gazdagon is nősült. Amily szerencsés és boldog lehetett azonban házasságának első éveiben, épp oly szerencsétlenül érezhette magát nemsokára azután. Alig volt még 30 éves, midőn a balsors a csapások egész árját zúdította rája: rövid időközökben egymásután elvesztette fiatal feleségét, két gyermekét és nemsokára azután nagy vagyonát is, úgy hogy lelki bánatán kívül még a legnagyobb anyagi nyomorba is jutott.

1758-ban apja, a híres pozsonyi rabbi is elhalálozván, elhagyta Pozsony szülővárosát,³ ahol éppen ez időtájban Sabbatai Cevi álmessziás tanai miatt heves viszály tört ki, melynek gócpontjában névrokona Márkus (Mordche) Eibenschützer, a sabbataizmus vádjával illetett híres r. Jonathan Eibenschützernek fia állott.⁴ Több mint valószínű, hogy Márkus

¹ Grätz (X. k. LXII. l. I. kiadás) álmessziásnak nevezi.

² L. a mellékelt családi törzsfát e cikk végén, 165. l.

³ Áron Petschirstecher önéletrajza (Aron Jsaks sjelfbiografi, Stockholm, 1897) szerint Márkus Mózes azért hagyta volna el Pozsonyt, mivel mostohaanyja atyja házában nem türte.

⁴ Ben Chananja I. k. 15. l.

Mózesünk sem állhatott egészen távol ezen viszálytól. Hisz nagyapja is, kinek nevét viselte, csaknem fél Európa zsidóságának lelkét dúlta fel a messiási korszak közeli jövetelének hirdetésével.*

Pozsonyból először Boroszlóba ment, hol gazdag és tudós unokabátyja r. Jesaja Berlin, a későbbi ottani rabbi (1793—1799), mint előkelő és keresztény szőrmeárúkereskedőnek cégtársa lakott. Boroszlóból Berlinbe vándorolt. Utközben az Odera melletti Frankfurtban rövid időre megállott és az ottani egyetemen egy kollégiumot hallgatott, miről bizonyítványt is kapott. Evvel tovább ment Berlinbe, hol nagybátyának, r. Löb Mochiach, vagy Löb Berlinernek révén gazdag rokonsága élt, melytől anyagi segítséget remélt, hogy sanyarú helyzetéből kivergődhessék, de ezen reményében csalatkozván, újra kezébe vette a vándorbotot és odébb állott. Így került három évi vándorlás után végre Bützowba is, egy kis meklenburg-schwerini városkába, hol az uralkodó herceg épp ekkortájt egy új egyetemet alapított volt. Forrásaink** azt mondják, hogy Márkus Mózes már akkor, midőn odaérkezett, jól tudott latinul, franciául, magyarul és héberül és a pozsonyi gimnáziumból magával hozta volt az egyetem látogatására szükséges előismereteket. Az is bizonyos, hogy Márkus Mózes odaérkezésekor telítve volt már a Berlinben épp

* V. ö. Grätz i. h.

** Gelehrte Beiträge zu den Meklenburg-Schwerinschen Nachrichten 6. u. 7. Stück 1766, Donath, Geschichte der Juden in Meklenburg, 140. l. ff. és Áron Isaks sjelfbiografi, 11. laptól.

ekkor terjedőben levő Mendelssohn-féle szellemmel. Nagybátyja a fent említett Jesaja Berliner is már szabadabb szellemű férfiú volt.

Midőn M. M. Bützowba érkezett, igen nyomorúságos állapotban volt. Csak nehezen vánszorgott oda egy szomszédos faluból, hol három napon át egy pajtában nagybetegen feküdt. Bützowban akkor csak 14 zsidó család lakott. A kis község templomatyja (gabbai) ekkortájtban Aron Petschirstecher volt — egy híres művésnök család tagja — ki később Stockholmba vándorolt ki és ottan mint első állandó zsidó telepes megalapította a stockholmi zsidó községet. Ennek érdekes önéletrajzát, melyből cikkünk hősére vonatkozólag egynéhány adatot vettünk, 1897-ben Stockholmban a már fent idézett cím alatt adtak ki. Mihelyt ezen nemeslelkű és jótékony ember előtt Márkus Mózes kiléte kitudódott, nyomban házába fogadta és készségesen nyújtott neki ingyen lakást és élelmezést, hogy betegségét nála kiheverhesse és magát összeszedhesse.

Mint hogy a város rendőrfőnöke Áron Isaksnak személyes ellensége volt, bosszúból sok nehézséget okozott neki szánalmas vendége miatt, noha ennek útlevele teljesen rendben volt. A jószívű Áron felkereste az ottani egyetem prorektorát, hogy elpanaszolja neki vendégének baját, mire a rektor Márkus Mózeset magához hívatta és miután vele latinul és franciául beszélt, azt mondta neki, hogy jól tenné, ha az egyetem orvosi fakultásába iratkoznék. Még az nap immatrikulálták a pozsonyi rabbi fiát a bützowi egyetem hallgatójának.

Másnap bőkezű maecenása: Áron Petschirstecher ingyen kollégiumot eszközölt neki ki Detharding* orvosprofesszor és udvari tanácsosnál, Scharschmied orvos, Carpahof és Tychsen orientalista professzoroknál. Miután a magyarországi «bocher», a hogy Áron nevezi, ennek legszebb ruhájában, *aranyrojtos kalapban és ezüsttel kivert karddal* az említett négy tanár előadásait négy hétig ingyen hallgatta volt, Detharding udv. tanácsos elhivatta Áront és azt mondta neki: «Kár volna, ha Márkus már elutaznék. Ily ügyes diákunk nincs itt egész egyetemünkön. Ez az ember önnek becsületére válik. Tychsen és Scharschmied professzorok is kívánják, hogy Márkus itt maradjon és folytassa egyetemi tanulmányait; egy év alatt annyira fog menni, mint más diák négy év alatt.»

Midőn a bützowi zsidók az egyetemi tanárok kívánságát Áron Izsák révén megtudták, mindnyájan szívesen hozzájárultak ahhoz, hogy Márkus Mózesnek az ott maradását lehetővé tegyék. Régi jóakarója szabad lakást, fűtést és világítást biztosított neki, a többiek felváltva a kosztot és hetenkint 1 tallér 16 shillinget. Az asszonyok ruházatáról gondoskodtak. Csakhamar tiszteletben állott tanárai előtt is. Dr. Detharding mindig magával vitte betegeihez, valahányszor neki valami különös és tanulságos esetet demonstrálhatott. Rövid idő alatt már híre kelt mint jó

* Áron Izsák önéletrajzának kiadója, Seligmann József a héber kurzívirású szövegből Detharding nevét «Detterding»-nek, Tychsenét pedig «Tetting»-nek olvasta.

orvosnak és alig volt ott másfél évig, gyakran hozzá fordultak a városi polgárok orvosi tanácsáért, sőt a környék parasztjai is felkeresték, mivel orvosi kuráival nagy szerencséje volt.

Ép úgy, mint Detharding, az egyetemnek egy másik tanára: Tychsen Olauf Gerhard is feltűnő és — amint később látni fogjuk — némiképpen gyanús pártfogásába vette. Meleg barátságával magához vonzotta, irányította lelki, szellemi és részben anyagi életét is. De Tychsen, amely kiváló volt mint tanár, és amely híres mint hebraista és orientalista, épp oly különös is volt mint evangélikus hitű ember. Fejébe vette a zsidóknak áttérítését az ő vallására és ez maradt egész életén át kedvelt rögeszméje. Azon meggyőződésben élt, hogy a keresztény hitre áttért zsidó még meg nem szűnt zsidónak lenni. A zsidóságból kilépni szerinte annyit jelent, mint atheistának vagy pogánynak lenni és az ó-zsidó vallás az ő nézete szerint három részre oszlik: a keresztény, a karaita és a rabbinikus vallásra.*

Tychsen a holsteini Tondernben született és az akkor még Dániához tartozó Altonában járt gimnáziumba. Ez időben ezen város nagyon élénk zsidó életnek és tudománynak színhelye volt, lévén ott rabbi a híres Jonathan Eibenschützer, kinek személye és tanai az európai zsidóságot két küzdő táborra hasították. Tychsen nagy előszeretettel és sokat forgolódott az altonai zsidók közt, miközben zsargonjukat tökél-

* V. ö. Geiger, Zeitschrift f. d. Geschichte d. Juden. III. k. 206. l.

letesen elsajátította és egyúttal a héber nyelvvel is kezdett foglalkozni. Később a talmudi és rabbinikus tudományok után is nagy vágya keletkezett, melyet állítólag r. Jonathan jesiváján elégített ki.* Altonai gimnáziumi tanulását befejezván, Hallébe ment, hol az egyetemen a keleti tanulmányokon kívül még egyre a rabbinikus tudományokkal is foglalkozott. Ezekben oly nagy jártasságra tett szert, hogy a nagynevű rabbi Lipschütz (Kirchheim) a chaber (חבר)-címet adta neki elismerésül. A zsidó tudományok szellemi fegyvereivel felszerelve indult Tychsen zsidótérítési miszsiójára. Bejárta Németországot, miközben újból Altonába került és egy ottani zsinagógában beszédet tartott, melyből csakhamar térítési szándéka kirítt és mellyel botránys és kellemetlen jeleneteket provokált.

Mikor 1760-ban a meklenburgi herceg Bützowban egyetemet alapított, Tychsen lett azon a keleti nyelvek tanára. A három évvel később odavetődött hazánkfiával, Márkus Mózessel sajtárságos benső viszonyt kötött e kétszínű tudós. Ő meg r. Áron Petschirstecher lettek Márkusnak lelkes és bőkezű maecenásai. Míg r. Áron inkább anyagi megelhetéséről gondoskodott, addig Tychsen lelkes mentorként szellemileg viselte gondját és ő irányította egész egyetemi életét. Ezt Tychsen különben nemcsak Márkusunkkal szemben tette, hanem ezen egyetemen később tanuló más zsidó ifjakkal is, kik éppen ő miatta jöttek néha külföldről is oda, hogy az orvosi

* V. ö. Donath i. h. 144 l.

tudományokat elsajátítsák. Mindezeknek Tychsen leereszkedő nyájas modorával egyengette az utat az egyetemi tanulmányokra.

Már egy évi szorgalmas egyetemi tanulás után kezdett Márkus Mózes irodalmi működést kifejteni és a következő tanulmányait bocsátotta sajtó alá:

1. *Veterum rabbinorum placita de bestiis licitis et illicitis.* (Bützow 1764.)

2. *Von den Krankheiten des Alters aus Prediger des Salamon Cap. XII. 1—7.* (Schwerin 1764.)

3. *Disputatio de Pentateucho Samaritano praes. Tychsen* (Bützow 1764.)

Mind a három iratot egy akkori tudományos folyóirat elismerő módon ismertette s Márkus Mózes híre egyre terjedt, egyre ismertebb lett. Most hű gondnoka, r. Áron azon volt, hogy gazdag menyasszonyt szerezzen számára és nemsokára talált is ilyent Blümchében, egy előkelő és tekintélyes strelitzi zsidónak, r. Feibus Mesullam leányában. Gondtalan megélhetéséről utolsó egyetemi éve alatt, valamint dissertatiójának költségéről most már bőségesen gondoskodtak leendő apósa és sógorai r. Smul és r. Juda Léb, a strelitzi zsidó községnek gazdag és tudós elnöke.

Doktori promotiója — minthogy ezen fiatal egyetemen ő volt az első zsidó kandidátus — nem egészen simán indult meg, mert vallása miatt összeütközésbe került volna az eskümintával. Azonban nagy protektorja, Tychsen tanár ezt a nehézséget is elhárította előle azzal, hogy az engedély megadása végett egy folyamodványban az uralkodó herceghez fordult,

melyben a göttingai egyetemnek egy hasonló esetben alkalmazott eljárására hivatkozott. Erre a következő leirat érkezett az egyetemi tanárhoz:

Friedrich von Gottes Gnaden, Herzog zu Meklenburg etc.

Unsern gnädigsten Gruss zuvor!

Ehrenwerte und hochgelehrte liebe Getreue!

Auf eure untertänigste Imploration verstaten Wir euch kraft dieses in Gnaden, den Candidaten Marcus Moses in Doctorem Medicinae zu promoviren und comittieren demnach auch dem Decano facultatis medicinae, Hofrat und Professor Detharding hiemit im gnädigsten Befehl, dass ihr als Pro-Cancellarius bemeldeten Marcus Moses nach vorgängiger Inaugural- Disputation auf darauf nach seiner Religion geleistetem Eide, wie es auf andern Universitäten gebräuchlich, mit einem Anschlag des Diplomatis ans schwarze Brett, in Doctorem medicinae creieren sollet.

An dem geschieht Unser gnädigster Wille und Meinung und Wir verbleiben euch mit Gnaden gewogen.

Datum auf unserer Vestung Schwerin, den 17. Dezember 1765.

Ad mandatum Serenissimi proprium.

Herzogl. Meklenburg zur Regierung verordnet geheimen Rätthe C. F. G. v. Bassewitz.

Den Ehrenvesten u. hochgelahrten Unserm lieben getreuen Decans Seniori und übrigen Professoribus u. Doctoribus der medicinischen Fakultät zu Bützow.

Ezen rendelet folytán fel is avatták 1766 január 23-án Márkus Mózes doktorrá. Doktori fogadalmát

zsidó vallására való tekintettel nem nyilvánosan az egyetem aulájában, hanem privatim a promotor lakásán tette le.

Dissertációjának címe ez volt: *Disputatio philologica-medica inauguralis de cura infantum recens natorum penes Ebraeos olim usitata occasione dicti Ezechielis c. XVI. 4, quam in academia Fredericiana Buetzoviensi ex decreto gratiosae facultatis medicae praeside Dr. Georg. Christoph. Dethardingio fac. med. Decane et Sen. ut et Seren. Duc. Megap. consil. aul. pro doctoris gradu rite-obinendo die XXIII. Januar. A. MDCCLXVI.*

E doktori értekezés kézirat gyanánt őriztetik a rostoki egyetem könyvtárában együtt avval a klaszszikus rabbinikus stílusban írt dagályos, de szellemesen szerkesztett panegyrikussal, melyet ezen alkalomból Tychsen tanár zsidó barátjának tiszteletére írt és melyet a curiositas kedvéért eredetiben és fordításban ideiktatunk:

Doctissimo hujus dissertationis auctori Doctorando Mardocheo, R. Mosis Lebubh Archisynagogi quondam Posoniensis filio S. p. d. Olouv Gerhardus Tychsen.

ויעף אלי אחד מן השרפים וכידו רצפה רצופה פרופה מגילה
עפה יפה יפה וארץ רעשה אף שמים, וינועו אמות הספים
מקול הקורא בהרים, פנו דרך, הרימו מכשול, ישרו מסילה,
ויגלה דרך הסולם לעלות הדאקטאר המרומם והמפורסם,
כי כולם ידעו אותו מקטנם ועד גדולים ה"ה האלוף החכם
הכולל רופא מומחה לרבים והמנתח המובהק ע"ה פ"ה
כבוד שמו מה' מרדכי בן כמהו' משה לבוב זצ"ל יאיר כאור
בהיר אשר פה אור זה שני שנים כגבר חלציו לקנות חכמה
ודעת ללקט בשבלים אחר חמוצרים ה"ה בעלי אסופות

ושבת תחכמונים ואנשי מופת, אשר חונים בישיבה המהוללה
 ביטצוי במדינת מעקלבורג, ואני הייתי מכיר (את) הרב'
 המחבר ואראה כי טוב פותר, בונה ולא סותר, רק משיב
 כהלכה למשה מסיני, ושואל כענין, ברוב בנין ורוב מנין
 אסף בחפניו רוח חכמה ובינה תעלומות, עלה שמים וירד
 עמקי תהומות, מרגניתא שפירא דלית בה טימא, וזו קלסתר
 פניו מכהה גלגל חמה, היה פה כעץ שתול על פלגי מים, אשר
 פריו יתן בעטו דברים יקרים, והנה טעמתי בקצה המטה
 מיערת הדבש נופת צופים על עדני פז מתוקים, יקרים מפנינים,
 אשר בדעת ידבר, שבח מי יספר, עמו פלפלתו פלפלא
 חריפתא, דברים הראויים לאמרם במתיבתא, קרי ותני
 ואין קץ לחריפתו, פלפולו עוקר הרים, וטוחנן זה בזה
 להוציא דין אמת לאמתו, כל המכבדו במנה יפה אפים, יהא
 מבורך מן אלקי שמים 'ואכין תפילתי לפני הדאקטאר
 המחבר ויכוח הלז' נ"י יהי כזית כבודו, יגן ה' בעדו, וכסא
 כבוד ינחילהו, ואני אניל ואשמה בישועתו וכמזל רפואתו,
 וכשמחת חתן על כלה, תגיל עם בת גילך, ויהיו שניכם
 כאברהם ושרה, על כן לכה דודי לקראת כלה, נאם הצעיר
 טיכוזין דאקטאר ופראפעסר הפילוסופיא אחד מהמפלפלים
 עם הדאקטאר הנ"ל

היום יום ד' י"א שבט לסדר ולפרט ותחת כנפיו תחסה

«Hozzám repült a szeráfok egyike és kezében volt
 izzó parázshoz csatolt szép homályos tekeres. Föld
 és ég megrengett, a küszöb talpfája megingott a he-
 gyen kiáltó hangjától: Tisztítsátok az utat, távolít-
 sátok el az akadályt, egyengessétek a pályát, hogy
 nyilvánvaló legyen a létra útja, a melyen felszáll-
 hasson a magasztalt és hírneves doktor, kit min-
 denki, kicsitől nagyig, ismer, ugyanis az előkelő
 polyhistor, a kiváló orvos, a kipróbált sebész, a haj-
 nal oszlopa (ע"ה), kora díszje (פ"ה) dr. Márkus, fia az

áldásos emlékü jámbor rabbi Móses Lembergernek, kinek fénye tündököljön, mint a tiszta világosság fénye. Két évvel ezelőtt hősként övezte itt fel ágyékát, hogy bölcseséget és tudományt szerezzon, hogy a lehulló kalászokat felszedje az aratók, vagyis a tudós és példás profeszorok után, a kik a híres bützovi egyetemen székelnek. És én felismertem a szerző urat; észrevettem, hogy jól magyaráz, épít és nem ront, csak a tradíció szerint felel, a tárgyhoz szól, főképen alakra és tartalomra; markába gyűjtötte a bölcsesség és a rejtelmek értelmének szellemét.

Felszáll ég felé és leszáll a mélységes mélységbe, szépséges gyöngy ő, melynek semmi hibája nincsen. Arcának fénye elhomályosítja a nap korongját; olyan volt ő itten, mint a patak mellé ültetett fa, mely gyümölcsét tollával hozza: drága szavakat. Ime én megízleltem azokat, megkóstoltam a bot végével a szinmézet csepegtető édes lépet. A mit ő tudásával elmond, ki sorolhatja azt fel dicsérettel? Éles elméjü vitákat rendeztek vele az egyetemhez méltó tárgyakban. Tanult és tanított, éleselméjének nincs határa. Vitájával hegyeket tép ki és dörzsöli egymáshoz, hogy kihozza az igazat igazsága szerint. Aki neki az őt illető tiszteletet megadja, az Istentől veszi áldását.

És a Doktor Úr, ezen dissertatio szerzője előtt mondom el fohászomat: Viruljon dicsősége miként az olajfa, az Úr oltalmazza és adja neki birtokba a dicsőség trónját; én pedig örülni és vigadni fogok boldogságán és gyógyításainak sikerén. Mint völegény menyasszonyával vigadj kortársnőddel és legyetek

mindaketten olyanok, mint Ábrahám és Sára, azért mondom: gyere vőlegény a menyasszony elé.

Igy szól Doktor Tychsen, a philosophia professzora egyike azoknak, kik a doktorral vitatkoztak.

Ma, szerda, sevat hónap 11-én 5526.»

Valóban ékesebb muziv-stílusban maga a pozsonyi rabbi sem írhatta volna azt, amit fia tiszteletére a bützowi egyetemi tanár írt!

Márkus Mózesnek nyilvánosan tartott dissertációjánál jelen volt egész rokonsága és a környéken lakó zsidó férfiak és nők nagy sokasága; opponenseinek egyike Tychsen volt, ki vele — elég furcsa jelenet lehetett — majdnem teljesen rabbinikus nyelven disputált.

A disputatio végén Tychsen térítési buzgalomához híven és az általa rendezett promoteáló jelenetet stilszerűen befejező apothozisként *zsidó zsargon nyelven* verses bucsúbeszédet intézett a fiatal doktorhoz, melynek veleje az volt, hogy «azon észszerű igazságokat, melyeket az egyetemen magába szívott, tehetségéhez képest megismertesse népével és használja fel azokat arra, hogy általuk megszüntesse a zsidóknak alaptalan és nevetséges balvéleményeit a keresztény vallásról és legyen a mai nap tanu köztem és közte stb. stb.»

Tychsen, kinek közléseiből* ezen részletet itt leírtuk, öntetszelgéssel még felemlíti, hogy bucsúbeszéde után dr. Márkus Mózes, ennek egész rokonsága és sok más zsidó is nagy megindultsággal

* Gelehrte Beiträge stb. i. h.

hozzaléptek és megköszönték neki az iránta tanúsított jóindulatát.

Bizony ritka és megható jelenet: egy XVIII. századbeli német keresztény egyetem aulájában egy magyarországi zsidó kandidátusnak ünnepélyes promóciója ily családias utójátékkal!

Amily unikum volt tehát a pozsonyi rabbi fiának, Mordche Mózesnek doktorrá avató jelenete, épp oly kuriózumnak kell tekintenünk Tychsennek ezen alkalomból zsidó nyelven írt verses búcsúbeszédét, mellyel ezen nagy tudós minden kínálkozó alkalommal élni szeretett. Vajjon öntetszelgésből, hivalkodásból, avagy térítési szándékból, hogy vele jobban hozzáférközzék a zsidók lelkéhez? — azt itt nem kutatjuk; de átolvasván ezt a hosszú verses zsargonos litániát, melyet hatsoros szakaszokban a héber alphabeta háromszoros akrostikonos alkalmazásával összetákolt, lehetetlen azt a benyomásunkat elhallgatnunk, hogy Tychsen bizony kérkedni is szeretett a német zsidók közt akkor még szerte használatban levő ezen nyelvjárásnak alapos ismeretével, mely spékelve volt héber, aram és egyéb másnyelvű kifejezésekkel.

Hadd álljon itt a 22 szakaszos versből egy néhány jellemző része.

(5) Glückliche Reis' wünsche ich Ihnen vom Grund meiner
Herzens Seel,

Es geih Ihnen wohl und kein Tag nit fehl!
Glücklichkeit zu Ihrer Vermählung wünsche Ihnen vom
Herzen Grund

Und niemals keine unlustige Stund.
Geben Sie Achtung auf meine schlechten Wort,

Haschem jiszborach [Isten] führe Sie nach Ihrem wohnhaften Ort.

(7) Dorten wert mein lieber Sohn Doktor genannt,
Ihr Tugendsamkeit, Riphusz-lamdonez [orvosi tudomány]
ist schon dort bekannt

Dennoch wert man ihn dort viel grösser machen,

Als er wirklich besitzt Qualitäten und Sachen.

Denk er nit; man thut mir wenig kowod [tisztelet] was man
mir erzeugt,

Sonst verliert er chasz bescholem [Isten ments] seinen
kowod bey alle Leit.

(7) Wert der liebe Sohn erfordert zu einem Patienten zu
kommen,

So lasz er nit lang vor sich krächzen und brummen.

Wie ein Wind zieh er sein Kleid, oder sein Schlafrock an,

Und geh er zum Jehudi, Orel [nem zsidó] und armen Mann.

Wenn er is schon arm, muss er sich nicht Hoffart halten,

So wert er haben viel zu verwalten.

(7) Cholile [távol legyen] dass er einem Choile [beteg] keinen
Trost sollte geben,

Wenn er schon wirklich seht, dass er kann nit leben.

Chanufe [tettetés] muss er treiben bei Patienten auf allerhand
Art u. Weis

Wenn sie gleich habn gegessen die [vom Doktor] verbotene Speis.

Chen wecheszed [sok tetszés] wert er haben, wenn er mit den
Patienten wert höflich sein,

Ein jeder wert mit ihm gern umgeihn.

(7) Kol aulem [az egész világ] muss er sich vor gute Freunde
machen

Und keinen Menschen, Lamden [tudós] oder Amhoretz
[tudatlan] darf er auslachen.

Ki leu nachasch bejakob [Jakob közt nincs varázslat] mag
er wohl sagen,

Aber das andere, was ich ihm verboten, thu er nicht in
den Wind schlagen.

Kullom kefi echod [valamennyien egyhanguan] werden ihn
chochem nennen,

So er meine schlechte Punktation vor gut wird erkennen.

(7) Tomid [mindig] gedenke er an dies Schreiben,
So wert manches Unheil von ihm bleiben.

Tochen hodowor [a földolog] ist dieses: keinen andern zu
verachten.

So wert ein jeder mit ihm fröhlich lachen.

Tschüwe [felelet] bitte ich mir aus alle Woch und Zeit,
Soll mer sein eine grosse Freid.

Tychsen.

Dr. Márkus Mózes most már menyasszonyát, Blümchét, az előkelő Fabius Mesullam lányát feleségül vette és Altstrelitzben telepedett le, hol nem-sokára nagyon keresett orvos lett. Nagy halálját az uralkodó herceg iránt, kinek kegyelméből doktorátust tehetett, még promotiója esztendejében róhatta le egy alkalmi hódoló irattal, melyet ezen cím alatt kinyomatott: Epistola gratul. in diem natalem Frederici IX. Ducis Megapol. Streliz. (Neubrandenburg 1766.) Tychsen iránt sem volt háládatlan. Gyakran írt neki és Tychsen nagyobbára zsidó-német írásban és nyelvben felelt.

De mintha dr. Mózes a családi boldogságra nézve valami szerencsétlenséget jelentő csillagzat jegyében született volna, második házassága sem hozta neki az általa áhítozott családi boldogságot, mert csakhamar családi viszályok támadtak körülötte és emiatt búskomorságba esett. Alig, hogy Tychsen ezt megtudta, sietett a szerencsétlen Márkus Mózes nyomott

lelki állapotát térítési szándékának érdekében kiaknázni. Missziónáriusi rögeszméje most dúslakodhattott szegény barátjának lelki háborodottságában. Hamis hírekkel és koholt titkok sűgásával úgy megremítette, úgy elhomályosította józan judiciumát, hogy dr. Mózes, ki addig a talmudnak és a filozófiának hű adeptusa volt, áldozattá lett a szívét-lelkét marcangoló skepticizmusnak és midőn most Tychsen azt a gyanút csepegtette lelkébe, mintha rokonai élete ellen is törnének, Márkus lelkében hitsorsosai iránt gyűlölet támadt.* Tychsen, a térítő, elemében volt és miután neki sikerült, ily megfélemlítő fogásokkal és rémitésekkel a szegény orvost teljesen körülhálózni, egy *latin nyelvű* levélben — a ravasz ember most nem élt az általa oly mesterien kezelt német zsidó zsargon nyelvvel, nehogy a zsidók ráolvashassák hazug rágalmazásait — azt írta neki:

«Én te miattad gyakran rettegésben vagyok, jól tudván, hogy a zsidók mindenre készek. Mert a mikor zsidaink itten nekem elmondták, hogy te inkább a mi vallásunk felé hajolsz, mintsem a zsidó babona-hitre — a mi bizony biztos jele annak, hogy téged nagyon helyes gondolkodás tölt el — félelem fogott el engem, hogy a zsidók az ő szokásos titkos büntetési módjukkal (sic!) neked ártani találnának, kiváltképen a mióta hírlik, hogy a te legnagyobb ellenségeid: Gumpertz és Aron Strelitzbe akarnak menni. O drága Doktorom, ha testedet és lelkedet meg akarod menteni, kerüld mint a pestist ezt a balga

* Donath, i. h. 143. l.

és babonás népet, mely az igazat és helyest nem ismeri. Feketék ők, kerüld azokat, te római.*

Ilyen rém-mesékkal nyugtalanította szegény Márkus Mózesnek amúgy is feldúlt lelkét és felszólította, hogy meneküljön, ha életét és lelkét meg akarja menteni. El is menekült, de nem Tychsen karjaiba, hanem Boroszlóba,** hova bizonyára nagybátyja, a fentemlített, híres r. Jesaja Berlin hívta, kinek sikerült is lelkének megingott egyensúlyát megint helyreállítani. Egykori jóakarója Áron Isaks is — ki, úgy látszik, háládatlanságot tapasztalt dr. Márkustól — önéletrajzában (15 l.) lebecsülő módon említi, hogy M. M. Strelitzből mintegy megszökött, ott hagyván feleségét és kis gyerekeit. Lissába ment, hol évi 500 birodalmi tallérért zsidó kórházi orvos lett. Ezen adat egybevág Levin, *Geschichte der Juden in Lissa* 156. lapján olvasható adattal, mely szerint 1772—1786 ott egy doktor Márkus szerepel, ki orvosi tudományát a polgárságnál is érvényesítette. Feleségét és gyermekét már egy évvel ezután maga után küldette. Később visszament Altstrelitzbe, ahol

* Ego tua causa saepius timore percellor probe sciens Judaeos ad omnia paratos esse. Nam quum mihi narrarent nostri Judaei te nostræ magis religioni quam Judaicæ superstitioni favere, quod sane irrectioris ingenii, quale tu præditus es, indicium certum est, metus me invasit, Judæos te more suo (II) supplicio clandestino offecturus esse, præcipue quum rumor ferret, Gumpertz et Aaronem hostes tuos infestissimos iter ad Strelitzium suscipere. O, mi carrissime Doctor, fuge ceu pestem hoc hominum genus, veri rectique nescium, absurdum et summe superstitiosum, si salvus et corpore et anima esse velis. Nigri enim sunt, hos tu Romano caveto.»

** V. ö. Donath i. h. 143. l.

1786 március 28-án, mint az ottani zsidók községi orvosa, meg is halt.*

Tychsen azt híresztelte róla, hogy Boroszlóban keresztény hitre tért, ami azonban nem valószínű, minthogy állításával szemben áll azon tény, hogy az altstrelitzi chevra-kadisa-könyv bejegyzése szerint, Dr. Mózes mint zsidó halt meg.**

Tychsen öt vagy 30 évvel élte túl (megh. 1815-ben Rostockban) és folytatta zsidótérítési passzióját, valamint egyéb érintkezését a zsidósággal. Életéről és működéséről az iránta érdeklődők többet olvashatnak Hartmann A. Th. végtelenül hosszadalmas, hat kötetes ily című művében: O. G. Tychsen, oder Wanderung durch die mannigfaltigsten Gebiete der biblisch asiatischen Literatur. Bremen, 1818—1823. V. ö. még Geiger Zeitschrift für die Geschichte d. Juden in Deutschland, III. B. 206. és Zunz, Zur Geschichte u. Literatur, I. 16. 448. l.

Budapest.

Mandl Bernát.

* Donath, Gesch. d. Juden in Meklenburg. i. h.

** Ezen annyi anyagi és lelki küzdelmen keresztül vergődő és szájalomra méltó férfiú emlékének tartozunk avval, hogy legalább e helyen helyreigazítjuk a csak e cikk szedése után tudomásunkra jutott ama merész feltevést, melyet az Áron Izsák önéletrajzát az Allgem. Zeitung d. Judentums 63. évfolyamában ismertető cikkben (152. l.) olvasunk és melyben a cikkíró (Gustav Karpeles?) pusztán Áron Petschir-sterchernek Márkust becsmérő megjegyzéseinek alapján azt az állítást kockáztatta: «Dass dieser dr. Markus kein Sohn des Pressburger Row war, ist selbstverständlich». Cikkírónak nyilván nem volt tudomása Donathnak itt többször említett könyvéről, sem Weisz J. **אבני בית היוצר** című művéről, hol két helyen: 30. l. és 35. l. említés történik a pozsonyi T. Mózes Lembergnek Markus nevű orvos fiáról.

Dr. Márkus Mózes családfája,

összeállítva a következő művek nyomán :

Weisz, **אבני בית היוצר**

Berliner, Magasin f. d. Wissenschaft

d. Judent. VI. k. 68. l.

Kaufmann, Samson Wertheimer.

Jewish Encyclopædia, s. v. Berliner.

R. Jesaja Askenázi

Elzasziából

r. Mordche Eisenstadt

v. Mordche Mochiach

neje : a M. h. r. M. Schiff leánya

ZSIDÓ VONATKOZÁSOK MIKSZÁTH MŰVEIBEN.

Felolvasásra került az I. M. I. T. 1911 február 14-iki fölolvasó
estéjén.

1.

Mult tavasszal egy embert Magyarország népe, a magyar kulturális intézmények és a magyar állam hozzájuttattak ahhoz, hogy egy napig boldog legyen, és hogy kijusson neki a halandó ember legnagyobb szerencséje, a halálig tartó boldogság, az elégedett meghalás. Hogy csak ma — halála után hónapokkal — hangzik el egy felolvasás keretében a Mikszáth neve, az nem jelenti azt, hogy az intelligens magyar zsidó társadalom elkésett, lemaradt a Mikszáth-ünnep-ről és a Mikszáth temetéséről. A magyar zsidóság leróttá adóját Mikszáth Kálmán nagy nevének és munkásságának, a magyar zsidóság erkölcsi és anyagi erejével és súlyával vett részt az országos ünnepen, az országos adakozásban, az országos gyászbán. Ezt megtettük mindannyian zsidók, akik magyarok vagyunk. A mai felolvasásban tovább akarunk menni az ünneplésnél. Látni akarjuk, mi magyarok, akik zsidók vagyunk, hogy a magyar Mikszáth Kálmán hogyan és mit írt rólunk, magyar zsidókról. Tovább akarunk menni az ünneplésnél, mert értékelni akarjuk. Mikszáth munkássága befejeződött, és én itt most azt akarom megnézni és azt akarom ismertetni,

hogy hosszú évek munkássága kapcsán milyen vélemény fejlődhetett ki, milyen kép alakulhatott ki Mikszáthban a zsidókról, milyen képet adott a zsidóságról, milyen képet kaptak tehát tőle az olvasói.

Sok magyar író emlékezett meg már a zsidókról, sok magyar munkában szerepelnek a zsidók, de egyiket sem tartom olyan figyelemreméltónak ebből a szempontból, mint Mikszáthot.

Talán a legelső magyar író, aki zsidókról említést tesz, Faludi Ferenc, aki «Téli éjtszakák» című elbeszéléscsoportjának egyik szereplőjével mondat egy-néhány jelentéktelen szót a zsidó pénzkölcsönzőről.

A XVIII. század végéig, Csokonaiig, ezután nem történik említés irodalmi munkákban a zsidókról. Csokonai vándorlásaiban, bolyongásaiban az országnak mondhatni minden rendű és rangú emberével, minden osztály képviselőivel találkozott, és különösen jól megismerkedett a falu társadalmával, életével és alakjaival. Az özvegy Karyóné és hét szeleburdiak című vígjátékában ez a falusi társadalom szerepel, és alakjai között ott van Lázár, a zsidó boltoslegény. Nem teljesen és világosan körvonalazott alak, akinek legjellemzőbb vonása az, hogy ő adja közre az új híreket, háborús eseményeket, pletykákat. Egész beszédanyaga ez. Valami humort azzal vegyít a Lázár mondókájába Csokonai, hogy rossz magyarsággal beszélgeti. Az a felületes jellemzés és bánásmód, amivel Csokonai ezt az alakot beállította, jelzi azt az alárendelt szerepet, amelyben a zsidók abban a korban voltak. Általában a XIX. század közepéig a zsidók sem a vidék, sem a főváros társadalmi és

gazdasági életében jelentős szerephez nem jutottak. Ezt a feltevést igazolja az is, hogy Kisfaludy Károly, aki korának és hazájának minden jellemző alakját szinpadra vitte, mindössze egyetlenegy zsidót szerepeltet. 1820-ban írott «A gyilkos» című rövid egyfelvonásosában van egy Izsák nevű zsidó, aki egész idő alatt tesz-vesz, jön-megy, jótékonykodik minden különösen jellemző tulajdonság nélkül. Magyar-zsidó alaknak nem tekinthető és a pár alá-húzott jellemző vonás az internacionális szinpadi zsidó típus halvány mása.

A zsidók csak a XIX. század közepén jutnak újra szóhoz irodalmi munkákban. Jókai illeszti őket be regényalakjai közé. A XIX. század 40-es, 50-es éveiben kezd már valami társasélet fejlődni a magyar vidéki városokban és falukban, a társadalmi élettel pedig már együtt jár a kereskedő elem fellépése. Az alsóbbrendű zsidó falusi kiskereskedő a magyar társasélet primitív korszakában telepedett le a falvakban. Társasélet alatt itt mindig demokratikus társadalmi életet értek, amikor tudniillik a nemesi rendszer helyett az 1836-iki, 39-iki, 43-iki és végre 48-iki liberális törvények egy demokratikus társadalmi rendet segítettek lábra. Még jobban elősegítette ennek a falusi ipari-indusztriális, korcsmáros és kiskereskedő elemnek a kifejlődését az 50-es évek beamter-világa, amikor a falusi komiszáriusok és egyéb hivatalnokok nagy fogyasztóközönséget teremtettek ezeknek a kis boltosoknak, és általában a Bach korszak, amely olyan nyomást gyakorolt a magyarokra, hogy igen nagy szükségét érezték a mindennapos együttlétnek

és ezek a kaszinózások nagyon sokszor a zsidó korcsmárosnak «társadalmi kör»-nek elnevezett külön szobájában folytak le.

Ez az összeköttetés szükségessé tette a zsidókat, és befogadtatta őket azok közé az elemek közé, amelyek az államot alkotják, amelyek fontosak, amelyek szemei annak a hosszú láncnak, amely egy ország társadalmát egy közös érdekcsoportba fűzik-kötik. De a zsidók a XIX. század közepén nemcsak a szükségesség elismerését nyerték el, hanem a társadalom igen nagy részének szimpátiáját is. Elnyerték pedig ezt a 48-as szabadságharcban tanúsított viselkedésükkel. A menekültek, bujdosók sehol sem találtak olyan résztvevő szívekre, mint a zsidó korcsmárosok és a zsidó lakosság házáinál. Senki sem tudta olyan furfanggal és merészséggel takarni, rejtegetni a hősök útját az üldözők elől, mint a szegény zsidók és senki sem tette ki magát oly áldozatkészen a veszedelemnek, mint ők. Jókai lett ennek a korszaknak legkiválóbb ábrázolója, s az ő romanticizmusát megragadta a zsidó korcsmárosoknak, házalóknak és — last not least — a zsidó kémeknek az a nagy szerepe, amit a szabadságharcban játszottak.

Jókainak feltűnt a szegény zsidók tartózkodása, szerénysége, zárkózottsága. Feltűnt neki az az alázatosság, amit a vevőkkel szemben tanúsítanak és az a szótlanság, amivel minden közeledést visszautasítanak. Feltűnhetett neki az a fájdalmas, megadó, vontatott mosoly is, ami a szegényebb zsidók arcát befátyolozza. Mindezek a tulajdonságok egy olyan nagy romantikus szemében, mint Jókai volt, kedvenc

és figyelemreméltó alakká tették a zsidót, és Jókai nemcsak egy-egy jelenetben, egy-egy megjegyzésben szerepeltet zsidót, hanem fontosabb epizódalakká teszi őt és mindenféle nemes és romantikus jó tulajdonsággal felruházza.

Mint mindenütt, úgy itt is, a Jókai romantikájának van sok reális alapja, mert a szabadságharcban és a közös elnyomatás idejében a zsidók valóban aktíve és — szinte — hőiesen részt vettek a harcban és a védelemben. Ez a közös elnyomatásban való részvétel tehette Jókai előtt is annyira szimpatikussá a zsidókat, hogy néhol szinte emberfölötti tulajdonságot rak rájuk.

De nemcsak komoly munkáiban foglalkozik Jókai a zsidókkal, hanem adomagyűjteményének egyik szakasza is hosszú sorban egymásután sorolja fel a zsidóadomákat és anekdotákat. Feltűnt neki az a humor, ami a zsidó észjárásban megnyilvánul, az a komikum, amit a zsargonban beszélő zsidó és a magyar paraszt közti érintkezés nyújt, s azok a különleges szatírára alkalmas tulajdonságok, amelyek sok zsidóban vannak. Ezek az anekdoták és adomák azonban soha és sehol nem alacsonyodnak le a gúnynak és szatírának oly alacsony fokáig, mint a zsidógyűlölők kitalálásának eredményei. Ettől Jókait megóvta a zsidók iránti nagy szimpátiája.

Szigligeti Ede szintén bevett darabjaiba egy-két zsidó alakot. Amint Kisfaludynál alig találunk még zsidó alakot, mert zsidónak az akkori életben szerepe nincs, úgy az előbb vázolt fejlődés szerint a valóságnak megfelel a Szigligeti darabjaiban a zsidóknak

tulajdonított szerep. Mindössze a «Zsidó» című népszinműben ad egy zsidó alaknak terjedelemre nagyobb szerepet.

A 70-es években az alkotmányosság helyreállítása után mind nagyobb és nagyobb tért hódít a zsidóság a nyilvános életben, a pénzügyi ügyek kezelésében, úgyhogy már nem a közszereplés és a társadalmi élet mellékalakja, hanem sok helyen a többivel egyenrangú tényező, sok helyen pedig a gentryk és eddig vezető urak előtt álló fél. Az ilyen hatalmas előrerúgtatásnak megszületett a maga elbeszélője Ágai Adolfban és költője Kiss Józsefben. Nem akarom őket bőven méltatni, még ők hál' Istennek a mai életéi, még nem tartoznak az irodalomtörténet keretébe. Náluk a zsidók nem epizódalakok, nem segédszemélyzet, hanem ők állanak a cselekmények központjában, ők a főhősök.

Hosszú fejlődés ez, amit most rajzoltunk, az egykétsoros megjegyzéstől a zsidók Mikszáthjáig, Ágaiig és a zsidók Arany Jánosáig : Kiss Józsefíg. Ezt a fejlődést tette meg a zsidók helyzete is két évszázad alatt.

Ebbe a fejlődési processzusba kell beállítani Mikszáthot.

2.

Mikszáth gentrycsaládból származott, gyermekkorát falun, iskolaéveit kisvárosban, fiatalemberkorát a pesti egyetemen töltötte el. Ebben az időben, életének első felében, amikor lelke az összes később kifejezésre jutó benyomásokat, képeket felvette, először otthon és az iskolában, a kishemesi család légkörében és

szokásai között, később — az egyetemi évek idejében — a Pestre felkerült gentry-ivadékok között élt. Származását, életmódját, társaságát tekintve, igen érthető dolog, hogy kimondottan a gentry írójává lett. Az ő szeme is már így — a gentry álláspontjából tekintve — mutatta neki a világot és az a pápaszem, amit fiatalsága szemei elé tett, nem engedte, hogy az országot, a kisvárosi életet másképpen nézze, mint a kismemes szempontjából.

Mikor Mikszáth az író szemével kezdi nézni az életet, akkor a gentry «uralma» — ha szabad így neveznem — még elég elterjedt volt, de már lefelé tartott. A gentry fénykora a Bach-korszak idejére esett. Ekkor ugyanis két részre oszlott a gentry. A nagyobb rész a mesterséges hazafiaskodással és passzív rezisztenciával szerzett aranyos glóriát a feje köré, a kisebbség pedig hivatalokat foglalt el a Bach-kormány alatt és így bizonyos pozíciót szerzett. Mindegyik rész a maga módján. Ez a vagyoni romlással, de hazafiassággal fényes korszak, amikor a gentry volt a népesség tengelye, a Bach és Schmerling rendszer után is tartott a 70-es évekig.

Mikszáth első elbeszéléseivel 1872-ben lépett fel. Ezidőtájt ért véget a gentry jó élete. Első elbeszéléseinek egyik alakja: Stofi fiskális, mindig visszahajtja az ideális Bach-korszakot. Mikszáth pedig — a gentry írója — állandóan visszatért ahhoz a boldog korszakhoz, amikor a gentry nagy úr volt.

Mikszáth eme tulajdonságában rejlik az oka annak is, hogy sok munkájában foglalkozik a zsidókkal és hogy szimpáthiával, jó érzéssel ír róluk.

Az előbb vázolt fejlődésben, amelyet a zsidók helyzete máig hazánkban tett, már említettem, hogy a Bach-korszak gentry-beamtervilágában a zsidók helyzete nagyon javult, a zsidók — különösen a vidéken — szükséges elemmé lettek, a kisnemesek és a zsidó kereskedők, korcsmárosok és pénzügynökök — ezen most felszínre került típus — közötti érintkezés mindennapossá lett. A kurtanemesek, a vármegyei urak, nem mint egyenrangú emberekkel beszéltek a zsidókkal, hanem olyanformán tekintették, mint valami szükséges rosszat.

Mikszáth munkáinak nagyrésztében erről a kedves korról ír, és elbeszéléseiben mindenütt ott van a kisnemesi családok mellett a zsidó is.

Az a jóakarató vállveregetésnek beillő szelid gúny és az a nem megszegényítő és nem sértő fölényes humor, amellyel Mikszáth a zsidó vonatkozású megjegyzéseket megteszi, és amellyel zsidó alakjait beállítja és kezeli, csak hű visszatükrözése annak a hangnak és annak a módnak, amilyennel a gentry viselkedett a zsidókkal szemben.

Mikszáth szimpáthiával ír a zsidókról és ez annak köszönhető — eltekintve az ő bírálhatatlan egyéni érzelmeitől — hogy a gentryről ír.

3.

Érdekes dolog a mi általunk kitűzött tárgy fejtegetése szempontjából, hogy Mikszáthnak *legelső* nyomtatásban megjelent *elbeszélése zsidó alakokról* szól, s a történet központja egy zsidó leány. «A batyus

zsidó leánya» ez az elbeszélés. 1872-ben jelent meg a Fővárosi Lapokban, mint egy ismeretlen nevű fiatal író munkája. 1874-ben jelent meg számos más elbeszéléssel Mikszáth első kötetében.

Úgy ez, mint a többi első időből kelt elbeszélések még *nagyon romantikus* dolgok. De a stíluson és az emberek, valamint a helyzetek megrajzolásán már látszik Mikszáth keze és ereje. A történet érzelmes és romantikus, de az alakok élők. Egynéhány gentry és egy zsidó apa, meg egy zsidó leány szerepelnek az említett elbeszélésben.

Stofi fiskális 5000 forintnyi követelés erejéig el akarja árvereztetni Gelbstein Dávid vagyonát és magával viszi Gy. városka három esküdtjét. Kitűnik azonban, hogy Gelbstein Dávidnak semmi vagyona sincs, csak az őseitől örökölt ólom-fütyülője. Stofi dühében az adósok börtönébe való becsukatással fenyegeti meg Gelbsteint, mire annak Eszter nevű lánya térdenállva könyörög neki, hogy ne tegye tönkre a családot.

— Hüm — mondja az ügyvéd. Tudja mit tubarózsám? Magácska jön be 500 napig a városba, nem a börtönbe, hanem hozzám — szolgálni.

A kis leány sokkal ártatlanabb volt, hogysen tökéletesen elérte az ügyvédet — folytatja Mikszáth — de azért ösztönszerűleg érezte azt, amit felfogni nem tudott, lángba borult mindkét orcája, és kis kezét önkéntelenül szakította ki az ügyvéd izmos markából.

Az ügyvéd azonban biztos a dolgában és miután a tréfa kedvéért lefoglalta a fütyülőt, nyugodtan átmegy az esküdtekkal a korcsmába. Nemsokára pirosra sirt

szemekkel Eszter is bejön a korcsmába. Titokban elszökött hazulról, hogy apját megmentse. Stofi az esküdtek álmélkodására őt is felülteti a kocsira és mindannyian visszaindulnak a városba. Mikor a Stofi fiskális háza elé érkeznek, leszállnak és Stofi a többiektől elbucszva, magával akarja vinni a lányt. Közbelép azonban Sásdy Feri, az egyik esküdt, akinek a lány megtetszett, és elviszi az ő és esküdttársa lakására, lefekteti az egyik szobában és a küszöbre két égő gyertya közé egy kardot tesz, megfogadva és társával is megfogadtatva, hogy a küszöböt éjjel nem lépik át. Másnap Esztert, akit az árverés alkalmával énekelni hallott, elviszi a szinigazgatóhoz.

A szinigazgató két dalt énekeltetett el vele. Azután félrehúzta Sásdyt és azt mondta neki:

— Ez a gyermek felér akkora gyémántot, mint a fejem.

Feri még egy utolsó tanácsot ad neki, hogy mint az éjjel volt, úgy vonjon maga köré egy kardot, amelyen át ne léphessen hozzá senki, azután útjára bocsájtá Esztert, színészi nevén Mademoiselle Alphonsinet. Hosszú ideig nem gondol rá, csak mikor öt év múlva mint nagy művésznőt dicsérik előtte Esztert, felujul régi szerelme és elutazik hozzá Bécsbe. A nagy fényben, ami a művésznőt körülveszi, nem találja a helyét, s csak akkor múlik el elfogódottsága, amikor a lány azt mondja neki:

— Az a kard mindig ki volt vonva és őrt állott fölöttem.

Sásdy esküdt és M. Alphonsine eljegyzik egymást, és az esküdt a lány apját körözteti, hogy a lakodal-

mon részt vegyen, de sehogysem találja meg. Végre egyszer betoppan a hivatalába Gelbstein Dávid.

— Tekintetes uram — mondja — egy zálogom van nekem itt, amelyik nekünk szent családi kincsünk. Hát azért jöttem, hogy kiváltsam. Itt van az ötezer forint érte. Több pénzem sem égen, sem földön. Sokat izzadtam, fáztam, míg ennyit is kikerestem, de mégis megvan. A jó Isten megsegített vele.

A zálog alatt az ócska fütyülőt érti az öreg zsidó, amit Feri esküdt olyan föltétel alatt ingyen is odaad, ha eljön az öreg az ő lakodalmára.

— Mit keresnék én, szegény vén zsidó, az uraságok között.

— Mit keresne? Hiszen a menyasszonyom ép a maga lánya, Eszter.

— Ah, az én lányom? — mosolygott a zsidó. — Hogy vehetne el a teens úr zsidólányt?

— Hiszen már nem zsidólány többé, rég keresztény lett belőle. Gyönyörű úri kisasszony.

Az öreg zsidó hangosan elkacagta magát.

— Hihhi, milyen tréfás a teens úr. Bizony ráfogná, hogy nekem lányom van, akit elvesz. Van, de még kicsike mindakettő. Nincs nekem több lányom, nem is volt soha, hihhi. De csak tréfás ember a teens úr.

Úgy kacagott, hogy a könnyüi is csurogtak belé, hanem a kacagásban volt valami erőltetett, valami nagyon szomorú.

Azután letette az ötezer forintot, elvitte a fütyülőt és Sásdynak nem volt ereje, hogy visszatartsa. A lakodalmat pedig megtartották nélküle.

Szükségesnek tartottam részletesen elmondani ennek a hosszabb elbeszélésnek a tartalmát, mert a közismert Szent Péter esernyőjén kívül csak ennek a nagyobb elbeszélésnek középpontjában áll a zsidó. Másrészt pedig ebben az elbeszélésben még az a Mikszáth mutatkozik, aki a zsidókérdésben oly fontos politikai szempontoktól még teljesen független és akit még a lapnak — amelybe ír — iránya sem kötött, mint később számos esetben.

Meg kell állapítanunk tehát, hogy ez a még teljesen elfogulatlan és befolyásolatlan Mikszáth épen olyan szeretettel ír zsidó alakjairól, mint a fajtájabeli és a hozzá valószínűleg közelebb álló gentryről. A kettő közötti már fentebb vázolt viszonyt a következőképen érzékíti:

«Mikor Gelbstein bejött az irodába, Sásdy felugrott és vidáman nyujtotta felé a kezét.

— Isten hozta öreg úr. Ezer esztendeje nem láttam, pedig már kerestettem is.

Hanem a vén zsidó nem merte elfogadni a feléje nyujtott kezét. Mi köze egy rongyos zsidónak egy tekintetes uraság kezéhez? A zsidónak csak akkor van joga megfogni az uraság kezét, ha «váltó» van benne, az üres kezét nincsen joga megfogni.»

A színleges, de önérzetes zsidó alázatosság, a zsidóság kihasználása és a zsidó részéről a kishatalmú iránti gyűlölet, minden benne van ebben a pár mondatban, amely különben teljesen a zsidó álláspont védelmének hangján van írva. Az egész elbeszélés apológiája a zsidónak. Eszter, a zsidólány, szende, ártatlan, szűzies, tiszta, hű s egyetlen — ki sem

élezett — hibája, amelyről sorsa tehet, hogy a zsidó vallást elhagyta.

Az öreg munkás, kitartó, tisztességes, becsületes zsidó, aki senkitől kölcsönt nem akar, s aki senki-
nek sem tud adósa lenni. Konzervatív, a tradíciót megtartja, akár a vallásról, akár egy ócska fütyülőről van szó. Látszólag hidegen, nyugodtan veszi tudomásul legnagyobb fájdalmát és félvállról beszélve tagadja ki hitehagyott leányát. De nem köszivű, mert mikor visszamegy a vásáros nép közé, egy-egy könny esordult végig ráncos, sápadt arcán. Talán az ötezer forintot sajnálja, amit nászajándéknak, vagy a jó Isten tudja, minek hagyott ott? Talán más egyéb bántja? Az emberek nem nagyon törődnek vele.

Mikszáth később sohasem érezte át és adta vissza ilyen közvetlenül a zsidó érzéseket és lelkiállapotokat. Mint minden munkájába, minden alakjába, úgy a zsidókkal foglalkozó munkáiba, és a zsidókra vonatkozó megjegyzésekbe belehuzódott a politika és az a stílus, amellyel Mikszáth a politikát kezelte. A zsidók iránti szimpáthia továbbra is megmarad, de a tulajdonságokat, az egész zsidó psychét már nem látja annyira tisztán, mint eddig.

A gentry pápaszem elé a politika lorgnonját is feltette Mikszáth.

4.

Mikszáth életének legfogékonyabb éveit, az első húsz évet falun, Szklabonyán és két kis felföldi városkában Selmecebányán és Rimaszombatban töltötte el. A fiatal gyermek magába szívta a falun azt

a hangulatot, azt a levegőt, amelyet a falusi plébánia és a falu egyetlen téglás háza «az uraság» háza ki-
 áraszt a vályogviskók közé, a két kisvárosban pedig lerakódtak lelkére az apró pártvillongások, személyi kérdések, irigykedések és kanapépörök képei és emlékei. A sok kép között pedig, amelyek munkáiban visszatérnek, helyet kapott a falusi és az 50-es és 60-as évek kisvárosi életének tipikus alakja, a zsidó is.

Mikszáth a zsidónak ezt a speciális helyzetét sem hagyja kiaknázatlanul. Amint «A batyus zsidó lánya» című elbeszélésben a szegényebb zsidóknak a gentry-hez való viszonyát vázolta, úgy a Szent Péter esernyőjében, másik nagyobb — zsidó alakokat tartalmazó — munkájában, a zsidónak a falu és kisváros lakóival szemben elfoglalt helyzetét rajzolja. Közigazgatásilag lehetne legjobban érzékeltetni a dolgot, amennyiben Gelbstein Dávid és a családja a megyével és alakjaival, Müncz Jónás és hozzátartozói pedig a faluval vannak összekötetésben.

A zsidónak a felvidéki tót kisvárosban foglalt helyzetéről Mikszáth a Szent Péter esernyőjében külön fejezettel emlékszik meg. «A mi Rozálink»-ról, a Bábászékra telepített zsidó kisboltosnéról, szól a fejezet.

Pelsőc tudniillik Bábászék ellen acsarkodott már régóta, mondván:

Hiszen nem város az. Még zsidó sincs benne. Ahova pedig zsidó nem telepszik, annak a helynek nincs jövője, az már csakugyan nem városnak való.

«Bábászék érdemes előljárósága okulván az ellenség irigy piszkolódásából, alkudozásba lépett vala az

említett Müncz Jónásnéval, hogy átjöjjön lakni Bábaszékre, nyitván ott a piac kellő közepén boltot, szemben a kovácműhellyel, hogy minden átutazónak legott szemet szurjon. Így került Münczné Bábaszékre, hol is nagy tisztelettel fogadták. Eleinte soknak visszatetszett, hogy a magisztrátus nem zsidót szerzett, hanem csak zsidóasszonyt, mert mégis csak szebb lenne, lélekemelőbb lenne, ha így szólhatnának: A mi zsidónk ezt mondta, azt mondta. A mi Móricunk, vagy Tóbiásunk azt tette, emezt tette. De csak annyit mondhatni, hogy «a mi zsidóasszonyunk, a mi Rozálink» az semmi, ez túlságosan szerényen hangzik. Egy szó, mint száz, zsidót kellett volna kapni Bábaszékre, nagy szakállút, görbe orrút, ha lehet vörös hajjal, az az igazi.

De Konopka Uram, a legeszesebb szenátor, aki Müncznével az alkudozásokat vezette, kegyetlenül levágta az elégedetleneket.

— Ne legyenek ostobák kigyelmetek! Ha egyszer egy asszony király lehetett Magyarországon, miért ne lehetne másszor egy másik asszony zsidóboltos Bábaszéken.

Igaz, ami igaz, lecsillapodtak lassanként, sőt még magasztalni is kezdték a magisztrátus választását, midőn az első purimkor, s azután is minden sátoros ünnepen összejöttek a világ minden részéből a Münczné fiai, számszerint heten, s látták őket ünneplő úri öltözetekben, fűzős cipőkben a lábukon, magas fazékalakú kalapokkal a fejeiken végigsétálni a piacon.

A bábaszéki polgárok kiálltak ilyenkor a mályvárózsás kertjeikbe s büszkeségtől dagadozott a szivük,

amint utánuk néztek, azt mondogatván egymásnak a liceumkerítéseken keresztül:

— No, ha már ez se város, koma, akkor a denevér is csak muslinca.

— Tíz évig se látni ennyi zsidót Pelsőcön — válaszolta a másik koma.

Vagyis meg voltak elégedve zsidóasszonyukkal a bábaszékiek és őt épen olyan tiszteletben részesítették, mint akármelyik más falu a zsidóját.

Mikszáth szerint nagy becsben és nagy tiszteletben áll a zsidó a falu és város lakóinak szemében. A magyar paraszt magánál ugyan alábbvalónak tekint a zsidót, de szereti, sőt néha tiszteli is. Egyik alakjával mondatja Mikszáth:

— Hitvány ember, nem becsül az semmit, se Istent, se papot, se zsidót.

A Szent Péter esernyőjében is megkapja az őt a falusiak részéről megillető tiszteletet mindegyik zsidó, és mégis máskép vannak Münczék festve, mint Gelbstein Dávid és Eszter. Mikor ez a regény megjelent, Mikszáth — akinek érzékeny lelkén minden impreszió nyomot hagyott — már itt fenn volt a fővárosban, és ép ez az idő nem volt különösen kedvező a zsidókra nézve. Az Istóczy-féle hosszú ideig tartó antisemita mozgalmak egyes hullámai még gyűrűztek a közéletben, mikor Mikszáth ezt a regényt írni kezdte. Nem bírt kiszabadulni a hatás alól és sem Müncz Jónást, sem a többi zsidó alakokat nem ruházta fel azokkal az igazi jó tulajdonságokkal, amelyek az előbbi elbeszélésben voltak. Szimpáthia és szeretet most is látszik az írásában, de már valami szelid gúnyt is

lehet érezni abban, amilyen tulajdonságokkal alakjait felruházza.

Ebben a munkájában ugyan még nem mutatja őket furfangosnak, agyafurtnak, mint egynémely későbbi irásában, de itt már a pénzsóvárság nagy szerepet játszik a cselekvény előbbrevitelénél. Motiválja is ezt azzal a megjegyzéssel, hogy az arisztokratáknak nem elég semennyi föld, még a királyok is új földterületekre vágynak, a zsidóknak pedig semennyi pénz, mert még Rothschild is mindig játszik a börzén.

Amikor Wibra Gyuri az apja vörös esernyőjét, a Szent Péter esernyőjét keresi, akkor eljut Müncz Rozáliához, és kéri, hogy mutassa meg a régi esernyőket. Müncznének eszébe jut elhalt férje tanácsa: Sohase tegyetek olyasvalamit, aminek okát és célját nem tudjátok. Nem akarja megmutatni az ernyőket. Gyuri megmondja, hogy miért keresgél köztük és hozzáteszi:

— Ötven forint ütné a markát, ha megtalálnám az ernyőt.

«Az ötven forint szóra megcsillogtak az öreg asszony szemei, mint szentjánosbogarak. Olyan fürge, olyan eleven lett erre az ötven forint szóra, mint az orsó, és gyors tipegéssel vezette fel Gyurit a padlásra».

A fia, Móric, sem veti meg a pénzt. Mikor megtudja, hogy az esernyőért ötven forintot kaphat, ijedten kapja le sipkáját. «Ötven forint egy ócska esernyőért. Hah, ez talán maga a kóburgi herceg Szent-Antalról! Egyetlen szempillanattal észrevette, milyen finom ruhában van Gyuri.»

Evvel a kapzsisággal, pénzrevágással — Mikszáth

szerint — egy kis meggondolatlanlás, elhamarkodottság is együtt jár ezeknél az alakoknál, ha pénzt látnak. Müncz Móric, mikor az 50 forintról hallott, nem sokat gondolkozott.

— Meg lehet találni az esernyőt — mondta feltünő mohósággal — majd gondolkozva tette hozzá a mérséklő «úgy hiszem»-et.

A kapzsiság és velejárói mellé, mint a zsidók jellemzésének gerince mellé, még egy-két apróbb jellemvonást tesz. Így gúnyosan — de mégis szelid gúnnyal — emlékszik meg, a zsidónak a fizető közönséggel szemben tanusítani szokott alázatosságáról, amely tényleg nem mindig őszinte.

Mikor Müncz Móric megkapja a felvilágosításért Wibra Gyuritól az 50 forintot, azt — tekintve az előbb vázolt érzelmeket — valóban furcsán köszöni meg.

— Valóban hercegileg jutalmazott oly csekélységért. Szinte szégyellem magamat. A patvarba is. Ötven forint. Egy forintért is elmondtam volna.

Egy mondásban a zsidó asszony szájából hangzó anyai büszkeségét teszi visszataszítóvá és változtatja önhittséggé. Wibra Gyurit úgy küldi a piacra a fiához, aki tömzsi, kövér emberke, olyan arccal, mint a pulykatozás, hogy «Menjen egyenesen a birkák közé és szólítsa meg ott a legszebb embert, és az lesz a Móric fiam... roppant szép, különösen szép a Móric».

A bűnlista betetőzéséül pedig Móricnak egy borjú vásárlását írja le, melyben, hogy olcsóbban vásárolhasson, mindenféle kifogásokkal nyomja le az árat.

Hogy e sok felhalmozott rossz tulajdonság mellett

a zsidó alakok mégsem lesznek ellenszenvesekké, annak Mikszáth nagy művészete az oka. Nem bírt ugyan felszabadulni némely olvasmány és polémia hatásától, de viszont a szimpáthia, amelyet már régen érzett a zsidók iránt, és amely mélyen lelkébe vésődött, amikor végignézte a tiszzaeszlári pör tárgyalását, a szimpáthia sordinót tett a hegedűre. A gúny, a megrovás és a humorizálás mindenütt megmarad a sértő szándék határain jóval innen.

Mikszáth alapjában véve filosemita, amit első, minden hatástól menten írt elbeszélése bizonyít. De sokat tanult, olvasott, appercipiált a 20 év alatt, ami a két nagyobb elbeszélés írása közt volt, s az új tanulmányok és olvasmányok más álláspontra térítettek. Igazságos és őszinte most is, csakhogy az előbbi rózsaszín szemüvegek helyett most már — ettől a munkájától kezdve — zöldet tett az orrára.

5.

A fent idézett két elbeszélés megírása közé esik Mikszáthnak egy nagy hirlapírói munkája, amelyben állandóan a zsidókkal foglalkozott. Ő volt ugyanis a Pesti Hirlapnak a tiszzaeszlári per alkalmával Nyiregyházára leküldött külön tudósítója. Napról-napra express levélben, táviratilag adta le tudósításait a tárgyaláson kapott impressziókról, az egyes alakokról, a tárgyalás szereplőiről. A több mint egy hónapig tartó tárgyaláson közvetlen-közletről látta azokat az embereket, akikre eddig mindig idealizálás közepette gondolt. Mint minden művész ember, úgy Mikszáth

is, hitt a vádlottak ártatlanságában, de tudósításai-
ban mindig felemlíti a vádlottak erkölcsi fogyatko-
zásait, furfangosságát, kellemetlen kinézésüket.

Az egyik vádlottról, Wollnerről, például ezt mondja:
Alattomoság látszik az arcából. Ő az egyetlen a vád-
lottak között, aki nem kihívó és nem szemtelen.

Braun Lipótról azt írta, hogy megtestesülése annak,
amit «keck fráter»-nek nevezünk.

Általában a zsidók iránti szimpáthiája Mikszáth-
nak — írásai szerint — nem enyészett el ezen a
tárgyaláson, mégis ezt az egy hónapot tartom a
választóhegynék Mikszáthnak a zsidókról táplált ed-
digi és ezutáni nézetei között.

A két oldalon legközelebb «A batyus zsidó lanya»
és a «Szent Péter esernyője» áll, a tárgyalási modo-
ruk között fennálló különbséget már taglaltam.

Mikszáth a tizaeszlári per tárgyalását nemcsak a
törvényszéki tudósító, hanem a humorista szemével
is nézte, és amint távolodik időben a nyiregyházi
törvényszéktől — tisztulván az ott kapott impresz-
ziók — annál erősebb, bár sohasem bántó gúnnyal
tárgyalja a zsidókat.

Segítségére volt az ily irányú fejlődésben az, hogy
politikai karcolatokat kezdett írni. S ezek a karcola-
tok tényleg azok voltak, mert minden szavuk karcolt,
karmolt, csípett. Mikszáth a 80-as évek közepe táján
kezdte politikai karcolatait írni, és mikor fénykorá-
hoz ért, a zsidók is kezdtek aktív részt venni a poli-
tikában. Mikszáth ezt is észrevette és egy állandó
zsidó allűrökkel bíró alakott vett be az eddigi társa-
ságba. Katánghy Menyhért panaszkodik valamelyik

levelében a zsidó ujságírókra, utána pedig az «Új Zrinyiász»-ban figurázza ki a tolakodó zsidó ujságíró, egyszersmind a magyar zsidóságnak az ősi nevek iránti feltűnő rokonszenvét támadva oldalba.

Zrinyi Miklós feltámadása után bankdirektor lesz.

Egy alkalommal Perényi Miksát jelentik be neki. Zrinyi előre örül, hogy az ősi családnak, amelyik szegről-végről atyafiságban is volt a Zrinyiekkal, egyik új tagját láthatja. Azonban nagyon meglepte őt, mikor egy kis görbeorrú, alacsony emberke lép eléje.

— Perényi Miksa vagyok, a Pesti Gunár munkatársa — mutatta be magát.

— Önöket azelőtt Prinieknek hívták, nemde? — kérdezte Zrinyi szívélyesen, de keserű arccal.

— Nem, méltóságos uram, hanem Kohnoknak — felelte nyájasan Perényi úr.

Ezt a különös névmagyarosítási szokást az Új Zrinyiásznak egy másik helyén is kigúnyolja. A bank alapítása napján bemutatják Zrinyinek a biztosítási osztály főnökét, egy kis sánta urat.

— Zrinyi Mór, a biztosítási osztály főnöke.

— Hogyan? — kiáltott fel Zrinyi megütközéssel, hiszen a Zrinyiek kihaltak, és a Mór név nem is volt szokásos a családban.

— Óh kérem — szólt a kis emberke nyájasan — én csak felvettem ezt a nevet.

Zrinyi indulatosan szólt.

— Hát akkor menjen ki és tüstént tegye le.

— De kérem gróf úr én azt belügyminiszteri engedéllyel vettem fel.

Amiben azután Zrinyi kénytelen volt megnyugodni.

Visszatérve azonban az előbb tett megjegyzésemre, hogy Mikszáth az ujságírók többnyire mint tipikus zsidóalakot mutatja be, arra bizonyíték az a másik ujságíró, aki még szerepel Mikszáth műveiben. A körtvélyesi csíny Bárkány Samuja. Mint a szerkesztőség legszemfülesebb, legyügyesebb riporterjéről beszél róla Mikszáth, aki szemtelenségével mindenüvé bejut, mindent kikutat és mindent megtud. Három riportert küld le az elbeszélés szerint Körtvélyesre a szerkesztőség, de Mikszáth kettőről hamar megfélekedzik, és az elbeszélés további folyamán csak a zsidós Bárkány Samu szerepel.

Még érdekesebb az a helyzet, amelybe a politikában állítja bele a zsidókat Mikszáth. Politikai karcolataiba, és a politikával kapcsolatos műveibe — mint az Új Zrinyiász, vagy a Demokraták, A körtvélyesi csíny — mindenütt belevegyíti a zsidókat és sajtósági pozíciót ad nekik.

Mikor Zrinyi színe elé kerül egy zsidó ujságíró, ugyanúgy bánik vele, mint a saját korabeli izmaelitákkal és minden lelkifurdalás és gondolkodás nélkül vasravereti és a pincébe dobhatja őt. A miniszterek pedig reszketnek az ijedségtől, és halkán, de ingerült hangon suttogják neki fenn a pártkörben:

— Csak legalább zsidó ne lett volna azok között, akit vasraverettél.

Ha mindazt a sok apró vonást, amit a zsidóknak hazánkban elfoglalt helyzetéről Mikszáth adott, egy képpé raknók össze, hazai viszonyainknak gúnyos, szatirikus, de jellemző képét kapnók. A zsidó szó a képviselőkben, a miniszterekben és a politikusokb n

valami önkénytelen ijedelmet kelt. Ha zsidóról van szó, akkor a pártkör elcsendesedik, a viták halkabbak lesznek, az urak, a nagyhangú urak csak suttogva mernek beszélni, és akkor is vigyáznak minden szavukra, mert hiszen zsidóról beszélnek. A zsidóról nem szabad hangosan beszélni. Mikor báró Gerezdy főispán bizalmas értekezletet hív össze a körtvélyesi kerület képviselőjének megválasztása érdekében, akkor kiszalad a száján ez a mondás:

— Képviselőnek mindenki jó. Maholnap tele lesz a ház zsidó fiskálisokkal, akkor azután megeheti a kutya.

De amint kimondta nagyhangon, rögtön utánateszi félénken:

— De ezt csak négyszemközt mondom.

Mert hiszen erről hivatalos tudomást szerezni nem szabad senkinek. Mit csinálnának azok a furfangos zsidó riporterek, ha ezt megtudnák?

Az enfant terriblenek ezt a szerepét Mikszáth egész közelből nézte és bár egyetlenegy zsidó személyt sem kever a dologba, mégis a megjegyzéseken és célzásokon keresztül elénk tárja a politikában uralkodó formai zsidóbarátság és tényleges antisemitizmus perspektíváját.

6.

Említettük, hogy Mikszáth a gentry írója. Ezzel kapcsolatban egy érdekes fejlődési momentumra akarok rámutatni Mikszáth működésében. Eleinte — első műveiben — a falut és a megyét írja le, egy olyan ember gondolkodásával, aki benne van ezek-

ben a dolgokban. Mikor felkerül Pestre, akkor is visszatér minduntalan az «apró gentryhez», a «tekintetes vármegyé»-hez, de már valami szelid, lenéző gúnnyal szemléli azt, mint az ember a hangyák sürgés-forgását. Azután következik a képviselőség, a journalizmus, és Mikszáth városiaskodik, a gondolkodása új és új szempontokat vett fel és az industrializálás, szabadgondolkodás hatása alatt megszületik Mikszáthnak egy tisztán városias gondolkodású és beállítású novellája: A patronus.

Nem tagadja meg Mikszáth a falut ebben az elbeszélésében sem, a falusi kuriákból indul ki ez a novella is, de a faluban és a falusi gondolkodással kezdődik, a vége csak itt fenn, a nagyvárosban történhetik meg.

Mikszáth egyszerre arról filozofál, hogy mennyi vagyon, mennyi pénz jut át a zsidók kezeibe, hogy milyen magas pozíciót foglalnak Magyarország kereskedelmi és közgazdasági életében. Ilyen nézelődés eddig még nem foglalt el sűrűn teleirt oldalakat Mikszáth műveiben.

De nemcsak ez a filozófia, hanem maga a tárgy is teljesen városi képet ad.

Egy elszegényedett gentry-fiú, aki pappá lett, a vele egyfaluból származó meggazdagodott zsidógyerek patronatussága alatt levő plébániát akarja megszerezni. De személyesen nem akar vele beszélni.

— Képzeld el — mondja az írónak — amint ott állok én, Szentgály Pál, összetörve, kicsinnyé válva, mint egy koldus, a Fülöp zsidógyerek előtt. Hiszen föl se venném, ha nem ismertem volna. Képzeld el,

kérlek, milyen gögös fény fog azokban megcsillanni, hogy fog tombolni lelke belül; «ime, itt van hát a Szentgályak sarjadéka, akik apámat, nagyapámat lehuzatták, kenyeret kér tőlem a nyomorult. Kirugjam-e vagy megsegítsem?» Nohát micsoda kalvária lenne az az én lelkemnek, ahová te küldesz engem.

Végül az író elhatározza, hogy ő lesz a közbenjáró a Filinél, méltóságos Keőpataky Fülöp úrnál. Szóba is hozza egy barátságos beszélgetés alatt a dolgot, Keőpataky rá is áll, de unottan, kedvetlenül, bosszusan. Az író megkérdi, miért komorodott el.

— Mit? Te nem érted azt — feleli a méltóságos úr — hogy én mennyire meg vagyok alázva ilyenkor emberi méltóságomban? Én nem érzem a kegyúri jog varázsát. Nem; én a *további szolgáló* érzem, hogy én tartozom a birtokomon kétezer forint dotációval egy ellenséget fizetni, aki ellem izgassa a népet és hintse a gyűlöletet.

Meg volt alázva Keőpataky is, csak akkor ült ki arcára a gög, mikor leánya «egy gyönyörű, nyulánk bakfisch» lépett be az ajtón.

Így a Mikszáth alázatos zsidó alakjai nem beszéltek. Eddig a zsidó a gentryvel szemben csöndes, alázatos, halk volt, a gentry pedig gögös, lenéző, durva. Most már egymás mellé kerültek: a zsidó is gögös, a zsidó sem akar fejet hajtani, félnek egymás gögjétől, lenézésétől, mert a zsidó még emlékszik apáinak fájdalmaira, amit a gentry okozott, a gentry meg érzi, hogy most már a zsidó is tud büszke, gögös lenni, büntetlenül szabad neki megmerevíteni a nyakát egy gentryvel szemben.

Mikszáthnak ehhez a novellájához Wahmann volt a modellje. Nem tudom, hogy személye iránti szimpáthiájából, vagy a zsidók iránt érzett rokonszenvből, vagy talán a fővárosi egyes társadalmi rétegek gondolkodásmódjának kényszerítő hatása alatt, a két büszke és gögös néposztály úgy van egymással szembeállítva, hogy a zsidó álláspontja a rokonszenvesebb. Rokonszenvesebb, mert a gentry, bár már a hegy lábáig csúszott le, mégis úgy akar lenézni a környékre, mint mikor az emberpyramis tetején állott, a zsidó pedig csak az ellen küzd, hogy most mikor közeledik a hegy tetejéhez hosszú, fáradságos munkája után, most akarják újra visszalökni.

Abban pedig, hogy az a «gög, amitől Szentgály úgy félt», akkor ült ki az arcára, mikor leányát, a következő nemzedéket, az ő továbbfolytatótát látja, ebben azt a reményt lehet látni, hogy valamikor az a további szolgaság is meg fog szünni, s amint valamikor a zsidó hajlongott a gentry előtt, lesz még megfordítva is.

Mikszáth is elgondolta ezeket, s valószínűleg ide tendál ez a novellája, amelybe nem ok nélkül fűzte be a zsidók vagyonosodásáról szóló filozofálást.

7.

A Mikszáth által jellemzett zsidónak még egy tulajdonságával akarok foglalkozni: a furfangosságával. Közhely az, hogy a zsidó furfangos. Mi is ezt a képzetet hordjuk a fejünkben és a köznép is így tartja.

Mikszáth mondatja az egyik helyen egy paraszttal:
 — Halápról mindenki Besztercebányára viszi eladni a buzáját (mert, hogy azt mondják, arra felé még nem olyan okosak a zsidók, mint nálunk).

Ez az — a furfangosság — ami egy kis válaszfalat von a parasztok és a zsidók közé. Mert ez a határvonal — ha nem is erősen — megvan és egy csekélymértékű lenézésben nyilvánul.

A menny belseje című elbeszélésben mondja a tanító ezt a kissé lenéző mondást:

— Mózsi zsidót is látták a processzióban, tehát zsidók is bejutnak a mennyországba. Szomorú, de igaz. Már a mennyország sem valami különös hely.

Az egyenes gondolkodású magyar paraszt érzi, hogy ez a furfangos, görbén gondolkozó zsidó nem az ő fajtája, nem tudja hát, hogy hova tegye, és ami a legkönnyebb, lenézi.

Mikszáth több helyen ír a zsidó furfangosságról. A körtvélyesi csínyben például Brenner zsidó így magyarázza meg a parasztnak az életbiztosítást:

— A Kometa biztosító társaság ennyi meg ennyi forintért biztosítja a kegyelmetek életét, azaz jót áll azért, hogy nem halnak meg. Ha pedig mégis megtalálna valamelyik halni, akkor annyi meg annyi ezer forint strófot fizet a «Kometa.»

Ez furfang és agyafurtság, de nem zsidó gondolkodás. Ez palócfurfang. A zsidó gondolkodásban mindig van valami komoly pont, amely körül a tény és a gondolatmenet úgy fordul, hogy minden oldalról, minden támadás felől ugyanúgy látszik. Ez a fenti gondolkodás csak a paraszt észjárását csavarja ki, a

gondolkodóbb embert nem kapja meg, mert csak tetszetős szavakkal való játék.

Másik példám — amely azonban inkább az élelmességet mutatja — sokkal tipikusabb zsidó gondolkodást mutat.

A Lohinai fű című elbeszélésben Kohn Mór korcsmáros két forintért akar megvenni egy lópasszust, amelyet a gazdája nyolcra tart.

— Szentelenség — méltatlankodott a passzus gazdája — hogy mer ezért a passzusért két forintot ígérni?

— Hogy merek? — rikácsolt a zsidó. — Mert kalkulust csináltam. Nyolc forintért hagyja, biztos hát, hogy hatért odaadja, ebből gondolom, hogy megér négy forintot és ígérek kettőt.

A gondolkodás tényleg zsidó gondolkodás, s talán csak ott hibázta el Mikszáth a jellemzést, hogy ezt a gondolkodást el is mondatja vele.

Zsidó kereskedő így gondolkodhatik, de ha így gondolkozik, nem köti azt a vevője orrára.

8.

Íme ezek azok a helyzetek, képek, vonások, amiből a Mikszáth zsidó alakjai kialakulnak.

Nem felel meg — legalább kevés momentumban felel meg — a mi gondolkodásunknak és fogalmainknak. Mikszáth regényeiben többnyire a gentry és a politikus szemével néz és a zsidó középosztály szemével csak egyszer. Az ő zsidói nem felelnek meg a mi zsidó ismerőseinknek, mert ő azokat nem látta

meg. Összes munkái közül mindössze A vén gazemberben van egy zsidó középosztálybeli alak, Medve Ignác, orvos. Ez is elmosódott, karakterisztikumok nélküli alak, nincs benne semmi elevenség. A zsidó középosztály — Magyarország népességének legérdekesebb rétege — nem érdekelte Mikszáthot, kivéve a zsidó ujságíró alakját.

De nemcsak ezért nem ismerünk rá Mikszáth zsidóira, hanem azért is, mert nem ma élő emberek. Még azokon az elbeszéléseken is, amelyek időpontja minden meghatározás nélkül a «ma» olyan illat vonul végig, amilyen az embert akkor csapja meg, ha összevissza düledezett kerítésen keresztül egy ősrégi falusi kuria barnaoszlopos, muskátlis-ablakos tornácára, vagy alacsony szobájába lép. Messze repül visszafelé minden érzéke az olvasónak, mikor a Mikszáth könyvének tornácára — első lapjára — vagy belső szobájába — 100-ik lapjára — lép. Nem találkozunk ma már sem olyan humoros, kedves emberekkel, polgárokkal és urambátyámokkal, mint a Mikszáth munkáiban élők, és a zsidók és azok helyzete sem egészen olyan — néhol jobb, néhol rosszabb — mint a Mikszáth elbeszéléseinek idejében.

Mikszáth a romantikus és realiztikus iránynak valami keveréke volt, rablőhistóriák mellett nőtt fel, és forradalmi törekvések mellett öregedett meg, őt csak a hazai, magyar dolgok érdekelték, ezért nem érdeklődött a liberális, néhol túlzottan felvilágosult gondolatokkal telített zsidó középosztály iránt. Ne gondoljuk, hogy azért írt ő zsidó alakokról, mert őt érdekelték. Nem! A zsidó alakok, csak mint a parasz-

tok vagy gentryk mellett mindig látható alakok keltették fel a figyelmét és szerepelnek munkáiban.

De ha nem szerepel mint igazán főszereplő sehol a zsidó — hiszen a Szent Péter esernyőjében is csak megindítja a cselekvényt, de abban részt nem vesz — azt ki kell emelnünk és érdeméül kell feljegyeznünk Mikszáthnak, hogy akármilyen ferdén mutató szemüveggel nézett bennünket, rosszakarát soha nem volt benne, annál több szimpáthia, és ha tolla csipkedő és gúnyos volt is, nevetségessé sohasem tette a zsidókat.

Budapest.

Radó István.

ÁGAI ADOLFRÓL.

Felolvasásra került az IMIT. 1912 február 13-iki felolvasó estéjén.

Hölgyeim és Uraim!

Ennek a néhány sornak, melyet én Önöknek felolvasok, a programm jóakarató titkolódzásából az a cím jutott: Prológ, és ez az állítólagos prológus igen sajátságosan nem a felolvasások elejére, hanem a közepére került. Ennek a látszatos rendezési hibának az az oka, hogy az én felolvasásom korántsem prológ. Ezzel a címmel csak takarni óhajtottuk a tartalmát, nehogy tiltakozhassék ellene valaki, akit mi e néhány sorban megtisztelni és ünnepelni akarunk. Neki is, Önöknek is, hölgyeim és uraim, váratlanul és elő-

készület nélkül teremtyük ezt az alkalmat. Neki azért, hogy e késői percben meg ne akadályozhassa; Önöknek azért, hogy üdvözetük annál spontánabb és őszintébb lehessen. Mert éreztük, hogy meg kell végre ragadnunk egy percet, amikor e felolvasó asztalnál szívünk szerint melegséggel és szeretettel vehetjük őt körül; s ez a perc az, mikor hosszas betegségéből felépülve, fáradhatatlanul termékeny elméjének legújabb szépségeit éppen itt, nekünk fogja elbeszélni. E néhány sort hölgyeim és uraim, Ágai Adolfnak ajánlom.

Mikor itt magam mellett látom, s a köztünk oszloposodó évtizedekre gondolok, úgy érzem, hogy éppen az ifjuság jogán szólhatok felőle. Azén az ifjúságén, mely kettőnknek talán az egyetlen közössége. Mert mindnyájan, akik vele és utána nőttünk bele az életbe, mindenekelőtt az ő hervadhatatlan fiatalságát csodáljuk, melynek tartalmát és mulását nem az idők határozták meg, hanem egy páratlanul ép lélek tüze égette be csorbíthatatlan zománccal. Ahányszor látom és ahányszor gondolok rá, mindig hajporos parókák, gáláns menüettek és a biedermyer rózsaszínű derűje jut eszembe; egy letűnt világé, mely ódon keretektől is ifjan és üdén sugárzik szemünkbe, s amelynek távoli harmóniái egyedül tudják elhíttetni velünk, hogy valaha nemcsak álmodták, de élték is az örök ifjuságot.

A régi szálfák közül való, abból az időből, mikor Magyarországon még nem 30 éves korukban irtották a tölgyeket. Amikor még szabad volt egészséges és erős generációknak növekedniök, s nem a burjánnak

volt tisztelete, hanem a sudaraknak. Egy olyan generáció ivadéka, melynek mindennapi kenyere az eszmék szántóin termett s első lobogásaihoz csaták tüzéből nyelte a lángot. Fantáziája földjét honvédek vére itatta termékennyé, s ágyuk mondták el neki, hogy Debrecenből mit izentek. Legszebb emlékei olyan időkben vertek gyökeret, mikor kalászok helyett a Csikopéri-ezred tetemeit rengette a magyar róna, s tábori tüzeknél Petőfi énekelt altatódalt a vörös sapkásoknak. Amikor ezen a földön a hazaszeretet legromantikusabb napjai ragyogtak, mikor minden meg tudott születni, kétszeresre nőni, remények tudtak támadni, fájdalmak enyhülni és lehetetlenségek nem lenni; amikor ez a föld először és utoljára tudta belesugározni minden teremtet lélekbe a Csaba királyfi seregének regebeli babonás erejét.

És ez a korszak csodálatos anya volt; méhében Herkuleseket hordott és emlőjén sárkánytejvel táplálta őket. Az akkori gyermekek nem az iskolákban nevelődtek, hanem a forradalom hagyományain. És soha nemzedék erősebb, lelkesebb, műveltebb és termékenyebb nem volt, mint az, melynek ágyánál a forradalom volt a dajka. A szabadságharc csatatereire ezrével támadtak a légiók, hogy meghaljanak; a szabadságharc után pedig ezrével kerültek az alkotók. Ilyen korba és ebbe a generációba nyúlik vissza az Ágai Adolf pályája eleje. Nem csoda, ha azon a virágos dombon, Péczel mellett, egyik kezével a legbujább fantázia virágait tépdeste, a másikkal pedig az alkotások, a tenni valók, a megteremtésre váró feladatok útja után tapogatódzott.

Nem tudom mennyi, de része van abban a munkában, mely a kiegyezést követő küzdelmes évek alatt a nemzetet talpra állította. Vesszővel az író hatását megmérni nem lehet. De bizonyos, hogy a kiegyezés után keletkezett magyar társadalomnak betegségeit Ágai Adolf nemcsak felismerte, hanem gyógyította is. Mentül kevésbé kiforrott, egészséges, mentül újabb és elhelyezkedésében mentül ügyefogyottabb egy kezdő társadalom, annál több a fonáksága. S a különböző fonákságok felismeréséhez nemcsak gyakorlott, de sok tudáson és látáson élesedett és jóságos szemek kellenek. Azt hiszem nem túlzok, ha azt mondom, hogy a magyar társadalom összes fonákságát és valamennyi típusát Ágai látta meg először, ő foglalta össze, ő fényképezte le, és ő örökítette meg — mert előtte fölényesebb és európaibb szemmel néző szemlélője a magyar társadalomnak aligha volt. Élete nagy részét külföldön bolyongta át, de nem tartozott a külföld magyarjai közé. A Nyugat minden haladását értette, szerette, magába olvasztotta; de csak azért, hogy ennek a szegény vergődő országnak száналmas küzdelmét annál jobban szeresse. Mohó szomjúsággal kóborolt az idegenben és teli tüdejű szatirával köszöntött be valahányszor hazajött, de ostorának pattogása megett egy elcsukló felsírás sóhajtozik és gúnyos mosolyán mindig ott remeg a rosszul palástolt könnyesepp. Modora, melyen a mi viszonyainkról beszél, nem lenézést takar, csak fölényességet csillogtat; felette állott minden magyar betegségnek, s ezért volt kitűnő diagnosztája. Már akkor is megvolt a magyar

ugar, és egy fordulattal szembe került vele az új áramlat, mely azóta csökönnyösen temetgeti a magyar tehetségeket; már akkor is haldoklottak a történeti osztályok és keletkeztek újak, melyek a régiékhelyébe nem tudtak beleilleszkedni; már akkor is orgiákat ült a félműveltség, és emlékünnepeket az Akadémia, a kártyát már akkor is magyar bibliának hívták, szóval társadalmunk sok berendezkedési nyavalyája virágzott már akkor — s hogy ezt akkor is tudták, és ma is tudjuk, elsősorban az Ágai Adolf meglátó és feltáró munkásságának érdeme.

Én azt hiszem, ha valaha annak a kornak, melyben a forradalom neveltjei, Deákkal együtt a modern Magyarország alapjait rakosgatták, lelkére és szellemére lesz valaki kíváncsi: az Ágai írásaiból ki fogja tapinthatni azt az ütőeret, mely annak a néhány évtizednek szervezetén végig lüktetett. A magyar restauráció minden küzdelmét átélte, minden eszméjét nevelte vagy eltemette, minden örömét látta és minden fájdalmát vigasztalta. A forradalom emlékeiből erőt hozott magával, intelligenciájából sok gúnyt és meleg szivéből sok szeretetet szórt ennek az országnak millió és millió, hamar felnövő és halálukig gyermekemberei közé. Az eseményekre tapadó tekintete mindig hidegnek és okosnak látszott, de minden felismerése megértéssel párosult, minden gáncsa szánakozással s ahol nyilával sebzett, a balzsamot mindig készen tartotta. A szatirikusok nagyszívű fajtajából való, akinek megvolt az a szerencséje, hogy fegyverét mindig tiszteletben és szeretetben tartották. Az emberek az ő tollán keresztül látták meg gyen-

geségeiket, s mint ahogy az iskolából kikerülve később ugyan, de megszeretik a tanítójukat, aki pálcával szoktatta le őket, megszerették Ágait is, akinek megadatott az a tudomány, hogy nádpálcájáról el tudta hitetni a közönséggel, hogy nem vessző, hanem árpa-cukor.

Ez a szatira kétségtelenül hatással volt a mi viszonyaink alakulására. Felettük Ágai mindig úgy állott, mint a hűséges, őrtálló katona. A magyar társadalom legkiválóbb nevelői közé szeretem sorozni. Azokhoz a kevesekhez tartozik, akiknek gúnyja több, mint üres csufolódás, akik a szatira jogosúltságát be tudták bizonyítani, s annak a népnevelő erejéről és nélkülözhetetlen voltáról eredményekkel tettek tanúságot. Én azt hiszem, nála külömb, erőteljesebb és művészibb szatirákat magyarul sohase írtak. Pedig ez az az ország, mely politikai, társadalmi, szellemi és gazdasági viszonyaival legelől van azok között, melyekről nehéz szatirát nem írni.

Abban a korban, melyben Ágai fiatal fejjel és alig emancipált vallással terhelve beharsogott az új idők dalaiba, hangjához is, fölényességéhez is, bátorság kellett. Hiszen azok az idők tele voltak a reménykedések önteltségével s a sovinizmus legszebb diadalait akkor aratta a sziveken. Lisznyay Kálmánék egy-egy teremtetés, sújtásos verssel ez időtájt separték be az összes magyar dicsőséget, s ezek voltak azok a régi szép napok, amikor csak azért is jó volt minden, ami magyar volt. De Ágaiban mindig volt valamely grandseigneurri vonás, mely biztosságot adott neki s egyszersmind megnyerővé tette. Oly szeretetre-

méltóan forgatta a spádét, hogy inkább tarthatták kedvtelését sportnak, mint hadakozásnak. Így tudta belopni a magyar irodalom műfajai közé a tárcát is, melynek születése az ő nevéhez, az ő szatirikus természetéhez fűződik.

Ha politikai és társadalmi szatirái elválaszthatatlanná teszik nevét a magyar társadalom alakító munkájától: úgy a magyar tárcza megteremtésével irodalmi jelentőségét egyszersmindenkorra megalapította. — A Nyugat tárcairodalma egészen Madame de Sevignéig nyúlik vissza. De nálunk hire-hamva sem volt még a tárcairodalomnak, noha ez a sok forradalmat okozott műfaj az ötvenes évek Franciaországában már haldoklott is, ami nem csoda, mert az Akadémia akkor már elismerésben részesítette. Ezt a műfajt a franciák a könnyed, elmés csevegések számára találták ki; a francia esprit legédesebb termékei ebben a köntösben jelentek meg a közönség előtt, melynek ennél kedvesebb irodalmi csemegét nem nyújthattak még, mert soha bájosabb, finomabb, léhább és megindítóbb nem volt a francia irodalom, mint ezeknek a nagy király korában született tárcáknak virágzása idején. A mi irodalmunk szegény volt akkor szellemben, tehát nem voltak tárcái. A Pákh Albert és Vadnay Károly ólomlábu beszélyei voltak a módi s ezek a levendulaszagú, fehér főkötős irodalmi csemeték ijedten lázadtak fel, mikor a francia ölben termett, graciózus suhogású és elegáns szabású Porzótárcák Dévénynél átlépték a határt.

Valamikor az első idején, ezek a tárcák olyan irodalmi hazaárulást jelentettek, de később megnyer-

ték a hazát, sőt az irodalmat is, és voltak olyan erősek, hogy a legkomolyabb magyar esztetikust, Greguss Ágostot is levegyék a lábáról. Az Ágai tárcáival jött honfoglalásra hozzánk a modern nyugatiság, az elmésség, a finomság, a lélekelemzés. Nem azokra a tárcáira gondolok, melyekben még került romantikával önkéntelenül is odahúzódik a régi beszélyírók boglyakemencéje mellé. Hanem azokra, melyek tele ötletekkel, sziporkázó elmével a legszebb és legkáprázatosabb tűzijátékot szórták az olvasó lelkebe, s amelyek mindig úgy hatottak, mintha láthatatlan pengék csengése hallatszanék és összeverődő élük szikrái vakítanának. Ezek a tárcák fesztelen hangjukkal, a francia szalónok nem finomkodó, de mélységesen finom tónusával a magyar prózát új csapásokra terelték. A nehéz és komolykodó, tekervényes és kinnal összerótt regények unalmából a közönséget igazán irodalmi élvezetekre és izlésre vezették, melyről ma már régen elfeledtük, hogy nem magyar eredetű. Ma a magyar tárcairodalom Európa legelső tárcairodalma. Nálunk Jókait és Mikszáthot ez tette népszerűvé; a külföldön a magyar prózát ez tette világpolgárrá. Az a kötekedő, csipkedő, nevető és szánakozó, fölényes és jóságos hang, mely Ágainak legsajátabb tulajdonsága volt, semmi más formában világgá nem repülhetett volna; ezt a formát meg kellett teremtenie magának, mint ahogy a folyó is medret hasít a vizének. De ő egyuttal a magyar tárca világhódító útját is egyengette.

Bizonyos örömmel állapítom meg, hogy valaminthoz ma is zsidó írók gyujtogatják a modern magyar iro-

dalom villamos szikráit: évtizedekkel ezelőtt is zsidó író tárt kaput nyugat felé a modern áramlatoknak. Egy zsidó író, aki bátran, ragyogó fegyverekkel és céltudatosan lépett be a magyar prózairók előkelő társaságába, s aki mint Kiss József a lirában, úgy ő a prózában befejezett tökéletességű művekkel, korát megelőző írói látással és új veretű értékekkel hozta helyre azt a mulasztást, melyet a szellemében elnyomott magyar zsidóság mindeddig kénytelen volt elkövetni. És abban az előkelő társaságban a maga súlyos és szeretetreméltó, határozott és nagyúri, komoly és gavallér egyéniségével elfoglalhatatlan helyet szerzett magának. A nyugat kincseket érő mezőin tallózott, de nyelvét a Mecsek aljáról és a Tisza füzéseiből hozta, hogy a Mikszáthéval vetekedő művészi és csak a legmodernebbekéhez fogható öntudatos, hajlékony és minden nüansszal teljes magyarságával kápráztassa el még azokat is, akik prózánk fejlődését Arannyal befejezettnek tekintették.

Gúnyolódása az értelem öntudatáé, humora a boldogságé. Szivesebben nevet, de ha sír, a legmeghatóbb könnyezőök közül való. Én elismeréssel állok meg minden előtt, amit termékeny életében cselekedett. De legjobban mégis akkor szeretem, mikor régi emlékek temetőjében hantokat ápol és a szegény Ilka sírján ibolyákat nevel. Itt belemerülök abba a mély és zuhogó lirába, mely az ő lelkében könnyeket hánytorgatva patakzik s innen nézem és csodálom mosolyát, melyet ő annyi érzésből és annyi bölcseségből szőtt takarónak a maga életére. Nem tudom miért van az, hogy a sírás poetikusabb, mint a neve-

tés; de igazán poétának Ágait is csak a temetőben tartom, hol vele küzdött, vele örvendezett és vele szenvedett nemzedékek sírján simogatja a fejfát, s egy-egy koszorúval tiszteli meg azt a kort, mely őt a magáénak mondja. S azokhoz a sírokhoz immár hét évtized emlékei tapadnak. Hét évtizedé, mely nemcsak emberi búval és örömmel, de egy egész ország modern küzdelmével, reményeivel, lelkével, tehetségeivel és nagyságaival van teli. Egy korszaké, melyről a történelem többet fog feljegyezni, mint más kilenc századokról, amelyben Ágai elindult, lelket kapott, szárnyakat bontott, diadalokat aratott — amelynek minden szépsége és minden szomorúsága az övé volt — s ami most már, hogy vizen és szárazon annyit bolyongott, számára új és új hantok alatt csak por és hamu.

És talán nem maradt számára több valóság belőle, csak ez a város, melynek minden köve az ő szeretetében fürdött meg, mielőtt Budapest fejlődésében atomnyi helyét elfoglalta. Ez a város itt maradt, mintha az ő előrelátó lelkéből lelkedzett volna, s mintha utcáin, fáin, a magasságokba törekvő palotáin érezni lehetne az Ágai érte rajongó lelkének aranyporát. Mert ez a város az ő Mekkája. Valaha ekhós szekéren jött ide először, de a régi vámnál, ahol expresszgőzösök járnak azóta, még ma is hallaná azoknak a kis gyermek-cipőknek kopogását, melyek soha el nem múló muzsikával topognak most is a lelkében, s a Vigadó körül tán még hallja az ifjúság dárídós tavaszának szelét, szőke kontyu polgárisasszonyok sóhaját és látja azokat a rózsákat, me-

lyek boldogan virítottak vasárnap délután a gomblyukában. És néha tán itt járkál vele Jókai, Tóth Kálmán, meg a többi, az új Magyarország álmodói — akik rég elmentek, miközben ő megérkezett Pestről-Budapestre, s a daliás idők letűnt alakjai közül immár egyedül hallgatja a Duna mormolását

De nekem úgy tetszik, hogy az a csodálatos erő, mely csak ama korszak nemzedékének volt osztályrésze, mulhatatlanul megtartotta számára a fiatal-ságot; hogy körülötte minden elmúlt, minden megváltozott, csak az ő mindig friss, mindig gyönyörködő, most is síró és nevető, örömet és fájdalmat egyaránt élvező lelke maradt változatlanul fiatal. Én mindig benne láttam bibliai példáját a boldog és harmoniákkal telt életü embernek; mert egyensúlyát mindig meg tudta tartani, mert szíve szerint tudott gyönyörködni, alkotott, sikerei voltak és útját két oldalról mindig szeretet szegélyezte. És én, mikor örömmel teljesítem azt a feladatot, hogy e társaság megbizásából felolvasása előtt üdvözöljem: ebből a szeretetből kötök össze néhány virágot, és ime, leteszem az asztalára.

Budapest.

Dr. Mezey Sándor.

FEKETE ORSZÁGBÓL.

Életkép egy felvonásban.

SZEMÉLYEK.

MÁJERNÉ, özvegy asszony.

ESZTER, a leánya.

ÁBEL, a fia.

VAZUL, kitért zsidó.

DIMITRI, orosz paraszt.

Történik Oroszországban, a jelen korban, Májerné lakásán.

SZÍN.

Szegényesen berendezett szobácska. Jobbról egy zsölye, előtte zsámoly. A zsölyétől balra, kopott íróasztal, előtte szék.

ELSŐ JELENET.

Májerné ül a zsölyén, lábai a zsámolyon, *Eszter* előtte áll.

ESZTER (egy sürgönyt olvas fel). Délután négy óraker nálatok leszek, Ábel (Leül anyja lábaihoz a zsámolyra.) No látod anyuskám, hogy nem volt okod a nyugtalankodásra.

MÁJERNÉ. Azok az álmok, azok a rettenetes álmok tönkre tesznek egészen. Az éjjel is halotti ruhában láttam Ábelünket.

ESZTER. Ez azért van, mert ébren is rémképekkel gyötröd magad.

MÁJERNÉ. A koporsóban feküdt halotti ruhában, de a szemei nyitva voltak és szólt hozzám és én majd meghaltam rémületemben és nagy fájdalomban.

ESZTER. Na de most már csak nyugodt lehetsz, hisz már úton van és hamarosan kebledre zárhatod kedvencedet. Igazán anyus én féltékeny leszek; te jobban szereted Ábelt, mint engemet.

MÁJERNÉ (simogatva Eszter haját). Csak jobban féltem. Te itt vagy mellettem, folyton szemeim előtt, örködhetem feletted; de Ábel oly gyakran jár be az utóbbi időben Moskvába és én egy remegésben élek, hogy egyszer csak valami baj éri.

ESZTER. Ugyan anyuska, Ábel már nem gyermek, tud már vigyázni magára.

MÁJERNÉ. Mit is reményel attól az ezredestől? már láthatta, hogy csak hitegeti és nem tesz érte semmit.

ESZTER. Azt nem hihetem el, anyám, az ezredesről. Hisz ő maga jött hozzánk felajánlani szolgálatait, mikor szegény apa Port-Arturnál elesett.

MÁJERNÉ. Az akkor volt. Szegény apátok megmentette az ezredes életét saját drága életének feláldozásával. Óh bár ne tette volna, ne lett volna olyan hű és önfeláldozó. De mikor látta, hogy ezredesét körülvették a japánok, hát oda rohant és megvédte hősiezen, egymaga harcolván, mint tiz makkabeus. Az ezredes megmenekült, de egy szegény zsidó család elvesztette fejének koronáját (sir).

ESZTER. Óh édes anyám, él az Ur, aki nem feledkezik meg az árvákról és az özvegyekről.

MÁJERNÉ (rá sem hallgat Eszterre). Küzdött a hazáért, elesett a haza szolgálatában és a haza viszonzásul kiűzi az árváit és az özvegyét otthonukból és az országból, melyért elvérezett.

ESZTER. Édes anyám, már megint úgy elkeseredel? Ábel jó hirt hoz bizonnyal.

MÁJERNÉ. Én nem reménylem. Nem reménylek én már semmi jót. (Kopogtatnak.)

ESZTER. Ugyan ki jöhet? Szabad!

MÁSODIK JELENET.

Dimitri orosz paraszt és előbbieik.

DIMITRI. Adj isten jó napot, ifjasszonyka, meg leányasszonyka.

MÁJERNÉ. Ni maga az, Dimitri szomszéd, és mi hozta hozzánk?

DIMITRI. Én vagyok, ifjasszonyka, no ne nézzen rám olyan ijedten leányasszonyka, nem akarok én semmi rosszat, csak baj van, nagy baj van.

ESZTER. És mi az a nagy baj?

DIMITRI. Az, hogy én egy átkozott rossz ember vagyok, de meg is vert ám érte a jó istenke.

MÁJERNÉ. Na, na szomszéd, hát aztán mi történt magával?

DIMITRI. Hát tudja meg az ifjasszonyka, hogy az utolsó zsidóüldözéskor én voltam az, aki elvitte a kelmetek borjas tehenét, hogy ne az ifjasszonyka fejegeesse, hanem az én nőmé, az Anjutkáé legyen a tejhaszon. De nem kell már az én szívem Anjutkának tejhaszon, mert elvette az isten.

MÁJERNÉ. Szegény Anjutka.

DIMITRI. Meg aztán a kelmetek varrógépjét is én vittem el a hátulsó szobából, hogy a kis gerlicém, galambocskám, Katarinkám varrjon rajt ingecskét,

meg szoknyácskát. De nem kell már neki ingecske, meg szoknyácska, mert elvette az isten.

ESZTER. Szegény Katarinka. De hát nyugodjék meg Dimitri bácsi, Isten így akarta.

DIMITRI. De épen az, hogy nem az Istenke akarta így, hanem az én gonoszságomért kellett nekik meghalni és azért nincsen is nyugtuk ott a más világon és minden éjjel felkelnek a sírból és visszajárnak.

MÁJERNÉ. Ki hinne el ilyet Dimitri szomszéd. Nem jön az vissza, akit eltemettek.

ESZTER. Ha onnét lehetne visszatérni, akkor az én drága apuskám is visszajött volna már, hogy meglátogassa az ő szeretteit.

DIMITRI. Jaj aranyos rubéntocskám, az nem jöhet ám vissza, mert levágták a japánok a fejét, hát fej nélkül, hogy találjon haza onnét a távol csatatérről? De ezek az én drága lelkeim közel vannak és bizony haza is látogatnak.

MÁJERNÉ. És mivel könnyíthetünk mi, Dimitri szomszéd nagy baján?

DIMITRI. Hát, majd megtudják mindjárt. Hát tudják kérem, az éjjel is pont éjféli kongatáskor csak hallok ám valami kaparást az ajtón. Felkelek, kinyitom és előttem áll egy fekete kutya, meg egy kis tarka kutya. Csiba te! kajáttok rájuk, de azok nem mozdultak, hanem így felelt síri hangon a fekete kutya: Mi vagyunk, nem nyughatunk, hazajáró lelkek vagyunk. És mit akartok drága, szent szerelmeim, mért nincs nyugovástok ott a föld ölében? Erre így felelt a fekete kutya, aki nem volt más, mint az én szegény Anjutkám: Azért nem nyugha-

tunk, mert tégedet verjen meg az Isten, mert a te bűnödért kellett ily korán meghalunk. És mi az én nagy vétkem, szóltam remegve? Elloptad a zsidónak a tehenét és a vásáron eladtad, azért nincsen nyugtunk.

ESZTER. Álmodta maga ezt, Dimitri bácsi.

DIMITRI. A szűz Mariankára merek esküdni, hogy szórol-szóra így feleltek.

ESZTER. És a kis tarka kutya mit mondott?

DIMITRI. Az meg azt mondta lelkem lányasszonykám, hogy verje meg az Isten kendet, édes apám, mert elvette kelmed a zsidóéktól a varrógépet és eladta, az árát meg elitta, azért kell én nekem ily ifjan porladni itt a föld ölében.

MÁJERNÉ. Sok volt a pálinkából az este is, Dimitri szomszéd.

DIMITRI. Verjen meg az Isten, ha többet ittam egy liternél. Aztán mondok nekik, ajajaj szólok hozzájuk, ti nyughatatlan lelkek, hát mit tegyek, mit cselekedjek, hogy a nyugalmat megeljétek? Add vissza a zsidónak a tehen árát, meg a varrógép árát, felelik sírva, aztán megfordultak és elsomfordáltak. Hát, áthoztam a pénzt, vegyenek másik tehenet és a gilicém lányasszonykám vegyen új varrógépet.

ESZTER. Szegény Katarinka és szegény Anjutka, emiatt bizony nyugodtan alhatnak. Nem kell már nekünk sem varrógép, sem a tehen, mert tíz nap leteltével itt kell hagynunk Oroszországot.

MÁJERNÉ. Maradjon csak a magáé az a pénz, Dimitri szomszéd, én magának adom.

DIMITRI. De az nem lehet, ifjasszonykám, mert én

megigérttem Anjutkának, meg a Katarinkának, hogy én a pénzt visszaadom.

MÁJERNÉ. Mi nem fogadjuk el. Hanem vigye el a templomba, szolgáltatson a lelkükért misét, aztán megszabadul a lelkifurdalástól.

DIMITRI. De aztán mit szólnak majd hozzá Anjutka, meg Katarinka?

MÁJERNÉ. Meg lesznek elégedve bizonynyal.

DIMITRI. Hát áldja meg kegyelmeteket a jó Istenke! (El.)

HARMADIK JELENET

Májerné, Eszter.

MÁJERNÉ. Látod, gyermekem, ez az orosz nép. Buta, rossz, babonás és ennek azt mondták: üsd a zsidót! És ezektől, ettől a fajtól várunk mi könyörületességet, vagy igazságszeretetet. Hidd meg, gyermekem, én már nem is bánnam, ha Ábel eredmény nélkül járt volna Moskvában és mi kivándorolnánk a többi szegény, számüzött zsidókkal.

ESZTER. Ne mondj ilyet, anyám, mi lenne akkor Ábel reményeiből? Hisz tudod, hogy neki egyetlen vágya, hogy befejezhesse tanulmányait a moskvai egyetemen. És aztán, ha már Ábel tanult ember lesz, híres nagy orvos, akkor, édes anyám, önkényt fogjuk itt hagyni ezt a setétség országát és elmegyünk egy új országba, egy új, boldog életet kezdeni.

MÁJERNÉ. Azt az ígéret földjét én már nem látom meg, de adja az Ur, hogy ti még meglássátok.

NEGYEDIK JELENET.

Vazul és előbbiek.

VAZUL. Jó napot, hölgyeim, csókolom a kezeiket.
ESZTER (félre). Már megint ez a gyűlölt alak.

MÁJERNÉ. Minek köszönhetjük a szerencsét, írnok úr?

VAZUL. Igen, én felhasználok minden szabad per-
cet, hogy önökhöz jöhessek, itt meg úgy fogadnak,
mint egy ellenséget.

MÁJERNÉ. Ne csudálkozzék ezen írnok, úr; aki el-
fordult testvéreitől, azt ezek a testvérek csak ellen-
ségnek tekinthetik.

ESZTER. Megengeded, anyám, hogy a konyhába
kinézzek?

VAZUL. Nem, csak maradjon itt, Esztike, egyszer
már meg kell tudnom sorsomat. Utoljára, még egy-
szer megkérdem magától, hogy akar-e a feleségem
lenni?

MÁJERNÉ. De uram, Esztike egyszer már felelt
önnek erre.

VAZUL. Asszonyom, azóta sok változott. Akkor én
még koldus voltam és önök boldogok. Ma én szép
állást kaptam, Moskvába megyek lakni, hol Eszter,
ha tetszik neki tovább képezheti magát az egyetemen
és boldog, nyugodt jövőt ajánlhatok neki; önök pe-
dig, ha mi sem változik, kénytelenek száműzetésbe
menni, hazátlanná válni.

MÁJERNÉ. Ez utóbbi sajnos igaz, de egy hite-
hagyott nem lehet férje az én gyermekemnek.

VAZUL. Esztike feleljen nekem.

ESZTER. Egy hitehagyott nem lehet az én férjem.

VAZUL. Ej, mit bántja az önöket? ez csak az én saját ügyem. Hát jobban tettem volna, ha a nyugalmas megélhetés helyett szaporítanám azok számát, kik vérző lábbal csetlenek, botlanak ott a moszkvai fagyos országúton?

MÁJERNÉ. Én inkább választanám még a halált is, mint elhagyni atyáim hitét.

ESZTER. És én veled együtt, anyám. Én meghalnék, ha már nem mondhatnám el többé, hogy halljad Izrael, az Örökkévaló egyetlen egy!

VAZUL. Ez mind csak olyan vénasszonyos beszéd. Kitérni, ez olyan borzasztóan hangzik. Magam is azt hittem egykoron, hogy ezt túlélni nem is lehet. És most, mikor már megcselekedtem látom, hogy ez egy semmiség. Mert hát mi változott? Más vagyok-e én, mint aki tegnap voltam? Kicserélték-e a szívemet, más lelket leheltek-e belém, vagy a vérem más, mint amely tegnap ereimben folyott? Ah! tévedés az az egész. A szám azt mondta megtagadlak téged, te kopott zsidóság! De a szívem azt felelte rá hazudsz! Ekkor rúgtam egyet rajta, de ez a rúgás rajtam sokkal mélyebb sebet ütött, mint azon, aki kapta.

MÁJERNÉ. Képzelődés ez, kedves írnok úr. Önnél még nagyon új ez a dolog. Úgy van az, mint mikor valakinek a karját levágják. Fáj még az a levágott kar sokáig. Képzelődés, semmi egyéb. Elmúlik az a fájás és az a kar és az a törzs egymáshoz teljesen idegenné válik.

VAZUL. Én ezt nem hiszem. De tegyük fel, hogy tényleg úgy van, hát kinek véték én azzal, hogy a zsidóságtól elszakadtam. Kit károsítok meg és kit

bántok meg vele? Nem vétek semmiféle törvények ellen, ez teljesen az én ügyem és a lelkiismeretemé.

MÁJERNÉ. És Isten?

VAZUL. Isten, ez csak olyan mumus, akivel a felnőtt gyerekeket ijesztgetik. Mert hát vagy van egy fenséges, túlvilági lény, aki a földet teremtette és föléje az eget kiterjesztette és akkor az a nagy hatalmas Úr mit törődik egy ilyen semmivel, egy ilyen porszemmel, mint amilyen én vagyok. Vagy pedig nincs Isten és akkor az összes különféle vallás merő komédia és miért ne válasszam én magamnak a sok közül azt, amelyik nekem épen jól esik. Vagy talán látta valaki már Istent szemtől-szembe?

MÁJERNÉ. Uram, írnok úr, nem akarom önt tovább hallgatni. Ami utaink szétváltak, Isten velünk.

VAZUL. Ez utolsó szavuk?

MÁJERNÉ. Igen, uram.

VAZUL. Nohát akkor megyek és kívánom önöknek, hogy ne szoruljanak rá még valaha a megvetett kiértnek támogatására. Dicsértessék! (El.)

ÖTÖDIK JELENET.

Májerné, Eszter majd Ábel.

ESZTER. Micsoda egy arrogáns ember. Hallottad, anyám, hogy köszöntött?

MÁJERNÉ. Ezekből válnak a mi legnagyobb ellenségeink. Mert, hogy megmutassák, hogy mennyire elszakadtak szívvel és lélekkel a zsidóságtól, hát rúgnak egyet rajtunk, ahol és amikor csak tehetik.

ÁBEL. Édes anyám, Esztiike, megjöttem! (Azok elébe rohannak, lehúzzák felöltőjét és a zsölyébe leültetik, mellé állnak és ölelik, csókolják.)

ESZTER. Szerencsésen jártál, Ábel?

MÁJERNÉ (arcát Ábel fejére fekteti). Én azt nem is kérdelem. Megelégszem azzal, hogy itt van és hogy nincs semmi baja.

ÁBEL (átöleli anyja derekát). Nehéz világot élünk, édes anyám, nagyon nehéz világot.

MÁJERNÉ. Számkivetésben vagyunk, édes gyermekeim. (Szünet.)

ÁBEL (felriadva). No de majd lesz ez még másképp is. (Elhárftja magától anyját és felugrik és izgatottan jár fel-alá.) Majd csak behatol ide is a világosságnak egy kis sugara, hogy felébressze ezt a lustaságban és butaságban leledző állati népet. És akkor jaj lesz az elnyomóknak, jaj lesz a zsarnokoskodó hatalmasoknak.

MÁJERNÉ (utána megy). Az istenért, Abel, csak nem keveredtél valami anarchisták közé?

ÁBEL (megáll anyja előtt). Nem, anyám, nem. (Tovább megy.) Történhetik az emberrel még ennél rosszabb is.

MÁJERNÉ. Ábel, mi történt veled, fiam? Szólj, mondd el mindent, én tudni akarok mindent.

ESZTER. Miért izgatod így fel szegény anyát?

ÁBEL (megáll mellettük). Igazad van, én örült vagyok. Hiszen mindazt nyugodtan is megbeszélhetjük. Talán nem is olyan nagyon komoly a dolog, csak én, csak én viselem el oly igen nehezen. (Ledobja magát a zsölyébe és eltakarja arcát.)

MÁJERNÉ. Ábel, úgy érzem, egy jeges kéz érinté beteg szívemet. Ábel, gyermekem, mi történt veled?

ÁBEL (összeszeelve magát). Óh anyám, anyám, hogy mondjam én azt el neked?

MÁJERNÉ (Ábel vállára téve kezét, nagyon erélyes hangon). Fiam, most már újra erős vagyok. Mondd el bátran mi történt veled?

ÁBEL. Azt mondod erős vagy és úgy remeg drága, áldott kezed. (Megcsókolja a kezét.) Hát ülj le ide mellém és én vallani akarok.

MÁJERNÉ (leül). Beszélj.

ÁBEL. És megígéred, hogy nyugodtan fogsz végig hallgatni?

MÁJERNÉ. Teljes nyugodtsággal. Örültség volt tőlem úgy megijedni. Hiszen az én Ábelem nem tehetett olyat, amely megölné az ő szegény, beteg édes anyját.

ÁBEL. Anyám, én azt vártam, hogy ti fogtok engem vigasztalni, hogy a ti szeretetekből fogok erőt meríteni.

ESZTER. De beszélj már, hisz ezzel a hosszú bevezetéssel kintpadra vonod szegény anyát.

ÁBEL. Igazad van Eszter. Nos hát voltam Varan-koff ezredesnél. Ő már nem ezredes. Megunta a hosszas katonai szolgálatot és a moszkvai rendőri irodában kapott alkalmazást. Nagyon szívesen fogadott és elmondta újra, hogyan mentette meg életét drága jó édes apánk, hogy hogyan halt meg érte és hogy ő érdekünkben minden lehető el akar követni.

MÁJERNÉ. Igérgeti, folyton ígérgeti, de tudom, hogy egy kis ujját sem mozdítja érdekünkben.

ÁBEL. Csalódotl anyám. Az ezredes tényleg fáradtságot vett magának, hogy engem a moszkvai egye-

temre bejuttathasson. Láttam a folyamodványt, amely visszajött az egyetemről. Aztán megfelebbezte a miniszteriumhoz, onnét is elutasították azzal érvelve, hogy zsidót nem engednek be az egyetemre. Mint magas rangú katonatisztnek nem volt neki nehéz, számomra a cárnál kihallgatást kieszközölni. Ő fogalmazta meg a kérvényt, melyet átnyújtottam. El volt benne mondva atyám hősi viselkedése és vértanu halála —

ESZTER. És ez sem használt?

ÁBEL. El volt benne mondva, hogy anyámnak és nővéremnek én vagyok egyedüli reménye, támasza. Semmi, semmi.

MÁJERNÉ. Szegény gyermekem!

ÁBEL (felkel). Nem lehet, nem lehet, volt a válasz — de —

MÁJERNÉ (szinte feláll). De?

ÁBEL (lehajtott fejjel). Vegyem fel a keresztséget és járhatok az egyetemre és anyám nyugdíjat kap atyám után.

MÁJERNÉ. Ne ériék meg. (Leül.)

ÁBEL. Bemehetünk Moskvába lakni, én hivatalt is kapok és gond nélkül élhetünk.

MÁJERNÉ. Hát nem ölné meg az első falat, amely a te lelked üdvének az ára volna? Inkább haljak meg éhen, legyek hajléktalan, legyek elüldözve, minthogy te azt megtedd, édes jó gyermekem.

ÁBEL. De nézd édes anyám, Varankoff ezredes megmagyarázta nekem, hogy bünt követek el ellened; nővérem ellen és magam ellen, ha azt meg nem teszem.

MÁJERNÉ (méltatlankodva). Ábel!

ÁBEL. Csak úgy színleg, csak úgy komédiából. Azon idő tartalmára, míg szükségem van rá.

MÁJERNÉ. Nem értelek, édes fiam, nem birlak megérteni. Hogy vedd fel a keresztséget, csak úgy, mint egy ruhát és aztán ha elnyütted, vedd le megint, mint jelmezbál után a jelmezt levetik?

ÁBEL. Nagyon jól magyaráztad meg, édes anyám.

MÁJERNÉ. Azzal a különbséggel, hogy oda kell állnod a keresztények oltára elé, hogy ott Isten és emberek előtt megtagadd vallásodat, megátkozd fajodat és kiköpjél atyáidnak Istene előtt!

ÁBEL. De csak az ajkaim mondják a szavakat, szívenben megmaradok hithű zsidónak.

MÁJERNÉ. Ne tovább fiam, ne tovább; fáj nekem ha te így beszélsz. Így csak a jellemtelen Vazulnak szabad szólni, neked nem, édes, jó fiam.

ESZTER. De, édes anyám, ne izgasd így fel magadat minden ok nélkül.

MÁJERNÉ. És most mondd meg nekem Ábel, édes fiam, hogy mit feleltél annak a csábító kígyónak, annak a gonosz, rossz tanácsadónak, aki ily rosszul akarja a fiunak meghálálni azt, amivel az atyának adósa.

ÁBEL (könyörögve). De édes anyám!

MÁJERNÉ. Fel a fejet, fiam, és mondd el anyádnak, hogy mit feleltél neki.

ÁBEL. Azt, amit te is feleltél volna neki, édes anyám. Hogy az ilyen tett nem fér össze a becsülettel, hogy ezért az árért nem akarok az egyetemre járni, hogy inkább favágó napszámos leszek, vagy kimegyek az országból a többi nyomorulttal.

MÁJERNÉ (felkel és kitarja karjait). Ide a keblemre édes, édes fiam!

ÁBEL (nem mozdul). Még nem végeztem, anyám.

MÁJERNÉ. Mit, még folytatása is van?

ÁBEL. Varankoff ezredes elvitt engem a lakására és megmutatta elsárgult családi okmányait, anyám, ő is zsidó szülőknek gyermeke.

MÁJERNÉ. Tehát ő is egy renegát.

ÁBEL. Fiatal ember volt, mikor áttérítették, de ő is csak látszólag keresztény. A házában és a szívében megőrizte a ragaszkodást a zsidó valláshoz és otthonában, családja körében tartják is amennyire lehet a zsidó szokásokat. Óh anyám, hány nagy úr él Oroszországban, akik keresztény templomba járnak és reggelenként szobájukba bezárkózva, imádkoznak imaszíjjaikkal.

MÁJERNÉ. A te nemes pártfogód, a Varankoff ezredes beszélte be ezt is neked.

ÁBEL. Ez szent igaz, anyám, és száz és száz családot említett, akik színleg már rég hűtlenné váltak a zsidó valláshoz és mégis, mikor jönnek a zsidóknak nagy ünnepei, hát titokban ütik a mellüket és bűnbocsánatért esdenek Izrael istenéhez. És megnevezett egyet nekem, aki húsz éven át más vallásban, más oltár előtt, idegen istennek tömjénezett és mikor megérkezett kórágýához a halál angyala, hát elmondta fuldokló zokogás között, hogy halljad Izrael, az Örökkévaló egyetlen egy!

MÁJERNÉ. A sátán, ezzel akart megejteni téged.

ÁBEL. Nézd, anyám, ha én Varankoffnak szót fogadnék, felvennének az egyetemre és teljesülhetne

forró vágyam a tanulást illetőleg. Én érzek magamban erőt és tehetséget a tanulásra, én érzem, hogy még sokra vihetném. (Szünet.) Nézd, anyám, én keresett, híres orvossá lehetnék, befolyásos, hatalmas úr lehetnék a tudományom által és segíthetnék elnyomott testvéreimen. (Csend.) Nézd, anyám, ha befejezhetném tanulmányaimat, hát itt hagynánk ezt a zsidó vérben fürdő országot, visszatérnék régi vallásomra és egy új és szabad országban kezdenénk egy új, boldog életet.

MÁJERNÉ. Ábel!

ÁBEL. Te nyugalomban töltened öreg napjaidat és Eszterre is ott boldog jövő várna, míg így el fogunk zúllani, tönkre fogunk menni, mint a többi szegény számüzött testvéreink.

MÁJERNÉ. Ábel, te beszélsz így, az én fiamat halom-e vagy az én fiam képében beszél hozzám a rossz szellem? Ábel, hát már nem tudod, hát már elfeledted, hogy meg van írva, hogy aki elhagyja istenét, annak neve kiirtatik Izrael közösségéből?

ÁBEL. Isten, aki a vesékbe lát, tudja, hogy én ezt csak érettetek teszem.

MÁJERNÉ. Ábel, Ábel én nem értelek téged. Hiszen igaz, hogy apró korodtól fogva a tanulás volt egyetlen örömed, igaz, hogy mikor más gyermek még javában játszott, te már a könyvekkel szórakoztál és 6 éves korodban tudtad már Mózes 5 könyvét és a Misnát. Igaz, hogy csodagyermeknek tartottak az egész községben és én az anyád is nem egyszer bámultam meg éles eszedet. Tehát meghiszem, hogy fáj neked, hogy most, amikor már keserves küzdelmek árán elvégezted a nyolc osztályt, meg kell álla-

nod, hogy fáj neked, hogy elibéd állnak és azt mondják: idáig és ne tovább, no de, édes fiam, azért még sem szabad magadat a fájdalom által így megzavartatni, hogy ily rémséges, bűnös gondolatokkal foglalkozzál. Én a magam részéről kijelentem neked, fiam, hogy inkább akarlak meghalva látni, mint azért az árért nagy úrnak és boldogan.

ESZTER (megragadja anyja karját). Anyám, ezt nem szabad mondanod.

ÁBEL. Anyám, édes anyám, ne beszélj így, ha nem akarsz megölni!

MÁJERNÉ (rémült mozdulattal, elhaló hangon). Hát megtetted?

ÁBEL (elfordulva). Igen, anyám.

MÁJERNÉ. Így hát nekem nincs többé fiam! (Leroskad egy székre és zokog.) Te tiszta lélek, te szent martír, mit fogok én majd neked mondani ott a másvilágon, ha számon kéred tőlem fiadat, neved fenntartóját. Te fogsz mellettem tanuskodni, te jóságos Isten, hisz te mindent láatsz és mindent tudsz és így tudod azt is, hogy én ebben a nagy bűnben ártatlan vagyok. (Zokog, szünet után) Eszter!

ESZTER. Parancsolsz, anyám? (Szemeit törli).

MÁJERNÉ. Köpenyemet ide, megyünk.

ESZTER. Hova ily későn, édes anyám?

MÁJERNÉ. Oda a város végére, abban a rozzant kis faházikóban fogjuk tölteni az éjszakát és aztán megyünk, ki, ki ebből az országból.

ESZTER. Anyám, ily későn és ily betegen.

MÁJERNÉ. Nem vagyok beteg, semmi bajom. Hát ebben a bűnfészekben csak nem maradhatok azzal ott a. (Ábelre mutat.)

ÁBEL. Anyám, hát nem értesz meg engem, hát nem érzed-e, hogy én csak értetek hoztam meg ezt a szörnyű nagy áldozatot?

MÁJERNÉ (Eszterhez). Vedd fel te is a köpenyedet és aztán megyünk. (Eszter megteszi.)

ÁBEL. Anyám ne hagyj el! Anyám bocsáss meg és maradj velem!

MÁJERNÉ (Ábel elé áll). Az életben utoljára szólok veled. Nem tudom, hogy miért mérte rám a nagy Ur-isten ezt a csapást. Hiszen még várhatott volna egy kis ideig, míg trónja előtt megjelenek. De nem, nem panaszkodom. Elmegyünk, a ház a tied marad. Nem viszünk el belőle semmit, mint megtört szívünket. Meg sem átkozlak, a te tetteredre a büntetés el úgy sem maradhat. Késhetik, de el nem maradhat. Mert majd jönni fog a megpróbáltatásnak ideje, a fájdalomnak órája majd megérkezik és ez lesz a te büntetésed ideje. Mert majd kiáltani fogsz az Örökkévalóhoz és az nem fog meghallgatni téged, akkor keresni fogod azt az új Istent, akihez átpártoltál, de a te jajszavadat majd az sem érti meg, mert a hamis szívek kiáltása nem ér fel az égbe, nem hatol át a fellegeken. Végeztünk. (Elfordul Ábeltől.) Most pedig hozzád volna még egy pár szavam, igazságos bíró. Te, aki elküldted a te tíz csapásodat Izraelt szorongató fáraóra és utat nyitottál menekülő népednek a tengernek habjai között. Aki megmentetted Dánielt az oroszlánveremből, aki leküldted a te angyalodat a tüzes kemencébe vetett Hananja, Misael és Azariához, ments meg minket is, szegény, sanyargatott szolgálodat, sanyargatóink kezéből, ezt az orszá-

got pedig töröld el a föld színéről az ő hatalmasaival és zsarnokaival egyetemben, hogy a népek megremegjenek és boruljanak arcra a te nagyságod előtt. (Eltakarja arcát kezével és kis szünet után megtörtén.) Eszter mehetünk.

ÁBEL. Anyám, anyám ne hagyj el!

MÁJERNÉ. Eszter, kövess! (Fölemelt fővel hagyja el a szobát.)

ESZTER. Légy erős Ábel, Isten majd vigyáz reád és vissza vezérel téged mihozánk. Isten veled! (El.)

ÁBEL (hangos jajjal az asztalra borul). Anyám, anyám, édes jó anyám!

(Függöny.)

Székesfehérvár.

Dr. Steinherz Jakabné.

AZ ÁRULÓ.

Az utcán szikráznak a pelyhes hójegecek a csillagok hideg fényében és a dohos teremben forr a párás levegő. Száz diák szorong itt az új tanyán. Gyűlésre jöttek, de kinek van most türelme elnökölni, szónokolni és — hallgatni.

Kisebb csoportokba verődnek és izgalommal tárgyalják a nap véres eseményeit. A testek idegesen mozognak, a szemek vad tűzben égnek, öklök fenyegetően rángatóznak a magasban.

— Bosszú! — Átok a cárra és vérebeire! harsog egy Herkules-termetű ifjú.

— Bosszú! — zúgják a körülállók, hogy csak úgy rengenek a sűrűn befüggönyözött ablakok.

— Hogy feküdt a járdán szegény Federovics Iván, mint valami ledöntött bálvány! — sóhajtott egy ábrándos szemű diáklány.

— Hej, és én azt hittem, hogy ő lesz majd a vezérünk, a kapitányunk a nagy napokban, ha vihar-ként tör ki a grande revolution és most utcai viadalban lelte halálát — toldja meg egy szomorú, sovány fiú.

— Láttátok azt az öreg héber asszonyt? Hogy borult rá Slomovics Józsuá holttestére! Milyen borzalmas, éneklő hangon jajongott: fiacskám, koronám!

— Rettenetes! Sohsem felejttem el, — borzongtak valamennyien.

A fiatal leány — még mindig a látvány hatása alatt — öntudatlanul úgy utánozta a szerencsétlen anya hangját, hogy az hideg áramként futott keresztül a hallgatók idegszálain.

— Mindennek a zsidók az okai! — mondja tompán egy diák a sarokban álló csoportban.

— Van benne valami — mormolnak többen csendesen.

— Örökösen előre tolakodnak és igazán provokálják az erőszakot, hogy henceghessenek kihívó vakmerőségükkel. Ma is, láttátok, alig ért hozzá a kozák, és Slomovics olyat ütött vasbotjával a ló orrára, hogy rögtön elborította a vér. Hát persze, hogy aztán ránk rohant az egész szotnya.

— S mikor mindnyájunkat tűzbe vittek — folytatta halkán egy másik — a fenevadaknak kiszolgáltattak, akkor ők takarosán elpárolognak. Ép tegnap mon-

dotta apám, hogy a zsidó mind agent provocateur, igaza van.

— S aztán — licitál egy harmadik — vajjon ki árulja el mindig új tanyáinkat a policiának? Talán én, vagy te Vaszil, vagy te Katarina? Ez is a zsidók munkája.

De most hirtelen, mint a párduc a prédára, úgy vetette magát a suttogó alakok elé egy hatalmas természetű, sugár száll legény, ki eddig háttal állt a társaságnak, forró homlokát a jégvirágos ablaktáblához szorítva.

— Ez már mégis aljasság — ordított magánkivül. — Hogy mi elpárolgunk, hogy mi cserbenhagyunk! Számláld össze az ujjaidon, kinek van több sebesültje, halottja ma is, nektek vagy nekünk? Hát Vorsiczky Dimitrut, ki az első tanyánkat (az Ulica-Georginán) árulta el, mondjátok, nem én nyomoztam ki? Menjetek, öleljétek őt kebletekre, ő nem áruló, ő orosz, de én áruló vagyok, mi?

Fenyegető mozdulattal, előre hajlott nyakkal állt ott s úgy rázta borzas nagy fejét, mint az öklelésre kész bika. A díszes társaság szinte kövé meredt kínos meglepetésében.

— Ti csak rágalmazni tudtok, de bizonyítani soha — szólt aztán csúfolódva s büszkén kiegyenesedett. Izgékony arcizmai kezdtek elsimulni és ajkaira fájdalmas és megvető torzmosoly fagyott.

— Hát Gabriela testvér ne haragudj, én megmondom neked úgy ahogy van, őszintén. Tudod, én minden nap olvasom az Evangéliumot. Annyiszor olvastam a Júda Iskariotes árulását, hogy az már egészen

belegabalyodott agybéli idegszövetéembe. Ha árulásról hallok beszélni, tüstént Júda tolakodik az eszembe, nálam Júda az árulás szimbóluma lett.

— Ó szent Tolsztoj, tekints le lelkiszegény hívedre! — fohászkodott Gábiel erőszakolt, bibliás humorral. — Tehát ha árulást követ el bárki, bárhol és bármikor, akkor azt nem tette senki más mint Júda, világosabban: a zsidó! Nagyon okos! De te Katarina, ki pedig Zolára esküdsz és Ibsenért rajongsz, te is azon a véleményen vagy, mint ez a bibliás férfiú?

— Hát igenis, ha tudni akarod — felel dacosan a kevély orosz szépség és dühösen földre csapta égő cigarettáját.

Gábiel egy percre megtántorodott, de hamar összedezte magát és csendesen, komolyan szólt:

— Veled Katarina nem tudok, nem akarok vitatkozni. De neked Grigor mondok valamit. Te igazán egyebet sem tanultál mesteredtől, mint az örökösen fitogtatott paraszt-őszinteséget, hát én is őszinte leszek. Látod testvér, Júda az ősrúló nem bírta zsebre vágni az ocsmány vérdíjat, sárba szórta. Júda az ősrúló háborgó lelke nem bírta elviselni a ránehezedő nagy bünt, eldobta nyomorult életét. Mert Júda volt, világosabban: mert zsidó volt. Ó a ti árulóitok nem ilyen finnyások! Ők az áldozatok csontjaiból palotákat építenek maguknak. Mit mondtam: maguknak? Nem! Maguknak, fiaiknak, unokáiknak!...

Katarina nagy fekete szemei csodálatos színekben kezdtek ragyogni. Asszony volt, könnyen meggyőzhető. De Grigor halálsápadt lett: megértette a kegyetlen célzást... Köztudomásu volt ugyanis, hogy nagyapja

épen barátainak elárulásáért kapta a nemességet és rengeteg birtokát.

De Gábriel nem látta már azt az érzelemváltozást, melyet szavai e két lélekben előidéztek, mert hirtelen sarkon fordult és kiment.

Korai téli alkonyat. Gábriel vaskos könyve mellett ül, de bele sem néz. Bal könyökével a szék támlájára dől és bámul a levegőbe. A tegnapi est emlékei, mint a pókháló szálai szövődnek össze az agyában s nem engednek más gondolatot közeledni.

Rombadólt az ő naiv, barátaiba vetett hite, mert Gábriel komoly testvérnek gondolt mindenkit, ki a titkos tanyán megfordul.

— Hát nem töltünk mi együtt éjt-napot! Hát nem harcolunk mi egyesült erővel, egy gondolatért! És ezek még mindig nagyapjuk ostoba okulárén át néznek bennünket! Apa ezt mondta, nagypapa azt mondta...

Ilyenféléket forgatott Gábriel elméjében és füzte tovább:

— És ez a Katarina! Lássuk csak, igen, két hete annak, hogy az egész gyűlés szemeláttára megölelt. Hogy el volt ragadtatva a beszédemtől és most... Ó az a Katarina!

Egy jovivalis hang csendült meg a homályos kis szobában:

— Jó estét Gavrilka!

Gabriel felriadt, rögtön megismerte.

— Mit csinálsz te itt, Vorsiczky Dimitru — kérdi szigorúan.

— Ne haragudj, hogy zavarlak. Tegnap este éjfél tájban láttalak az utcán, köszöntem is neked, nem

vettél észre, nagyon szórakozott voltál, mindjárt láttam, hogy valami bajod van.

Tudod, hogy mi ellenségek vagyunk, mit akarsz velem?

— Mi ellenségek? — kacagott vidáman Vorsicky. — Ugyan. Én mindig szerettelek, becsültelek. Látod most is, észrevettem tegnap, hogy bánt valami, hát nem nyugodtam, Míg meg nem tudtam az okát.

— Hagyj békével az én bánatommal, nekem nincsen semmiféle bánatom. Eredj dolgozra!

— Ne okoskodj, bátyuska, én mindent tudok, hiába tagadsz.

— Ugyan mit tudsz te, kérlek?

— Hiszen tudod te azt elég jól, de ha épen tőlem akarod hallani, hát elmondom szívesen. Hát volt, ahol volt egy vén boszorkány, azaz most is van és Raticsné asszonynak hívják, igen kedves matrona, szép szóért, jó pénzért velem is szóba áll. Sőt mi több, kis helyet is szorít nekem éléskamrájában. Onnan meg kitűnően lehet hallani, hogy mit beszél az ifjú Oroszország.

— Szóval kémkedtél, hisz ez a te mesterséged, de mi közöm ehhez. Eredj dolgozra!

— Ejnye te hálátlan, hiszen érted tettem az egészet. Tudni akartam ki volt az az alávaló, aki téged megszomorított. Na mondhatom, míg te itt gubbasztol, amoda át vigan vannak a fiúk. Ittak és politizáltak nagyban, éltették az összetartást. Most, úgy mondják, tiszta a levegő, nem kell árulótól félni. Mit bámulsz, na persze te még nem tudod, hogy az izé, zsidófiúk kiléptek a diákszövetségből...

— Mind kilépett én miattam? Ne mondd! Na ezt a hírt kénytelen vagyok megköszönni.

— Na látod, ezt már szeretem, bátyuskám. Hol is maradtam? Igen, ők újjá fogják szervezni a szövetséget, mondják. Ők igenis küzdeni fognak Isten tudja micsodákért, de nem a zsidókkal és nem a zsidókért. Úgy bizony.

— Csakugyan azt mondták? — kiáltott Gabriel és felugrott a székről.

— Persze, hogy mondták, de mit izgulsz ezen, nem is ezt akartam neked elmesélni, hanem...

— Hát mit akarsz?

— Figyelmeztetlek, öregem, hogy őrizkedj Grigor-tól, el van vadulva a tökfilkó, hogy te merted az ő őseit emlegetni. Majd megmutatja ő neked.

— Nem félek én tőle. Különben hányan voltak ott a kvártélyon.

— Lehettek vagy huszonöten.

— Még csak egyet. Különben semmi, de mégis, mondd, ott volt a ... Katarina?

— A Katinka, hehe, hát persze, hogy ott volt. Micsoda nő! Úgy kacag mint egy gyermek, mint egy istennő. Valamelyik szamárral ott felköszöntőt mondott és éltette a távozókat. Azt mondta, hogy ezek a héberek nagyzási mániában szenvednek, ki költőnek, ki szónoknak tartja magát. Vivat, éljenek, írjanak liturgiát, tartsanak prédikációkat a zsinagógában! És ezen a kopott élcen úgy kacagott a nagy nő, mint egy bakfis. Csuda-nő, az barátom, csuda!

Gábiellel forogni kezdett a világ.

— Jó — hörögte és vadul rácsapott az asztalra.

Józan ésszel, pihent idegzettel sohse hitte volna el Gábiel a kém szemenszedett hazugságait. Mert nem volt igaz Vorsiczky referadájából csak annyi, hogy ő hallgatózott a nagy diákkaszárnyán. Ott megtudta, mi történt tegnap este Gábriellel. Megtudta azt is, hogy néhány diák kilép a szövetségből, mert nem akartak a zsidókkal együtt működni. Ő azonban a maga céljainak megfelelőleg alakította át a hallottakat, toldott-foldott s teljesen megzavarta a naiv ifjú amúgy is háborgó lelkét.

— Ej, mit méregeted ezt a kis szobát, zsörtölődött tréfásan a kém. Hossza négy, szélessége három lépés. Késő van, menjünk vacsorázni.

A kém karonfogta Gábrielt, ki egész nap nem evett. Nem nézte: ki viszi, hová viszi, csak ment, ment az éhes, a fáradt ember homályos ösztönével.

Pompás vacsorát ettek, a bor sem hiányzott, Dimitru fizetett, mint a köles. És a szája meg nem áll, a nyelve szüntelenül pereg, pereg és ezzel is szédíti, bódítja Gábrielt, legyügzi, zsibbasztja akarateréjét. Gábiel csak bólint és eszik és iszik.

— Hopp, — mondja a kém, mikor látta, hogy Gábiel alaposan be van állítva. — Hop, tudod, mi volna originális kis tréfa, bátyuskám, ha mi most hirtelen, top, beállítanánk a tanyába. Na még egy kis erősítőt!

— Nem kell nekem erősítő, nem félek én senkitől — beszélt Gábrieltől a bor ördöge.

— Persze, hogy nem félsz, hehe — kacagott a kém — persze, hogy nem. De azért csak fogd ezt a kis karácsonyi ajándékot, és becsusztatott a zsebébe egy vadonatúj kis angol pisztolyt...

És mentek, mentek néma zegzugos sikátorokon át, csak úgy kongott az utca lábaik alatt, mint tizakós üres hordók.

— Na ezek ugyancsak az Isten háta mögé költöztek — mormolta a kém és megtapogatta pisztolyát.

Mentek, mentek s a szél bugva bukdácsol az alacsony házikók között és szárnyával megsuhintja Gábriel tüzelő arcát.

— Na, horkan — Gábriel és fejéhez kap.

Nem repedt ketté a koponyája, mint hitte, csak ott bent, bent zavarodott össze az a csodás kis isteni gépezet, és az ezernyi törött kerék, zúg, zakatol, kereng és berreg, előre, hátra iszonyú zürzavarban.

— Te, nem hallod. egy szotnya kozákság vágat utánunk. Hallod?

— Ugyan menjünk a bor beszél belőled, mókázott a kém, s nem vette észre, hogy Gábriel agyában ködösen összefoly a jelen és jövő s szemei előtt már most játszódik, viharzik egy esetleg bekövetkező tragédia.

— Nini, már itt vannak. Hogy szikráznak a patkók, hogy villognak a kardok. Ohó itt a tanya, körülvették. Átok rád Katarina, ne vigyorogj. Én nem vagyok áruló, ez hozta ide. Mért hoztad ezeket ide, kutya?! Nesze!

Durrant a pisztoly és a kém jajongva bukott a földre. A dőrejre kitódult az elhagyott házból a megremült ifjúság.

— Árulás, árulás! — kiáltottak és eszeveszetten futottak. De sokan észrevették a földön fetregő testet s dermedten álltak meg mellette.

— Meneküljetek — hörögte Gábrriel rekedten. Itt a kozákság. Mit csináltam?

És a fegyver újra dördült s Gábrriel mint a tölgy zuhant a földre.

— Meneküljetek, — suttogott elhaló hangon, áruló vagyok, áruló.

Budapest.

Dr. Bolgár Mózes.

PÉNTEK ESTE.

I.

Fiam, elég volt mára a játékból,
Ülj mellém, szépen, csöndesen,
Amig fürtös, okos fejecskéd
Megsimogatja reszkető kezem.

A gyertya, mely az asztalfőn ég,
Szivedben is fényt gyujtogat.
Tedd félre hát a játékpuskát
S a cifra játékkardokat.

Okos szemed, hogy rámemelted:
Ég benne is e gyenge fény,
Amely, mint itt e gyertya lángja,
Olyan szelid s olyan szerény.

De hogyha majd csodás irgalmát
Sugározza az Ur le ránk,
Vakitó fáklyafénynek nő meg
Szivedben ez a gyenge láng.

Ragyogni fog majd, tündökölni,
 És minden kétség porba vesz,
 Mert minden boldogságnak lángja,
 A hitnek csodás lágja ez!

Mellette a szív felmelegszik
 És bú és baj feledve rég,
 Mert mint az örökmécses lángja,
 E láng, e fény örökkön ég.

S ha cserben hágy reményed is már,
 S üldöz a sors, a nemezis,
 Te csak tartsál ki hűn Istennél,
 Aki csodát tesz érted is...

II.

Ó jaj fiam, felettem elrohant már
 Az élet dús diadalszekere.
 Én már lehulltam róla, le a porba,
 És szívem-lelkem sebekkel tele.

Szemem körül már ott a sok barázda.
 Fölszántotta sok gyötrő pillanat.
 Ó mélyen járt a gondolat ekéje,
 Sebet ütött a homlokom alatt...!

Mi lesz velem? Amiben ifjan hittem,
 Már megtagadtam minden hitemet.
 Hát van-e lét? Vagy elmulás sines?
 Csak tagadás, mely mindent eltemet?

A szemem nézd...! Lelkem kifosztott oltár.
 Nagy istenét az eszme üzte el.

A gondolat hitem rommá tördelte
S a rom fölé új oltárt nem emel.

Engem tán már nem is fogadna vissza,
Mint békés tűzhely essővert utast.
De te fiam, hited őrizd meg tisztán
S a lét örök nagy titkát ne kutasd!

III.

Tedd össze párnás, kis fehér kacsódat,
Imádkozz hát, én kis fiam,
Az Ur kezébe vagyunk mink letéve
Mindannyian.

Tán meg sem érted, hogy e gyertya mért ég
S a szó előtted még titok.
De lesz idő, hogy majd e láng előtted
Beszélni fog.

Az ősi hitről fog beszélni néked:
— Ne hagyj el ez ősi hitet.
Örökség ez, mely annyi szenvedést már
Megenyhitett.

Örökség ez, mely büszkén beragyogta
A sok borús, sötét napot
S a megpróbáltatások földi utján
Erőt adott.

S terád is úgy szállott örökségképpen,
Könnyelműn el ne tékozz!
Ó mert e hit nagy őseidnek is már
Szent kincse volt!

Tedd össze hát kicsiny, fehér kacsódat,
Te is imádkozz kis fiam.
Az Ur kezébe vagyunk mink letéve
Mindannyian . . .

IV.

Fürtös fejedre téve két kezem,
Imádkozom halkán és csendesén :

— O áldd meg Isten az én fiamat,
Övé legyen minden szent pillanat
És minden perc, mely megelégedett
És minden óra, mely jóra vezet.
Minden öröm, mit ad a földi lét,
Minden derü, mely megtölti szívét,
Minden jószág, mely bántást elfeled,
Minden szivetmegváltó szeretet,
Minden dicsőség földi téreken,
Minden, mi nem adatott meg — nekem,
Minden gyönyör, mely tiszta és fehér,
Minden boldogság, mely a szívbe fér,
Minden, miért küzdünk mindannyian
S enyém . . . az üdv, hogy ő az én fiam!

. . . Lehajlok hozzá — nem érti okát —
És megcsókolom tiszta homlokát.
Ő megriadtan néz most szerteszét
S egyszerre könny futja el a szemét.
Könnyes szemével rámnéz csöndesen
És megcsókolja reszkető kezem . . .

Budapest.

Balla Ignác.

EGY ZSIDÓ IFJUSÁGI FOLYÓIRATRÓL.

Nemrég egy képet láttam: Hágárt a pusztában, amint kézenfogva vezeti kis fiát Izmaelt és a távolba néz, ahol a sárga sivatag egybefolyik a sárga éggel, kétségbeesetten kutatva egy oázis után, mely enyhít és üdítő forrásvizet adhatna ártatlan gyermekének. Sokáig néztem ezt a képet, fölszittam lelkembe a vászonra festett gondolatot; éreztem az aggodalmat, mely Hágárt gyötri, a félelmet, a reménytelenséget, mellyel a kegyetlen messzeségbe néz és úgy tetszett nekem, mintha Hágár senki más nem volna, mint a tudomány, a műveltség és a vallás, mely kézenfogva vezeti a hívő, bizalommal rátekintő gyermek Izmaelt: az emberiséget, a dolgok megismerésének remélt és keresett oázisa felé.

Kétségtelen, hogy elsősorban az iskola az, mely mint egy gyermekét szerető édesanya vezeti az emberiséget, hogy lelkünk üdülést és megnyugvást találjon a töprengés kietlen pusztaságán; ő a tudomány első magvetője.

Kérdés azonban, ki legyen a gyermeknek szellemi vezetője az iskola falain kívül, a családban és azon túl, hiszen a szülők a létért való küzdelem miatt vajmi ritkán foglalkozhatnak gyermekeik lelki képzetésével.

Erre nézve egyedüli helyes és határozott feleletünk: a jó könyv. Igen, a könyv a legkedvesebb, a legmeghittebb és leghívebb jóbarát, s jellemző nemcsak az írójára, hanem a kedvelőjére nézve is. Min-

den pillanatban rendelkezésünkre áll s jótékonyan föltárja kincseit. Őszinte, nyílt, igaz. Nem árulja el örömünket, ábrándjainkat; földerít, könyekre fakaszt és fölszárítja könnyeinket, lelkünk szükséglete szerint. Mindig bizalommal fordulhatunk hozzá. Megcsalódhatunk a könyvben, mielőtt elolvastuk, de ha végigmentünk rajta, nem csalódhatunk benne többé soha. Megismertük egészen, holott az embert sohasem lehet teljesen kiismerni, s gyakran épp legjobb barátunk részéről éri szívünket a legkeserűbb csalódás.

S a könyv ezer oktatást, hasznos útmutatást, bölcs élettapasztalatot, jóleső igazságot és leszűrt tanulságot foglal magában. Ha gyönyörűséget keresünk, azt is megtaláljuk a könyvben, amelyet fölséges elmék: a költők vagy tudósok írtak. S ha tudásra és ismeretre szorulunk, amelyet az életben értékesíteni akarunk, azt is megtaláljuk ennek vagy annak a könyvnek lapjain: csak ki kell keresni, csak ki kell nyújtani érte a kezünket. A könyv a mindenség tükre, amelyben meg lehet látni mindazt, amit a teremtő erő alkotott a földön, a világ teremtésétől kezdve mind napjainkig. A világ egy nyitott könyv, amelyben az írott és nyomtatott könyv játssza az útmutató szerepét. Az iskola az a vezető, aki megkönnyíti a könyv megértését s a könyv révén a világ helyes megismerését.

Valóban csodálkozás és meghiúsultság vesz rajtunk erőt annak az üdvös és áldásthozó reformnak látásán, melyet nagy szellemek, hivatott és magasra törő népnevelők az irodalom terén a nép lelkére méregként ható szenny-termékeknek csirájában való kiirtásával megteremtettek. S nagyon természetes, hogy

ezen évtizedek mulasztását helyrehozni iparkodó tevékenység a kultúra alapzatánál: a gyermek- és ifjúsági irodalomnál is hatalmas tisztító-munkát végez, miért is nagyon indokolt az az egyre hangsúlyosabb és erélyesebb követelés, hogy a gyermek- és az ifjúsági irodalmi termék műalkotás legyen, mert ifjúsági irodalmunknak egyik főbűne az, hogy művészi része figyelmen kívül hagyatott. Az ifjúsági irodalomnak művészi magaslatra emelése fontos alkotórészét teszi az oly sokszor hangoztatott «ifjúság művészi nevelésének».

S az ige testté lőn! A nép boldogságát, üdvét szívében hordó nemzetek sietve követték az intő szöveget s féltő gonddal ügyelnek arra, hogy minél több jeles lap és folyóirat szentelje munkásságát az ifjúsági irodalom ápolásának és fejlesztésének s pallosként álljon őrt az irodalmi métely ellen. Törekedjék mindenképen arra, hogy az ifjúság szellemi táplálékában az igaz, a jó és a szép eszméje jusson diadalra.

Azt hiszem, az «Évkönyv» érdemes olvasói bizonyára örömmel veszik tudomásul, hogy a kontinens művelt államainak nagyszámú, tekintélyes s nagy elterjedtségnek örvendő ifjúsági folyóirata között nagyon előkelő helyet vívott ki magának egy zsidó felekezetű, nemzetközi ifjúsági lap s megbecsülhetetlen kulturmissziót teljesít. Címe: «Wegweiser für die Jugendliteratur» (Útmutató az ifjúsági irodalom számára), szerkeszti dr. Spanier Miksa, tanítóképzőintézeti igazgató Magdeburgban. Az Útmutató létrejöttét az igazi zsidó szív jótékonyságának, nagylelkűségé-

nek, a zsidó műveltségnek, a hitrokoni összetartásnak s tudományszeretetnek köszöni. A nagyarányú jótékonyágáról világszerte hírneves németországi izraelita nagypáholy adja ki Berlinben s teljesen díjtalanul küldi meg mindenkinek, ki érte hozzá fordul, lakjék a földkerekség bármely pontján. Az «Útmutató» tehát nem üzleti vállalat s minden anyagi haszonlesés távol áll tőle. Eszményi gondolat szülte, minek rugója nem volt más, mint a jövő Izraél, ami reménységünket ősi, dicső vallásunk magasztos tanajval és felekezetünk lélekemelő történetével megismertetni, azt vele megszerettetni és talizmánjává tenni. A német nagypáholynak a zsidó ifjúság lelki üdvének és boldogságának megalapozása érdekében hozott áldozatkészsége bizonyára aranybetűkkel lesz bevésve Izraél annaleseibe s méltán megérdemli az őszinte elismerés pálmáját.

Tekintve, hogy az «Útmutató» az «Évkönyvünkkel» rokon munkásságot fejt ki, fölötte érdemes, hogy mi is röviden megemlékezzünk róla.

Általánosan érzett szükségletnek tévén eleget, 5 évi fennállása óta eljutott minden kulturállamba és éber figyelemmel kísér minden mozgalmat, mely a zsidó ifjúság elméleti s gyakorlati kiművelésére megindul. Munkatársai közé számítja a zsidó irodalom munkásainak kitünőségeit s így az újkori zsidó ifjúsági irodalom valóságos enciklopédiájának tekinthető.

Jóleső érzéssel konstatalhatjuk, hogy az «Útmutató» nem mulasztotta el Magyarországot is figyelme körébe vonni. Számos hosszabb, alapos és jóindulatú cikkben ismertette azon áldásos és áldozatra kész

törekvést, melyet a művelt magyar zsidóság, különösen pedig az izr. magyar irodalmi társulat s az orsz. izr. tanító-egyesület a hazai zsidó ifjúsági irodalom megteremtése körül kifejtett.

Úgy vélem, mindenki úgy van vele, mint jó magam, hogy szinte gyermekes örömet érez olyankor, mikor külföldi író művét veszi kezébe és benne Magyarországról olvashat olyat, ami szívének kedves. Hiszen ha idegen nép írásában valahol fölfedezhetjük ezt a szót: magyar, szinte lázasan futunk végig a sorokon, hogy vajjon mit tud mondani az az idegen író nekünk, de nem is nekünk: a nagy világnak rólunk? Vessünk tehát egy pillantást arra, mit e lap szépet és dicséretet mondott rólunk.

«Izraelita ifjúsági irodalmi mozgalmak Magyarországon» címe alatt történeti visszapillantást vet arra, ami e téren az utolsó három évtized alatt nálunk történt és az őszinte elismerés és dicséret hangján emlékszik meg a magyar izraelita irodalom magasztos terveiről. Íróink közül föl vannak említve: Ágai Adolf, Bánóczi József, a korán elhunyt Makai Emil, Kiss József, Szabolcsi Miksa, Gerő Attila stb.-en. Hozott a lap számos magyar vonatkozású dolgot s több magyar írónak eredeti dolgozatát, melyek lelkes visszhangra találtak a tudományszomjas ifjú olvasóközönség körében.

Annak igazolására, hogy az «Útmutató» valóban magasztos cél szolgálatában áll és a maga iránt való érdeklődést mily messze földön fel tudta kelteni, csupán azt említem, hogy az első pályadíjat: egy zsidó gyermek-mesekönyv megírására (500 márkát)

az ő kezdeményezésére egy művelt lelkű romániai zsidó nő: Rosenbaum Mary, Tigru-Neamtu városbeli lakos, tüzte ki.

E pályamű ötletéből igen érdekes és fölötte tanulmányos vita indult meg az «Útmutató»-ban a körül, hogy vannak-e meséink, melyek a gyermeki értelemhez vannak mérve s egyben zsidók is? Mert hogy a mesék a zsidó ifjúságra nevelő és oktató hatással legyenek, azon eszményekkel kell bírniok, amelyek iránt lelkesíteni kívánjuk gyermekeinket. Sok tekintélyes és ismert nevű tudós és író oda nyilatkozott, hogy ifjúsági irodalmat, vagy ami ennek a fogalomnak némi-kép megfelel s ami természetesen számba is vehető, a talmudi és rabbinusi művekben nem találunk s ennek okát így magyarázzák: A meseköltészet lényege az, hogy a bűv- és varázshatalomban való hitet kultiválja; természetfölötti erőkről regél, mik az örök istenség hatáskörébe belenyúlnak s az emberi élet és sors fölött majd kedvezően, majd hátrányosan intézkednek. A zsidó tudomány és életfelfogás azonban kárhóztatja az ily doktrinát s az ifjúsággal szemben mindenütt a szintiszta igazságot tanítja s szerepelteti.

Mások figyelemreméltó okokkal érvelnek ezen meghatározások ellen s kérdik, hogy Asmodai története p. o. nincsen-e oly szép s megkapó mese, mint az «Ezeregy éj» bármelyike? S Chanina rabbi és az arany asztalka históriája nem fölséges mese-e? Hát Élia és tallérjai, valamint Éliának egyéb csodáttettei nem a mesék legjavából valók-e? Nemkülönben: Chonia 70 éves álma, s a Rabba bar bar Channa münchenhauseniádái?

De az utóbbiak is bevallják, hogy az ősi mesék még várják a szó és a toll hivatott mestereit, kik kellő átdolgozásban s méltó mezben nyújtják azokat át az ifjúságnak.

Egy harmadik csoport ekkép nyilatkozik a zsidó mesékről: Itélkezzenek bármikép is róluk, annyi bizonyos, hogy minden időben és korban látunk költőket oly tárgyakhoz előszeretettel nyúlni, melyek a kor által megszentelvék, fennmaradásuk szívóssága által érdeklődésre érdemesek s széles körökben való elterjedtségüknél fogva ismertek. Ősiség, maradandóság és elterjedtség azonban csak külső sajátságai e tárgyak benső értékének. S vajjon ki veheti rossz néven a költőktől, hogy termékeik számára ily előnyöket felhasználni iparkodnak s a régi, ősi jót új szellemtől áthatva tárják a kor gyermekei elé?

De még más körülmény is készítheti őket erre: a tisztultabb esztétikai érzet keltése. Mert nem pusztán a szöveg az, ami lelkünket vonzza és megragadja, hanem a költői ihlettség; az, amit a költő a magából tesz hozzá. Ezt pedig annál könnyebben ismerjük fel, élvezzük és átérezzük, minél ismertebb a mű alapgondolata. Művésziesebben élvezünk, kevesebbet érzünk a szöveg iránti kíváncsiságból s nagy örömünk telik a költő szép alakításaiban, mik feleséges képekben tárulnak lelki szemeink elé.

A görög költőknek tudják be nagy érdemül, hogy a jelzett előnyöket megtisztult esztétikai érzet keltése céljából kiváló művészettel fel tudták használni, minthogy a legkiválóbb alkalmakra is szüntelenül népszerű mondakörükből merítettek anyagot. S ezt

joggal magasztalják. Büszkeséggel említik, hogy a homéroszi époszok s a hozzájuk csatlakozó mondakörök a drámai költőknek kimeríthetetlen anyagot szolgáltatottak, s hogy a görög költészet kiinduló pontját s bizonyos tekintetben alapját is az öreg és örök ifjú Homéroszban leli. Homérosz a görög ifjúság tan- és olvasókönyve, a görög költők örök kútforrása. A homéroszi világ a görög színháznak valóban nemzeti anyagot szolgáltatott, melyből oly nemzeti színház fejlődött, amelyen után Lessing hiába sórvágott, s a német nemzetnek még máig is csak jámbor óhaja.

Ha sorainknak nem is lenne más jelentőségük, annyi hatással mindenesetre lesznek, hogy megtanítanak bennünket igazságosabban megítélni azokat a költőket, kik a régi arany feldolgozásán fáradoznak, kik szép, eszményies s magasztos zsidó meséinket, mondáinkat, dalainkat lantjaikra veszik.

Az «Útmutató» e tekintetben is megmutatja a követendő példát, s gazdag tárházából kiragadok egy kis izleltetőt. Így «A sinai hegy»-et.

Réges régen történt a dolog, mélyen lent Egyiptom földjén, amikor a perzselő hőség még nem tette izzóvá levegőjét. A fák épen tavaszi ruhájukat készültek felölteni; a régi kopott, elnyütt és szennyes helyett ujat kaptak. A pálmák csúcaiból új levelek bujdostak elő, még össze voltak csavarodva és kemények voltak mint a kard pengéje. Virágozni s illatozni kezdettek már a gyümölcsfák is.

A büszke Mokattam-hegy, mely délcegen nyúlik a felhők közé a Nilus-völgy keleti szélén, akkor

még remek erdőkkel volt borítva, termékeny és színdús volt. Lejtőin felséges gyümölcsfák tenyésztek. Amint a tavasz szétszórta áldásait, a viruló barackfáktól, erős illatú borsbokroktól, buja gránát- s narancsvirág áradattól piros és fehér színben ragyogott.

A Mokattam folyton versengett a damaszкуси kies ligetekkel, hogy csak ő legyen a földi paradicsom, az első emberpár lakóhelye. S éppen azon a tavaszon, mikor a Mokattam a legszebb volt, érkezett az ideje annak, hogy Isten az emberekhez leszállani készült, hogy szent törvényét nekik kihirdesse.

Isten angyalt küldött a földre, hogy kérdezze meg a hegyektől, melyik lenne közülük a legméltóbb arra, hogy ormáról Isten szent törvényét kihirdessék?

Alig végezte be az angyal szavait, a Mokattam mindjárt így válaszolt: A világ valamennyi hegye között én vagyok a legpompásabb. Egyik sem versenyezhet az én ragyogó színpompámmal. Egyik sem képes a pázsitos Nilus-völgyét a sivatag forró homokjától úgy megvédeni, mint én s egyik sem méltóbb nálamnál arra, hogy az Örökkévaló lába érintse.

A föld többi hegyei is hangosan erősítették, hogy ők a legérdemesebbek a nagy kitüntetésre; dicsérték magasságukat, szépségüket, jégmezeiket, barlangjaikat, kincseiket, erdeiket és ligeteiket.

A Karmel magasztalta virágos és hús ligeteit s a Tábor fenséges alakját. De a Mokattam valamennyit túlharsogta lármájával, mert jól tudta, hogy a paradicsomot a költők is sokszor megénekelték.

A hegyek között csupán egy volt, mely szerényen

hallgatott és nem vágyakozott arra a kitüntetésre, hogy rajta történjék a kinyilatkozás. Az angyal ezt észrevette s megkérdezte a Sinai hegyet, mert ő volt a hallgató, hogy miért nem versenyez ő is.

— Ugyan, mit is kérdezed — feleli — hiszen látod, mily jelentéktelen, semmitmondó hegy vagyok! Kopár szikláim kietlen pusztaságból nyúlnak ki. Hogyan is remélhetném, hogy a Mindenható tekintete reám essék!

Ez a válasz végtelenül tetszett az angyalnak s mi történt?

A következő napon leszállt az Úr a Sinai hegyre és ott hirdette ki törvényét. S attól a pillanattól fogva a Sinai hegy a legszebb hegy lett. Erdők, ligetek, csörgedező patakok és gyümölcsösök keletkeztek rajta, míg a magát dicsérő elbizakodott Mokattam minden díszét elvesztette. Kopáran és pusztán meredt az ég felé, erdei megkövesedtek, ligetei megfonnyadtak, forrásai kiszáradtak, ormán keresztül pedig feltartóztatlanul kavarog a sivatag perzselő homokja; egyetlen virág sem tenyészhet rajta.

Egész kötetét a szebbnél szebb zsidó meséknek gyűjtötte már össze az «Útmutató».

Még csak néhány mondatot szeretnék kiragadni abból a szívet, lelket gyönyörködtető zsidó mondából, melyet az «Útmutató» legutóbb *Mózes* címen öt képben hozott.

Az első képből. Amint Mirjam egy reggelen édes álmából felserkent, boldogan kiáltja: Anyám, anyám! Azt álmodtam, hogy csillag tűnt fel sátrunk fölött s amint ragyogásában gyönyörködtem, barátságos angyal repült le hozzám; karjában bájos gyermeket tartott,

kinek fején aranykorona volt s azt mondta: Sátorokban születik meg Izraél megmentője.

Nemsokára Mirjámnak öccse született. Amint a világra jött és bölcsőjébe fektették, mennyei fény áradt szét a szegényes sátorban. Úgy történt, amint azt Mirjam álmodta és a kisdéd szép homlokát is aranyos fény övezte. A szülők boldogan mondták: Mirjam, Isten teljesíti ígéretét!

A harmadik képből. Jetro is kegyvesztett lett a királynál. A király ugyanis egy napon nagy bálvány-ünnepet rendezett, s a szent bika tiszteletére újszülött zsidó csecsemőket kellett áldozni. Ezt a kegyetlenséget Jetro nem nézhette s kérte a királyt, hogy az ünnepről távol maradhasson. Ezért megneheztelt rá a király és azt követelte, hogy mint pap, ő áldozza fel az első zsidó gyermeket. Jetro nagy kínba jutott s kétségbeesésében Ámrámhoz fordult tanácsért, kinek jámborságáról és bölcsességéről sokat hallott. Ez azt tanácsolta neki, hogy hagyja el állását és rangját és meneküljön a sivatagba. Úgy is tett és az éj homályában családjával Midjamba szökött.

Jetrohoz menekült Mózes is és annak pásztora lett.

Szive és esze azonban állandóan testvéreinél volt Egyiptomban és folyton azon gondolkodott, mikép segíthetne a boldogtalanokon.

Egy napon, amint a nyáját legeltette, ismét elmerült gondolataiba, s arra ébredt, hogy egy báránymacskát eltévedt a nyájtól.

Az égből mint angyali ének hallatszott le: «ki

annyi szeretetet tanusít az állatok iránt s oly hű pásztor, az őrizze embernyájamat».

A csipkebokorban láng lobogott s Mózes szivébe is fénysugár lövelt, így megtudta, hogy Isten akarata, hogy Izraélt Egyiptomból kivezesse és Isten népévé nevelje.

Az ötödik képből. Mózes halála. Csendes szellő kapta fel a jámbor Mózes ájtatos imáját. A hegytetőn egész éjjel párbeszédet folytatott az Úrral. Pitymallott a regg, felkelt a nap s az Örökkévaló szolgája napfénynél följegyezte, mit Isten neki az éj csendjében mondott. Az angyalok között egyszerre halk susogás, suhogás támadt, mintha gyengéd, meghitt hívogatás, boldog üdvözlés és köszöntés hallatszanék. Gábor angyalhoz szól Isten: hozd föl nekem a jámbor lelkét. De az angyal megrendül, mondván: tisztelettel és félve kerülöm őt, ki egyedüli a földön. Nem merem neki a halált vinni.

Erre az Úr Mihály angyalnak parancsolja. De ennek harmatként ömlenek könnyei s Úram, Uram! kiáltja, tanítója voltam, ő meg tanítványom, hogyan nézhetném halálát!

Ezután Samáel halálangyalt szólítja Isten. Ez készséggel ölti magára a halálköpenyt és elsiet. Mózes a törvénytekercs előtt látja, irónnal kezében s amint rátekint, isteni fény éri a látnok szeméből. Reszket, tétováz és nem meri az isteni parancsot végrehajtani.

Némán töpreng magában: ez nem földi lény, ez mennyei szellem, ki erősebb a halálnál!

Mit akarsz, kérdi Mózes nyugodtan. Küldöttek,

mondja az angyal reszketve, hogy a halált nyújtsam neked. Minden élő lény alattvalóm! Mózes azonban erélyesen és határozottan mondja: reád nem bízom lelkemet soha!

Zavarodottan tér vissza Samáel az égbe s a mennyből gyöngéden és jóságosan hallatszik a komoly atyai szó: Mózes, Mózes, ütött az óra! Meg kell halnod; magam leszek elhunytadnál és temetésednél, karjaim között leheled ki lelkedet és én temetlek el.

Mózes elkészült angyaltiszta lelkét Teremtőjének visszaadni. Az Örökkévaló leszállt az égből és három angyal: Mihály, Gábor és Sagsagel követték.

Gábor angyal ásót fogott és megásta a sírt. Mihály angyal koporsót ácsolt és Sagsagel fehér vásznat terített ki. Isten parancsolja Mózesnek: Feküdj a vászonra! Mózes engedelmeskedik. Hunyd be szemeid! Mózes úgy tesz. Tedd kezeid a kebledre! úgy történik. Az Örökkévaló erre így szól: Nemes lélek, százhusz esztendeig laktál e tiszta testben, repülj föl az égbe! A lélek habozik. Az Örökkévaló erre csókot nyom Mózes ajkára és abban a csókban leheli ki a jámbor lelkét.

Végezetül említést kell tennem az «Útmutatónak» azon nagyjelentőségű, szélesmedrű mozgalmáról is, amit a zsidó ifjúsági egyesületek létesítése és a továbbképzés magasztos ügye érdekében kifejt. Az iskolából kinőtt mindkét nembeli ifjúságot tartja szem előtt s a szó, a dal és a zene varázserejével buzdítja, lelkesíti vallásos buzgalomra, hitszeretetre és felekezeti összetartásra.

Rövid ismertetésemnek nincsen más célja, mint a magyar zsidó ifjúság oktatóit, nevelőit és barátjait e hasznos és magasztos célú lapra figyelmessé tenni. Nekem annyira szivemhez nőtt s oly perspektívát nyit elém, hogy bízva bizom benne, hogy lesz még ilyen lapja a magyar zsidó ifjúságnak is.

Rimaszombat.

Lakatos Lajos.

SZÁZ ÉVVEL EZELŐTT.*

(A zempléni zsidóság türelmi adó hátráléka 1808-ban.)

Mária Terézia királynő 1749 május 16-ikán értesítette a helytartóságot, hogy zsidók türése vagy kiűzetése az ő felségjoga. És minthogy minden jól rendezett államban a zsidókkal szigorúbban bánnak, mint Magyarországon, ezért védelmükért méltán elvárja a királynő, hogy a megyéknek és a földesúrnak fizetendő adójukon kívül a kincstárnak is fizessenek évi adót, még pedig lehetőleg minél többet. (L. Büchler: A zsidók története Budapesten, 1901, 276 ll.)

Ezen kincstári u. n. türelmi adó, a melyet a zsidók azért fizettek, mert az országban megtürettek,

* Ez alkalommal köszönetet mondok Zemplénavármegye alispánja ő méltóságának, Dókus Gyula cs. és kir. kamarás úrnak, hogy levéltári kutatásaimat lehetővé tette és jóindulatában a legmesszebbmenő támogatásban részesített.

eleinte 20,000 forint volt, 1760-ban 30,000, 1772-ben 50,000, 1778-ban 80,000, 1813-ban már 160,000 forintra szaporodott. Tekintve azt, hogy az 1735—38-iki összeírás szerint Magyarországon 30 megyében 11,621 zsidó lakott,* ezen összeg már akkor is óriási adónak mondandó, ha más kötelezettségeik — a megyék és földesúraik iránt — nem is lettek volna; figyelembe veendő ugyanis, hogy a pénz akkori értéke 8—10-szer annyi volt, mint most. Szem elöl nem tévesztendő még az sem, hogy igen kevés foglalkozás volt akkor a zsidóságnak megengedve. Így például Zemplénavármegye 1808-iki jegyzőkönyve. indexében «Zsidók» czíme alatt a következő feljegyzést olvashatjuk: «A' 'Sidóknak Házonkint való portéka árulásra Passust adni nem szabad.»

De nemcsak ezen megszorítások nehezítették meg a zsidók megélhetését, hanem a már fennemlített kincstári, megyei és földesúri adón kívül minden alkalmat kihasználták a zsidó megélhetésének megszorítására, ámbár ezen hármassal sem tudott megfelelni. Hogy milyen igaztalan váddal és jogtalan követelésekkel léptek fel ezidőben a zsidókkal szemben, arra klasszikus példaként szolgálhat a máskülömben igen gyakran irányukban elnéző és jóindulatú Zemplénavármegye egyik határozata, a melyet a jegyzőkönyvből lemásolva ezennel pontosan közreadunk:

«1808-ik Esztendőben Karátson Hava** 7-ik Napján Ujhelyben tartatott köz Gyűlésnek alkalmatosságával.

* Acsády: Imit Évkönyv, 1897, 178. l.

** December.

N° 960/9114. Vzló¹ Bernáth János Feő Sz Bíró² a' Megyének azon Végzésére, melly szerint az 1802-ik és 1803-ik Eszben Terebes³ Városának, az bent fekvő katonaság részére végben vitt Mészároltatás által 507 Pfokra⁴ és 54 krra szaporodott kára, az egész Járásra fel osztattatni, és e' szerint a Panaszolkodó meg károsodott Városnak elégtétel szereztetni rendeltetett, bé adja Hivatalos jelentését és vélekedését, melly szerint azon tekintetből, hogy a' Zsidóság az rend szerint való Alimentatióban, Katonai tartásban részt nem vészen, azt igazsággal meg egyezőnek véli, hogy az említett Mészárlásbéli Károsodást (melly azonkívül is nem minden részeiben az esztendőnek káros) a' Zsidóság szenvedje.

Mellyre is az Adófizető Népnek az Alimentatio által szünet nélkül és szerfelett, szaporodott Károsodásai, a' mennyiben minden élelembélieknek leg alább is ötször annyira, mint a mennyiben bé vétetik az folyó Piatzi Árak fel emeltettek, különös figyelmezetséget és tekintetet érdemelvén, minthogy ennek minden Törvényes úton 's módon leendő fel segéllése, a' Megyének és jelesen a' Magistratusnak fő kötelesége, jóvá nem hagyattatható, hogy eddig is ezen teher alól ki bujtt a' kérdésben lévő Zsidó Nemzet, meg határozatván, és változhatatlanul el végeztetvén a' jövendőre nézve, hogy ezentúl a' Megyebéli Zsidók, az katonai tartásban, az Nemptelenek kell

¹ Vitézlő.

² Főszolgabíró.

³ Töketerebes (az Andrásnyak székhelye).

⁴ Pengőforint.

egyetemben részt vegyenek, következők út Mutatás és Sinormérték szerint, úgy mint a 400. Pfokat és azokon felül fizető Arendások, az egész Telket* biró Gazdával, az 300. Pfokat fizető $\frac{3}{4}$ -es Gazdával az 200. Pfokat fizető $\frac{1}{2}$ Telkessel, az 100. Pfokat fizető Arendás $\frac{1}{4}$ részessel, és így ennél fogva az 50. Pfokat fizető egy Nyoltzad részessel hasonlítatván, az azon alól lévő pedig mint Zsellér avagy Házatlan Lakó tekintessen úgy mindazáltal és avval a' különös jegyzéssel és hozzá tétellel, hogy minden néven nevezendő Zsidók, ha tsak nem éjjeli nappali semmi Arendát nem fizető rendszerint való Conventios Szolga, ettül a' köztehertől ne menekedjen. Mellyhezképpent Szivekre köttetett az Járásbéli Sz Biráknak, hogy minden Emberi mód, és ez ennél fogva az tehetőségik arra törekedjenek melly szerint az Adófizető Népnek fel Segéllése tekintetébül ezen Mesterséges Nemzet béliek közt, senki Inspector vagy egyéb képzelt nevezetek és czimek alatt, ezt a Megye hasznos végzését ki ne játtzodhatja; melly környülállást ha egyéb aránt a' Subarendatoroktul is ki nem lehetne sütni, az ollyatén Zsidónak megeskettetése által is lehet sőt szükséges is nyomozni, tellyes reménységgel lévén a' Megye Rendei, hogy az Birtokosok közt, nem igen fog találatni egy valaki a' ki nem mesi indulattyával önnön Jobbágyaik kiknek tehetőségek az Földes Uraságnak erejét kérdésen kívül neveli és végtére a' Megyének köz hasznára fordí-

* Egy egész telek 28—34 hold. A nagysága váltakozik a föld termőképessége szerint.

tott intézeteiről el felejtkezvén, a' Zsidójával öszve vetett vállal törekedne, ezen jó Tzélnek semmivé teendő tételére.

A' mi végtére különösen ezt az mostanság bé jelentett esetett Terebes Várossára illeti, minthogy eddig a' Sidók, az Katonai tartásban nem részesültek, az el multra nézve jóvá hagyattatott a' Jelentést tevő Sz Birónak vélekedése és meg határozatott, hogy ehez képpest a' volt Mészárlásbéli Károsodásokat a' Járásbéli Zsidók közt osza fel, és az meg károsodott Városbélieknek fizettesse ki, és jövendőre nézve pedig magát az felül irtt Megye Végzéséhez el mozdíthatatlanúl tartsa és alkalmaztassa.»

Ezen megyei határozat nemcsak azért jogtalan, mert a már amugyis a hármas adó által túlon túl megterhelt zsidóság egy teljes járását nyomja el oly kötelezettséggel, a melyet viselni nem lenne kötelezhető, mert a türelmi adó a kincstárnak minden más állami adó megváltásaként fizettetett, hanem azért is igazságtalan, mert arra is kötelezi a zsidóságot, hogy nem csak a jövőben fizessen eddig reá sohasem rótt katonatartási adót, hanem az 1802-iki év óta összehalmozodott már befizetett adót az eddig adózott népnek visszaszolgáltassa.

Nem szolgál magyarázatra, hogy így a minden oldalról kiszipolyozott zsidóság a türelmi adóját csak igen keserves gondok között tudta lefizetni. Hogy megélhetése még jobban megnehezítettessék, arról a királyi helytartó tanács is gondoskodott. Azt olvasuk ugyanis Zemplénvármegye 1808-iki jegyzőkönyvében, hogy a tanács által: «8410-ik Szám alatt a

Zsidóknak a Puska Porral, és Salétrommal való Kereskedés ujabban keményen tiltatik*. Rögtön utána pedig ezen biztató szavak következnek: «Currentáltatni fog.» Ily körülmények között nem csoda, ha már 1755-ben is oly panasszal lép fel a közeli Máramarosmegye zsidósága, hogy «csupán pálinka eladásból élnek, mely alig hoz annyit, hogy belőle kukorica kenyérrel jóllakjanak.» Hiszen a Jász-Kún kerületben minden zsidó egy napi tartózkodásért 17 krajcárt tartozott fizetni, holott a keresete legtöbbször nem tett ki öt-hat krajcárnál többet, mint a reá rótt adó. Nem is szól a szolgabirói javaslat másról, mint árendás-zsidó megadóztatásáról, óriási százaléka csak is a korcsma tartásból és pálinka főzésből élt.* Ezért osztja fel a katona tartási adót a vármegye csupán árendások között.**

Hogy a hegyalja zsidók leginkább pálinkafőzésből és korcsmatartásból tengették életüket, arra még bizonyítékul szolgálhat Landau Ezekiélnek, a prágai főrabbinak egy 1785-ben keltezett levele, a mely a Noda-Bihudában, az Orach-Chájjim részben 71. szám alatt van meg (második kiadás) és a melyet London Eliezerhez intézett, a ki bodrogkereszturi rabbi volt. Hogy mi minden adót kellett a zsidóknak ez időben fizetni, arra bizonyíték a vasmegyei Rohonc község a melynek a zsidósága állott 1770-ben 112 családból és 44 özvegyasszonyból és ez évben fizetett 169 frt 59 kr hadi adót, 817 frt 82 kr türelmi adót,

* Richtmann, Magyar Zsidó Szemle XXII. évf. 317 l.

** Büchler u. o. 284 l.

1122 frt 62 krt a földesúrnak, a katolikus parochiának összesen 173 frtot, a keresztény tanítónak 10 frtot, a hitközségi tisztviselők (rabbi, tanító, jegyző, kántor, metsző és egyházi) kaptak 374 frt 30 krt. Összesen tehát 2667 frt 33 krt. Ez pedig akkortájt óriási összeg volt mint egyetlen egy évi adó egy szegény zsidó községnek. (L. Imit Évkönyv. 1902. 188. l. Bernstein.)

És Rohonc zsidósága arányában viselték minden község és vármegyebeli hitfeleink az adózás terheit. Zemplénavármegye zsidó lakossága ekkor még nem lehetett nagy és nem képezhette, mint napjainkban, a lakosság tíz százalékát. Igaz ugyan, hogy 74 községben lakott zsidó, de összesen sem tett még ki ezer lelket az 1735—38-as összeírás szerint (Acsády: Imit Évkönyv 1897, 179 l.). A külföldről, főleg Galiciából való bevándorlást mindig megakadályozta a vármegyei határozat. (Erről bővebben: Adalékok Zemplén vm. történetéhez XVIII. 115—119.)

Nem csoda tehát, ha a következő két adatra akadunk Zemplénavármegye jegyzőkönyvében: «1808-ik Esztendőben Sz András Hava * 3-ikán S. A. Ujhelyben tartatott különös Gyűlések alkalmatosságával. N° 840/10060 Fel olvastatott az Fő M. K. H.** Tanátsnak az 19793 Szám alatt Budán e. f. Esztben September 20-ik Napján költt Parantsolatya, melly szerint minthogy a' Tolerantialis Taxának Restantiái 2923 Pf. és 29 ⁶/₈ kr. szaporodott az Tartozás, ugyan

* November.

** Főlséges Magyar Királyi Helytartó.

azért meg hagyattatik a Megyének, hogy a' Megyebéli Zsidóságot ezen hátra levő Summákk le fizetésére szorítsa, 's ha külömben nem lehetne, Katonai Foglálás által is bé hajtatni ell ne mulasza.»

«1808 Esztendőben kis Asszony Hava * 29-kén S. A. Ujhelyben folytattva tartatott kül** Gyűlésből. N° 704. A Tokai Soós Tistség hivatalossan elő adja hogy mivel a Megyebéli Zsidóság 8751 Pfkal 59 és $\frac{3}{5}$ krkal Tolerantialis Pénzekkel tartozik, Méltóztasson a Megye olly sikeres rendeléseket tétetetni, melly szerint ezen tartozás a Tokai Só Háznál mennél előbb fizettessen le, és az ebbeli Adosságnak elég tétessen. Mellyre is ezen Levélnek Mássa az abban Provokált Lajstrommal edgyüt az végben léendő hajtás véget az elől ülő All Ispánynak adattatni rendeltessen.»

Látjuk tehát, hogy a helytartótanács és közege, a tokaji sóhivatal, összesen 10,674 frtot követel a vármegye útján Zemplén zsidóságától 1808-ban. Ezen nagy összeg behajtása majdnem a lehetetlenséggel határos, ha figyelembe vesszük, hogy még más adót is kellett eleinknek fizetni. És bár a vármegye és főleg a mindenkori «főzsidó», a vicispány jóindulattal volt az elnyomott zsidóság iránt, látván szegénységüket és azon állásponton lévén, hogy a türelmi adó törvénytelen, mert nem Törvényhozás, hanem a bécsi önkény vetette ki rendelet útján, mindazonáltal megpróbálkozik a hátrálék behajtásával, mert a Napoleon elleni hadjáratokra a kormánynak pénz, nagyon sok pénz kellett. És ilyenkor a zsidónak elő

* Augusztus.

** Különös.

kellett volna azt teremteni bárhonnán is. Nagy bökkenő volt azonban az, hogy már az összes jövedelmi forrásai ki voltak merítve, adóban beadta vagyona és jövedelme nagy százalékát.

Erről pedig a vármegye igen jól volt értesülve. A helytartótanács nem ismerte a zsidók vagyoni állapotát és azt tételezte fel, hogy a vármegye nem akarja a hátralékot behajtani, de ha akarná, megkerithetné a kivánt összeget. A megyének igen kellemetlen volt a helyzete. Érdeke azt kívánta, hogy a zsidó első sorban a vármegyei földesúraknak fizessen — hiszen ők képezték a megye képviselőit — második sorban pedig a megyét elégítse ki, és mire a harmadik sor került volna rendre, a zsidónak már nem volt pénze. Azonkívül a vármegye alkotmányos érzete törvénytelen adót behajtani nem óhajtott, minden érdek nélkül nem akart a zsidóival kikezdeni, a helytartótanácsból kapott egy százalék behajtási díj pedig elment a költségekre. Viszont ujjat húzni a helytartótanáccsal sem józan eljárás.

A kivánt katonai foglалás bizonyára megtörtént, valószínűleg azonban nem mindenütt és csak immel-ámmal, mert a türelmiadó hátralékának árnyéka gyakran kísért hazajáró lélekként a jegyzőkönyvekben. Mindazonáltal eleink sok zaklatásnak voltak kitéve, mert a katonai foglалás réme is már igen kényelmetlen dolog. Ma azonban, száz év multával, nem tehetünk egyebet, mint hálát adni Urunk Istenünknek, hogy oly kedvezően «megváltoztatta az idöket».

Tata.

Dr. Goldberger Izidor.

ÉN, TE.

(Keleti motivum után.)

Végesvégig vadvirágok,
 Átölelték folyondárok
 Kedvesem kicsiny lakát:
 Tavasz éjjel leselkedtem,
 Csöndben, halkán megzörgettem
 Égő vágygyal ablakát.

«Ki van ottkűnn? Ki szólongat?
 Ki az, aki most kopogtat?»
 «*Én vagyok az, kedvesem!*
 En vagyok, ki csókra vágyom,
 Forró csókod tüzes álmom» —
 S nem nyitott ajtót nekem.

Olthatatlan lángolással,
 Bolyongtam az éjszakában
 S újra visszatértem én.
 Ujra halkán koczogtattam,
 Kedvesemet hivogattam,
 Úzótt, hajtott a remény.

«Ki van künn az éjszakában?
 Ki leskődik künn az árnyban?»
 «*Te vagy az, szép kedvesem!*
 Te vagy az, mert te vagy bennem,
 Mert veled van telve lelkem —»
 S nyílt az ajtó csendesen . . .

IDEGEN NÉPEK ÉS KULTURÁK A TALMUDBAN.

Közvetlen a világhódító Róma bukása után végleges befejezését nyeri az a nagyszabású mű, melynek Talmud a neve és melynek kezdete egy évezredig nyúl vissza. Oly sajátos ez a mű, hogy az emberiség alkotásai között egyedül áll. Sem addig, sem azután nem produkáltak ahhoz hasonlót és így hiányzik is minden mértékegység, melyet alkalmazni lehetne reája. Irodalmi alakban örökítettett meg ugyan számkra, nagy fóliánsokat alkot, mégsem tekinthető irodalmi alkotásnak abban az értelemben, hogy közös szempontok alá hozassék más eddig ismert és irodalomtörténetileg értékelt munkákkal. A talmud anyagát szolgáltató egyének és testületek mintegy harminc emberöltőt tesznek. Szerzőknek mondjuk ugyan őket, de a valóságban nem is gondoltak arra, hogy könyvet, hogy irodalmat szerkesztenek. Tapasztalataik, tanaik és egyéb közléseik szóbeli hagyományozás útján öröklődtek át nemzedékről nemzedékre. A módfelett felszaporodott anyagnak szükségessé vált írásbafoglalása nem volt más, mint az emlékezetre bízott hagyományoknak és ismeretanyagoknak hű lemásolása minden írói kiszínezés, minden szerkesztői simítás és módosítás nélkül. Innen van, hogy a talmudnak tanulmányozása és helyes értelmezése a megszokottól eltérő módszereket igényel. El kell mélyedni az akkori időkbe és viszonyokba. Különböző korok, országok

és iskolák jutnak benne szóhoz. Az eltérő irányzatok és a kultúra különböző fokain álló emberek tarka változatossága vonul el szemeink előtt és mi az egykor elhangzott élő szavakat újból halljuk, de már nem látjuk magunk előtt az embereket, nem olvashatjuk le arcukról, hogy tréfás vagy komoly, alkalmi vagy általános kijelentést tettek. Nem tudjuk mindenhol első pillanatra felismerni a hangulatot. Hiányzik a háttér, a kor és a körülmények megjelölése. A valóságos életből, mely oly színesen illusztrálja jelenségeit és egyszerre mind az érzékeket köti le — abból az élénk, sokoldalú, minden képzeletet felülmúló életből nem maradtak vissza csak az elhangzott szavak. Onnan van, hogy egy irodalom sem szorul annyira hagyományos magyarázatra, kiegészítésekre és a tudomány nyújtotta eszközök igénybevételére, mint a talmud.

A talmud, mint papirra vetett szóbeli ismeretanyag, még más nagy nehézségeket is gördít a kutató elé laza és ötletszerű szerkezete által. Hiányzik belőle a tervszerű írói szerkesztés. A talmud különböző idők lerakódásainak mély aknája, melyben a rétegek sem pontosan, sem teljes határozottsággal meg nem különböztethetők. A különböző korokból fennmaradt anyag nem kronológiai szempontok szerint van egymás mellett elhelyezve, hanem az esetről-esetre szönyegre kerülő témák és kérdések kifejtése kapcsán új és új vonatkozásokba kerül.

De mindezen nagy irodalmi nehézségek mellett is örökbecsű munkája marad a talmud nemcsak a zsidó vallástörvénynek, etikájának és világnézetének, ha-

nem egy rég elhalt világ legtanulságosabb és legérdekesebb emlékeinek. Az ókor hatalmas népeit jobban örökítette meg a talmud, mint saját szobraik és emlékoszlopaik. Hívebb és megbízhatóbb adatanyagot szolgáltat az ókor történetírójának, mint az egyidejű krónikák, melyeknek szerkesztésére nagyobbára az eseményeken kívül egyéb mozzanatok is gyakoroltak befolyást.

A talmudnak megvan az a megbecsülhetetlen előnye, hogy mindent megmond. Nemcsak a mester tanítása, hanem a diákoknak megjegyzései és óráközi szórakozásai is találnak benne helyet. A tudósok bölcselkedései mellett ott találjuk a legalsóbb néprétegek természetes, egyszerű és naiv mondásait is. Örökösödési törvények, végrendelek fejtétele kapcsán szó esik halálesetekről, kinszenvedésekről, csodálatos életmentésekről, túlvilági üdvösségről és az ezzel összefüggő sok más kérdéstről. A hajózásról szóló törvényeket vonzó és bámulatbaejtő hajóskalandok, messze tájakról és idegen népekről szóló elragadó mesék követik. Szóval, a talmud hűségesen másolja az életet. Úgy sorakoztatja a jelenségeket egymás mellé, ahogyan azok az életben feltűntek neki. Nem követ irodalmi szempontokat. Ha Herkulánus és Pompéji egy darab ókort varázsol elénk megrögzített helyzetek és épségben maradt régi tárgyak és műemlékek által, úgy a talmud ellentétben ezekkel a megkövesedett holt jelenetekkel, élő szókat rögzített meg számunkra. Úgy őrizte meg a szavakat, amint azok egykor tényleg elhangzottak, csak hogy itt meg a helyzetek és jelenetek plasztikája hiányzik.

És ebben rejlik a talmudnak egyik legjellemzőbb sajátossága. Nem rendszertelen irodalmi szörnyeteg ez, hanem egy hajdan lejátszódott való életnek hűséges lemásolása. Gazdag tárháza a vidám és szomorú életképeknek, melyeket nem maga talált ki, hanem készen kapott a rideg valóságtól. Ha irodalmi műnek klasszikus jellegét a tárgy, a szó, a kifejezés, a stilisztikai kép és fordulat gondos megválasztása és szerencsés alkalmazása adja meg, úgy a talmudnak kulturhistóriai nagy jelentőségét éppen az teszi, hogy nem választékos sem szóban, sem képekben: úgy rögzíti meg az életet abban a köznapias köntösben, amelyben látta, azokkal az olykor megrázó, olykor szelid és egyszerű jelenetekkel, amelyekben és amint-hogy előtte lejátszódtak.

A talmudnak ez a tulajdonsága figyelemreméltó különösen azokban a vonatkozásokban, melyek az általános érdekű anyagot illetik, azokat az adatokat ugyanis, melyek ókori népekkel és kulturákkal foglalkoznak.

Idegen népek és kulturák oly előkelő és fontos helyet foglalnak el a talmudban, hogy a mai kutató két szempontból is rendkívülinek tartja. Rendkívüli az a fogékonyság, tudás és megismerés iránt, az a példátlan idealizmus és emberszeretet, melyről a talmudi zsidóság tesz tanuságot, annál is inkább, mert nem illik bele egészen azokba a barbár időkbe, melyekben élt; hiszen az akkori zsidóság nyugodtabb napjai csak úgyszólván fegyverszünetek és rövid lejáratú békenapok voltak. Figyelemreméltó még egy másik szempontból is, nevezetesen a humanizmus fejlődése

szempontjából. Az a másfél évezred, mely a talmud lezárása óta lezajlott, semmit vagy csak igen keveset tett hozzá ahhoz, amit már a talmud követendőnek hirdet az emberek közötti jó viszony fenntartására vonatkozólag, fajra és nemzetiségre való tekintet nélkül.

Humanizmus és kultúra függnék egymástól. Szinte érezzük a közelséget a talmudi zsidósághoz a kulturát illetőleg a nagy tér- és időbeli távolság dacára is. Talán egy népfajt sem ragadtak magukkal oly ellenállhatatlan erővel kulturális mozgalmak és áramlatok, mint a talmudi zsidóságot. Ha más támpontjaink nem volnának, mint a rengeteg szókincs, mely különösen a perzsa, görög és latin nyelvekből került a talmudi irodalomba, úgy ez egyedül eléggé illusztrálná azt a lázas kulturéletet, mely a talmudi zsidóság nagy tömegeit átjárta és odakapcsolta az idegen népekhez. Egy ókori műben sokkal nagyobb jelentősége van az idegen szónak, mint a villanyerőre berendezett, műszavakat gyártó századunkban. Ott az idegen szó idegen fogalmat, idegen kulturelemet jelent, melyből történetet lehet tanulni.

Megállapítható két évezredre visszafelé, hogy azon országokban és korokban, amelyekben és amikor a zsidóság nyugalmasabb napokat élt, nem gubózott be a halácha szűk, négy rőfnyi területében, hanem sűrű és benső érintkezést tartott fenn az idegen népekkel. Ami pedig kulturális szempontból a legfontosabb, az érintkezés nem a kényszerűség műve volt, nem az állami és jogi élet szükségképeni folyamánya, hanem spontán szociális megnyilatkozás és a legtisztább emberi együttérzés.

Csak úgy érthető oly képzeteknek átszivárgása a talmudba, melyeknek belső tartalma homlokegyenest ellenkezik a zsidó tannak ősi racionalizmusával. A talmudi bűvészetnek egész rendszere, a kegyes és gonosz szellemek miriádjai, a jó és balvégzet fatalisztikus vonásai mind babiloniai, perzsa, görög és római átültetések, melyek a zsidóságban észrevétlenül és önkénytelenül vertek gyökeret. Csak benső és sűrű társadalmi érintkezés, valamint a kölcsönös megbecsülés hatása alatt szívhatta magába a talmudi zsidóság ezeket az idegen képzeteket.*

A babiloniai amórák egyik legkiválóbb alakjáról, Sámuelről, feljegyzi pl. a talmud, hogy a biztonság szempontjából kifogás alá eső átjárókon és hidakon nem mert egyedül átmenni, hanem bevárta, míg egy nemzsidó is megy vele, mert azt vélte, hogy a sátán vagyis a balvégzet nem sujt egyszerre két népet, tehát egyik a másikat oltalmazza. Elképzelhetjük, hogy a fajperzsa, kire Sámuel várt, bizonyára épúgy megörült Sámuelnek, mint Sámuel ő neki, hiszen az ebbeli hit és megnyugvás kölcsönös volt. Szó sem fér hozzá, hogy ez a biztonsági miheztartás nem modern embernek való szabály; már Maimonides nem kodifikálja. De annyi kétségtelen, hogy ilyen transcendentális felfogás nem nyerhet kifejezést és alkalmazást ellenséges viszonyban élő nemzetségek között. Hogy valaki kívánatosnak tartsa a másiknak társaságát, és nagyobb biztonságban érezze magát mellette, ahhoz titkos okok egyedül nem elegendők, hanem

* V. ö. Blau: Az ózsidó bűvészet.

szükségesek hozzá nyílt es természetes kapcsolatok is, mint aminők barátság és rokonszenv.*

Jellemző a talmudnak következő kijelentése: Mi az oka annak, hogy éppen Izraélt érte az a sors, hogy elszóródjék az összes népek közé? Az, hogy mindig vonzást érzett a népekhez. R. Ósája szerint jótétemény és kegy gyanánt veendő Istennek az az intézkedése, hogy elszórta Izraélt a népek közé.**

Nem kevésbé jellemző a társadalmi kapcsolatokra az a nagy fontosság, melyet a talmud nemzsidók véleményének kölcsönöz. Nagy erkölcsi sikernek tartja az elismerésüket és etikájának egyik rúgójává teszi.

Simon ben Sétáchról, ki a Makkabéusok korszakában egyik legkiválóbb képviselője volt a zsidó szellemnek, a következőt mondja el a talmud: Történt, hogy egyszer egy szamarat vett egy izmaelitától. Tanítványai észrevették, hogy a nyakán drágakő függ és üdvözölték mesterüket azzal a bibliai verssel, hogy isten áldása gazdaggá tesz.*** A mester megintti őket, hogy csak szamarat vett, nem pedig drágakövet, és azzal visszaszolgáltatja azt első tulajdonosának. Az izmaelita nagy örömeiben felkiáltott: Áldott legyen Simeon b. Sétáchnak istene! Ilyen elismerés egy nemzsidó ajakáról sokkal nagyobb becsben állt a talmudi zsidóság előtt, mint a drágakő, melyet az izmaelita visszakapott. A talmud ezt így fejezi ki, hogy S. b. S. többre becsülte isten dicsőítését, mint

* Sabbath 32a.

** Peszáchim 118b.

*** Példabeszédek X, 22.

a világ összes kincseit. És honnan tanulta ezt r. S. b. S., kérdi tovább a talmud? Abból, feleli r. Chanina, hogy a vének egyszer búzát vettek idegen katonáktól és találtak benne csomóba kötve arany dénárokat és visszaadták. A katonák akkor felkiáltottak: áldott legyen a zsidók istene. Jellemző még a következő legendaszerű közlés: R. Sámuel bár Susreta felment Rómába és a királyné akkortájt elvesztette diadémját és ő találta meg. Kihirdették a városban, hogy aki harminc napon belül visszaadja a királyné elvesztett diadémját, az nagy jutalomban fog részesülni, aki azonban e határidő után jön, annak fejét veszik. R. Sámuel bár Susreta jelentkezett 30 nap múlva az ékszerrel. Megkérdezte a királyné: — Nem voltál e időközben a városban, hogy csak most jössz? — De igen. Itt voltam. — Nem hallottad-e, hogy mit hirdettek ki? — Hallottam. — A királyné azt hiszi, hogy rosszul hallotta és újból kérdezi: Mit hallottál? — Azt hallottam, hogy aki 30 napon belül hozza, az jutalmat kap, de aki ezen túl hozza, annak fejét veszik. — És miért vártál te eddig? — Ne mondja senki — felelt r. S. — hogy engem a jutalom vagy a félelem birt rá a cselekedetre, én csak istenem parancsából adom vissza.*

Dávidnak amaz eljárását, hogy a bűnösök fiait kiszolgáltatja a Gibeoniták vérbosszújának (II. Sám. 21), bírálat tárgyává teszi a talmud. Ez az eljárás ugyanis ellenkezik a tóra ama elvével, mely szerint a gyer-

* Jerus. B. M. II. fej. 5. hal. és Dabárim rabba III. fej. 5. p.

mekek nem büntethetők apáik vetkei miatt. Igen jellemző itt r. Jochanan magyarázata, ki a következőket mondja: Szakíttassék ki inkább egy betű a bibliából, de ne kompromittáltassék istennek neve idegen népek előtt. Azaz, kerülni kell a látszatát is annak, mintha Izraélben nem részesülnének idegenek egyenlő és igazságos jogvédelemben, ha mindjárt kénytelenek is vagyunk emiatt a betű ellen véteni. Lássák és mondják az idegenek azt, hogy nincsen nép a világon, melyhez annyi bizalommal lehet fordulni, mint Izraél. Ilyen szellemben szól a talmud más helyen is. Aki elhajlítja a nemzsidónak a jogát, mintha istennek a jogát hajlitaná el.*

Még jobban domborodik ki a talmudi zsidóságnak viszonya az idegen népekhez abban, hogy oly ethikai elveket is terjeszt ki nemzsidó környezetére, melyek egyáltalán nem jogi vonatkozásúak és melyeket az ókori pogányember csak úgy érthetett meg, ha közelebbről szemlélte a zsidó életet és közvetlenebb vonatkozásokba jutott hozzá. A szegényügy és jótékonyosság úgyszólván zsidó különlegességet képezett még akkor. R. Józua b. Lévi pl. nem tudott eléggé csodálkozni, midőn egyszer Rómában járt, hogy a szobrokat és emlékoszlopokat mily nagy gonddal védi a műízlésében kényes, klasszikus nép a hőváltozások behatása ellen. Szőnyegekkel veszik körül, hogy a hideg meg ne repesse a túlfinom faragványokat. De nem messze azoktól didergő koldusokat pillantott meg, kik gyékényfoszlányokkal takarták testüket, hogy

* Chagiga 5a.

meg ne fagyjanak.* Ezt a csodát ő szűkebb hazájában soha nem látta, nem is láthatta, mert a zsidóságnak már sokkal előbb messze elágazó jótékony-célú intézményei voltak, melyek nemcsak elvétve, de rendszeresen enyhítették a nyomort és fájdalmat.

És mindezek az intézmények rendelkezésére állottak a nem zsidónak is. A talmud ezt törvénybe iktatja. Gittin 59 b és 61 a olvassuk: El kell tartani a nem zsidó szegényeket a zsidó szegényekkel egyaránt. Meg kell látogatni a nem zsidó betegeket a zsidó betegekkel egyaránt. El kell temetni a nem zsidó halottakat a zsidó halottakkal egyaránt. U. o.: Nem szabad a nemzsidó szegénytől megvonni a mezei adományokban való részesedést.

Ami azonban mégis megzavarhatta volna a jó viszonyt és sok esetben bizonyára megis akasztotta a bensőbb és sűrűbb érintkezést, az a bálványimádás volt.

A biblia szembe helyezkedik az egész pogány világgal. A talmud azonban, mely a bibliára tovább épít és az írott igének végrehajtójaként szerepel, behatolt itt is korának szellemébe és észrevette a felvilágosodás mind általánosabb és nagyobb térhódítását. A bibliai szigorral szemben enyhítő szakaszt alkalmaz. Megtalálja a formulát, mely vallásilag is megengedhetővé teszi a zavartalan társadalmi életet felekezetre és hitbéli felfogásra való tekintet nélkül. R. Jochanan felállítja a tételt, hogy a Palesztinán kívüli népeknél divó különböző kultuszok nem minő-

* Beresith rabba 33. fej. 1. p.

síthetők bálványimádásnak, mert azokat már csak pusztá megszokásból gyakorolják.¹

Elvitázhatatlan, hogy a talmud éber szemmel örködött a vallásos élet tisztasága és épsége fölött. Vallo- mását Isten egységéről és az erkölcs szentségéről nem hagyta zavarni semmi idegen képzet által. Hitéért ezer halált tudott szenvedni. De époly elvi- tázhatatlan, hogy fenséges volt előtte az ember is, az ember, tisztán emberi mivoltánál fogva. Kedves az ember, mondja r. Akiba, különös mennyei kegy jut benne kifejezésre, mivelhogy Isten képmására teremtetett.² És ezt a hitvallomást is hiven őrizte a talmud. A legapróbb vonásokban is ezt az állás- pontot domborítja ki. Azt a zsoltárverset, hogy pap- jaid igazságot öltenek,³ úgy magyarázza a midras, hogy ez az idegen népek jámbor és igaz férfiaira vonatkozik, kik nemes példáik és tanításaik által Isten papjainak tekinthetők.⁴ Tanuul idézem eget és földet, mondja egy másik midras, hogy isteni szellem nyugszik a nemesen cselekvő embereken, legyenek azok zsidók vagy nem zsidók.⁵ A nem zsidó, ki a tan szerint cselekszik, olyan mint a főpap.⁶ A talmud meghagyása szerint, ha uralko- dót, fejedelmet látunk, hálát kell adnunk Istennek,

¹ Chullin 13 b.

² Aboth III. fej. 14. misna.

³ Zsoltárok CXXXII. 9.

⁴ Jalkut Simeoni Jezs. XXVI-hoz, 429. p. (némely kia- dásban 296. p.)

⁵ Tanna debé Élijáhu 9. fej.

⁶ Szanhedrin 59 a.

hogy fenségéből részt juttat embernek. Ha tudóst, bölcsét látunk, hálát kell adnunk Istennek, hogy végtelen bölcsességéből részt juttatott az embernek is.¹ Ezt a talmud kifejezetten a nem zsidónál épúgy hangsulyozza, mint zsidóknál. R. Jochanan b. Zakkai, ki a zsidóságnak mintegy ujjáteremtője, azt tanítja szentírás magyarázata keretében, hogy a szeretet gyakorlása oly kiengesztelő hatással van a pogányra, mint a szentélyben bemutatott áldozat.² Ugyancsak r. J. b. Z.-ról nevezetes volt, hogy őt még a pogány ember sem előzhette meg köszöntésével, mert kivétel nélkül mindenkit előbb köszöntött.³ Azt a bibliai igét, mely megparancsolja, hogy ősz fej előtt állj fel és tiszteld az öregnek arcát,⁴ megőrizte r. Jochanan a vén araméussal, vagyis a nem zsidóval szemben is.⁵

Nem mulaszthatom el ebből az alkalomból sem rámutatni oly részletekre, melyek az imént rajzolt vonásokkal nem vágnak egybe és zavarják a tanegységét és összhangzatát. Annál is inkább kell ezekről megemlékezni, mert történelmi nevezetességre tettek szert. A vakbuzgó középkor, mely eretnekségek és bűnök szimatolásában merítette ki egész erejét és máglyafénnyel világított be az emberi szivekbe, vallatta a talmudot is. Ezer meg ezer kémlelő szem ment végig rajta és beigazolódott itt is a talmudnak

¹ Berachoth 58 a.

² B. B. 10 b.

³ Berachoth 17 a.

⁴ M. III. k. XIX. 82.

⁵ Kiddusin 33 a.

egyik régi közmondása, hogy aki keres, az talál. Tényleg sikerült a talmudtól kicsikarni oly vallomásokat is, melyek lehetővé tették gazdag hitközségek vagyonának az elkobzását és a szent hivatalok utjában álló emberek kivégzését. A középkor már letűnt, a máglyák már kialudtak, a szent gyűlölet már nem foglalkozik a talmuddal, de azért feltűnik itt ott mint atavistikus jelenség egyik másik inquizitori hang a talmud ellen. A megtámadható talmudi adatok nagyjában három csoportra oszthatók. Először az összefüggésből kiszakított citátumok. Kiszámíthatatlan, hogy mi minden állhat egy könyvben, ha a szavakat kiszakítják az összefüggésből. Még ferdíteni sem kell és mégis lehet a tényleges tartalomnak az ellenkezőjét kimutatni. De világítsuk ezt meg egy aktuális példával. Csak nem rég volt alkalma a nagy közönségnek is megismerkedni egynehány ilyen természetű citátummal, még pedig a parlamenti tudósítások révén. Polónyi Géza állított be mint talmudkritikus. A legsúlyosabbat választom, azt, hogy a talmud szerint «ember» alatt állítólag csak zsidót kell érteni. Ennek az idézetnek robbanó erejét felismerték már az első támadók, felfedezték sokkal előbb mint a puskaport, és még most is elsütik. Pedig nem egyéb ez, mint egy az összefüggésből kiszakított citátum. Ki van ragadva egy bibliai törvény magyarázatából.

Nézzük csak az összefüggést. Két halácha, azaz törvény van, melyből a talmud kizárja a nem zsidót azzal a megokolással, hogy a szentírás a megfelelő helyeken «ódom» vagyis ember alatt csak zsidót

érthet. Az egyik törvény szól a megszentelt olajról és megtiltja annak illetéktelen használatát, kiirtással sujtván azt, ki e tilalom ellen vét.* Erre r. S. b. J. megjegyzi, hogy a tilalom csak zsidóra vonatkozik, másra nézve nem bír hatállyal, noha az áll a szövegben, hogy «az az ember, aki illetéktelenül használja a kenő olajat, irtassék ki.» Itt az ember kifejezés nem jelent mást, mint zsidót. Nyilván azért, mert ez tisztán szertartásos szabvány, nélkülöz minden sociális és jogi vonatkozást, ennél fogva nem is vonatkozhatik másra mint zsidóra; vagy más szóval, nem lehet itt a kiirtás büntetését másra mint zsidóra alkalmazni. A másik halácha a halotti tisztátalanságra vonatkozik, melynek szintén súlyos szabályai vannak, különösen a szentéllyel kapcsolatban. Halálbüntetés is fordul elő benne. Itt szintén kizáratik a nem zsidó, noha a szöveg itt is az «ódom» ember kifejezést használja.** Biztosra veszem, hogy e két tisztán vallásos szertartásnál a nemzsidók sem ellemeztek a talmud álláspontját. Nézzünk azonban tovább. A talmud az ember fogalmát egyébűtt is definiálja, ahol általánosabb jellegű szabványokról van szó. Honnan lehet következtetni, kérdi a talmud, hogy a nem zsidó, ki a tan szerint cselekszik, oly becsben áll Isten előtt mint a főpap? onnan, mert írva van: (III. M. 18, 5.) Ezek a törvények és rendeletek, melyeket az embernek cselekednie kell, hogy éljen, így szól az örökkévaló. Nem úgy van

* M. II. k. XXX.

** Jebámoth 61 a. Kerithoth 6 b.

írva, hogy Izraélre tartoznak a törvények és hogy csak ők részesei az üdvnek, hanem a szentírás embert említ, tehát minden emberre, a zsidóra épúgy mint a nem zsidóra vonatkozik. A talmud még egy más bibliai versre utal, II. Sám. 7, 19-re: Ez az ember tana oh Uram örökkévaló. Nem kizárólag Izraél, mondja a talmud, hanem az ember, vagyis mindenki részese a tannak és a vele járó üdvnek. Ilyen szellemben magyarázza a talmud Jes. 26, 2. versét.*

Nem mulaszthatom el már a különösség kedvéért sem annak a felemlítését, hogy a talmud több bibliai szövegben úgy magyarázza az «ember» kifejezését, hogy egyáltalán nem vonatkozik Izraélre, hanem kizárólag idegen népre. Ilyen pl. a Zs. 128, 2. verse: Ha nem az örökkévaló az, ki velünk volt, midőn ránk támadtak «emberek», akkor elevenen nyeltek volna el bennünket. Itt az «emberek» valóban nem zsidók. Ugyiszintén Jezs. 31, 3. Egyiptom pedig ember és nem Isten.**

Látjuk tehát, hogy ez a szó «ember» jelenthet zsidót, jelenthet nem zsidót, jelentheti az egész emberiséget, minden csak attól függ, hogy milyen szövegben fordul elő.

Nem érdektelen a talmudnak egy mondása, mely szintén az emberre vonatkozik és így hangzik: Az az ember, aki asszony nélkül él, nem teljes ember, mert meg van írva, hogy férfit és nőt teremtett

* Szifra XVII, 5. Szanhedrin 59a. R. Meir nevében. Jalkut Simeóni M. III. k. XVIII-hoz. 591. p.

** Sochér Tób Zsolt. CXIV-hez, 6. p.

Isten és elnevezte őket Ádámnak, azaz embernek, tehát az egyedül álló férfiú nem egész ember.* Ezt a talmudi szentenciát cenzurálta a középkor, nyilván a cölibátusra való tekintettel, és ember helyett oda írta, hogy zsidó. Szóval a nem zsidó közvélemény tisztában volt azzal, hogy a talmud ember alatt mindenkit ért, hogy tehát senki e tételben találva ne érezze magát, törölték az embert és helyébe tették a zsidót.

Második főcsoport: kritikák az ókor népeire. Polémiák a bálványimádás ellen. Alkalmi beszédek, napi eseményekhez fűzött célzások, melyek ma annál homályosabbak, mivel az alapul szolgáló események is nagyrészt feledésbe mentek. Evvel a merőben historiai anyaggal azt csinálták a középkori cenzorok, amit hajdan az egyiptomi fáraók csináltak elődjök halhatatlan emlékműveivel. Az obeliszkeken és katakombákon meghagyták a rég viselt harcok és aratott győzelmek leírásait és dicshimnuszait, csupán csak azt tették, hogy törölték az elődök neveit és a magukét tették helyükbe.** Körülbelül így járt a talmud, ha a célzat nem is egészen az volt. Minden korszak magára próbálta vonatkoztatni a talmudot. Cenzurálták is eleget. Abból indulhattak ki, ha már mindenkép benn kell lenniök a talmudban, hát töröltessenek legalább azok a kellemetlen kijelentések és feszélyeztető megjegyzések, melyek vagy másfél ezer

* Jebámoth 63 a.

** V. ö. Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode, Lipsce 1903, 332. l.

évvel ezelőtt elhangzottak valahol az Eufrát vagy Tigris partjain. A zsidó tudósok nem győzték kiírni munkáik élére, hogy ahol talmudikus műben említés történik nem zsidóról, az egy rég elhamvadt emberiségre vonatkozik.

Különösen áll ez a citátumok harmadik csoportjára, melyhez az egykor elhangzott éles kifakadások és harci riadók tartoznak. Elfelejtik, hogy a talmudi zsidóság kénytelen volt millenniumának hosszú tartama alatt elég gyakran élet-halál harcot vívni. Elpusztították szentélyét, elragadták hazáját, elkobozták legszentebb emberi jogait, el akarták tőle rabolni a bibliát, vigaszának és reményének utolsó mentsvárát.

Hát ezek a harcok szintén nyomokat hagytak a talmudban. De ki vonhatja ezeket ítélőszéke elé? Kit illet ma meg számon kérni két évezredes dicsfényel koszoruzott szabadsághősök tüzet okádó szavait és az elesettek utolsó hörgéseit? A felelősség kérdését elintézte már a történelem, mely szemfödelet borított az ókor összes népeire és győzelmi iverket sir- emlékekké változtatta át. Ami bennünket a talmud martirologiájából még ma is érdekel és bámulatra ragad, az nem a szenvedélyek kitörése, hanem ellenkezőleg, a rendíthetetlen hit, mely 70 és 80 éves aggastyánoknak erőt adott a vértanuság nyugodt elviselésére. Figyelmünk bámulattal és emelkedettséggel a talmudi zsidóság tipikus képviselőjére és legkiválóbb szellemi vezérére r. Akibára irányul, ki életében emberszeretetet hirdetett és nem vonta azt vissza akkor sem, midőn emberek a busát tépték vas

fogakkal. Nem szidott, nem átkozott senkit, csak azzal adta át lelkét, hogy az Örökkévaló ami Istenünk, az Örökkévaló egyetlen egy.

Budapest.

Dr. Guttmann Mihály.

A POZSONYI GYÁSZOS HÚSVÉT.

Pozsony városában a zsidóság már régente tisztességben és gyarapodásban élt; tömegesebben a váralján és a szomszéd utcákban lakott, de — inkább tűrve mint nyíltan engedve — kereskedett bent a városban is. A XIX. század elején társadalmilag is kezdtek egyesek emelkedni, sokan Bécsbe áttelepedve nagy bankárdinasztiáknak vetették meg alapját és — pozsonyi rokonaikra is fényt vetettek. Szorgalmas, vagyont gyűjtő népek voltak mind másutt, mind Pozsonyban. 1830 körül már a főhatóságok, sőt az udvar is figyelembe vették, sőt ki is tüntették őket.

1825-ben alighanem a készülőben lévő állami hitelműveletekkel függött össze, hogy a király e napokban Breisach Farkas (Wolf Breisach) pozsonyi nagykereskedőnek, az izr. hitközség érdemes birájának, «különböző alkalmakkor tanúsított hazafias buzgalma elismeréseül» a kis polgári aranyérmét adományozta a hozzávaló szalaggal együtt, de nem díjmentesen. A kitüntetést Jablancy József alispán a szept. 20-án tartott vármegyei közgyűlésen tüzte ünnepiesen Breisach mellére,

A zsidók már a művészetet is kedvelték; *Lüt-gendorf* báró, a híres festő és rézmetsző állandó arcképrendelői közt szerepelnek a pozsonyi főrabbi és családjának nőtagjai. A képeket — akik látták — rendkívül karakterisztikusnak mondták.

1830 nov. 2-án Ferdinánd koronás trónörökös meglátogatta a Vár-uton lévő rabbiiskolát és részt vett a növendékek vizsgálatán. A kapunál Faber Antal kir. akadémiai igazgató, Prybilla József apátplébános, mint a nemzeti iskolák igazgatója, továbbá a zsidó iskolák előljárósága és Schreiber Mózes főrabbi fogadta ő felségét, aki Bellegarde gróf főudvarmester és gróf Salis tábornok kíséretében jelent meg s 45 percig időzött a rabbiiskolában.

1848-ban — de már előbb is — az országgyűlés, a város is felette hajlandó volt a zsidókat fokozatosan emancipálni; a terv, az eszme még csak emberyo volt — és a zsidók már megszenvedtek érte.

Pozsonyi krónikások és megemlékezések alapján adjuk elő a dolgokat, amint következtek.

Az országgyűlési ifjúságnak egy kevéssé érett töredéke karöltve Pozsony városának bennszülött alsóbb néprétegeinek oly elemeivel, kik a zavarosban halászni akartak, március és április havában többször kemény munkát adtak a városi rendőrségnek, a polgári miliciának, sőt a felelős kormányhatóságnak és a katonaságnak is azáltal, hogy kisebb nagyobb zsidóüldözést rendeztek és e közben fosztogatásra meg egyéb brutalitásokra vetemedtek.

Március 18-án este István nádor tiszteletére fátyásmenet volt, melyben a polgárőrséggel együtt az

ujonnan szervezett nemzetőrség is részt vett. (Összesen körülbelül 2000 személy.) A polgári milícia és a nemzetőrök, mint rendfentartó fegyveres csapat, a nádor és a miniszterelnök lakása, valamint az országháza előtt erős őrállomásokban helyezkedtek el az est folyamán, éjjel pedig kisebb-nagyobb csoportokban a Várhegy oldalán cirkáltak, hogy elejét vegyék az előző estén előfordult kihágások megismétlődésének. Március 17-én 9 és 10 óra között ugyanis az összeverődött csőcselék megtámadta és kifosztotta a zsidó városrész lakosságának egy részét.

Ezek a rablással egybekötött helyjel-közzel véres merényletek később még néhányszor nagyobb méreteket öltöttek, úgy hogy gr. Batthyány Lajos miniszterelnök az exedálók megfenyítésére már március 19-én rögtönítélő bíróságot állított fel.

A zsidóüldözés kitörésére az országgyűlésen felmerült és majdnem kimondott zsidó-emancipáció szolgáltatta a közvetlen ürügyet. A pozsonyi zsidók ugyanis akkor kaptak expressis verbis engedelmet arra, hogy «a korláton kívül» lakhassanak és üzletet nyithassanak. Mindaddig a Zsidó-utca (mai Vártelek utca) mindkét végén felállított korlát (Gattern, Gitter volt a pozsonyi ghetto határa. A vérengzés és fosztogatás a zsidó husvét ünnep két napján történt. Akkor a Kecse-utca alsó végén (a törvényszéki palota mai helyén) fennállott izrealita iskolaház (Tedesco Ármin alapítványa) esett áldozatul a romboló csőcselék dühének. Magán a Zsidó-utcán alig volt üzlet, melyet el nem pusztítottak és ki nem raboltak volna. Április 23-án és 24-én husvétkor a

Váralján 6 lakást, 2 raktárt és 35 boltot támadtak meg és tettek tönkre. A későn kivonult katonaság, bár egy ízben sortüzet is adott, nem volt képes a nyugalmat azonnal helyre állítani. Csak másnap sikerült a teljes erővel kivonult polgári és nemzet őrség, a jurátusok és néhány század lovasság segítségével véget vetni a zajongásnak.

Április 25-én a belügyminiszter Tarnóczy Kázmér nyitrai alispánt kormánybiztossá és Rudnyánszky József kir. ügyészt annak helyettesévé nevezte ki. Pozsony város tanácsa a kormánytól felállított kivételes bíróságba Scharicz György és Dobelmann György városi tanácsosokat, Kőszeghy Benedek József és Überpacher Mihály választópolgárokat, továbbá Mukuli Károly és Lackner Mózes ügyvédekét küldte ki ülnökökként.

A kivételes bíróság május 2-ától kezdve ülésezett és egy-két hét alatt 100-nál több vándorlegényt, iparos inast, valamint számos rendőrt, aki jóakaró tétlenséggel vagy gyáva nem törődömséggel nézte végig az erőszakos jeleneteket, részint szabadságvesztésre, részint botbüntetésre és eltoloncolásra ítélte.

A főkolomposok egyike, Paul (Pál) Lőrinc 24 éves hajómunkás két évi várfogságot kapott. Arra a számos elzüllött alakra, akik az országgyűlési ifjusághoz való tartozás leple alatt a cucumber-mandli legényeivel válllvetve garázdálkodtak, semmit se lehetett rábizonyítani és részben megszökniök is sikerült a birói üldözés elől.

Az is tény, hogy az országgyűlésen sem mindenki exponálta magát a zsidókért; némely nemzeti vezér

hüvösen habozott és tartózkodott a tüntetők kárhovatatásában; a népszerűség akkor is bálványa volt némelyiknek. Feltétlenül a zsidók mellett szólalt és agitált *Bónis Sámuel*, a híres szabolcsi követ.

A pozsonyi zsidóüldözéssel egyidőben a vármegye területén is — különösen Nádasdon, Bánócon és Szereden — a pozsonyhoz hasonló antiszemita zavargások történtek.

Az 1848. évi «véres husvét» emlékére a pessah-ünnep hetedik napján, még ma is imákat mondanak a helybeli zsinagógában, kérve az Istent, hogy hasonló csapástól óvja meg a hitközséget.

Budapest.

Dr. Fabó Bertalan.

EMLEKEZÉS LEOPOLD SÁNDORRA.

Súlyos veszteség érte az elmúlt évben a magyar Izraelt: örök nyugovóra tért Leopold Sándor, a felekezet ügyeinek egész életén át lelkes, nemes, kiváló munkása.

Alakja akkor tűnt fel először a felekezeti közélet terén, mikor az emancipáció elnyerése után kongresszusra gyűlt össze a hazai zsidóság, hogy megalkossa autonómiáját. A községkerületekre beosztott zsidóság községkerületenként küldte a maga képviselőit a kongresszusra. A X. községkerület, Tolna- és Baranyavármegye, a közszereplése révén már akkor előnyösen ismert Leopold Sándort küldte ki képviselőjéül. Fölfogásának megfelelően, mellyel hódolt egy-

részt a haladásnak, másrészt az ősi tradíciókban gyökerezett, a mérsékelt irányhoz csatlakozott. A kongresszusi napló őrzi azt a beszédet, melyben lendületes, mély bölcseségtől áthatott szavakban jelzi álláspontját, s melyből közöljük a következő érdekes részt: «Veszélyben a vallás! kiáltják az egyik részen. Ettől nincs mit félni . . . mivel a vallás a szabad meggyőződés dolga. Kényszerről itt nem lehet szó. Aki oltárt épít Istennek, tanítja az írás, annak kardot használni nem szabad, különben megszentelteleníti az oltárt . . . Meggyőződéseket nem lehet dekretálni . . . Vissza akarnak bennünket vetni a szellemi sötétség századaiba! állítják a másik részen. Ezeknek a félelme is alaptalan. Vannak bizonyos mesterséges szerek, melyekkel a rügynek virággá fejlődését siettetni lehet, de nincs oly szer a világon, mellyel a virágot rüggyé visszafejlesztteni lehessen. A szellem nem ismer más jelszót, mint azt, hogy: «Előre!», aki «Megálljt!» kiált feléje, azt szálni lehet, de félni tőle nem kell.»

Ezeket a szép, magas szárnyalású igéket hallatta Leopold Sándor a kongresszuson, kinek alig volt része, az akkori korviszonyokból folyóan, iskoláztatásban, ki csak autodidaxis útján tett szert ismeretekre. A figyelő s értő szem mindjárt akkor felismerhette, hogy mélyreható értelem s világos judicium lakik benne. Ilyennek bizonyult ő később is, s ez is volt lényének alapvonása. Így érthető az, hogy Leopold Sándor, ki oly vidéken született s nevelkedett, ahol az orthodox felfogás az uralkodó vallási tekintetben (Bonyhád, Paks), első kongresszusi szerep-

lésével a haladás s felvilágosodás hívének, a kor magaslatán álló, vagy talán inkább, azt meghaladó férfúnak mutatja be magát.

Mély bölcseségre, világos ítélőtehetségre vezethető vissza az is, hogy ő, aki híven ragaszkodott a vallási szertartásokhoz, nem azokban látta a vallás lényegét, mint inkább a lélekben, a vallási felfogásnak tisztult magaslatára emelkedve föl ilyképpen. E sorok írója előtt, ki tiz évet tölthetett el a kiváló férfiú közelében, majdnem mindennapi társaságban, sokszor, a maga nézetének büszke tolmácsaképpen emlegette a nagynevű Zipsernek a kongresszuson a vallás fejlődőképességéről mondott beszédét, mely szerint a vallás olyan mint az egyén: fejlődhetik, csak eredeti lényegét őrizze meg.

A kongresszus, sajnos, eredmény nélkül, sőt káros eredménnyel: a zsidóság kettészakadásával ment szét s ez fájdalmas sebet ütött a nemes férfiú szívében. Oly hön óhajtotta volna, ha népe, mely előtt az emancipáció elnyerésével új, biztató korszak nyílt meg, a művelődésnek, a felvilágosodásnak, a magyarosodásnak verőfényes tájai felé halad, de fennkölt lelkének, népe javáért hön dobogó, meleg zsidó szívének ez az óhaja nem teljesült, avagy csak töredekésen.

De azért ő nem adta fel reményét, szívós kitartással dolgozott népe igaz ügyéért tovább. Kitartással munkálkodott a béke, az egység létrehozása érdekében. Összeköttetést keresett orthodox rabbikkal, kik ő vele még szóba álltak, a tradíciókhoz való hűségéért; érintkezésbe lépett egyik, Palesztinába

utazó, nagy tehetségű, korán elhunyt fia *Samu* révén (ki útleírását közölte is annak idején az IMIT. Évkönyvében) a jeruzsálemi grandrabbinnal, hogy ő, kinek szava súllyal bír az orthodoxok előtt is, tegyen közzé egy a szakadást elítélő nyilatkozatot (ami meg is történt); ment községkerületi gyűlésekre, magas korában is, fáradtan, betegen, hogy fölemelje szavát a béke érdekében.

Valóban, rajongással csüggött ő népén s annak ügyét egészen a magáénak érezte, aminek megható bizonyága egy nyilatkozata, melyet halála előtt, célozva az autonómiai mozgalomra, e sorok írója előtt tett:

— Ha létrejön a béke, nyugodtan halok meg.

De Leopold Sándor nemcsak felekezetének volt kiváló munkása, hasznos tagja volt ő általában a közéletnek s nem volt oly mezeje a közéleti tevékenységnek, ahol neki rész nem jutott volna a munkából, s bárhol s bármikor ruháztak rá valami tisztet, vagy bíztak rá valami feladatot, annak ő mindenkor lelkiismeretesen, önzetlenül, odaadással megfelelt. Közbecsülésben s köztisztületben is volt azért neki része.

Fényes értelméhez nemesen, összhangzatosan simult meleg, áldozatrakész szíve. Aranylakodalmát, melyet egy évvel a halála előtt ült meg, szép alapítványokkal tette emlékezetessé. Minden igaz, nemes ügynek meleg pártolója volt, sohasem nézve azt, előkelő gondolkozásához képest, hogy akinek ügyét támogatja, milyen felekezetű.

Csonka volna e kis visszapillantás, ha meg nem

említeném, hogy az elhunyt férfiú nagy héber tudással rendelkezett, az írásnak igéit szakembereket is meglepő, mély logikával s szellemesen értelmezte, magyarázta, a zsidóság régi, nemes, eszményi típusát képviselve ekként.

Ritka nemes, áldásos életű férfiú volt, az Istenben elhunyt, legyen áldás emlékezetén!

Szekszárd.

Dr. Rubinstein Mátyás.

A ZSIDÓK TÖRTÉNETE HORVÁTORSZÁGBAN AZ EGYENJOGÚSÍTÁSTÓL 1910-IG.

Az 1873 október 21-én szentesített, 4 §-ból álló horvát egyenjogúsítási törvény* nem oly szövegű, mint az 1867: XVII. magyar emancipacionális törvény. Míg ennek első §-a «Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítottak» — kizárólag a polgári egyenjogúsításról szól, addig a horvát törvény 1. §-a: «Az izraelita vallás követői úgy vallásuk szabad gyakorlata, mint a politikai és polgári jogok élvezete tekintetében a Horvát- és Szlavonországokban törvényesen bevett hitfelekezetek követőivel egyenjogúaknak ismertetnek el» — nemcsak az izraeliták politikai jogairól, hanem elsősorban vallásukról intézkedik. A nagy kérdés,

* Az 1912. Évkönyv 340. l.

vajjon a viszonzosság és egyenlőség elvét kiterjeszti-e a törvény az izraelita vallásra is, vajjon hatálya kiterjed-e a recepcióra is, nem lett eldöntve. Sok művelt zsidó úgy vélte, hogy a törvény az emancipáción kívül a recepciót is tartalmazza. Ezen törvény alapján fogadott az archeologiai tanulmányai révén széles körökben ismert néhai eszéki főrabbi, dr. Spitzer Sámuel, egy horvát katolikus leányt a zsidó vallás kötelékébe és eskette meg zsidó férfival.

A kormány csak a szentesítés utáni 11. évben, 1884-ben volt kénytelen a törvényt magyarázni. Ekkor egy Bécsben az izraelita vallásra tért horvátországi illetőségű házasságot óhajtott kötni Varasdon. dr. Ernst Ignác ottani főrabbi a kormányhoz fordult, vajjon elismerheti-e törvényeink értelmében a Bécsben megtörtént áttérést és ennek alapján megkötheti-e a házasságot. Vončina Iván vallás- és közoktatásügyi osztályfőnök az egyenjogúsítási törvényre való hivatkozással megengedte a házasságkötést és 1884 április 4-ikéről kelt 3887. számú, a «Narodne Novine» című hivatalos lap 91. számában közzétett rendeletében úgy értelmezte a törvényt, hogy abban nemcsak az emancipáció, hanem a recepció is bennfoglaltatik, tehát a keresztény vallásról az izraelitára való áttérés Horvátországban akadályba nem ütközik. A liberális kormányi rendelet óriási feltűnést és nagy felháborodást keltett a katolikus papság körében. Várva várták, hogy a kormányt az országgyűlésen kérdőre vonhassák. A június 25-iki gyűlésen Zorić József katolikus pap intézett sürgős interpellációt a kormányhoz az említett rendelet

miatt. Az interpelláló bevezetésében nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az egyenlőség híve, a zsidók egyenjogúsításának szívből örvend és semmiképen sem akarná politikai jogaikat csorbítani. Nem óhajtáná, hogy a magyarországi antiszemita áramlat átesapjon horvát területre. A rendelet ellen azonban a leghatározottabban és legélesebben állást kell foglalnia a katolikus egyház szempontjából, amelynek sarkalatos hitelvét sérti. Ezen dogmát, mely szerint a keresztelés eltörülhetetlen bélyeget nyom a megkereszteltre, a kormánynak tiszteletben kell tartania. Az egyenjogúsítási törvény semmiféle intézkedést nem tartalmaz az áttérésre vonatkozólag. Kötelességének tartja a kormány figyelmét egy magyarországi esetre felhívni.

Egy Bécsben 1880-ban az izraelita vallásra áttért férfi Szegeden házasságot óhajtott kötni egy izraelita nővel. Az ottani rabbi az igazságügyminiszterhez fordult, aki a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértőleg nem engedélyezte a házasságkötést. De különben sem lehet Horvátországban megengedni az áttérést, mivel a konkordátum csak Magyarország és Ausztriában lett megszüntetve, míg nálunk még mindig érvényben van. Sőt polgári törvénykönyvünk 768. §-a feljogosítja a szülőket, hogy a keresztény vallásról elpártolt gyermeküket örökségétől megfosztassák. A büntető törvény 122. §-a pedig 6 hónaptól 1 évig terjedő börtönnel sújtja azt, aki keresztényt vallásáról való elpártolásra csábít. A polgári törvénykönyv 64. §-a minden kétséget kizáró módon kimondja, hogy keresztény és nem keresztény között

házasság nem köthető. Sürgősen kéri tehát a törvénytelen rendelet visszavonását.

Vončina kultuszfőnök csak augusztus 30-án adta meg a kormány válaszát. Az interpellálóval szemben hangsúlyozta, hogy semmiféle törvény nem gátolja a keresztény vallásról való áttérést. Az idézett törvények éppen azt bizonyítják, hogy az áttérés lehetséges, mivel különben a szülők nem kerülhetnének oly helyzetbe, hogy áttért gyermeküket kitagadják. A büntető törvény is csak az elpártolásra való csábításra vonatkozólag intézkedik, de az áttértet nem bünteti. A magyarországi esetet is jól ismeri a kormány, de az más elbírálás alá esik, mivel a magyarországi 1867: XVII. t.-c. csak az emancipációra vonatkozik, míg a mi törvényünk az izraelita vallás egyenlőségét is tartalmazza. Igaz, hogy a kánonjog sarkalatos elve szerint a keresztelés karakter indelibilis, de ezen elvet az állam nem köteles elismerni. Külföldi országok törvényei az áttérést a kánonjog tilalma dacára megengedték, mivel az állam függetlenítette magát az egyház nézete alól. Belátom azonban — így fejezte be hosszú beszédét — hogy az izraeliták egyenjogúsítását tartalmazó törvény hézagos, mivel az áttérés módját és formáját nem szabályozza és ezért a kormány, míg ezen módzatok nem szabályoztatnak törvényhozási úton, az áttérésre vonatkozó rendeletét hatályon kívül helyezi.

A kormány válasza kínosan érintette az intelligens zsidókat. Néhány héttel később képviseléválasztások voltak Horvátországban. Az eszéki főrabbi körlevelében kérte a hitközségi elnököket és rabbikat, hogy

úgy ők, mint községeik tagjai csak oly jelöltre szavazzanak, aki ünnepélyesen kijelenti, hogy az áttérést szabályozó törvényjavaslat készítését sürgetni fogják a kormánynál. A körlevélnek, sajnos, semmiféle hatása nem volt. Az áttérésre vonatkozólag zsidók részéről sem intéztek kérdést a jelöltekhez.

Ezen kérdéssel kapcsolatban egy 1899 febr. 2-án kelt 569. számú báni rendeletről kell megemlékez-nem, mely a rabbiktól megkívánja, hogy minden év február havában községeik statisztikai adataira vonatkozó kimutatást küldjenek az országos statisztikai hivatalnak. Az iv C) pontja a zsidó vallásra való áttérésre vonatkozólag tartalmaz statisztikai adatokat. Ezen tanulmány írója nyomban azon kérdéssel fordult az országos statisztikai hivatalhoz, vajjon az áttérés meg van-e engedve, ismételt kérdéseire azonban választ nem kapott. A rejtély kulcsa abban rejlik, hogy a horvát statisztikai ívek a magyarországiak fordítása, ezeknél persze a kérdés jogosult, mivel az áttérést a törvény megengedi.

Zorić képviselő említett interpellációjában azon körülményre is hivatkozott, hogy Horvátországban a konkordátum jogilag még fennáll. A mértékadó körök gyakran nyilatkoznak ily értelemben. Nézetüket azon ténnyel támogatják, hogy a horvát törvényhozás nem intézkedett a konkordátum megszüntetésére nézve. Ezért függ az itteni állami nép- és középiskolák tantermeiben a katolikus vallás jelvénye, ezért szünetel az ily iskolákban a tanítás processziós napokon, mivel a katolikus tanulók részt vesznek a körmenetekben, ez okból szerepel a katolikus hitoktató

mint a tanári testület rendes tagja. Sok horvátországi városban az üzletek az összes főbb katolikus ünnepeken zárva vannak, míg néhol a rendőri hatóság liberalizmusa enyhébben értelmezi a törvényt és némi koncessziót tesz a kereskedelem érdekében.

Az 1874-iki népiskolai törvény nem kedvezett a felekezeti iskoláknak, melyeket magánjellegűeknek minősített. Az iskolafenntartó felekezet nem igényelhet városi támogatást és az iskola más vallású tanulót nem vehet fel. Az öt iskolafenntartó községnek nyilatkoznia kellett, vajjon fenntartja-e továbbra is iskoláját. A varasdi feloszlatta 1865-ben újra megnyitott iskoláját, a két tanító közül az egyiket a város alkalmazta hittanítói minőségben. A zágrábi oly feltétel mellett volt hajlandó feloszlanni iskoláját, ha tanítóiról a város gondoskodik. Eszék, Vukovár és Zimony határozottan kijelentették, hogy iskoláikat fenn akarják tartani. A felügyelő hatóságok nem jártak el egyöntetűen a német tannyelvű izraelita iskolákkal szemben. Zágrábban és Eszéken csak oly nemzsidó tanulók járhattak a zsidó iskolába, akik iskolalátogatási kötelezettségüknek már megfelelték. Vukovárott és Zimonyban állandóan tekintélyes számú másvallású növendék látogatta az izraelita népiskolát. Városi szubvencióban csak a zágrábi iskola nem részesült.

Az 1880-ik évi népszámlálás mutatta, hogy a lefolyt tizenegy év alatt az izraeliták száma 3612-vel gyarapodott. Lélekszámuk 13,488 volt, az összes lakosságnak 0,72 százalékát tették.

A régi hitközségek lélekszáma, kivéve Eszéket és Zágrábot, alig gyarapodott. Nagy emelkedést tüntetnek fel a feloszlatott katonai határőrvidék területén fekvő városok. Vinkovcén például 289, Bródban 263 zsidó lélek élt. A legnagyobb község volt az eszéki 1493 lélekkel, míg Zágrábban 1284 volt a zsidók száma. A férfiak közül 23·42%, a nők közül 33·91% volt analfabéta. Horvát anyanyelvűnek vallotta magát 30·29%, németnek 55·58%, magyarnak 11·68%. A legtöbb horvát anyanyelvű (57·23%) Zágráb megyében lakott, a legkevesebb (14·93%) Szerém megyében, ahol 80·82% volt a német anyanyelvűek száma. A Baranya megyéből, különösen Bonyhád községből és környékéről bevándoroltak németül beszéltek és német anyanyelvűeknek vallották magukat. A magyar anyanyelvűek maximuma (22·98%) Belovár megyében lakott, ezek Somogy és Zala megyékből költöztek be, a minimum (3·69%) Szerém megyében.

A tíz évvel később — 1890-ben — megejtett népszámlálás eredménye szerint a zsidók száma 3773 lélekkel gyarapodott, a 17,261 zsidó lélek az összlakosság 0·79%-át tette. A legnagyobb emelkedést ismét a volt katonai határőrvidék területe mutatja. Belováron például a zsidók lélekszáma tíz év alatt 97-ről 216-ra emelkedett. A legnépesebb község lett Zágráb 1941 lélekkel, Eszék 1585 lélekkel a második helyre került. 500-on felül volt a zsidók száma Zimonyban, Vukováron és Varasdon, 3—400-ig Kaproncán, Diakováron, Vinkovcén és Sziszeken, 2—300-ig Bródban, Verőcén, Kőrösön, Károlyvárosban, Szlati-

nán, Pozsegában és Belováron, 1—200-ig az ország 9 városában.

Tíz év után — 1900-ban — 20,032 zsidó lelket mutatott ki a népszámlálás. Rohamosan gyarapodott Zágráb, ahol ekkor 3237 zsidó lakott, Eszéken 2070. Az 500 zsidó lelket meghaladó városok közé került Vinkovce, 3—400 zsidó lelket tüntetnek fel Bród, Kapronca, Sziszek, Diakovár, Pozsega és Belovár, 2—300-zal Našice, Ruma, Károlyváros, Kőrös, Verőce, Daruvár és Szlatina, 1—200-zal Pakrac, Mitrovica, Valpó, Ilok, Gradiška, Orahovica, Trsat, India és Ludbreg.

Magától értetődik, hogy ezen adatok nem a hitközségek lélekszámára vonatkoznak, hanem csak az illető helységeken lakó zsidókat tüntetik fel. A falvakban lakó zsidók száma megközelíti a városokban lakókét. Azokat megadóztatják a hitközségek, de ellenszolgálatban alig részesítik őket. A hitközségek institúcióit csak ritkán élvezhetik. Rendesen csak újévkor és engesztelő ünnepen látogathatják a templomot. Gyermekük nélkülözik a hitoktatást. Ezen óriási baj orvoslására a kormány 1879 szeptember 15-én 702. sz. alatt dr. Jacobi Hósea zágrábi főrabbi előterjesztésére rendeletet adott ki, melyben felhívja a hitközségeket, hogy a kerületben lakó népiskolai tanulók részére a szünidőben hittani kurzusokat tartassanak. A nemes szándékú rendelet fogantatása természetesen óriási akadályba ütközött, mivel egyrészt a hitközség nem gondoskodhatott a kerületbeli gyermekek ellátásáról, másrészt a szülők is vonakodtak kis gyermekeiket idegen helységbe

küldeni. Gyakorlati eredménye tehát nem lett, a rendelet csak írott malaszt maradt.

A hitoktatás körül érdemeket szerzett a zágrábi főrabbi két tankönyve kiadásával. A kormány, mely rendkívül elnéző volt a régi rabbival szemben és tűrte, hogy a középiskolai hitoktatást is német nyelven az illető intézet falain kívül végezzék, az ily hittanítás értékéről, tekintve a rabbik függő helyzetét, a tanítás helyét és nyelvét, valamint a zsidó tanulók kihívó magaviseletét, szólanival alig érdemes, melegen óhajtott az izraelita hittanítás színvonalának emelését. Saját kiadásában bocsájtotta tehát közzé 1884-ben dr. Jacobi Hósea «Bibliai történet»-ét a nép- és középiskola alsó osztályai számára. 1901-ben jelent meg második kiadásban. 1886-ban adta ki ugyanaz a kormány Jacobi: «A Mózes vallás katekizmusá»-t, mely kérdés és felelet alakjában tárgyalja a hit- és erkölcsant, a nép- és középiskola alsó osztályai számára. Ezen tankönyv 1900-ban érte el második kiadását. A bibliai kor utáni történetet tárgyaló, vagy a felső osztályok számára alkalmas horvát nyelvű hittani tankönyv nem létezett. Ezen nagy hézagot csak némileg pótolta dr. Schwarz Gábor károlyvárosi rabbi, aki az ország összes rabbijai közül egyedüli mestere a horvát nyelvnek 1897 és 1899-ben megjelent «A zsidók története» című csak a XV. századig terjedő két füzetes könyve, mely a kronológiai adatok és a nomenklatura halmaza miatt kevésbé volt alkalmas iskolai használatra. A szerző 1906-ban megbízást kapott a kormánytól, hogy az általam kidolgozott és a rabbigyűlés által elfogadott

terv alapján dolgozza át iskolai használatra művét. 1906-ban jelent meg a kormány kiadásában «A zsidók története» első, a II. templom korát tárgyaló és 1910-ben a második, a II. templom elpusztulásától a jelenkorig terjedő második kötete, melyek mint jó tankönyvek teljesen megfelelnek céljuknak.

A hitoktatásra nézve a törvény a következőkép intézkedik. A népiskolai hittanításról az illető felekezet lelkésze gondoskodik, mivel a törvény a vallásoktatást cura pastoralisnak minősíti. Az iskolafenntartó politikai község rendszeren némi tiszteletdíjban részesíti a lelkészt. A négy felekezeti népiskolában idő és alkalom kínálkozik a vallásoktatásnak megfelelő módon való gondozására. Sajnos, hogy a zágrábit csak a zsidó gyermekek kis része látogatja, Eszéken valamivel kedvezőbbek a viszonyok, míg Vukovárott és Zimonyban az összes zsidó tanulók az izraelita népiskolában nyerik elemi kiképeztesüket.

Joggal állíthatom, hogy az itteni felekezeti népiskolák közül egyik sem fordít több időt a vallásoktatásra a vukovárinál. És mily szomorú és lesújtó tapasztalatot szerzek az ezen iskolából kikerült tanulókkal a középiskolában. A népiskolában igen szépen, folyékonyan, hibátlanul olvassa a növendék a héber szöveget. A középiskolában alig van alkalma a héber szöveg gyakorlására, hiszen hetenként csak egy órai hitoktatásban részesül és így, tekintve hogy a szülői ház csak kivételes esetekben gondoskodik a szent szöveg gyakorlásáról, a héber nyelvben való jártassága évről-évre rohamosan süllyed, úgyhogy a felső

osztályokban már nem képes hibátlanul olvasni oly bibliai szöveget vagy imát, melyet a népiskola harmadik osztályában kitünően olvasott. Ezen szomorú tényen a legodaadóbb, leglelkiismeretesebb középiskolai hittanítás sem segíthet. Az óriási baj némi orvoslására a kormány jóváhagyásával azon újítást hoztam be, hogy szombaton délután a középiskola összes tanulói felekezeti iskolánkban kötelesek megjelenni, ahol külön az alsó és külön a felső osztályok növendékei egy-egy órán át liturgiai gyakorlatokat végeznek, azaz a köznapi, szombati és ünnepi imák olvasásában gyakorolják magukat. Így sikerült némileg meggátolnom a héber olvasás gyors feledését. Mily szomorú perspektívát nyújt tapasztalatom a jövőre nézve. És nálunk, mint említettem, még ideális viszonyok uralkodnak. Az említett négy felekezeti iskolát fenntartó községen kívül csak Vinkovcén, Varasdon és Diakováron van külön hittanító. Más községekben még a népiskolai tanulók sem részesülnek a legszerényebb igényeknek megfelelő hittanításban sem. Lehet-e komolyan venni oly hitoktatást, mely heti két órára szorítkozik a népiskola összes osztályaiban? Az izraelita tanulók gyér száma miatt ennyivel éri be a törvény.

A középiskolai hitoktatásról a kormány gondoskodik ott, ahol az izraelita tanulók száma a tízet meghaladja és a rabbi horvát nyelven végezheti a tanítást. Heti egy-egy óráért 90 korona tiszteletdíj jár. Az órák száma a tanulók számától függ. Rendesen teljes középiskolában is csak heti négy óra van engedélyezve, minthogy az izraelita tanulók

száma az összes osztályokban csak 20—30 között váltakozik. Eszéken és Vukováron minden osztály egy-egy órai tanításban részesül. Zágrábban a kormány 1900 óta külön hittanárt alkalmaz rendes középiskolai tanári minőségben. Ezen állást Schwarz Gábor dr., volt károlyvárosi rabbi tölti be.

A zsoltáros fohászat: «Uram! Menedékünk voltál nekünk nemzedékről-nemzedékre» régi mestereink templomainkra és iskoláinkra vonatkoztatták. Ezek voltak a zsidóság mentsvárai, bevehetetlen erősségei. Díszes templomaink csak gyenge várak, büszke, hatalmas falai csak néha köszönhetnek népesebb gyülekezettel. Bánatos szívvel sejtem, hogy iskoláink, multunk mentő várainak fennállása is csak rövid idő kérdése. A felekezeti iskolák tanítóinak jogállását, jövőjét, anyagi előlépését országos törvény nem védte. Nem csoda tehát, ha egyetlen zsidó vallású, horvát tanítóképzőt végzett tanító sincsen. Mióta népiskoláink horvát tannyelvűek, tanítónők működnek osztálytanítói minőségben. Most már zsidó leányok sem lépnek a tanítónői rögös és hálátlan pályára és így népiskoláink meg fognak szűnni. Hogy azután a jövő generáció milyen módon vehet majd tevőleges részt mai istentiszteletünkön, ezen égető kérdésre a vallásos reform ellenzőitől szeretnék választ kapni. Felekezeti népiskoláink jövőjének égető kérdésével már hivatalom elfoglalásának első idejében élénken foglalkoztam. Már akkor, csaknem két évtized előtt szomorú színben láttam a közel jövőt. Tudtam, hogy csakis a tanítóság erkölcsi és anyagi érdekeinek javulása biztosíthatná fennállásukat.

A megyei iskolabizottság gyűlésén tehát azt indítványoztam, hogy a felekezeti iskolákban működő tanerők állását a kormány minden tekintetben oly pártfogásban és védelemben részesítse, mint a városi iskolák tanítóit. Iskoláink jövőjének szilárdabb alapra való fektetését célzó indítványomat azonban az összes tagok óhajára, a felekezetek autonómiájára való tekintettel, vissza kellett vonnom.

Most már anyagi áldozattal sem lehet segíteni a bajon. Az eszéki hitközség néhány év előtt két szlavoniai testvérhitközség hozzájárulásával évi 400 K ösztöndíjban óhajtotta részesíteni azon izraelita válású, a középiskola négy osztályát végzett tanulót, aki az ottani tanítóképzőbe lép, de nem akadt egyetlen pályázó sem. A zágrábi hitközség a jövő tanévtől kezdve, mint a hivatalos lapban közzétett pályázata hirdeti, 600 koronás stipendiummal fogja jutalmazni a tanítói pályát választó izraelita tanulót. Vajjon a tekintélyes díj ösztönözni fog-e egyetlen egy zsidó tanulót a tanítóképzőbe való felvételre, határozottan nem állíthatom.

Benső, mély vallásos szellem nem igen uralkodott a hitközségekben. Kivételt egyedül az igen konzervatív kis illoki község képez. Az ősi valláshoz való ragaszkodást bizonyító áldozatkészség különösen díszes templomok építésében nyilatkozik meg. Kisebb községek is erkölcsi kötelességüknek tartják, hogy anyagi erejüket meghaladó szép Istenháza hirdesse a vallásos szellem eleven lüktetését, mivel a külső reprezentálásra nagy súlyt helyeznek. A társadalmi viszonyok, különösen a több nemzetiségű Szlavoniá-

ban, igen kedvezőek, a hivatalos személyek hazafias ünnepeken a zsidó templomban is megjelennek, ezért a hitközség legfőbb gondja az istentisztelet színvonalának emelése. A felekezetek közötti egyenlőségnek ezen megnyilatkozása, mely Vukovárott évtizedek óta igen szépen jut kifejezésre, arra indított, hogy 1899-ben Szerémmegye köztisztviselőiben állott alispánjának főispánná történt kinevezése alkalmából rendezett nagyszabású, igen fényes installációja alkalmából arra hívjam fel az ünneplő figyelmét, hogy a beiktatás vallásos ünnepélyének színhelye nemcsak a katolikus és szerb templom legyen, hanem a mi templomunk is. Az őszintén liberális főispán, néhai Jurković Péter, halás köszönettel fogadta indítványomat és azóta már két ízben tartottunk főispáni beiktatás alkalmával ünnepélyes istentiszteletet, melyen nemcsak a megyei bizottsági tagok és küldöttségek, hanem mindazon személyiségek megjelennek, akik a katolikus templomban tartott istentiszteleten részt vettek. A szép példát eddig csak Belovár-Kőrös vármegye főispánja követte két év előtt végbement installációja alkalmával.

A zsidók főfoglalkozási ága a kereskedelem. Az élénk terménykereskedelem csaknem kizárólag az ő kezükben van. Ezért laknak nagyobb számban a termékeny megyékben. A legtöbb zsidó Szerém megyében lakik, ezt követi a szomszédos Verőce megye. A három szlapon megyében több zsidó él, mint az öt horvátban. Modrus-Fiume megyében 1900 ban csak 335 zsidó lakott, különösen a Fiume melletti, a Fiumara folyó innenső oldalán fekvő hor-

vát területű Sušakon. A kopár Lika-Krbava megyében pedig mindössze 7 zsidó élt.

A tudományos pályák közül a legtöbb zsidó az orvosin van, csak másodsorban az ügyvédin. A hivatalnoki pályát csak kevés zsidó választja, noha a kormány úgy a kinevezések, mint az előléptetés alkalmával igen szabadelvűen jár el. Aránylag legtöbben vannak a birói karban. A legfelsőbb bíróságnál, a hétszemélyes táblánál is van egy hitrokonunk, aki előbb tényleges törvényszéki elnök volt. A zsidók társadalmi helyzete szebb és jobb a felekezeti és vallási viszonyoknál. A fiatal községeknek nincsen tradíciójuk, mely a fejlődés és haladás útját jelezné, tagjaik heterogén, bevándorolt elemekből állottak, akik úgy műveltség, mint vallásosság tekintetében másodrendűek. A hitközségi életben minden jobb módra szert tett házaló vezető szerepre vágyott. Ha akaratát nem érvényesíthette, úgy zajos lármával adott igen élénk kifejezést véleményének. Gyakran a jobb, tisztességes és művelt elem teljesen félre vonult és átengedte a hitközség vezetését méltatlanoknak, akik az adminisztráció céljának a hivatalnokok sanyargatását tekintették. A definitivum még rabbikkal szemben is a kivételhez tartozott. Egy horvát hitközség alapszabályaiban kikötötte, hogy hivatalnoka sohasem választható véglegesen. Az új hitközségek területi beosztása sem volt megállapítva. Az említett két gyér zsidó lakosságú megye területén nem létezett hitközség és így ott lakó hitrokonaink nem voltak hitközségbe kebeleztve. A Fiume közvetlen közelében, Sušakon lakó horvát zsidók a fiumei, tehát

magyar kitközség anyakönyvvezetését és institúcióit vették igénybe. A rendezetlen viszonyok 1905-ig tartottak.

1896-ban jelent meg dr. Herzl Tivadar 86 oldalra terjedő, oriási feltűnést keltett «Judenstaat»-ja. A nemesszívű, neves író műve a zsidókérdés modern megoldására vállalkozott. Tulajdonképpen nem ő tekinthető a politikai cionizmus, a zsidóságnak nemzeti alapon való tömörülését célzó mozgalom első hirdetőjének. Évtizedekkel a mű megjelenése előtt propagálták egyes írók Hess, Kalischer, Pinsker a Herzl által nagy lelkesedéssel felkarolt eszmét. A hetvenes és nyolcvanas években Palesztinában alapított zsidó kolóniákban az eszme némileg már tetet is öltött. A politikai cionizmus alapítása mégis Herzl nevéhez fűződik, mivel az ő egyénisége adott az eddig igen szűk térre szorító mozgalomnak hatványozott erőt és hatalmas lendületet. Ezért tekintik őt a cionista mozgalom atyjának. A fényes tollú és arany szívű író nem ismerte sem a zsidóság történetét, sem vallásos életét és azon balhitben élt, hogy eszméje a történeti zsidóság talajából fakadt, hogy belőle a történelmi zsidó szellem szól. A Bécsben megjelent műre az ottani hitközség tudós főrabbi, dr. Gudemann Mór adott tudományos választ ugyanazon kiadónál megjelent «Nationaljudenthum» című füzetében. Ebben adatokkal igazolja, hogy a nemzeti eszme a zsidó állam fennállása korában teljesen egybeforrott a vallással, hogy a zsidóság ideálja már az ókorban az emberiség egyesülése volt. Már a második templom idejében a vallásos eszme hát-

térbe szorította a nemzetet és a szentély romba-döltével kizárólag a vallásos eszme ápolásában látták a mértékadó tudósok a zsidóság életcélját, feladatát. Csak egyes költők lelkesedésében nyilatkozott meg a kizárólag nemzeti önállóság utáni vágy. A Spanyolországban élő zsidók «szefard» spanyoloknak, a németországiak «askenáz» németeknek, a Franciaországban élők «zarfat» franciáknak nevezték magukat már a középkorban. A modern, emancipált zsidóság nemzetileg azon országhoz óhajtott tartozni, melynek területén élt és melynek kulturáját művelte. A modern zsidók cionizmusa az antisemitizmus reakciója. Elkeseredés és dac a zsidó nemzetiségi eszme szülőanyja. Güdemann csaknem az egész modern zsidóság véleményét és nézetét fejezte ki. A szigorúan konzervatív zsidók szívében élénk visszhangot keltenek a régi, Cionba való visszatérés utáni vágyat kifejező imák, de a nemzeti eszme ezeknél sem cél, hanem csak eszköz a vallásos cél elérésére. Szíve egész melegével azért fohászkodik a Palesztinába való visszatérésért, hogy a jeruzsálemi szentélyben végezhesse istentiszteletét a szentírás által meghatározott módon. A modern zsidóság az áldozati kultuszban a vallásos fejlődés alacsonyabb fokát látja. Már a zsidóság legnagyobb tudósa, Majmonides a szentírás áldozati institúcióját csak koncessziónak tekintette az ókori népek között általánosan elterjedt véres áldozatokkal szemben. Az áldozati kultusz megvalósítása ellenkezik tehát a modern zsidóság vallásos felfogásával és eszményével. A modern cionizmus letért a történeti

zsidóság talajáról, midőn a zsidóság céljának nem a vallásos, hanem a nemzeti eszme ápolását hirdette. A kulturországokban élő zsidóság képviselői tehát határozott állást foglaltak a történet szellemét meghamisító politikai cionizmussal szemben. Ezen országokban a nagy lelkesedéssel propagált mozgalom a zsidóság szélesebb köreit nem hódította meg. Termékeny talajra csak azon országokban talált, ahol a zsidók elnyomatásuk és elszigeteltségük miatt nem alkalmazkodhattak a mostoha haza kulturájához és nemzeti viszonyaihoz. Kivételt csak Ausztria és Horvátország képez. Ausztriában a nemzetiségi villongások, különösen a németek és a csehek közötti küzdelem sodorta a fiatal nemzedéket a cionizmus karjába. A németek, kikhez a zsidók történeti fejlődésüknél fogva tartoztak, nem ismerték el a zsidók német nemzetiségét és így a zsidó fiatalság nagy részének öntudatos büszkesége örömmel és lelkesedéssel köszöntötte az új mozgalmat. Horvátországban a csak rövid idő előtt letelepült zsidók még nem sajátíthatták el teljesen az új haza nyelvét és ezért kezező talajra talált itt a különösen az ausztriai egyetemeket látogató zsidó egyetemi hallgatók cionista propagandája. Minden nagyobb horvátországi zsidó hitközségben cionista egyesület áll fenn. Kivétel Vukovár, melynek hitközsége, hogy a cionisták egy műszavával éljek, az asszimiláció bevehetetlen vára. Ezen eredményt csak a működésem első évében alapított párizsi «Alliance» fiókja révén érhettem el. A cionista mozgalom első éveiben sűrűn hivatkozhattam azon tényre, hogy a mul-

hatatlanul szükséges zsidó szolidaritás, melyet a cionizmus legszebb megnyilatkozásának tartok, nálunk fényes tetteiben nyilvánul az «Alliance» oly bőkezű támogatásában. Fiókunk 18 év alatt tízezer koronával támogatta a párizsi központot tagdíjak és templomi adományok útján. Be kell vallanom, hogy a cionisták lelkesedése és áldozatkészsége őszinte elismerést érdemel. A magyar zsidóságnak a magyarsághoz való törhetlen ragaszkodásának legbeszédesebb kifejezését találom azon tényben, hogy a cionizmus aránylag oly gyér számú híveket szerezhett. Úgy vélem, hogy még kisebb lenne a cionisták száma Magyarországon, ha egyrészt nem küzdöttek volna ellene nem méltó fegyverekkel, és ha a szükséges zsidó szolidaritás megnyilatkozására más alkalmas mód kínálkozott volna. A hazafisággal való unos-untalan kérkedés éppenséggel nem alkalmas módszer a cionizmus legyőzésére.

Országos jellegű zsidó jótékonyági egyesületünk nincsen. Zágrábban gyönyörű aggok háza hirdeti egy gyermektelenül elhunyt vagyonos férfi bőkezűségét. Ott alakult 1903-ban egy nagyobb méretű izraelita horvát irodalmi egylet, melynek ma már szép kis könyvtára van. Az egylet élén a főrabbi áll, a titkári teendőket Dr. Schwarz tanár végzi szeretettel és buzgalommal. Nemcsak az ország képzetebb papjait, hanem külföldi ismert rabbikat is meghív előadások tartására. Egy Vukovárott 1899-ben alakult egyletről akarok még megemlékezni, mivel hő óhajom, hogy a példát más modern hitközségeink is kövessék, a koszorúmegváltási egyletről. A modern rabbik nagy

része ostorozta azon nem zsidó és nem praktikus idegen szokást, mely a tisztelet, hála és szeretet jeléül a koporsót koszorúval díszíti. A kedvező társadalmi viszonyok következtében alig fordult elő oly díszesebb temetés, melynél nem borította volna néhány koszorú a ravatalt. Községem néhai elnökének, később díszelnökének, a ritka jótékonyágú Baum Viktornak köszönhetem, hogy ezen szokást megszüntethettem. Megváltási összeget adott rendelkezésemre, hogy avval maradandó módon örökítem meg az elhunyt emlékét. Szép példáját többen követték és az első ízben egybegyűlt 500 koronára nézve a hitközség jóváhagyásával úgy intézkedtem, hogy az örök alapot képezzen, melynek kamatai az elhunyt halálozási napján jótékony célra fordíttatnak. Az alapokat kuratórium kezeli, melynek tagjai a hitközség és chevra elnökei, a nőegylet elnöknője és a rabbi. Huszonöt koronát meghaladó összeget már külön alapítvány gyanánt kezel a bizottság. Tizenhárom év alatt negyvennyolc alap létesült mintegy tízezer korona értékben.

Az 1905. év fontos határárkó a horvátországi zsidók történetében. November elején a hivatalos lap országgyűlési melléklete két törvényjavaslatot közölt. Az első «az izraelita hitközségek rendezéséről», a másik «a felekezetek egymáshoz való viszonyairól» szólt. Az első érthető örömet keltett köreinkben, mivel rendet akart teremteni a zilált felekezeti viszonyok terén. Az 5 fejezetből és 30 szakaszból álló törvényjavaslat főbb elvei a következők voltak: Egy területen rendszerint csak egy hitközség

állhat fenn. Új hitközség alakulását a kormány 30 önálló adófizető tag kérelmére, vagy a kerületbeli tagok óhajára engedélyezheti. Előljárási tagnak csak horvátországi illetőségű választható. Hitközségi hivatalnokoknak állampolgároknak, kifogástalan előéletűeknek és a horvát nyelvben jártasoknak kell lenniök. Rendszerint minden hitközségnek érettségizett rabbi kell alkalmaznia. Kormányi engedély alapján több község közös rabbi választhat. A kormány rabbi-helyettesnek is megengedheti a rabbifunkciók végzését és megokolt esetben a megválasztott rabbi megerősítését is megtagadhatja az értesítéstől számított 30 napon belül. A határidő eltelte előtt tehát nem iktatható be hivatalába. Az állás megüresedése esetében a rabbifunkciókat ideiglenesen végző személyét nyomban be kell jelenteni az illetékes közigazgatási hatóságnak, mely megokolt esetben a jóváhagyást megtagadhatja, sőt sürgős esetben maga is intézkedhetik az ideiglenes megbízatásra nézve. A megüresedett rabbi állás rendszerint csak hat hónapon át maradhat betöltetlenül. A hitközségi hivatalnokok szolgálati viszonyai az alapszabályokban rendezendők. Rabbik csak írásbeli, huzamosabb időre szóló szerződéssel alkalmazhatók. A minimális felmondási idő hat hónap, de biztosítandók igazságtalan elbocsátás ellen. A hitközség megadóztatási joga nemcsak a kerületben lakó hitrokonokra terjed ki, hanem mindazokra, akiknek a hitközség területén kereskedelmi vagy ipari vállalatuk, birtokuk vagy bérletük van. A hitközségi adó tehát nem perszonális, hanem reális adó. Az alapszabályoknak gondoskodniok kell

arról, hogy ily reális adó ne léphesse át a méltanyosság határát. Azért a Budapesten vagy Bécsben lakó nagykereskedőket és vállalkozókat, akiknek Horvátországban fióküzletük vagy átmeneti vállalatuk van, az itteni hitközségek a törvény alapján megadóztatják. Regálebérlők három-négy hitközségben is fizetnek kultuszadót. Az összes felekezeti egyletek, társulatok és alapok fölött az illető hitközség gyakorolja a felügyeleti jogot. Az alapszabályok a törvény értelmében átdolgozandók és szentesítendők. Ezen rövid ismertetésből is kiderül, hogy a törvényjavaslat az osztrák: «Gesetz vom 21. März 1890 betreffend die Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religions-Gesellschaft» csaknem szolgai fordítása. Az osztrák törvénytől való eltérés csak káros. Ott ugyanis határozottan kimondja a törvény, hogy minden hitközségi területen csak egy hitközség állhat fenn és hogy csak rabbi végezhet rabbifunkciókat, míg a törvényjavaslat a «rendszerint» közbeszúrásával lényegesen rosszabbítja az eredeti törvény üdvös intézkedését. Az osztrák törvény óriási hátránya, hogy a definitivumot nem állapítja meg a rabbival szemben sem, míg a többi hivatalnokra nézve egyáltalában nem intézkedik.

A második törvényjavaslat jogos megdöbbenést keltett. Ennek 14. §-a szerint: «Az áttérés bármely törvényesen elismert keresztény felekezetre mindenkinek meg van engedve, aki 18. életévét betöltötte.» A megdöbbenést fokozta a megokolás, mely az 1843/44. törvényre és egy 1849 január 20-áról kelt miniszteri rendeletre hivatkozik, míg az egyenjogúsítási tör-

vényt, mely az előbbi törvényeket és rendeleteket megszünteti, nem is említi. Kijelenti azonban, hogy az egyenlőség elvétől való eltérés azért történt, mivel az ellenkező döntés egyrészt ellenkezne a nemzeti hittel és érzülettel, másrészt pedig az ily irányú határozatot az érdekeltek kis köre — ez alatt persze csakis a zsidók értendők — sem kérte. Ámulva kérdezhettük, hát mikor volt a kormány kíváncsi az izraeliták véleményére és óhajára? Hiszen a kizárólag bennünket érdeklő törvényjavaslatra nézve sem kért tőlünk tanácsot és a hitközségeink rendezéséről szóló törvényjavaslat is de nobis sine nobis készült. A két törvényjavaslat között szoros kapcsolat állott fenn. Az interkonfesszionális törvényjavaslat a kormányt hűen támogató szerb klub határozott kívánságára lett benyújtva. Mivel a kormány az áttérés kérdésében nem merte a zsidók jogait megvédeni — az aránylag kisszámú zsidóság miatt nem akarta a harcot felvenni — a rajtunk esett óriási sérelmet a bennünket érdeklő hitközségeink rendezéséről szóló törvényjavaslat egyidejű benyújtásával óhajtotta jóvátenni. Az interkonfesszionális törvényjavaslat által ejtett égető sebre a hitközségek rendezéséről szóló volt hivatva gyógyító balzsamot csepegtetni. Jól beavatottak tudták, hogy az áttérésre vonatkozólag a kormány nem hajlandó lényeges engedményt tenni. Tapasztalatból tudom, hogy hivatalos vagy félhivatalos újság még ily irányú cikk közlésére sem vállalkozott. Észrevételeinket tehát csak az első törvényjavaslattal szemben tehettük meg. Dr. Spitzer Hugó tekintélyes eszéki ügyvéd, a hitközség érdemes

elnöke, az ottani «Die Drau» című újságban ismertette a javaslatot, míg ezen tanulmány írója a vukovári félhivatalos «Sriemske Novine»-ben köszöntötte a rend teremtését célzó javaslatot, melyre különösen hitközségi hivatalnokainknak van égető szükségük, kiknek nagy része eddig teljesen ki volt szolgáltatva a hitközségi vezetőség önkényének. Ily elavult viszonyok jogállamban, mely a felekezetek érdekeinek megóvását kötelességének elismeri, nem tűrhetők. A valóban szomorú színekkel ecsetelt állapotok ismeretetésével azon nagy kérést intézte a kormányhoz, hogy a rabbik jogos, méltányos és igazságos érdekeit még fokozottabb mértékben óvja meg, de részesítse megérdemelt oltalomban kívülök az összes hivatalnokokat is, akik még többet tűrnek és szenvednek a hitközségi vezetőség szűk látóköre, rosszakarata vagy önkénye miatt. A horvát országgyűlés egyedüli zsidó vallású képviselője, aki most is tagja a parlamentnek, az ország ügyvédeinek egyik legkiválóbbja, Dr. Schwarz Lajos, levélben arra kérte a tekintélyesebb hitközségek előljáróságait, hogy a vallásos vezetővel egyetemben vegyék tárgyalás alá a benyújtott két törvényjavaslatot és közöljék vele észrevételeiket miheztartása végett. Zsidó vallású képviselőnket őszinte elismerés illeti azért, hogy minden alkalommal a legnagyobb melegséggel igyekszik felekezete jogát megvédeni. Tekintettel az idő rövidségére, a zágrábi és eszéki elnökök a levél vétele után abban állapodtak meg, hogy közös konferenciára hívják november 19-ére az összes hitközségeket Zágrábba. A geográfiai horvátországi hitközségeket a zágrábi,

a szlavóniaiakat az eszéki elnök hívja meg. A meghívók, noha a kettő között csak egyetlen szóból álló különbség van, lényeges eltérést mutatnak. A zágrábiban csak a hitközségi elnökökről van szó, míg eszéki kollégája az elnökökön kívül a rabbikat is meghívta. A meghívókban nyilvánult az éles ellentét, mely a modern zsidóság legsúlyosabb átkának bizonyult, mert megfosztotta a zsidóságot, melynek oly nagy szüksége lenne az erők egyesítésére, a tömörülés és szervezkedés áldásától.

1905 november 19-én tartották a horvát- és szlavonországi hitközségek képviselői első kongresszusukat Zágrábban. 21 hitközség volt képviselve. 12 községet csak elnökeik képviseltek, hatot elnökeik és rabbijaik, míg három községet csak rabbik képviseltek. Dr. Ungár Simon eszéki főrabbi képviselte a kisdolnji-miholjaci községet, néhai Neumann Salamon jámbor vinkovcei rabbi volt hitközsége képviselője, e sorok íróját is hitközsége bízta meg képviselével. A kongresszus elnöke, a zágrábi hitközség több mint két évtizedes elnöke Siebenschein József építési tanácsos lett, az alelnöki és referensi tisztséget az eszéki elnökre ruházták. A szakavatott előadó először az interkonfesszionális törvényt ismertette, különös tekintettel a sérelmes 14. §-ra, melynek az izraelita vallásra való kiterjesztését indítványozta. A viszonyok beható ismerete alapján azon meggyőződésemet fejeztem ki, hogy célszerűségi okokból a megokolás teljes megváltoztatását kérjük, hivatkozva úgy az egyenjogúsítási törvényre, mint az áttérést megengedő kormányi rendeletre. Az áttérés meggát-

lására a kormány ezuttal is könnyen talál majd kibúvót, mint 1884-ben, a liberális értelmezésű rendelet hatályon kívül való helyezése alkalmával. Sajnos, hogy indítványom, mely a menthető mentésére vállalkozott és egy erkölcsi kudarcotól óvta volna meg felekezetünket, nem talált hívekre és pártfogókra, az előadó javaslata lett elfogadva. Az izraelita hitközségek rendezéséről szóló törvényjavaslatra vonatkozólag maga az előadó indítványozta, hogy az ominózus «rendszerint» kiküszöbölendő, hogy tehát minden területen csak egyetlenegy hitközség állhasson fenn, úgyszintén minden községnek rabbit kell alkalmaznia, a kormány beleegyezésével azonban több község választhat egy rabbit. Azon községben, amelyben nincsen rabbiszékhely, állandóan rabbi-helyettesnek kell működnie, ez azonban általában nem vezethet anyakönyveket és esketéseket csak a rabbi mindenkori delegációja alapján végezhet. A horvát nyelv nem ismerése nem képezhet akadályt a rabbiválasztás alkalmával, mivel hivatalos nyelvünket értő jelöltek nincsenek. Ezen követelménytől, a horvát nyelv tudásától, csak a definitivum tehető függővé, melyet a rabbi három évi működés után nyer el. Végül azt kívánta, hogy a törvény a rabbi theologiai képzettségéről is intézkedjék és jelentse ki, hogy csak valamely elismert, modern rabbiképző oklevele tekinthető megfelelő képesítő bizonyítványnak. A theologiai kvalifikáció ily megszorítását az összes rabbik ellenezték és óhajukra vonta vissza az előadó ezen javaslatát. A rabbikvalifikáció tárgyalása után kérve-kértem a kongresszust, hogy a defi-

nitivumra vonatkozó áldásos újítást terjessze ki valamennyi hitközségi hivatalnokra. Az előadó készséggel elfogadta az indítványt, melynek értelmében a rabbi három, a többi hivatalnok öt évi működés után jut a definitivum birtokába. Nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy őszinte szívből fakadó indítványommal nem akartam magamnak a hitközségi alkalmazottak örök háláját biztosítani. Szemem előtt kizárólag a méltányosság és igazság lebegett. Meggyőződésem szerint minden rabbinak szívéen kellene viselnie a hivatalnokok javát. Sajnos, hogy hivatalnokaink gyakran rosszindulattal viseltetnek a rabbi iránt, kiben nem jóakarójukat, hanem ellenségüket látják. Ha vannak is ily kivételes esetek, a legtöbb esetben nem jogosult a panaszuk. A rabbikar reputációja érdekében kell hangsúlyoznom, hogy a horvátországi hitközségi hivatalnokok a jövőjüket biztosító törvényt rabbi indítványának és kérésének köszönhetik. Javaslatom egyhangú elfogadása volt véleményem szerint a kongresszus legszebb és legüdvösebb eredménye. Végül azt javasolta a humánus előadó, hogy a törvényjavaslat kötelezze a hitközségeket, hogy új alapszabályaik intézkedjenek úgy hivatalnokaik fegyelmi eljárására, mint nyugdíjukra vonatkozólag. Az elfogadott javaslatokat és módosításokat szűkebb bizottság memorandumba foglalta, kinyomatta és személyesen nyújtotta át a kormánynak, mely az interkonfesszionális törvényjavaslatra vonatkozó kérelmet teljesen figyelmen kívül hagyta, míg a hitközségek rendezéséről szóló törvényjavaslatot a memorandum szellemében dolgoztatta át. A nyug-

díjra vonatkozó intézkedést a bizottsági tárgyalás alkalmával több képviselő óhajára a kormány visszavonta. A képviselők kerületeik hitközségeinek nézetét és óhaját fejezték ki, melyek határozottan kijelentették, hogy a kötelező nyugdíjjal járó terheket el nem viselhetik. Tekintetbe vette a kormány a memorandum azon kérelmét is, hogy az izraelitáknak az egyenlőség alapján az országos pénztárból megfelelő járulék biztosítsák kultuscélokra és ezen új szakasszal (7. §.) toldotta meg a javaslatot. Az interkonfessionális törvényjavaslatot 1905 december 12-én tárgyalta az országgyűlés. Az előadó különösen azt emelte ki, hogy a nép zöme még nem áll a kultúra oly magas fokán, hogy az áttérés tekintetében a jogegyenlőség elvét keresztül lehetett volna vinni, hogy a kormánynak számolnia kellett a lakosság túlnyomó többségének gondolkodásával és érzületével és azon óhaját fejezte ki, hogy a műveltség és a szabadelvű szellem mielőbb oly hódításokat végezzen, hogy ezen ellentét minél rövidebb idő alatt ki legyen egyenlíhető. Dr. Schwarz Lajos lelkes beszédben kelt ki különösen a megokolás ellen. A következő napon volt az izraelita hitközségek rendezéséről szóló törvényjavaslat parlamenti tárgyalása. A javaslatot a tartománygyűlés dr. Schwarz Lajos előadó és a bányahelyettes beszédei után egyhangúlag elfogadta. A törvény 1906 február 7-én nyert királyi szentesítést. A 33 paragrafusból álló törvény 31. §-a feljogosítja a kormányt, hogy az első tíz év elteltéig, tehát 1916 február 7-éig a már hivatalban levő, vagy pedig ezen időközben alkalmazandó rabbikat felmentheti az

érettségi bizonyítvány felmutatása alól. A törvény szilárd alapra fektette a hitközségeket és szebb korszakot nyitott meg az összes hitközségi hivatalnokok számára.

Az örömmel és lelkesedéssel köszöntött törvény két nagy, végtelen fogyatékoságban szenved. Az első a hitközség kritériumára vonatkozik. Nem állapítja határozottan meg, hogy minimum hány tagból kell a hitközségnek állnia és hogy mily institúciókat kell fenntartania. Ezen hiány következtében vannak nálunk oly önálló hitközségek, melyek ezen hangzatos címet minden jogos ok nélkül használhatják. Valóságos torzképei a hitközségeknek. 20—30 tagból állanak, vallásoktató (Religionsweiser) címet viselő metszőt tartanak és nyilvános istentiszteletre rendszeren csak újév és engesztelő napon gyűlnek egybe, azonkívül augusztus 18-án, amidőn az elnöknek alkalma nyílik a reprezentálásra. Rabbijuknak azon hitközség rabbiját választják, melyhez a törvény életbelépte előtt fiókhitközség gyanánt tartoztak. Az anyahitközség elvesztette a csekély évi járulékot, melyet most a rabbi élvez. Az új önálló hitközség kritériuma az alapszabály, életjele az elnök, aki minden lehető alkalommal büszkén hirdeti méltóságát. Még végzetesebb fogyatékosága az, hogy a hitközség világi vezetőjétől nem kíván egyéb kvalifikációt, csak azt, hogy adófizető és horvátországi illetőségű legyen. Bánatos szívvel kérdezhetjük, vajjon megfelelő képesítés-e ez valamely hitközség lelkiismeretes vezetésére? Mi, a kongresszus tárgyalásain résztvett rabbik óriási, pótolhatatlan hibát követtünk el, hogy ezen

égető kérdést nem tettük vita tárgyává. Mily körültekintő óvatosságot tanúsított a hatalmas magyarországi református egyház, midőn legújabb (1906.) egyházi törvényeiben a következő módon intézkedett világi vezetőinek kvalifikációjára nézve: 30. §. «Presbiterségre választható az egyházközségnek minden oly férfi tagja, aki választó s tisztességes és egyházas életet él. 121. §. A presbiterek kötelességei: d) a lelkeszt egyházvédő és építő munkájában minden irányban támogatni, e) úgy magán, mint családi életökben az egyház iránt törhetlen ragaszkodással, tisztos magukviseletével, istenházának buzgó látogatásával, a szakramentumokkal való éléssel, az egyháztagnak előtt példaként világotlani.» Boldog felekezet, mely ily arany szavakkal állapítja meg világi vezetőinek képesítését. Vajjon a lelkes modern zsidónak nem kell-e szégyenkeznie, nem kell-e búsulnia, sirnia, ha saját felekezetére gondol? Milyen szégyenletes, milyen szomorú állapot uralkodik néha hitközségeinkben, de különösen egyes horvátországi modern hitközségben! Az elnök vagyonos vagy diplomás ember, hiszen csak azt óhajtják, hogy méltóan képviselje a hitközséget kifelé, a hitközséget adó-kivető és behajtó bizottságnak tekinti. Egyedüli ambíciója a takarékoság. A drágaság nőttön nő, az adók mindig nagyobbodnak, legalább a kultuszadó ne emelkedjék. Összes vallásos ismereteit egy mondatba foglalja: «a zsidóság nem ismer hierarkiát», ezt úgy értelmezi, hogy a zsidóság a vallásos nihilizmust és anarkizmust is megtűri, hogy minden zsidó illetékes és jogosult saját vallásos kódexe (Sulchan

Aruch) szerkesztésére, hogy nálunk analfabétaké a mértékadó, döntő szó a vallásos kérdésekben. A rabbi szükséges rossznak tartja, ezért irányul ténykedése különösen ő ellene. Az elnök mindenható úr, a rabbi pedig fizetett hivatalnok. Halvány sejtelmésinzen a zsidó vallás szelleméről, tradíciójáról, fejlődéséről és így nem csoda, ha nem tudja, hogy a zsidóságban nincsen ugyan hierarkia, de mindig volt nomarkia, a törvénytudók, tudósok óriási tisztelete, hogy ezért tekintették a rabbit a legújabb időkig a helység urának (mare d'athra), hogy a rabbik voltak nemcsak a vallás értelmezői, tanítói, fejlesztői, hanem egyúttal a hívek képviselői is. Könnyen belátható, hogy ily vezetés alatt a vallásos élet szenved, pusztulásnak indul. Ezért mutatja néhány horvát hitközség a vallásos züllöttség legszomorúbb képét. A rabbi tehetetlen az elnök önkényével szemben, a lelkesedés és buzgalom kihal szívéből, melyet szomorú rezignáció és erkölcsi undor tölt be. Az ország több községében fájdalommal tapasztalt elszomorító felekezeti viszonyok arra készítettek, hogy ez év elején 64 oldalra terjedő, hitközségem felejthetetlen elnöke emlékének szentelt horvát nyelvű füzetben tárjam föl fájó sebeinket és kinövéseinket. Úgy vélttem, hogy a könnyekkel írt könyvecske a szomorú állapotok hű jellemzésével jobb útra térít egyeseket hitközségeink rossz úton haladó vezetői közül. Sajnos, tanítás, intés, kérés és könyörgés nem használnak semmit ott, ahol rosszakarat tudatlansággal párosult.

A szentesített törvény által teremtett új, kedvezőbb

helyzet, az érdeklődés felekezeti ügyeink iránt régi tervek megvalósítására serkentettek. Szomszédos kartársammal, dr. Ungár Simonnal abban állapodtunk meg, hogy nagy ünnepeink után a szlavoniai kollégákat gyűlésre hívjuk Eszékre, amely egy országos rabbigyűlés számára készítse elő a talajt. Hét rabbi találkozott 1906 október 18-án barátom vendégszerető házában. Az elnöklete alatt tartott értekezleten a következő indítványokat terjesztettem elő. Az országos rabbiértekezlet kérje fel a kormányt, hogy új rendeletet tegyen közzé azon faluhelyen lakó izraelita népiskolai tanulókra vonatkozólag, akik nem részesülnek hitoktatásban. A rendelet kötelezze az ily iskolák vezetőit, hogy minden tanév elején az illetékes rabbival közöljék az izraelita növendékek lajstromát és figyelmeztessék a szülőket, hogy lépjenek érintkezésbe a rabbival a hittan magánúton való tanulására vonatkozólag, mivel a hittanból nyert érdemjegy nélkül nem léphetnek föl magasabb osztályba. Minden tanév végén magánvizsgát kell tehát tenniök rabbijuk előtt. Kérelmezzük továbbá a törvény végrehajtó eljárását a rabbikra nézve, úgyszintén egy zsidó történeti tankönyv kiadását az előterjesztett terv alapján, melynek megírásával Dr. Schwarz Gábor zágrábi hittanár bizassék meg.

A zágrábi főrabbi igaz örömmel vett tudomást a hozott határozatokról és a legnagyobb készséggel hívott egybe országos rabbigyűlést 1907 január hó 8-ikára Zágrábba. Örömkönnyekkel nyitotta meg a két napig tartott tanácskozást, mely úgy az eszéki határozatokat, mint a lelkes elnök által a nem fele-

kezeti népiskolai hittanításra vonatkozó tantervet elfogadta és a hozott határozatok keresztülvitelére, valamint az összes felmerülendő kérdések elintézésére öttagú végrehajtó bizottságot választott. Dr. Jacobi Hósea zágrábi, Dr. Ungár Simon eszéki, Dr. Ernst Ignác varasdi, Dr. Diamant Gyula vukovári főrabbi és Tauber S. D. belovári kerületi rabbi személyében. A címre vonatkozólag meg kell jegyezni, hogy Horvátországban csak a kormány jóváhagyásával és engedélyével használható jogosan a főrabbi cím. A zágrábi, eszéki és varasdi rabbik, illetve rabbínatusok a községek óhajára viselik a kormány jóváhagyásával a főrabbi hivatal, illetve főrabbi címét, e sorok írója pedig a főispán előterjesztésére kapta a «szerémmegyei főrabbi» címet.

A kormány a végrehajtó-bizottság előterjesztésére való hivatkozással 1907 július 5-én 12,949. sz. alatt rendeletet adott ki a népiskolai hittan tananyagára vonatkozólag. A hitoktatásnak fel kell ölelnie a héber olvasást, bibliai történetet, a hit- és erkölcstan több tételeit, továbbá a «Semá» és «Semóno eszré» imák fordítását. Mint igen érdekes tényt említem fel, hogy Pozsega megye iskolai bizottsága 1910 február 19-én tartott gyűlésén a tanfelügyelő indítványára előterjesztést intézett a kormányhoz, hogy gondoskodjék némi módon a rendelet keresztülviteléről és megtartásáról is. Hiszen más felekezetek hitoktatását a vizsgák alkalmával kiküldött egyházi közegek ellenőrzik, egyedüli kivételek a népiskolai hitoktatást teljesítő rabbik, esetleg hittanítók, akiket soha senki sem ellenőriz, vajjon elvégezték-e a rendelet

által kívánt tananyagot. Ezen anomálián úgy lehetne segíteni, ha a kormány a megyék székhelyén működő rabbikat bizná meg a megyék területén levő népiskolák izraelita vallásoktatásának felügyeletével. A kormány a hitközségekhez fordult véleményes jelentés végett. A válaszok persze — zsidó hitközségekről lévén szó — igen szétágazók voltak. Egyesek hálájukat fejezték ki a kormánynak, hogy a rendteremtésével a hitoktatás szomorú állapota némileg javulni fog, míg mások a hitközségi autonómiát feltették idegen rabbi beavatkozásától. Az üdvös intézkedést célzó javaslat heves ellenzői azonban a nem megyei székhelyen működő rabbik sorából támadtak, akik a javaslat keresztülvitelében a hierarkiához vezető első lépést látták. Akik folyvást az elnökök önkényén és zsarnokságán jajdultak föl, most inkább voltak hajlandók őket megbízatni a felügyelettel, mint kollégáikat. Sajnálatos és szomorú dokumentuma a rendet és fegyelmet nem kedvelő régi zsidó tulajdonságnak.

Augusztus 7-én jelent meg a kormány 17,001. sz. rendelete, mely a népiskolai igazgató-tanítókat arra kötelezi, hogy azon esetben, ha iskolájuk izraelita tanulói nem részesülnek hitoktatásban, azok névsorát a tanév elején az illetékes rabbival közölgék, hogy ez a szülőkkal egyetemben intézkedhessék a hitoktatásra nézve, mivel a rabbi által nyert érdemjegy nélkül nem léphet fel a tanuló magasabb osztályba. A népiskoláknál alkalmazott nemrabbi hitoktató fölött a felügyeletet a hitközség rabbija gyakorolja. A rendeletnek, mint a tapasztalat igazolja,

nem volt a kívánatos teljes eredménye. Sok igazgató-tanító nem közli az illetékes rabbival az iskolájába járó egy-egy izraelita tanuló nevét és a rabbinak, ha a viszonyokat méltányosan mérlegeli, az engedékenység legszélsőbb határáig kell mennie a magánvizsga alkalmával és be kell érnie, ha a tanuló a hittani tudás legcsekélyebb elemeit elsajátította. A szülők ugyanis joggal érvelnek azzal, hogy sem idejük, sem képességük nincsen gyermekük hittanítására. A méltányos és igazságos rabbinak meg kell hajolnia ezen nyomós okok előtt. A szép és jó intenciójú rendelet jogos panaszra is adott okot, ha a rabbi az ily magánvizsgából, melyért két, illetve négy korona jár neki, tőkét kovácsol szerény jövődelme fokozására. Csak vándortanítók alkalmazása oldhatná meg a fontos kérdést jól és gyökeresen.

Hozzájárult a kormány a zsidó történeti tankönyvre vonatkozó előterjesztésünkhöz is és megbízta a szerkesztéssel a zágrábi hittanárt, Dr. Schwarz Gábort.

Ugyancsak előterjesztésünk értelmében járt el a kormány, midőn minden anyakönyvvezetőtől, illetve rabbtól a törvény által kívánt kvalifikáció igazolását kérte. Az érettségi bizonyításától eltekintett, illetve minden rabbinak, aki nem volt ily okmány birtokában, diszpenzációt adott. Ezen alkalommal fényes jelét adta annak, hogy az állásban levő rabbikkal szemben a legméltányosabban, sőt legengedékenyebben jár el. Megyőződött ugyanis arról, hogy több rabbi használja a doktor címet svájci egyetemen szerzett diploma alapján, anélkül hogy közép-

iskolát végzett volna. Más esetben megtiltja az illetőnek a doktori cím használatát, ha, mint például a gyógyszerész, hat középiskolai osztályt végzett is és megkívánja az érettségi utólagos letevését, a rabbikkal szemben azonban hallgatólag tűrte a cím használatát. A theológiai képesítést igazoló okmányok vizsgálatára a végrehajtó-bizottság tagjait október 20-ára Zágrábba hívta, hogy a vallás- és közoktatásügyi osztály épületében tartandó ülésen adjon véleményes jelentést a héber okmányokról. A referens szívélyes szavakkal köszöntött bennünket és hangsúlyozta, hogy a kormány amár állásban levőkkel szemben a legmesszebb menő koncessziót óhajtja gyakorolni és csak azt nem hajlandó megerősíteni, akinek semmiféle elfogadható okmánya nincsen. Ezen határozott kijelentés jól esett a bizottsági tagoknak és megnyugtatta lelkiismeretüket a «hattárak» igazolasát illetőleg. Az e téren történő óriási visszaélésnek számos szomorú bizonyítékát olvashattuk. Nem csoda, ha a németországi rabbik két év előtt azon határozatot hozták, hogy egy rabbi által kiállított rabbiképesítőnek nincsen érvénye. Ezen képesítők régi, krónikus bajai, hogy adásuknál úgy konzervatív, mint liberális körökben elsősorban a rokonság, a személyes ismeretség, barátság, jóakarát, egyszerűen a protekció érvényesül. Egy néhai ismert, jószívű, éltés magyarországi rabbi által adott diploma például így hangzott: «Bizonyítom, hogy e sorok birtokosa X rabbi fia. Évek óta jól ismerem atyját, aki alapos talmudtudós, jeles szónok és derék rabbi. Joggal feltételezhetem tehát, hogy fiát is a «tóra»

szellemében nevelte. Ezért kijelentem, hogy fia Mózes és Izraél törvénye szellemében kötendő házasságokat végezhet. «Ily értéktelen diplomát is jóváhagytunk egy kikötéssel. Birtokosaik reverzálist adtak elnökünknek, hogy rituális házasságbontásra nem vállalkoznak. A történeti hűség és igazság érdekében hangsúlyoznom kell, hogy egy elterjedt magyarországi felekezeti lap azon tudósítása, mely szerint a végrehajtóbizottság tagjai a kormánytól magas napidíjakat kapnak összejövetelük alkalmával, alaptalan. Nem kapunk és nem kértünk semmit, önzetlenül szolgáljuk a felekezet javát, melyért szívesen hozunk erőnket meghaladó anyagi áldozatot is.

A következő évben új, igen fontos intézkedés történt a törvény végrehajtása érdekében. 1908 március 31-én jelent meg a kormány 2418. számú rendelete, mely megállapította a hitközségek területi beosztását. Horvát és Szlavon királyságokban 32 izraelita hitközség áll fenn és pedig: 1. Bjelovar (Belovár),* 2. Brod na/S. (Bród a Száva mellett), 3. Cernik-Nova Gradiška (Cernik-Új-Gradiska), 4. Čepić (Csepin), 5. Dalj (Dálja), 6. Daruvar (Daruvár), 7. Djakovo (Diakovár), 8. Erdevik (Erdővég), 9. Ilok, 10. Karlovac (Károlyváros), 11. Koprivnica (Kapronca), 12. Križevci (Kőrös), 13. Kutina, 14. Ludbreg, 15. Miholjac, 16. Mitrovica, 17. Našice (Nasic), 18. Orahovica, 19. Osijek gor. grad (Eszék felsőváros), 20. Osijek, donj. grad (Eszék alsóváros), 21.

* Zárójelben közlöm a Magyarországon szokásos városneveket.

Pakrac, 22. Požega, 23. Ruma, 24. Sisak (Sziszek), 25. Slatina, 26. Valpovo, 27. Varaždin (Varasd), 28. Vinkovci (Vinkovce), 29. Virovitica (Verőce), 30. Vukovar (Vukovár), 31. Zagreb (Zágráb), 32. Zemun (Zimony). A legnagyobb területű a károlyvárosi hitközség. Több mint 200 kilométerre terjed határa. A szomszédos két megyében nincsen hitközség és így valamennyi ott lakó zsidó a károlyvárosi hitközséghez tartozik. A hitközség székhelyében 1900-ban 236, kerületében 599 zsidó lélek lakott. Kutinában 90 zsidó személy élt, kerületében 244. A Belovárhoz tartozó kerület 681 zsidót számlált, míg Belovárban csak 310 lakott. Még 7 hitközségben haladja meg a kerületben lakók száma a székhelyen lakókét, Ludbregben, Rumán, Miholjacón, Szlatinán, Új-Gradiskán, Daruváron és Ilokon. A statisztika rideg számai miniatűr hitközségeket mutatnak ki. A däljai, erdővégi és csepini, magukat kormányi jóváhagyással önálló hitközségeknak nevező szerény egyesületek, vallásos társulatnak nem nevezhetők, hiszen a vallássságot hiába keresnök, összes lélekszáma 100, illetve 97 és 89. A székhely és kerületben együtvéve tehát csak mintegy 20 család lakik.

A rendelet szaporította az önálló hitközségek számát. Eddig a Verőce megyében fekvő Eszék alváros, Csepin, Dälja, Miholjac, Orahovica és Valpo, mint fiókhitközség, az Eszék felsővárosi hitközséghez tartoztak, melynek az anyakönyvvezetések használatáért csekély évi járulékot fizettek. Most teljesen függetlenítették magukat az eszéki hitközségtől, önállók lettek, amennyiben az eszéki főrabbit kerületi rabbi-

jukká választották, aki most az előforduló egyes népmozgalmi adatokat az illető hitközség külön anyakönyvébe vezeti. Így lett az eszéki főrabbi még hat hitközség kerületi rabbijává. A vukovári főrabbit, minthogy a megyében két hitközség nélkülözte az önálló rabbit, a kis erdővégi és az évtizedek óta jól vezetett, szépen fejlődő rumai hitközség, nagyságra nézve az ország 13. községe, választották kerületi rabbijukká.

A területi beosztással egyidejűleg jelent meg nyomtatásban a kormány által kidolgozott hitközségi minta-alapszabály, melyet 1908 március hó 31-én 2419. szám alatt küldött meg a kormány a zágrábi, eszéki, varasdi, vukovári és belovári hitközségeknek, hogy rabbijaikkal együtt vegyék tárgyalás alá és közöljék észrevételeiket, adjanak róla véleményes jelentést. A 77 paragrafusból álló, terjedelmes és igen részletes munkán meglátszik, hogy szerzője nem hitrokonunk, hogy nem ismeri az ország hitközségeinek viszonyait és hogy idegen minta után készült hivatalos helyiségben. Mintául pedig a bécsi hitközség alapszabálya szolgált. Egy 25 tagból álló hitközség, nálunk mint láttuk ilyenek is léteznek, az óriási bécsi hitközség után igazodjék. Ezen nagy hibában szenvedett a kormány minta-alapszabálya. A hitközség képviselőtét és szervét képeznék: 1. a hitközségi képviselőtestület, 2. a megerősített képviselőtestület, 3. az elnökség. A közgyűlést teljesen mellőzi. Ezen újításnak kis hitközségekben csak úgy lenne értelme és célja, ha az alapszabály a hitközség minden egyes tagjának tiszteletbeli hivatalt akart

volna biztosítani. Az elnökségnek ugyanis legalább négy tagból kellene állania. A képviselőtestület legalább még egyszer annyi tagnak kell képeznie megfelelő számú póttaggal, így tehát legkevesebb 12 tagúnak kellene lennie, a megerősített képviselőtestületet szintén legalább még egyszer annyi tag alkotja, ezen fórumnak e szerint legalább 24 tagból kell állnia; a kis hitközségben tehát mindenki vezető állást töltené be, közkatonák általában nem léteznének, csakis parancsnokok. A hitközség összes folyó ügyeit, úgy az adminisztratív mint a vallásosokat, a képviselőtestület intézi. A vallásos és rituális kérdésekben azonban, amennyiben a rabbi hatáskörébe tartoznának, vele egyetértőleg járjon el. Ha megegyezés esetleg nem jönne létre, úgy végérvényesen a megerősített képviselőtestület dönt. Ez a legmagasabb fórum választja a rabbit és ugyanez a rabbinak fegyelmi hatósága. A hitközség hivatalnokai: 1. a rabbi és helyettese, 2. a hitoktató, 3. a kántor, 4. a metszők, felügyelők (masgiach) és egyéb alkalmazottak. Tanítóink és tanítónőinkről teljesen megfeledkezett, hiszen őket nem sorozhatjuk az egyéb alkalmazottak csoportjába. A rabbi joga és kötelessége: *a)* az istentisztelet vezetése, a képviselőtestülettel egyetértve, a szónoklás és vallásos előadás, *b)* vezeti és lehetőleg maga végzi a hitoktatást, segédkezik ennek felügyeletében; *c)* felügyel a vallásos és rituális institúciókra, különösen a metszőkre, *d)* véleményt ad vallásos kérdésekben; *e)* végzi az esketéseket a törvény értelmében; *f)* vezeti az anyakönyveket saját felelőssége mellett. A teljesen képesített, horvátul tudó rabbi

ideiglenes alkalmazása csak egy évre terjedhet, a többi hivatalnoké ily esetben két évre. A megüresedett rabbi állás legkésőbb hat hónapig maradhat betöltetlenül. A fegyelmi büntetés: a) feddés, b) hivatalból való elmozdítás. Az utóbbi esetben azonban az elsőfokú közigazgatási hatóság hatályon kívül helyezheti az ítéletet, ha ez ellenkezik az alapszabállyal vagy a törvénnyel. Csak azon hivatalnok ítélhető el hivatalvesztésre, aki lényeges hivatalos kötelességeit huzamos időn át elhanyagolja és ezért többszörösen lett büntetve írásbeli feddéssel.

A kért ötéves hitközség nem sietett a válasszal. A kormány megsürgette a véleményes jelentést és a hitközségek csak a másodszori sürgetés után kértek és kaptak halasztást a nyári üdülési időre való tekintettel. Válaszukat csak a tél folyamán küldték meg. A kormány határozott óhaja dacára sem tárgyalta az ötéves hitközség nagyobb fele a mintaalapszabályt a rabbival egyetértve. Egy vallásos testület alapszabályáról folyt ugyan a tárgyalás, modern, különösen horvát zsidó felfogás szerint azonban a rabbi nézetére éppenséggel nem kíváncsi a hitközségi vezetőség. Magától értetődő tehát, hogy a válasz nagyon eltérő volt. Elismerés illeti meg a vukovári hitközség képviselőtestületét, melynek élén dr. Gottlieb Albert városi főorvos állott, mely beszédes jelét adta belátásának és zsidó érzésének. Alapos memorandumában erélyesen hangsúlyozta, hogy a mintaalapszabály nem felel meg a tradíciónak és sérti a vallásos szellemet. Nélkülözhetetlennek tartotta a közgyűlés ősi institúcióját és károsnak nyilvánította

a rabbira vonatkozó intézkedéseket. Kiemelte, hogy a hitközség egészséges fejlődésének és virágzásának alapföltétele a világi és vallásos vezetőség között fennálló zavartalan harmónia. Minden hatásköri összeütközést ki kell kerülni. Valamint a rabbinak nincsen joga az adminisztratív kérdések intézésébe befolyni, úgy a világi elemekből álló képviseletnek sem szabad a vallásos kérdésekre ingerenciát gyakorolni, mert ezek elintézése kizárólag a rabbi hatáskörébe tartozik. Határozottan elleneznie kell a fegyelmi-re vonatkozó intézkedéseket is. A rabbi, mint a címe világosan hirdeti, a hitközség tanítója és mestere. A tervezet azon képtelen állapotot teremtené meg, hogy a tanítvány lenne a tanító fegyelmi fóruma. Önérzetes tanító ily körülmények között nem teljesíthetné hivatását. Végül azt ajánlotta, hogy a kormány egyenlő számú elnökök és rabbikból álló bizottsággal tárgyalassa Zágrábban a tervezetet. Minthogy az eszéki hitközség is ankét egybehívását javasolta, a kormány 1909 február hó 21-én 3776. számú leiratot intézett az összes hitközségekhez, melyben az elnököket, valamint a rabbikat március 29-ére a vallás- és közoktatásügyi osztály dísztermében tartandó ankétre meghívta. A munka megkönnyítése céljából óhajtja, hogy az előző egy vagy két napon előértekezlet tartassék a zágrábi hitközség termében, hogy a hitközségek képviselői kész tervezettel jöjjenek a kormány által egybehívott ankétre.

Az elnököket és rabbikat meghívó kormányi rendeletre oly lépésre határozta el magát a zágrábi elől-

járóság, mely rendkívül szomorúan dokumentálja a némely modern hitközségben a legfájdalmasabb tapasztalat dacára még mindig uralkodó téves nézetet a hitközség célját és rendeltetését illetőleg, valamint az elfogultságot, sőt rosszakaratot a rabbikkal szemben. A sok szertartási előkészületet igénylő peszach ünnep közelségére való tekintettel az ankét elodázását kérlemzte. Tisztelettel kérdi továbbá, hogy mi okból részesültek a rabbik is meghívásban, noha a hitközségek törvényes és jogos képviselői kizárólag az elnökök. A hitközségi alapszabályok csak adminisztratív intézkedéseket tartalmaznak, melyekre a rabbik semmiféle ingerenciát nem gyakorolhatnak, mert a hitközségek csak vallásos kérdésekben kéri rabbijaik nézetét. A rabbik részvétele szükségtelen kiadásokkal terhelné meg az ügyis erejüket meghaladó anyagi áldozatot hozó hitközségeket. Ha esetleg szóba kerülne oly vallásos kérdés, melyben rabbi információjára szükség lenne, úgy nagyon elegendő lenne, ha három rabbi kapna meghívást. A kérvény másolatát megküldte az összes hitközségeknek és hasonló eljárásra kérte őket. Ily kérést a horvát hitközségek túlnyomó többsége mindig kész örömmel teljesít. A legnagyobb kómikum rejlik abban, ha horvát hitközségi elnökök arra hivatkoznak, hogy nyolc nappal az ünnep előtt nem tarthatnak konferenciát az ünnepre való nagy előkészületek miatt. Mintha bizony zsoltárok éneklése közben maguk örölnék a kovásztalan kenyér készítéséhez szükséges lisztet. Ily nevetséges ürügyet nem restelt az ország első hitközségének előljárósága használni, csak hogy

a rabbik méltóságán csorbát ejthessen. Nagy elfogultságra vagy rosszakaratra vall a kérvény azon passzusa is, hogy hitközségi alapszabályok csak közgazgatási intézkedéseket tartalmaznak. A hitközség célja, rendeltetése, definíciója az ellenkezőt igazolják. A harmadik ok sem nélkülözi a humort. Mit törődött a zágrábi hitközség más hitközségek pénzügyével, hiszen saját főabbija nem kérheti az utiköltség megtérítését. Miért hordta annyira szíven a testvérhitközségek anyagi javát? Megjegyzem, hogy alig volt egyetlen egy rabbi, aki költségeinek megtérítését igényelte volna. A jóhiszemű kormány a kérelmet teljesítette, az ankétet április 20-ára halasztotta és a hitközségek pénzügyi helyzetére való tekintettel csak három rabbi megjelenését tartotta kívánatosnak.

Az őszinteséget nélkülöző kérvény jogos felháborodást keltett a rabbik körében. Intéző bizottságuk erkölcsi kötelességének tartotta, hogy az igazság fegyverével szálljon síkra a minden ok nélkül megsértett rabbikar védelmére. Alaposan megokolt felterjesztésben cáfolta meg a zágrábi előjáróság kérvényének hamis adatait és elérte azt, hogy a kormány újabb leiratában az összes rabbikat meghívta. Több hitközségi elnök rosszakarata annyira terjedt, hogy a rabbik nem értesítette a kormány új leiratáról, ezek csak az intéző bizottság révén szereztek tudomást meghívásukról.

Az előértekezlet hosszú, gyakran szenvedélyes vita után alaposan módosította a kormány tervezetét. Minden község belátására bízta, vajjon fenn akarja-e tartani a közgyűlés ősi institúcióját, vagy pedig meg-

erősített képviselőtestülettel óhajtja azt helyettesíteni. A községek zavartalan fejlődése érdekében szükségesnek tartotta, hogy a képviselőlet tagjai hat évre választassanak, három év után csak a választottak sors útján kijelölt fele vesse magát alá új választásnak. A vallásos kérdéseket, kivéve az istentiszteleti reformot, kizárólag a rabbi hatáskörébe utalta, az utóbbihoz a hitközségi legtagabb fórum beleegyezése szükséges. Ha ez létre nem jön, úgy három világi és három rabbi tagból álló választott bíróság döntése mértékadó. Több tekintetben függetlenítette a rabbit a képviselőtestület befolyásától. A sok módosítás végleges megszövegezéséhez és leírásához nem volt elegendő idő és így az ankét, melyet a vallásügyi főnök nyitott meg, csakis arra szorítkozott, hogy dr. Spitzer Hugó előadó igen beható, lendületes beszédben vázolta az eszközölt módosítások főbb pontjait és közölte, hogy a végső szövegezést rövid időn belül a zágrábi hitközség fogja benyújtani. Nemcsak a sok lényeges módosítás elfogadását kérte a kormánytól hanem jóakaratóba ajánlotta az előértekezleten elfogadott és alaposan megvitatott «hitközségek szövetségét» (Gemeindeverband) is. A kultuszfőnök igen szívélyesen válaszolt és ígéretet tett a jogos kérelem teljesítésére. A buzgó előadó örömtől duzzadó arccal fogadta a jól megérdemelt gratulációkat és azt hitte, hogy a kormány ígérete valóra váltja leghőbb óhaját, a hitközségek szövetkezete létesülését, melyért csaknem egy évtizeden át küzdött szívós kitartással, de eddig a legjobb igyekezete hajótörést szenvedett a

zágrábi hitközség ellenzésén. Optimizmusa nem is számolt azon lehetőséggel, hogy a beható vita után elfogadott tervezet még korántsem jelenti a szövetkezet megalakulását. Lelkesedésében nem is gondolt arra, hogy az önérzet hiányában szenvedő zsidók szívesebben veszik a nemzsidó hatóságok gyámkodását és beavatkozását felekezeti ügyeikbe, mint saját véreik testvéri kormányzását. A hitközségek szövetkezete ügyében tartott több konferencia szomorúan tanulságos lefolyásáról Isten segítségével a jövő évi Évkönyvben fogok beszámolni.

A zágrábi hitközség által benyújtott, 75 §-ból álló tervezetet a kormány «minta-alapszabályterv a Horvát és Szlavon királyságok izraelita hitközségei számára» cím alatt kinyomatta és felszólította a hitközségeket, hogy alapszabályaikat így dolgozzák át. Lényeges módosítást eszközölt az elfogadott minta-alapszabályon a benyújtással megbízott zágrábi hitközség a rabbik erkölcsi kárára. Hogy a rabbira vonatkozó különleges intézkedés értékét leszállítsa, a rabbi szó után zárójelbe tette a kántor szót is, hogy a kántort egyenrangúvá tegye a rabbival. Ezen példát több hitközség követte. Semmi kétséget nem szenved, hogy a valódi indító ok nem a kántori állás kitüntetése, hanem a rabbi-állás degradálása. A képviselőtestület ad a benyújtott minta-alapszabály szerint instrukciót a hitközség összes hivatalnokainak. Bizonyos, hogy sok hitközség kényszerítette volna ezen elv alapján rabbijait lelkiismereti meggyőződésükkel ellenkező vallásos cselekedet végzésére. Az előljárási hatásköréhez tartozik a szabad-

ság engedélyezése, rendbírság kiszabása, figyelmeztetés, feddés és 30 K-ig terjedő büntetés kirovása az összes hivatalnokokkal szemben. Szomorú felekezeti viszonyunk alapos ismerői előtt több mint bizonyos, hogy néhány hitközségi elnök kapva-kapott volna a kedvező alkalmon, hogy a rabbit pénzbírsággal sújtassa.

A rabbik intéző-bizottsága előterjesztésére a megtevesztett kormány felszólította a hitközségeket, hogy mindkét esetben toldassék meg az illető paragrafus ezen két szóval: a «rabbi kivételével». Rabbinak, így hangzik a rabbikra vonatkozó intézkedés egyik pontja, csak az alkalmazható, aki gimnáziumi érettségi bizonyítvánnyal igazolja általános, rabbiképző vagy három rabbitekintély bizonyítványával pedig szakképzettségét. A fegyelmi büntetés fokai: *a)* írásbeli intés; *b)* írásbeli feddés; *c)* félhónapi fizetés erejéig terjedő pénzbüntetés és *d)* hivatalból való elbocsátás.

1910 június 7-én jelent meg a kormány 7745. számú, a rabbi, illetve rabbihelyettes kvalifikációjára és az ideiglenes anyakönyvvezetőkre vonatkozó rendelete. Ha az újonnan alkalmazott rabbi az állampolgárságot vagy a hivatalos nyelv ismeretét illetőleg nem felel meg a törvény követelményeinek, úgy a községnek alkalmas, állampolgárság és a horvát nyelv tudása dolgában megfelelő személyt kell ideiglenesen megbíznia az anyakönyvvezetéssel. Ezen ideiglenes nemrabbi anyakönyvvezető az elsőfokú polgári hatóság előtt fogadalmat tartozik tenni arról, hogy az anyakönyveket a fennálló törvények értel-

mében lelkiismeretesen fogja vezetni. A fogadalomról jegyzőkönyv szerkesztendő.

Az alkalmazott rabbi horvát nyelvi ismereteit, megfelelő bizonyítványok híján, az elsőfokú politikai hatóság igazolja. Tapasztalataim alapján állíthatom, hogy a hatóság az engedékenység és előzékenység legszélsőbb határáig megy és a jóakaratot is ténynek tekinti. A szakképzettségre vonatkozólag a rendelet úgy intézkedik, ha valamely nyilvános rabbiképző diplomája teljesen igazolja a theologiai kvalifikációt. Ez bizonyítható úgy három képesített rabbi okmányával, mint valamely szaktekintélynek elismert rabbi «hattára»-jával. Arról, hogy melyik rabbi tekinthető elismert szaktekintélynek, vagy hogy három hattaránál kevesebb okmány is megfelelően igazolja-e a szükséges szakképesítést, a kormány dönt, a Horvát és Szlavon királyságok rabbijai bizottsága véleményének figyelembe vételével. Ezen bizottság három rendes és két póttagból áll. A kormány felszólítására az összes rabbik hitközségeik útján a meghatározott időben felterjesztik azon öt rabbi, illetve főrabbi nevét, akiket a bizottságba választanak. Ezen szavazólapokat az elnökök saját felelősségük mellett a legrövidebb időn belül a kormánynak megküldik. A vallásügyi kormány a beérkezett szavazólapok alapján a három legtöbb szavazatot kapott rabbi, illetve főrabbit rendes, az utánuk legtöbb szavazatot kapott két rabbit póttagnak hirdeti ki. A választás eredményét úgy a hivatalos lapban, mint az összes községekhez intézett leiratban közzé teszi. Ezen bizottság tiszteletbeli funkciót teljesít és véle-

ményes jelentést ad úgy a kormánynak, mint a hatóságoknak az összes vallásos kérdésekben. Rabbihelyettesnek legalább egy rabbi bizonyítványával kell igazolnia kvalifikációját. Ezen bizonyítványról szintén a bizalmi bizottság ad véleményt. Új rabbi vagy rabbihelyettes okmányait az illető hitközség elnöke először a bizalmi bizottságnak küldi véleményes jelentés végett és csak azután terjeszti fel az összes iratokat a kormánynak jóváhagyás végett. December 23-áról kelt 28,944. számú leiratában arról értesítette a kormány a hitközségeket, hogy a rabbik bizalmi bizottságának rendes tagjává dr. Jacobi Hósea zágrábi, dr. Ungár Simon eszéki és dr. Diamant Gyula vukovári főrabbi, póttagjaivá dr. Ernst Ignác varasdi főrabbi és Tauber S. D. belovári kerületi rabbi választottak. A kormány hirdetménye a hivatalos lap december 31-iki számában jelent meg. A bizottság mandátuma 1913 december 31-én jár le.

Felekezeti viszonyaink és hitközségi állapotaink némi javulását, mint a közölt tények igazolják, első sorban a kormány jóakarátának köszönhetjük. Különös hálával tartoznak neki a rabbik, akiket ünnepélyes alkalmakkor a hitközség vallásos fejének, szellemi vezetőjének neveznek, de akiknek nálunk csak akkor jut vezető szerep az irányításban, ha a hitközség azon szerencsés helyzetben van, hogy oly férfiak képezik az előljárárság többségét, akik vallásos életűek, akiknek még némi zsidó érzésük és tudásuk van, vagy tiszta jellemük és józan belátásuknál fogva támogatják rabbijukat működésében. Ily hitközségek, sajnos, a kisebbséghez tartoznak. A többséget oly

hitközségek teszik, melyeknek világi vezetői körében közöny és tudatlanság, elfogultság és kicsinyesség uralkodnak. Szűk látókörüknél fogva nem tudják, hogy a szomorú viszonyokon csak buzgó rabbik lelkes működése segíthetne némileg, csak ily rabbik odaadó fáradozása készíthetné elő a talajt egy szebb és jobb jövő számára. Vajjon akadnak-e majd képzett fiatal rabbik, akik ezen nemes, de hálátlan feladatára vállalkoznak, akik ezen magasztos, de nagyon kétes cél szolgálatába állanak? Fájó szívvel kell kételkedéseimet kifejeznem. Erkölcsi és anyagi elismerés híján ki fog vállalkozni a pusztában szónokoló hálátlan szerepére. Ezért látom oly sötét színben a horvát zsidóság jövőjét, mely nem él és virul majd, hanem csak vegetál és hervad. Leghőbb óhajom az, hogy a jövő ne igazolja fájó aggályaimat.

Vukovár.

Dr. Diamant Gyula.

A SZOMBATOS IMAKÖNYV NÉVTELEN ÍRÓJA.

A régi magyar irodalom számos termékének szerzője ismeretlen, különösen az egyházi vallásos tartalmú munkáké. Kódexeink írói nem pályáztak elismerésre, nem írói, hanem vallásos buzgalom ösztönözte őket irodalmi munkálkodásra. E művek keletkezési éve is többé-kevésbé ismeretlen. Írójuk ezt sem jegyezte fel mindig.

Nem nevezi meg szerzőjét sehol a zsidó hitet valló székely «szombatos» hívők seregének héberből fordított magyar imádságoskönyve sem, noha feles számú példányokban maradt az utókorra. Keletkezésének idejéről sincs pontos feljegyzésünk.

Mindez ideig egyedül Dr. Kohn Sámuel fejtegette eredményesen ezt a kettős problémát a szombatosokról írt alapvető könyvében.

Az ő bizonyítékai kiindulópontjai az én tanulmányomnak is, melynek célja dr. Kohn bizonyítékait egy-két pontban helyesbíteni és kiegészíteni, de a főeredményben Dr. Kohn Sámuel álláspontját fogadom el.

A szombatos imakönyv keletkezésének idejére vonatkozólag Dr. Kohn azt hozza fel, hogy a szombatonkint az uralkodóért mondott imában a legtöbb régibb-újabb kéziratban feltűnő nagy írással áll e három betű: R. G. F. s e három betű értelme nem lehet más mint Rákóczy György Fejedelem; a szombatos imakönyv tehát I. Rákóczy György idejében, 1630-on túl keletkezett volna.

Ez az érvelése nem állhat meg. Az újabb kódexekben olvassuk: «az Mi Urunkat, Fejedelmünket R. G. F.» — A szombatos imakönyv régibb példányaiban az R. G. F. betűk nincsenek meg és nem találhatók a két legrégebb másolatban.

Mindezekben csak azt találjuk az ima megfelelő helyén: «Te áldjad, megoltalmazd, őrizzed, felemeljed, nagyobbá tegyed és feljebb-feljebb felségessé magasztaljad az mi Urunkat Királyunkat Fejedelmünköt.»

Királyi címe pedig Bethlen Gábornak volt, tehát az imakönyv 1630 előtt készült.

Nem ilyen egyszerű a névtelen íróra vonatkozó probléma.

Abból a körülményből, hogy az imakönyvnek legrégibb ránk maradt példánya Péchi Simon iródeájának, Beth Jánosnak kezeírása, vonta le azt a következtetést Dr. Kohn Sámuel, hogy a mű szerzője Péchi Simon. Következteti ezt abból is, hogy az imakönyv e példányában a magyarázó jegyzetek épúgy vannak megjelölve és elhelyezve, mint Péchi zsoltárfordításában, melyet szintén Beth Janos másolt. De az a tény, hogy az imakönyv jegyzeteit külsőleg úgy helyezi el a másoló, mint a zsoltárkönyv kézírata, csupán a másoló azonosságából folyik, nem egyuttal az író azonosságából. A Beth-psalteriumot módomban volt tanulmányozni; a Beth-imakönyvet pedig, melyet a szakkörök rég elveszettnek gondoltak, sikerült megtalálnom és tüzetesen összehasonlítottam a két művet.

Dr. Kohn Sámuel azt írja művében (232. l.) «Péchire mint szerzőre utalnak az imakönyvben sűrűen előforduló zsoltárok, melyek *egyttől-egyig* minden további megjegyzés nélkül szóról-szóra Péchinek 1625—1629 közt írt zsoltárfordításából vannak véve,» de én egybevetettem a Beth-másolta imakönyv zsoltárimáit a Beth-másolta Psalterium megfelelő zsoltáraival és *teljesen eltérő* szöveget találtam. Szembeállítom a két eltérő szöveg egy-egy zsoltárát:

*Beth imakönyvében.**XXIII. zsoltár.*

Az Úr én Pásztorom. Semmiből nem fogyatkozom. Zsíros kedves helyeken feket le engemet és csendes folyóvizek mellett legeltet, megtéríti az én lelkemet és igazgat az igazságnak ösvényére az ő nevéért. Ha szintén az halál völgye árnyékában járnék is, nem félek gonosztól, mert te én velem vagy, az te vessződ és támasztó botod, azok vigasztalnak meg engemet. Asztalt terítesz én előttem ellenségim bosszúságára, megkövérítéd drága olajjal az én fejemet és poharom kedvesen teljes. Bizonyára az jó és az irgalmasság követnek engemet életemnek minden napjaiban és lakozom az Mindenhatónak házában nagy hosszú üdőkig.

*Beth psalteriumában.**XXIII. zsoltár.*

Pásztorom énnékem a mindenható Isten: azért nincsen semmiből fogyatkozásom.

Szép zsíros mezőkön lefeket engemet: kedves szép nyugodalmas élővizeknél legeltet engemet.

Lelkemet nagy kegyesen meghozza, megtérengeti: igazgat az igazságnak ösvényén csak az ő szent nevéjért.

Ha szintén halálos ügyemben, az halál völgyének árnyékába jutnék, nem félek, mert te mellettem vagy: a te pálcád és támasztó törvényed megvigasztalnak engemet.

Asztalt terítesz énnékem ellenségim előtt; drága olajkenettel fejemet zsírosítván, pohárom csordultig töltöd.

Tehát ily jó s gazdag irgalmasságod legyen rajtam teljes életembe: és lakjam az Úr házában mindörökkön örökké.

Teljesen eltérő szövegű a többi zsoltár is.

Látnivaló, hogy a Beth-imakönyvből nem lehet Dr. Kohn argumentumai alapján következtetni Péchi szerzőségére. Fontossága e kódexnek az, hogy a készülő imakönyvről ad képet: csak kevés számú zsoltárима van lefordítva és az őszi nagy ünnepekre szóló imák sincsenek még meg, de megvannak a

szombati és újholdra való imák és *meg volt a teljes hétköznapi imasor, csakhogy a kódex elől meglehetősen csonkán maradt reánk.*

Azonban hozzáférhettem egy szintén a XVII. század elejéről való szombatos kódexhez, mely teljes és a névtelen íróra is fényt vet. A kalocsai főszékesegyházi könyvtaré ez a 8° kutyabőr kötésű mű, melyben a teljes imakönyv már 1629 előtti másolatban megvan. Ezt a kódexet, noha Pestmegye Monographiája II. kötete végén Kollonits László érsek könyvállományában fel van sorolva, mindeddig nem ismertették. Tartalmazza Péchi zsoltárfordítását is, mely eddig csak a Beth-féle másolatban volt ismeretes. (Tartalma: az egyetlen Agada-fordítás és sok más szombatos unicum.) Az imakönyvnek vagy harminc liturgikus zsoltára szóról-szóra megegyezik Péchi, Beth-kezeirésében fennmaradt zsoltárfordításának megfelelő zsoltáraival és ezeket a kalocsai kódex «Zsoltára» nem írja le újra. A Beth-imakönyv csekély zsoltárkészletét, mely eltérő szövegű a Péchi-psalterium illető zsoltárszövegétől, a kalocsai kódex imakönyve megtartja, azaz nem cseréli ki Péchi psalteriumbeli szövegekkel, viszont ezt a néhány zsoltárt a «Zsoltár» részben a kalocsai kódex igenis újra írja, még pedig a Beth-féle psalterium szövege szerint. Az egész vaskos kódex egy kéz írása, kivéve a 182-ik lap felét.

Egy 4° alakú kéziratból írhatta másolója, mert nagyon apró betűs írás, mely azért volt szükséges, hogy ahol mintájául szolgált kódex anticipál — az imakönyv a 27. folion utal a 121. zsoltárra, mely a 41. folion van lefordítva, — a kalocsai kódex is

megtarthassa a lapszámjelzést. Ez nem sikerült a másolónak teljesen, ezért közbe számozatlanul hagy egy-egy lapot.

Ezt a külsőséget is le kellett szegezmem a további fejtegetés céljára; egyébként is most a kalocsai kódexnek csak az imakönyvi része érdekel. Az elején 9 lap ki van szakítva, csak a címlap néhány betűje látszik. Éppen elég annak megállapítására, hogy a szerző neve nem volt rajta a címlapon.

A kalocsai kódex a legmegbízhatóbb szövegű imakönyv. *Beza* neve, az *ómer* szó is helyesen van leírva, ellentétben a többi kódexsel. Ez a kódex az egyedüli bizonyosság arra, hogy cicitet is viseltek a szombatosok, hogy a történeti ünnepeket is megülték. Minderre most nem szándékozom kiterjeszkedni, csak a névtelen szerzőt illető probléma szempontjából méltatom ezt a kódexet. Azért ide kell iktatnom az imakönyv vége és a Zsoltár eleje közt levő egy üres lapon írt családi bejegyzést: «Anno 1631—5391. kezdettem tanulni az S (sidót) 22. diei Apr. in mensi Niszan kezdettem imádkozni S. Az ז penig kezdettem viselni 19 diei Mai.» Ezt a tulajdonos írta gyerekes betűkkel, a másoló áthuzta és újra írta. A hátlapon ismét: «kezdettem eskolába jární Nándorfejevárát 14 dik Napján Elulnak 5391. Esztendőben.» — Ez a zsidó év megfelel a polgári 1631-nek. A tulajdonos Maróthi Dávid neve a zsoltárkönyv végén egy üres lapon rajta van azzal a megjegyzéssel, hogy 1654-ben ment Udvarba lakni. Ha 1631-ben valamely szépírású, de az itt-ott beszűrt héber betűket ügyetlenül rovó írődeák imakönyvmásolata végére 1631-ben *Nándorfehérváron*

egy oskolásfiú jegyezhet, a szöveg, melyről másoltattott, 1629-ben készen kellett hogy legyen. Hiszen a gondos másolás is egy álló esztendei munkára vall. De 1629-nél nem lehet újabb keletű az immár teljes imakönyv szerzése sem, hisz a *királyi felségért* fohászkodik a szombati imája. Bethlen Gábor 1629-ben halt meg. 1629-en túl már nem ő érette imádkoznak a szombatos imakönyvek, hanem R. G. F.-ért. A kalocsai kódex leírója pedig tudatosan dolgozott. Hiszen azokat a zsoltárokat, melyek szövege a Péchipsalterium szövegével egyezett, nem másolta le az imakönyvben is, a zsoltárkönyvben is, viszont azokat, melyek a Beth-imakönyvre mennek vissza, a kétféle variációban írta, egyiket az imakönyvben, a másikat a Zsoltárban.

Így adja a XXIII. zsoltárt is a fent ismertetett kétféle fogalmazásban.

Ez az 1629-nél nem később befejezett teljes imakönyv már *Péchi zsoltárait* adja az imaszövegben és a kezdő Beth-imakönyv zsoltárait is. Tehát az utóbbiakat nem cserélte ki a már kész Péchi-*psalterium*ból. Ennek két oka lehetett. Az egyik az, hogy ezek is Péchitől valók, a másik, hogy a Beth-imakönyv több példányban foroghatott és így az imakönyv szerzője nem akarta újakkal kicserélni a már smert, az áhitat szolgáltaiban lévő zsoltárokat. A kezdő imakönyv prózája és verse azonos a teljes, 1629-nél nem újabb imakönyv prózájával és versével, szerzőjük tehát egy; megbővült azonban a teljes imakönyv a nagy ünnepekre szóló és egyéb imákkal és Péchi zsoltáraival.

Mármost az a probléma merül fel: lehetséges-e,

hogy nem Péchi, hanem egy más szerző írta a kezdő imakönyvet és a zsoltárfordítás neki nehézségbe ütközvén, a közben elkészült és ismertté vált Péchi-psalteriumból kiegészítette és a prózai részt megtoldva, ily módon befejezte a szombatos imakönyvet? A teljes imakönyv 1629 előtt elkészült. Ugyanekkor készült el Péchi zsoltárkönyve. Az első teljes példánya 1629 szept. 23-án került ki a másoló keze alól. Ezt maga a másoló jegyzi meg a címlapon latinul. Ő írja ugyanott, hogy Péchi a fordító. Az imakönyv már készen volt, mielőtt a zsoltárfordítás hozzáférhető lett és így csak Péchi lehet a Péchi-zsoltárokön épülő imakönyv szerzője.

De nem lehetett-e munkatársa, akinek esetleg zsoltárait már készültökben rendelkezésére bocsátotta a készülő imakönyv számára? Ez sem lehetséges. Nem azért, mert egy szerző beszél hozzánk az imakönyv különböző helyén, igérve, hogy a még le nem fordított imákat máskor többíti. Ez még mindig a Péchi zsoltárait házilag felhasználó más szombatos író lehet. Azért nem lehet feltételeznünk, hogy más a szombatos imakönyv írója, mint a zsoltároké, mert a prózai imaszövegnek a kalocsai kódexben — és csak itt — jelzett *zsoltármotivumai* s ntén Péchi psalteriumára mennek vissza. Már pedig nem képzelhető, hogy ha olyan valaki írta a prózai imákat, ki a zsoltárt nem fordította, csak átvette ráismerjen az összes zsoltármotivumokra a héber j ózai imaszövegekben s arra is, hogy melyik mond , hányadik zsoltárból való, vagy ha ráismert, ezelő a prózában ne saját szavaival fordítsa. Mindenesetre kiderül a kalocsai

kódexből, a lapszéli zsoltárutalásokból, melyek a prózai imákat kísérik, hogy egy és ugyanaz a szerző, aki a prózai imákat fordította, egyuttal behatóan foglalkozott a zsoltárokkal is.

Láttuk továbbá, hogy a kalocsai kódex íródeákja oly szövegből másolt, melyben nem volt még lefordítva a 27. folion a CXXI. zsoltár, ellenben a 41. folion igen. A zsoltárkönyv tehát egy időben készült az imakönyvvel, de nem egy munkatárs részére, különben a 27. folio számára lefordította volna sorján a szükséges zsoltárt.

Az imakönyv prózájában különben is felismerhető Péchi zsoltárfordításának stilusa. Gyakori hozzátételei a tömör héber szöveghez: a szent, Uram Isten, nagy kedvesen, drága, örökké, a prózai fohászokban is fellelhetők. Épúgy a saját díszítő jelzői: lelkünket megnyugtató, lángoló, magos, sok, szentséges, szörnyen fagylaló, fényes, mélységes, gyorsan futó stb. Az egy szóval kifejezett héber fogalmat két vagy három synonymával fordítja az ima csakúgy mint a zsoltár: adj-tenyész; reméljük-várjuk; sorsunkat-részünket, elevenítesz-éltetsz; stb. Gyakran átcsap a héber 3 személy helyett a fordítás a 2. személybe, megjelenítés kedvéért úgy a zsoltár, mint az ima. Épúgy az emphasis kedvéért a 2. személyből az 1. személybe. A *szófár* igét, mely abban a conjugatióban csak azt jelentheti: «elbeszéljük», az imákon és zsoltárokon végig számtalanszor «számláljuk»-nak fordítja a szombatos imakönyv.

A Beth-imakönyv XXX. zsoltára, bár eltérő szövegű a Beth-psalterium XXX. zsoltárától, ugyanazt a fordításbeli hibát követi el és ez a hiba, a *mochaulnak*

«bocsánattal» való fordítása, semmi más zsoltárfordításban nincs meg.

Nem lehet tehát kétséges, hogy a szombatos imakönyv *egyedüli* fordítója Péchi Simon, amint Dr. Kohn Sámuel is állítja. 1624-ben kegyelmez Bethlen Gábor a rab Péchinek, egykori kancellárjának. Negyedfélévi nehéz rabságában, melynek politikai okai voltak, megtapasztalta a földi nagyság mulandóságát, Jóbnál is keservesebben szenvedett, mert barátaitól is el volt rekesztve és jó hírét is elvesztette, ami nagyobb csapás a halálnál. Gyermekait ugyan nem vesztette el, mint Jób, de igenis édes anyjukat. Holott nem vétett Mózes törvénye ellen; nem szidalmazta, mint ráfogták, nemzete fejedelmét. (Mózes II. 22, 27.) Kiszabadul, de vagyonától megfosztottan. Jób szavaival vigasztalódik egy levélben: «Az Úr adta volt, ő vette is el, legyen áldott az ő szent neve érette mindörökké!»

Ilyen vallásos, áhitatos hangulat érthetővé teszi, hogy hozzáfog az imakönyv fordításához a már régebben a zsidóságért rajongó tudós főúr. Az éppen akkortájt Erdélybe telepített előkelő, szefard török zsidók környezete is ösztönzőleg hathatott e munka kezdeményezésére. A zsidó liturgia integráns része a zsoltár lévén, az imakönyv fordítása közben megérik lelkében a teljes zsoltárkönyv fordításának és magyarázásának gondolata. Előbbi néhány imakönyvbéli zsoltárfordítását az exegetikus psalteriumban újra lefordítja, hiszen egy exegetikus fordításban minden szó fontos. Innen az eltérés a Beth-imakönyv csekély zsoltárkészletének szövege és a zsoltárkönyv megfelelő zsoltárszövege közt.

Két eredeti imája is van, melyek az első teljes imakönyvben, a kalocsai kódexben még nincsenek benn. Nem is lehetnek, mert az egyiket, a szelicha szerű «Könyörgés fegyver ellen», az 1636 iki erdélyi események hatása alatt írta, a másikat az «Esedező imádság üldözés ellen» 1638-ban vallásukért történt elítéltetésük elősejtelmében írta a szombatosok számára, mint ez az imából kiviláglik. Ez a két imádság későbből való kódexben maradt az utókorra.

E két imában is sűrűn találkozunk Péchi Simon írói sajátosságaival, így a jelzőhalmozással, itt még inkább, mert nem köti héber szöveg. E két ima minden korban a legszebb fohászok közt említhető.

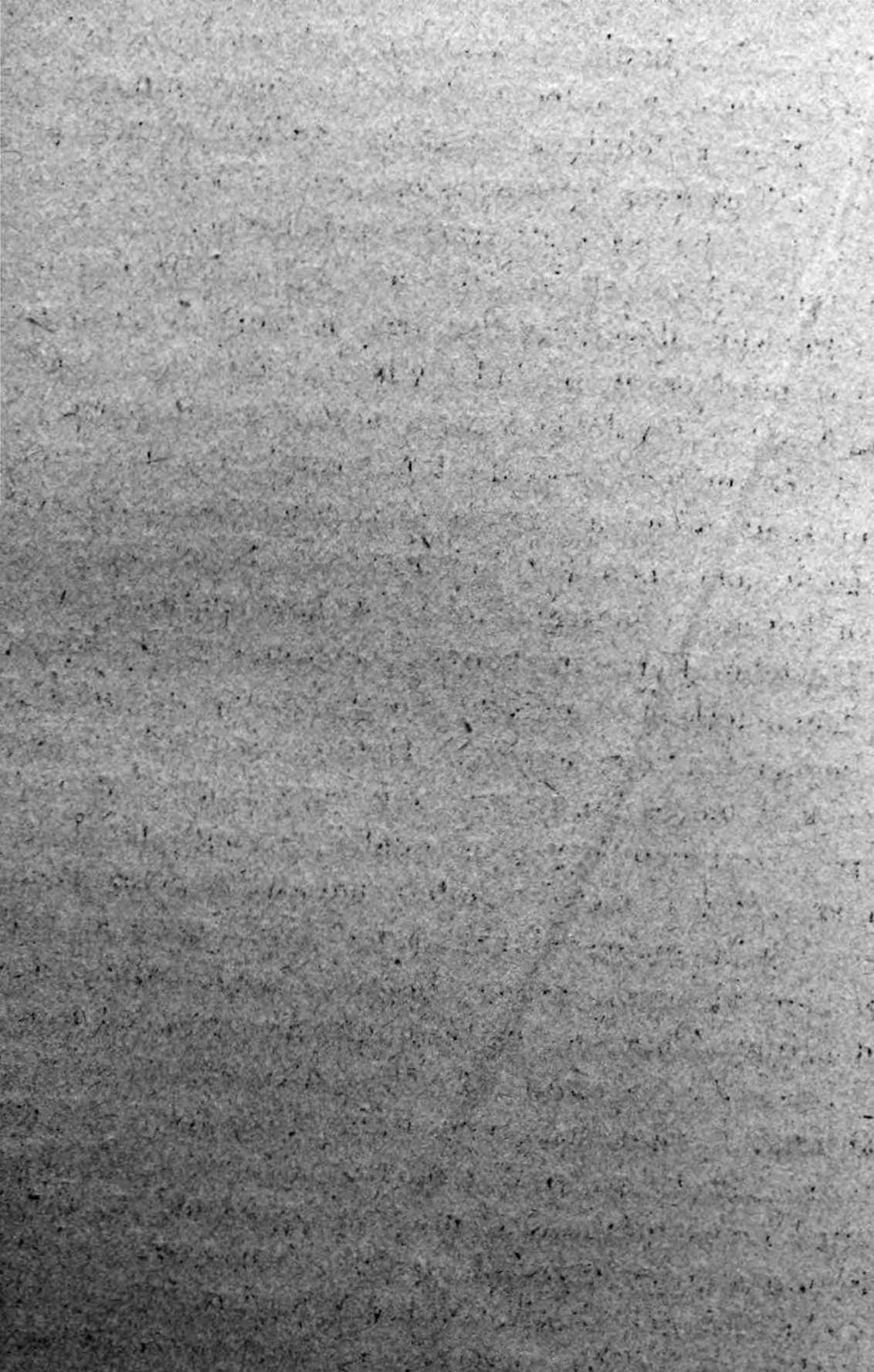
Névtelenül írta imakönyvét, hiszen egy imakönyv a legnévtelenebb mű. A szombatos szájhagyomány a legújabb időkig mégis őt tartotta az imák szerzőjének. A hagyomány ugyan sok mást is regél a nagy úrról, ami nem egyéb mondánál és legendánál, de a szerzőséget illetőleg hitelt adhatunk neki. Péchi korában a magyarságnak rajta kívül nem is volt embere, aki azzal a nagy héber és zsidó vallásos tudománnyal birt, melyet e munka megírása feltételez.

Isten dicsőségére, a hívők épülésére írta éveken át imáit, zsoltosmáit, épen mint a középkor szerzetesírói. Ezek erőtlenségül birkóztak a latin nyelv szókincséért és páthosával magyar fordításukban, Péchi Simon a leggyökeresebb, legépebb magyarsággal és dibiiai ihlettel ülteti át a héber imákat.

Műve a zsidóságnak és a magyar szellemnek egyaránt örök dicsősége.

Budapest.

Dr. Harmos Sándor.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

Báró Hatvany József elnöki megnyitója.

Elnök úr örömmel üdvözli a közgyűlésre megjelent tagokat s nagy megelegedéssel utal a Társulat sikeres munkásságára és állandó emelkedésére. Ez utóbbi nem a mostani vezetőség érdeme, hanem az elődöké, akik a Társulat szervezetét gondosan megalapozták s irányításukkal működésének hagyományt teremtettek. Hálával és elismeréssel adózunk lelkes munkájukért.

Mély sajnálattal emlékszik meg a veszteségekről, melyek a lefolyt évben Társulatunkat érték. Elhunyt *Herzmann Bertalan*, ki a zsidó ifjusági irodalom művelésére tett alapítványával nevét Társulatunk történetében fenmarasztotta; elvesztettük *Dr. Ballai Lajos* választmányi tagot ki minden ügyünkért őszintén érdeklődött; meghalt *Ujpesti Wolfner József* számvizsgáló, ki valamenyink becslését bírta; elhunyt *Reich Márton* Kalocsán, pártoló és választmányi tagunk, Társulatunk buzgó és tisztelt tagja; elköltözött körünkől pártoló és választmányi tagunk, *Leopold Sándor* Szekszárdon, a vidéki zsidóság egyik vezérférfia és a felekezet kimagasló érdemű tagja. Veszteség ért bennünket végül *Kont Ignác*nak, a párisi Sorborme rendkívüli tanárának halálával, ki kiadványainkat a francia tudományos folyóiratokban évről-évre jóakarattal és szeretettel ismertette.

De módjában van örvendetes ügyekről is jelentést tennie. Két derék választmányi tagunk *Büchler P.* móri és *Schwarz Jakab* csáktornyai főrabbi szent hivatásukban eltöltött hosszú működésük minapi évfordulóját ülvén, legfelsőbb helyről is kitüntetésben részesültek. Tár-

sulatunk is szíves szerencsekívánataival csatlakozik az örvendezőkhöz és még sok éven át számít kitűnő és ki-tüntetett két választmányi tagunk közreműködésére.

Ajánlja Társulatunkat és minden ügyét a jelen és távol-levő tagok állandó jóakarátába s a közgyűlést megnyitja.

II.

Bánóczy József titkári jelentése.

Előadatott az 1912 december 31-ikén tartott közgyűlésen.

Tisztelt Közgyűlés!

A lefolyt év a zajtalan működés és nyugodt haladás ideje volt. Nőttünk egy esztendővel s izmosodtunk a kö-telességteljesítés érzetéből fakadó azon bizalomnál fogva, mely a munkakedvet táplálja s az erőket acélozza.

Tagilletményünk eddigi kiadványaink méltó folytatása. *Évkönyvünk* megszokott gyűlőhelye immár a zsidó val-lásu hazai íróknak, s alig van kötete, melyben egyik-másik külföldön élő honfitársunk tanuságot ne tenne magyar volta mellett. Népszerű tudományos, költői és szépirodalmi közleményei pedig teljesen alkalmasak arra, hogy tagjaink érdeklődését irodalmi törekvéseink iránt ébren tartsák és fokozzák.

Tagilletményünk másik kötetével: *Patai, Héber költők* második részével egy nagyszerű vállalkozásunk fejeződött be: a héber költészetnek a IX. századi Kalirtól a XX. századi Bolgárig és Kova-Feuersteinig elég bő anthologiá-ját adjuk, s ezzel egyúttal fejlődése történetét is. Ez a történet pedig, mint a szerző mondja» oly csodálatos, oly legendaszerű, akár csak a zsidó nép életrajza — szinte költészetnek látszik.» A nagy közönség itt együtt találja a középkor verselőit és ihlett dalosait; itt tudomást sze-rez a magyar születésű Bacher Simon és Bergel József

költői működéséről; itt megismerkedik Gordon és Bialik, Csernichovszky és Steinberg nevével és egy sok tekintetben új s izgatón érdekes költészettel, mely magának az európai poézisben előbb-utóbb teljes polgárjogot fog kívívni. E kiadmányunkkal szerencsésen kiegészítettük Kecskeméti Ármin becses Zsidó irodalomtörténetét s oly munkát adunk a magyar olvasóközönségnek, melyet ez csak tőlünk várhatott, s melyet megadnunk önmagunk iránti kötelességünk is volt. Állandó érdeme marad Társulatunknak, hogy ez anthológiát létesítette és szerzőjének, Patai Józsefnek, hogy a föladatot annyi tudással és tehetséggel megoldotta.

Fölolvasásaink a lefolyt évadban örömmel fogadott alkalmat nyújtottak Társulatunk két kiváló tagjának ünneplésére. Az egyik fölolvasó-bizottságunk elnökének, *Ágai Adolfnak* szólott, kit midőn hosszas betegség után a fölolvasó-asztalnál újból megjelent, Dr. Mezey Sándor alkalmi tanulmánnyal s a közönség ujongó tapssal köszöntött. A másik *Kiss József* volt, választmányunk nagynevű tagja, kinek külön estét szenteltünk, melynek keretében Dr. Szabolcsi Lajos méltatta a költő legújabb époszi művét, Cs. Aczél Ilona, a Nemzeti Színház tagja a költő verseiből szavalt, Kiss József pedig maga fölolvasta új kötői elbeszélésének «Legendák a nagyapámról» akkor elkészült első énekét. Most először nyílt alkalmá Társulatunknak, hogy Kiss Józsefnek hódolatát bemutassa s a hálás közönség velünk együtt ünnepelt.

Vidéki fölolvasást Szatmáron és Kapuvárott rendeztünk, mindkét helyen teljes erkölcsi sikerrel. Amott a Szatmári Bank igazgatósága a mult évi nyereségből jótékony és kulturcélokra szánt összegből közgyűlésén nagyobb összeget szavazott meg egy Szatmáron társulatunk részéről tartandó fölolvasásra. Kapuvárott meg az izr. nőegylet javára rendezett estély keretében volt a fölolvasás

s örömmel vettük hírét, hogy az az egyesületnek elég nagy anyagi sikert hozott. Bizonyára nem túlzok, ha e tényekben jelét látom az elismerésnek és népszerűségnek, melyet vidéki fölolvadásaink maguknak kivívtak. E sikerünkért köszönet illeti a *Izraelita magyar közalapot*, mely vidéki fölolvadásainkat támogatásával lehetővé teszi, valamint *Lenkei Henrik* bizottsági előadót, ki a rendezés bonyolult föladatát a lefolyt évben is buzgósággal végezte.

Érthető, tisztelt közgyűlés, hogy csak befejezett munkáról számolhatok be. De e munkák, a szellemi produktum természete szerint, nem készülhetnek el máról holnapra, mintegy parancsszóra. Társulatunk azért idején gondoskodik róla, hogy tudósaink és íróink érdeklődését felköltse oly témák iránt, melyeknek feldolgozása a házai zsidóság kulturális viszonyaihoz és nemzeti irodalmunk szükségleteihez képest különösen kívánatos. Ilyenek a zsidó nép története, melynek megírásával *Dr. Neumann Ede* nagykanizsai rabbit bíztuk meg; ilyen a zsidók története Magyarországon, melynek megírására *Dr. Büchler Sándor* keszthelyi rabbi vállalkozott. Mind a két kitűnő tudóst ismeri közönségünk értékes irodalmi működéséből s bizvást reméljük, hogy hézagpótló műveiket belátható időn belül közzé adhatjuk. Folyik a munka más téren is s különösen a Székely Ferenc javaslatára megindított oklevéltárnak második kötete már sajtó alá mehetne, ha a kellő anyagi eszközökkel rendelkezünk.

Anyagi erőnk azonban, tisztelt közgyűlés, sehogy sincs arányban feladatainkkal. Amit a propaganda-bizottság és kiváló elnöke, *Steiner József* végeznek, legnagyobb hálnakra méltó. Ők óvnak meg bennünket a tespedéstől és hanyatlástól. Ám többre, sokra van szükség. A lefolyt évben egyetlen alapító tagot nem nyertünk, sőt egyetlen pártfogó vagy pártoló tagot sem. A kellő alap nélkül pedig működésünk bizonytalanná válik s anyagi erő híján

veszteglésre volnánk kárhozthatva. Mindennemű kultur-munka pénzkérdés, az irodalmi és tudományos pedig tízszeresen, százszorosán az. Közönségünk legszélesebb rétegeibe kellene belevinnünk annak a kötelességnek a tudatát, hogy Társulatunkat alapítványokkal, járulékokkal, adományokkal segítse és erősítse. Mert ennek a mi Társulatunknak mibenléte a mi felekezetünk kulturális mivoltának a képe és fokmérője. Irodalom nélkül nincs műveltség, irodalom nélkül nincs haladás.

De nem panaszkodom. Sőt tudván tudom, hogy a hazai zsidóság, mely az Izr. Magyar Irodalmi Társulatot magának megteremtette, föl is fogja azt virágoztatni a köznek hasznára, önnön magának dicsőségére.

III.

Pályakérdések.

1.

Halmos pályadíj.

(Másodszor.)

A magyar zsidóság társadalmi és kulturális jelentősége és az ellene irányuló áramlatok okai.

Határidő 1913 szeptember 1.

A pályadíj Halmos Mór úr ajándékából 500 korona. A téma egy részről a magyarországi zsidóknak a hazai kultúra különböző téerein az emancipáció (1867) óta kifejlesztett munkásságát mutassa be; másrészről a külföldön támadt antisemita mozgalom kapcsán hazánkban is nyilvánuló zsidóellenes áramlatok kezdetét és fejlődését tárgyalja.

Terjedelme legfőlebb 6 nyomtatott ív lehet.

A nyertes mű a szerző tulajdona de ha egy éven belül ki nem adja, akkor a tulajdon jog a társulatra száll, mely

a tanulmányt közzé teszi. Ez esetben művéből a szerző 100 példányt ingyen kap.

A jeligés levéllel ellátott, idegen kézzel írott pályamű a társulat elnökéhez, Báró Hatvany József úrhoz, V. Nádor-utca 3. sz. küldendő.

2.

Kunewalder pályadíj.

Kivántatik Palesztina története a második templom elpusztulásától a jelenkorig, különös tekintettel zsidó lakosságára és a zsidó diaszporának hozzá való viszonyára.

Határidő 1914 június 1.

A pályadíj a Kunewalder-alapítványból 100 darab arany s a végrendelkező akaratához képest csak zsidó szerzőnek adatik ki. A munka népszerűen és úgy legyen megírva, hogy a felnőtt mindkét nemű izraelitáknak olvasmányul szolgálhasson s alkalmas legyen arra, hogy a zsidó tudást terjeszsze s a felekezeti érzést fokozza. A díj csak önálló becsű műnek adatik ki.

A nyertes mű a szerző tulajdona, de ha egy éven belül ki nem adja, akkor a tulajdonjog a társulatra száll át, mely a munkát közzéteszi. Ez esetben művéből a szerző 100 példányt ingyen kap.

A jeligés levéllel ellátott, idegen kézzel írott pályamű a társulat elnökéhez, Báró Hatvany József úrhoz, V. Nádor-utca 3. sz. küldendő.

IV.

Bizottsági jelentések.

1.

Jelentés az IMIT felolvasó bizottságának 1911/12-iki működéséről.

Elmult felolvasó évadunk úgy a felolvasások tárgya, mint a felolvasók személye s másrésről a hallgatóság

tömege tekintetében egyaránt sikeresnek, sőt jelentősnek mondható. Különösen kiemelkedő, valóságos ünnepszámba menő estéink voltak azok, melyeken élő zsidó irodalmi nagyjaink két legkitűnbőbbjét Kiss Józsefet és Ágai Adolfot szólaltattuk meg és vettük körül hálánk, tiszteletünk és szeretetünk melegével. Ha nem is szegődünk azok közé, akik minden csekély érdemet csak azért kürtölnek világgá, mert zsidó eredetű, viszont büszkén valljuk magunkénak azokat, akiket az általános elismerés elfogadott Pantheonjába, kivált akkor, ha csak minden körülmények közt nemcsak meg nem tagadták származásukat, de mindenkor sikra is szálltak zsidó voltukért.

Egy másik igen érdekes esténken a Hirsch-féle jótékonyági intézmény vezetője Dr. Sonnenfeld Zsigmond beszélt el személyes tapasztalatait az argentinai zsidó telepésekről. Ugyancsak élvezetes és tanulságos volt az a felolvasás melyet Dr. Neumann Ede tartott Philipponról a nagyhírű zsidó tudósról. Külön említést érdemel az a kísérlet is, mellyel Dr. Fabó Bertalan a régi zsidó vonatkozású torzképeket mutatta be vetítő gép segítségével.

Mindezek a programszámok s a hozzájuk csatlakozó tudományos és szépirodalmi felolvasások teljes mértékben elégtették ki közönségünket, mely hosszú évek óta lakadatlan figyelemmel és érdeklődéssel kíséri törekvéseinket.

Fővárosi estéink teljes tárgysorozata következő volt:

- Nov. 1. Kiss József: Legendák nagyapámról.
 2. Dr. Szabolcsi Lajos: Kiss József époszáról.
 3. Cs. Aczél Ilona: Szavalatok Kiss József költeményeiből.
- Dec. 1. Gedő Lipót: Az én Szombatom (vers).
 2. Balla Ignác: Aranycsinálók (vers).
 3. Dr. Neumann Ede: Philippon Lajos emlékezete.

- Jan. 1. Lenkei Henrik: Dávid király (vers).
 2. Dr. Fabó Bertalan: A zsidó a karikaturában.
- Febr. 1. Szegő Arnold: Énekek éneke (fordítás).
 2. Dr. Mezey Sándor: Ágai Adolfról.
 3. Ágai Adolf: Emlékezem régiekről.
- Márc. 1. Dr. Eisler Mátyás: A tenger a biblia költészetében.
 2. Dr. Sonnenfeld Zsigmond: Egy nép újjászületése.

Vidéki felolvasásainkról kevesebb elégtétellel szólhatok. A közalap bőkezősége s a t. bizottság hozzájárulása alapján öt estét szándékoztunk tartani. S valóban hat várossal folytattam tárgyalásokat, de négy helyen az utolsó pillanatban dönt dugába fáradozásunk rajtunk kívül álló akadályok miatt. Két helyen: Kapuvárt és Szatmáron valóban nyélbe ütöttük a felolvasó estéket, melyek Rutkay Miksa, Dr. Venetianer Lajos, Dr. Blau Lajos, Dr. Patai József közreműködésével előkelő és nagyszámú hallgatóság jelenlétében folytak le, és a vidéken elért régi sikereinket újakkal tetézték.

Remélhető, hogy az idei évadban az elmaradt vidéki estéket pótolhatjuk és az országban mind szélesebbre vonjuk határunk körét.

Midőn még tudtára a om a t. bizottságnak, hogy fővárosi felolvasásaink színhelyét a következő évadban részint takarékosági okból részint azért mert az Omike felolvasó estéivel már népszerűvé avatta, a Lloyd társaság dísztermébe tesszük át, abban a hitben kérem jelentésem tudomásul vételét, hogy végre állandó s céljainknak mindenben megfelelő helyiséghez jutottunk, melyben előadásaink eddigi színvonalukat megőrzik s eszméinket mind hathatósabban fogjuk terjeszthetni.

Budapest, 1912 október 17.

Lenkei Henrik,
 biz. előadó.

2.

A propaganda bizottság

az idén a következőknek tartozik mély köszönettel — és pedig:

Budapesti gyűjtők: Fried Ármin, Paunz Lajos, Dr. Patai József, Polacsek Hermann, Székely Simon, Toch Samu, Vidor József.

Vidéki gyűjtők: Belgráder József Oravica, Dr. Bernstein Béla Nyiregyháza, Bing Mór Nagykároly, Blau Henrik Pápa, Blum Dezső Barcs, Bolgár Ignác Sopron, Donáth Manó Puhó, Jánosi Engel József Pécs, Füchsl Arnold Pécs, Fleischmann Miksa Ujpest, Dr. Haáz Simon Szucsány, Dr. Heller Zsigmond Máramarosziget, Hirschl Manó Ujverbász, Horovitz Mór Ungvár, Horvát Rezső Sopron, Dr. Klug Lipót Kolozsvár, Mandel Dezső Nyirbátor, Molnár Lajos Nyirbátor, Dr. Pfeifer Izsák Sümeg, Dr. Rainer Miksa Mosonszolnok, Dr. Singer Bernát Szabadka, Dr. Singer Jakab Temesvár, Singer Mór Brassó, Dr. Steiner Vilmos Hátszeg, Schatz Henrik Jászberény, Tachauer Adolf Brassó, Dr. Urbach Henrik Zimony, Weltmann Lipót Csurog, Dr. Weltmann Sándor Mezőkászony, Weisz Ármin Ujpest, Dr. Widder Márk Nagymihály, Wellner Albert Szilágysomlyó.

Lakóhelyükön kívül is gyűjtöttek: Fleischmann Miksa ujbudapesti Szombathelyen, Paunz Lajos budapesti Zombolyán, Dr. Patai József budapesti Lékencén és Székesfehérváron, Dr. Reiner Miksa mosonszolnoki Feketevárosban és Mosonban.

A propaganda munkáját a következő hölgyek is segítették: Dr. Deutsch Miksáné Kapuvárott, Sternné Mauskopf Teréz Beregszászon, és Rosenberg Hermanné Bécsben, ez utóbbi Barcson és Kapuvárott is gyűjtött.

Fogadják valamennyien igaz hálánkat.

Dr. Dezső Sámuel.
a propaganda bizottság előadója.

V,

Jelentés a Magyar Zsidó Múzeumról.

A Magyar Zsidó Múzeum, miután — bár csak ideiglenes — helyiséget kapott, kitűzte maga elé a célt: összegyűjteni s az elveszéstől, elkallódástól megmenteni mindazt a műtárgyat, kincset, amely a zsidók magyarországi történetére, kulturális és hitbeli életére, szóval a legtágabb értelemben vett multjára vonatkozik. S miután ez a mult kétségkívül nagyon gazdag, minden újabb lépés egy-egy újabb horizontot tár fel: ama rövid idő alatt is igyekezett a múzeum gyűjteni és a további gyűjtés kereteit is legalább felállítani.

A zsinagógai művészet minden ágából vannak már tárgyaink; némelyik szerényebb, de némelyik már — és főleg előkelő mæcenásainknak és az őket föllelő alelnökönknek, Dr. Mezey Ferencnek köszönhetők — valóságos műremek. Magyar vonatkozású könyveink mellett (pl. az igen érdekes tartalmú régi évkönyvek, cikkekkel telt kalendáriumok és emlékbeszédek stb.) az okirattárunk is örvendetesen gyarapszik. Van már Árpád-kori magyarországi zsidókra vonatkozó eredeti okiratunk is (Dirsztay Béla báró és neje ajándéka), s egy csomó van már olyan, amely a 48—49-es szabadságharc zsidó szereplőire és a régi zsidó kisvárosi életre (pl. a hét község multjára) vonatkozik. A szabadságharc történetére tartozó becses zsidó vonatkozású okiratokat Dr. Bernstein Béla nyiregházi rabbinak köszönünk.

A múzeum gyűjteményei két szobában vannak elhelyezve; az egyikben képeink vannak s a másikban az ezüst- és bronztárgyak két nagy üvegszekrényben — egy kombinált szabadon álló; egy fal melletti — vannak felállítva. A függő, úgynevezett szombati lámpák új szerkezetű lámpaállványon; ezeket a múzeum szerezte be.

A régi pénzek, érmeik, gyűrűk és pecsétnyomók elhelyezésére szolgál egy külföldi minták után csináltatott kettős dőlt üvegasztal, melynek részben való költségeire néhai Neuschloss Emil és neje 100 koronát adtak. Ide kerül az özvegy Kunváriné által férje, a bold. főmérnök gyűjtéséből származó 45 darab zsidó pénz és érem. Igen szép frigyláda-függönyeink a falakra vannak akasztva.

Fontos dolog, hogy vett tárgyainknak legértékesebbjeit nekünk előkelő mæcenások veszik meg; úgy hogy egy kis támogatói törzskara már ami kezdő múzeumunknak is megvan; még a külföldről is. A pártfogók felkeresése és megnyerése főleg Dr. Mezey Ferenc érdeme. A könyveken kívül van már több mint száz tárgyunk.

Különösen nagybecsű ajándékokat a következőknek köszönünk: Báró Drisztay Béla, Báró Hatvany József, Dr. Báró Kohner Adolf, Dr. Mezey Ferenc, Szabolcsi Miksa, Winterberg Gyula.

Az összes ajándékozók névsora a következő:

Dr. Ágai Adolf,
 Bánóczy Mórné, Veszprém,
 Dr. Bánóczy József,
 Dr. Bacher Vilmosné,
 Bencze József,
 Bencze Mihály,
 Dr. Bernstein Béla, Nyiregyháza,
 Berger Bernát, Uraiujfalu,
 Bezdáni izr. hitközség,
 Czinczár József, Kolozsvár,
 Báró Dirsztay Béla és neje,
 Dr. Fabó Bertalan,
 Dr. Friedlicher Ignác,
 Dr. Fekete Ignác,
 Gomperz Róza,
 Báró Hatvany József,

Hermann Lipót,
Hollós Oszkár,
Jeszenszky Gellért,
Jónás Á.,
Dr. Kohlbach Bertalan,
Dr. Báró Kohner Adolf, (ajándék és letét),
Koppel József,
Kohn Simon, Répcelak,
Kőszegi izr. hitközség (letét),
Lenkei Henrik,
Dr. Mezey Ferenc,
Mandl Bernát,
Mandl Dávid, Bécs,
Dr. Munkácsy Bernát,
Özv. Neuberger Ignácné,
Özv. Neuwohner Ignácné,
Országos rabbiképző-intézet (letét),
Dr. Pap Dávid,
Dr. Pillitz Sándor,
Pollák Gyula, Kecskéd,
Dr. Pollák Miksa, Sopron,
Rózsási Józsefné,
Dr. Rubinyi Mózes,
Sasvári Béla,
Schlesinger-család hagyatéka,
Dr. Schnitzer Ármin, Komárom,
Schwartz Ignác,
Dr. Sebestyén Károlyné,
Dr. Singer Jakab, Temesvár,
Spitzer Mór,
Szabolcsi Miksa,
Dr. Székely Albert, Sátoraljaujhely,
Trebitsch Ignác és neje,
Vadász Ede,

Weisz Ármin,
Winterberg Gyula.

Vétel útján szerzett tárgyak:

1. Házasságlevél XVII. századból, színes festéssel,
2. Házassági szerződés, XVIII. századból,
3. U. a. növényornamentikával,
4. U. a. XVII. sz.,
5. Haggáda, festményekkel, Pietro és Lorenzo Alsini műve, XVI. sz.,
6. Albachári S. Á. pecsétnyomója 1830,
7. Nagy tóratekeres, XIX. sz. eleje,
8. Tóradisz 1750 körül, keleti motívumokkal,
9. U. a. csengőkkel.
10. Kis tóratekeres, aranyrojtos takaróval,
11. Ezüst fűszerszámtartó, $\frac{1}{3}$ m. magas,
12. Bronzmenóra, imádkozó alakokkal,
13. Sófar,
14. Megilla, ezüst, fogantyus tokban,
15. Ezüst fűszerszámtartó, filigránmunka,
16. Fügő nagy templomi lámpa,
17. Bronzmenóra szarvasokkal,
18. U. a. olajtartócskákkal,
19. U. a. I. Lipót vert medaillon areképevel,
20. Nagy ezüst tóradisz XVII. sz.
21. Három kisebb tóradisz XVIII. sz.
22. Ezüst tóramutató XVII. sz.
23. Rézgyergyatartó a szőlővivő kémekkel XVIII. sz.
24. Brokátöv, ezüst, jomkipurra XVII. sz.
25. Üvegre festett mizrach,
26. Pergament imakönyv, hollandi, képekkel, 1739,
27. Bronzmenóra, I. Napoleon fejével,
28. U. a. rokoko,
29. U. a. barok,

30. Ezüst fűszerszámtartó, XVIII. sz.
- 31 Héberbetűs amulett, ezüst,
32. U. a. bronz,
33. Struck Hermann: Herzl arcképe H.-sajátkezű aláírásával.
34. Purimra való ajándék tányér, ón, 1763 magyar,
35. Eljegyzési tányér színes porcellán, mult század közepe
36. Nagy festményes megilla, (olasz) XVIII. sz.
37. Fűszertartó, ezüst, toronyalakú, talpas XVIII. sz.,
38. U. a. kerek talpas XVIII. sz.,
39. U. a. virágos faalakú, álló oroszlánnal XVIII. sz.,
40. Templomi nagy ampolna héber felirattal XVIII. sz.,
41. Nagy réztál keleti mívű vésett héber felirattal és képpel,
42. Ezüst tóradísz,
43. Bronzplagette, Jellinek bécsi főrabbi jubiláris érme,
44. Vörösréz szelence felirattal és bevéssett képekkel, hollandi XVII. sz.,
45. Moelkés tokban, XIX. sz. közepe,
- 46 Talpatlan ezüst serleg, újabb,
47. Serleg, «berisz miló» bevéssett imádsággal, cserép, újabb,
48. Laska-boronáló, sárgaréz,
49. Három pergament házasságlevél, egyszerű,
50. Frigyláda függöny (Nyugatmagyarország) empire kori, brokát, egykorú kis tóratakaróval,
51. U. a. XIX. sz. közepe, egykorú kis tóratakaróval,
52. U. a. XIX. sz. közepe, felirattal, egykorú kis tóratakaróval,
53. Színes festmény «Izsák feláldozása» mult század első fele,
54. Dr. Zipser főrabbi, Barabás kőrajza (1858),
55. Friedmann főkantor, Barabás kőrajza (1862),
56. Két régi szurkált kép, (Saul és Salamon).

57. Politzer J. két zsidó-tárgyú nagy rézmetszete.

58. Festmény «Fogoly zsidó». 1863 Török E.

59. A Szentföld színes mappája; rézmetszet XVIII. század.

A pontos leltár most készül.

Budapest, 1912. december.

Dr. Fabó Bertalan,
múzeumi őr.

A Magyar Zsidó Múzeum 1912. társulati évi bevételei.

Nyiregyházi stquo hitközség (tagdíj)	K	10.—	
Wolf Sándor Kismarton	«	«	10.—
Ujpesti izr. hitközség	«	«	10.—
Dr. Venetianer Lajos	«	«	10.—
Neuschloss Emil és neje adománya	«	100.—	
Izr. m. közalap subv.	«	600.—	
Államsegély	«	800.—	K 1540.—
A Múzeum vagyona 1911 X. 31-én			« 6361.30
Az Imka javára befolyt			« 107.39
Az Imka vagyona 1911 X. 31-én			« 2312.38
			<hr/> K 10321.07
Levonva a kiadások összege			<hr/> K 5191.83
A múzeum vagyona			<hr/> K 5129.24

A Magyar Zsidó Múzeum részére az 1911—1912. társulati évben teljesített kiadások.

Vásárolt tárgyak	K	1846.93
Költségek	«	43.60
Felszerelés	«	988.—
Házbér	«	1346.30
Dr. Fabó Bertalan személyi átalánya	«	967.—
		<hr/> K 5191.83

Budapest, 1912. október 31-én.

Dr. Mezey Ferenc.

Székely Ferenc.

VI.

Zárszámadás és költségvetés.

Zárszámadás 1912 október 31-én.

Bevételek.

Tagdíjak:	
1911. évi tagdíjak	K 483.10
1912. évi tagdíjak	€ 13909.91
Kamatok:	
Folyószámla kamatok	€ 1351.68
Értékpapir	€ 1753.50
Társulati kiadványok	€ 2017.04
Subventiók és adományok:	
A Pesti Izr. Hitközségtől	€ 1000.—
Izr. magyar közalaptól 1911. évre	€ 1000.—
“ “ “ 1912. “	€ 1000.—
Adományok	€ 20.—
1912. évi hátralékos tagdíjak	€ 500.—
Egyenleg mint többletkiadás	€ 191.72
	K 23226.95
	K 23226.95

Kiadások.

Titkári tiszteletdíj	K 2000.—
Jegyzői tiszteletdíj	€ 1000.—
Kezelési és postaköltség	€ 3329.45
Írói díjak	€ 3660.—
Nyomdai kiadás	€ 8837.50
Felolvasások:	
Budapesti felolvasások	€ 2200.—
Vidéki felolvasások	€ 1000.—
Subventiók:	
Kolozsvári felolvasó egyletnek	€ 100.—
Orsz. Rabbi-Egyesület közlönyének	€ 300.—
Magyar-Zsidó Szemlének	€ 800.—
	K 23226.95
	K 23226.95

Budapesten 1912 október hó 31-én.

Beck Dénes s. k.
ellenőr.Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk:

Deutsch Sámuel s. k.
Szirmai Oszkár s. k.Breitner Zsigmond s. k.
Adler Lajos s. k.

számvizsgálók.

Az Izraelita-Magyar Irodalmi Társulat vagyongkimutatása.

Vagyon:

<i>Folyószámlabetét:</i>		
Belvárosi Takarékpénztár r.-t.-nál	---	30038.—
<i>Értékpapírok:</i>		
K 36900.— 4 ¹ / ₂ %-os Belvárosi Takarékpénztári záloglevél à 96.—	---	35424.—
K 2000.— 4 ¹ / ₄ %-os ugyanaz à 90.—	---	1800.—
K 200.— 4%-os koronajáradék à 84	---	168.—
		<u>37392.—</u>
<i>Betétkönyvek:</i>		
A Belvárosi takarékpénztár r.-t. betétkönyve (Kunewalder-féle alapítvány)	---	3520.—
A Budapesti takarékpénztár és orsz. zálogkölsön r. t. betétkönyve (Tenczer díj)	---	2500.—
		<u>6020.—</u>
<i>Alapítványhátralékok:</i>		
Nagyvárad izr. hitközség	---	200.—
Szabadkai izr. hitközség	---	400.—
		600.—
<i>Tagdíjhátralékok:</i>		
1912. évi tagdíjakból	---	500.—
<i>Átmeneti számla:</i>		
Előre kifizetett kiadások	---	101.22
Egyenleg	---	191.72
		<u>292.94</u>
		<u>74842.94</u>

Teher:

Törzsvagyon	---	17200.—
Rendelkezésre álló vagyon	---	9518.03
<i>Alapítványok:</i>		
Dr. Freund István alapítványa	---	20000.—
Kunewalder M. Fülöp-féle hagyaték	---	8000.—
Eötvös Károly-alap	---	3750.—
Herzmann Bertalan és neje féle alapítv.	---	800.—
		<u>32550.—</u>
Franklin-Társulat követelése	---	10145.67
Magyar Zsidó Múzeum	---	4329.24
Halmos Izor-féle pályadíj	---	500.—
Talmud-fordítási alap az Orsz. irodától az államsegélyből	---	600.—
		<u>74842.94</u>

Beck Dénes s. k.
ellenőr.

Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

Budapest, 1912 október 31-én.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk:

Deutsch Sámuel s. k.
Szirmai Oszkár s. k.

Breitner Zsigmond s. k.
Adler Lajos s. k.

számvizsgálók.

**Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat költségvetési előirányzata
1912 november 1-től 1913 október 31-ig.**

Bevételek:

1. 1912. évi hátralékos tagdíjak	---	---	K	500.—
2. 1913. évi tagdíjak	---	---	€	11000.—
3. Társulati kiadványok és kötések	---	---	€	500.—
4. Értékpapír és folyószámla kamatok	---	---	€	3000.—
5. Izr. Magyar közalaptól subventió	---	---	€	1000.—
6. Pesti izr. hitközség subventiója	---	---	€	1000.—
			K	17000.—
7. Rendelkezésre álló vagyon	---	---		
			K	9326.31
				K 26326.31

Kiadások:

1. Titkár tiszteletdíja	---	---	K	2000.—
2. Jegyző tiszteletdíja	---	---	€	1000.—
3. Kezelési és postaköltségek	---	---	€	3200.—
4. Írói díjak	---	---	€	2500.—
5. Budapesti felolvasások	---	---	€	1200.—
6. Vidéki felolvasások	---	---	€	1000.—
7. Kolozsvári felolv. egyesület subventiója	---	---	€	100.—
8. Orsz. Rabbi egyesületi Közlöny	---	---	€	300.—
9. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	---	---	€	800.—
10. Nyomdai kiadás	---	---	€	6000.—
11. Nyomdai tartozás törlesztése	---	---	€	2000.—
			K	20100.—
12. Egyenleg mint várható felesleg	---	---		
			K	6226.31
				K 26326.31

Budapesten, 1912. évi október hó 31-én.

Beck Dénes s. k.
ellenőr.

Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

VII.

A Társulat alapszabályaiból.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai:

a) a szentírás magyar fordításának kiadása és terjesztése;

b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak és általában az izraelita vallás és erkölcstannak ismer-

tetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése;

c) a szentírásra és a zsidóság történetére s irodalmára, valamint a zsidóság jelen életére vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban és a vidéken;

d) ugyancsak e körbe tartozó tudományos és népszerű munkák kiadása és terjesztése;

e) a társulat céljaival összefüggő pályakérdések kitűzése és jutalmazása;

f) a zsidóság történetére, szellemi életére, vallási kultuszára tartozó, különösen magyar vonatkozású műemlékek, könyvek, okiratok, képek és egyéb tárgyak gyűjtése, egy erre szolgáló múzeum alapítása és fentartása.

3. §. A társulat tagjai lehetnek:

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok.

A tagok lehetnek: 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona évi tagdíj fizetésére kötelezik magukat; 5. a 2. §. f) pontja szerint létesítendő zsidó múzeum alapja külön alapítványokkal, okmányokkal az évi járulékokkal növelhető. Az erre vonatkozó módokat a múzeumi bizottság az igazgatóság jóváhagyása alá tartozó ügyrendjében határozza meg.

21. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a *többi* tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

A rendes tagság megszűnik halál esetén, továbbá kilépés által, a mely úgy válik érvényessé, ha a kilépni kívánó tag ebbeli szándékát legkésőbb a hatodik év első felében a titkárral írásban közli; ha ezt elmulasztaná, tagsági kötelezettsége újabb hat évre érvényben marad.

Az alapító tagok a 14. §. értelmében a választmánynak tagjai.

VIII.

A Társulat képviselete.

Az évszám a megválasztás évét mutatja. Ahol évszám nincs kitéve, ott a választás 1909-ben történt.

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők:

- Elnök: BÁRÓ HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF, nagybirtokos.
 Társelnök: DR. BACHER VILMOS, rabbiképzői igazgató.
 Titkár: DR. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
 Pénztáros: SZÉKELY FERENC, bankigazgató.
 Ellenőr: BECK DÉNES, bankigazgató,
 Ügyész: DR. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.

Az igazg. többi tagjai:

- Dr. ÁGAI ADOLF, író.
 Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyetemi tanár.
 Dr. BÁRÓ KOHNER ADOLF, nagybirtokos.
 10 Dr. MARCZALI HENRIK, egyetemi tanár.
 Dr. MEZEY FERENC, az orsz. iroda titkára.
 Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.
 Dr. SIMON JÓZSEF, ügyvéd.
 STEINER JÓZSEF, tőzsdetanácsos.
 15 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.

2. VÁLASZTMÁNY.

A) Fővárosi tagok:

- Dr. ÁGAI ADOLF, író.
 Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyetemi tanár.
 Dr. BAKONYI SAMU, országgy. képviselő.
 Dr. BALASSA JÓZSEF, gimn. tanár.
 5 Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
 BECK DÉNES, bankigazgató.
 Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár. 1912.
 Dr. DEZSŐ SÁMUEL, ügyvéd. 1912.
 Dr. FARKAS EMIL, ügyvéd. 1912.
 10 Dr. FISCHER GYULA, rabbi.
 FLEISCHL SÁNDOR, főkonzul.
 Dr. FRISCH ÁRMIN, hittanár.
 GOLDSCHMIDT LIPÓT, kereskedő.
 Dr. GRAUER VILMOS, gyáros. 1912.
 15 Dr. GUTTMANN MIHÁLY, rabbiképzői tanár. 1912.
 Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.
 Dr. HELLER BERNÁT, reálisk. tanár.
 Dr. HEVESI SIMON, rabbi. 1912.
 Dr. KÁRMÁN MÓR, egyetemi tanár. 1912.
 20 Dr. KISS ARNOLD, rabbi. 1912.
 KISS JÓZSEF, író.
 Dr. BÁRÓ KOHNER ADOLF, nagybirtokos.
 Dr. KUNOSS IGNÁC, keleti akad. igazgató. 1912.
 LAJTA BÉLA, műépítész.
 25 Dr. LASZ SAMU, gimn. tanár.
 LENKEI HENRIK, reálisk. tanár. 1912.
 Dr. MAHLER EDE, egyetemi tanár.
 Dr. MÁLNAI MIHÁLY, tanítóképzői tanár.
 MANDL BERNÁT, polgári isk. tanár. 1912.
 30 Dr. MARCZALI HENRIK, egyetemi tanár.

- Dr. MEZEY FERENC, az orsz. iroda titkára.
 Dr. MEZEI MÓR, ügyvéd. 1912.
 Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő. 1912.
 Dr. PAP DÁVID, ügyvéd.
- 35 Dr. RADÓ ANTAL, író.
 RADÓ VILMOS, tanítóképzői igazgató. 1912.
 Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.
 Dr. ROSENBERG GYULA, országgy. képviselő.
 RUTTKAY-ROTHAUSER MIKSA, író. 1912.
- 40 SÁNDOR PÁL, országgy. képviselő. 1912.
 Dr. SCHÄCHTER MIKSA, egyet. m. tanár.
 Dr. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő.
 SCHÖN DÁVID, hittanár. 1912.
 Dr. SCHWARZ VILMOS, ügyvéd.
- 45 Dr. SEBESTYÉN KÁROLY, színműv. akad. tanár. 1912.
 Dr. SIMON JÓZSEF, ügyvéd.
 SINGER ZSIGMOND, főszerkesztő. 1912.
 Dr. STAMBERGER FERENC, kir. közjegyző. 1912.
 STEINER JÓZSEF, tőzsdetanácsos.
- 50 STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató.
 Dr. STILLER BERTALAN, egyetemi tanár.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.
 SZABOLCSI MIKSA, szerkesztő. 1912.
 Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gimn. tanár. 1912.
- 55 WEISZ BERTHOLD, udv. tanácsos. 1912.
 Dr. WEISZBURG GYULA, hitk. főtitkár. 1912.
 Csepeli WEISZ MANFRÉD, gyáros. 1912.

B) *Vidéki tagok:*

- ADLER EMIL, cégvezető. Nagykikinda. 1912.
 Dr. BALKÁNYI MIKLÓS, ügyvéd, Debrecen.
 Dr. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Nyiregyháza.
 Dr. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely. 1912.

- 5 BÜCHLER P., rabbi, Mór.
 Dr. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár.
 JÁNOSI ENGEL JÓZSEF, földbirtokos, Pécs. 1912.
 Dr. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor.
 Dr. FLESCH ÁRMIN, rabbi, Mohács.
- 10 FREUND JÓZSEF, földbirtokos, Óbecse. 1912.
 FRIEDLÄNDER GYULA, Dés. 1912.
 Dr. FÜHRER SIMON, ügyvéd, Ujpest.
 GOLDSCHMIED JÓZSEF, Sárvár. 1912.
 Dr. HELLER ZSIGMOND, ügyvéd, M.-Sziget. 1912.
- 15 Dr. HERZOG MANÓ, rabbi, Kaposvár. 1912.
 Dr. HEVES KORNÉL, rabbi, Szolnok. 1912.
 Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN, rabbi, Makó. 1912.
 Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárad.
 Dr. KELEMEN ADOLF, rabbi, Fogaras. 1912.
- 20 KLAUBER FRIGYES, tanár, Eger.
 Dr. KLEIN JÓZSEF, rabbi, Kassa.
 Dr. KLEIN MÓR, rabbi, Nagybecskerek. 1912.
 KOHLBACH SIMON, százados, Munkács. 1912.
 KÚN LAJOS, tanár, Baja. 1912.
- 25 LÁSZLÓ ADOLF, könyvkereskedő, Miskolc.
 LIPPE VILMOS, kir. táblai bíró, Szolnok.
 Dr. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged.
 Dr. LÖVY FERENC, rabbi, Marosvásárhely. 1912.
 LÖVY MÓR, iskolaigazgató, Igló.
- 30 MESTITZ MÓR, kereskedő, Marosvásárhely. 1912.
 Dr. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa.
 Dr. PERLS ÁRMIN, rabbi, Pécs. 1912.
 PINTÉR GYULA, Abony. 1912.
 Dr. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron.
- 35 Dr. PROPPER JÓZSEF, Eperjes. 1912.
 REISNER EDE, Gyula. 1912.
 Dr. RÉVÉSZ DEZSÓ, ügyvéd, Balassagyarmat.
 Várhelyi Dr. RÓSA IZSÓ, ügyvéd, Szeged.

- SCHREIBER IGNÁC, (Győr) Bécs.
- 40 SCHWARZ JAKAB, rabbi, Csáktornya. 1912.
Dr. SCHWARZ MÓR, rabbi, Győr.
SELTMANN LAJOS, rabbi, Hódmezővásárhely. 1912.
Dr. SINGER JAKAB, rabbi, Temesvár.
Dr. SINGER BERNÁT, rabbi, Szabadka.
- 45 Dr. SZÉKELY ALBERT, ügyvéd, Sátoraljaújhely. 1912.
SZÉLL MIHÁLY, földbirtokos, Kisvárda.
Dr. STEINHERZ J., rabbi, Székesfehérvár.
NAGYPÉLI STERNTHAL S. földbirtokos, Temesvár.
Dr. VAJDA BÉLA, rabbi, Losonc. 1912.
- 50 Dr. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest.
WECHSLER ADOLF, hitk. elnök, Nagyvárad. 1912.
Dr. WEISZ KÁROLY, orvos, Szatmár. 1912.
Dr. WELLESZ GYULA, rabbi, Óbuda.
WERTHEIM ÁRMIN, Székesfehérvár. 1912.
- 55 MUCSINYI WOHL-RUMI ADOLF, Losonc. 1912.

C) *Tagok alapító tagsági jogon :*

- Dr. FREUND ISTVÁN.
Báró GUTMANN VILMOS, Nagykanizsa.
Néhai HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője.
Báró HATVANY-DEUTSCH SÁNDOR.
5 Báró HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF.
Báró HATVANY-DEUTSCH JÓZSEFNÉ.
Néhai HERZMAN BERTALAN alapítvány képviselője.
Néhai KOHNER ZSIGMOND alapítvány képviselője.
Néhai MEGYERI KRAUSZ LAJOS alap. képviselője.
10 NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője: ADLER LAJOS, előlj. tag.
PESTI CHEVRA-KADISA képviselője.
Néhai SCHWEIGER MÁRTON alapítv. képviselője.

- 15 Néhai SVÁB KÁROLY alapítvány képviselője.
 Néhai SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.
 SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 SZÉKELY FERENC, bankigazgató.
 Néhai TAUB SALAMON alap. képviselője.
- 20 Néhai Dr. WEINMANN FÜLÖP alap. képviselője.
 WINTERBERG GYULA.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

ADLER LAJOS, nagykereskedő.
 BREITNER ZSIGMOND L., nagykereskedő.
 DEUTSCH SÁMUEL, háztulajdonos.
 NAGYSÁROSI SZIRMAI OSZKÁR, bankigazgató.
 WILLHEIM ARTHUR, cégvezető.

IX.

Állandó bizottságok.

1. Biblia-bizottság:

Elnök: Dr. Bacher Vilmos. *Előadó*: Dr. Blau Lajos.
Tag: Dr. Bánóczy József.

2. Oklevél-bizottság:

Elnök: Dr. Marczali Henrik. *Előadó*: Frisch Ármin.

Tagok:

Dr. Bacher Vilmos.	Dr. Pollák M., Sopron.
Dr. Bernstein Béla, Nyiregyháza.	10 Stern Ábrahám.
5 Dr. Büchler S., Keszthely.	Dr. Vajda Béla, Losonc.
Dr. Gábor Gyula.	Vajda György.
Dr. Málnai Mihály.	Dr. Venetianer Lajos.
Mandl Bernát.	Dr. Weisz Mór.

3. Felolvasó-bizottság:

Elnök: Dr. Agai Adolf.

Előadó: Lenkei Henrik.

Tagok:

Dr. Adler Illés.	Dr. Mezey Sándor.
Dr. Balassa József.	Palágyi Lajos.
5 Balla Ignác	Dr. Patai József.
Dr. Blau Lajos.	Radó Vilmos.
Dr. Edelstein Bertalan.	20 Ruttkay Miksa.
Dr. Feleki Sándor.	Dr. Sebestyén Károly.
Dr. Fischer Gyula.	Szabolcsi Miksa.
10 Gábor Ignác.	Szilágyi Géza.
Gerő Odön.	Timár Szaniszló.
Dr. Hevesi Simon.	25 Ujvári Péter.
Dr. Kiss Arnold.	Dr. Venetianer Lajos.
Komáromi Sándor.	Dr. Waldapfel János.
15 Dr. Mezey Ferenc.	

4. Propaganda-bizottság:

Elnök: Steiner József.

Előadó: Dr. Dezső Sámuel.

Tagok:

Barber I. Zsigmond.	Dr. Heller Bernát.
Dr. Bernstein Béla,	Dr. Heller Zs., Máramaros-
Nyiregyháza.	5 sziget.
5 Friedländer Gyula, Dés.	Dr. Heves Kornél, Szolnok.
Dr. Frisch Ármin.	Klauber Frigyes, Eger.
id. Dr. Glasz Izor.	Kohlbach Simon, Munkács.
Goldmann Emil.	Kun Lajos, Baja.
Goldschmidt Lipót.	20 László Adolf, Miskolc.
10 Dr. Grauer Vilmos.	Löwy Mór, Igló.
Dr. Gyulai Noé Hugó.	Dr. Neumann Ede, Nagy-
Hegyei László.	kanizsa.

Dr. Schwartz Vilmos.	Dr. Vajda Béla, Losonc.
Schweiger Imre.	Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
Sternné Mauskopf Teréz,	Wechsler Adolf, N.-várad.
Beregszász.	³⁰ Dr. Weiszbürg Gyula.
²⁵ Dr. Szabolcsi Izidor.	Dr. Wellesz Gyula.
Szabolcsi Miksa.	

5. Múzeumi bizottság:

Elnök: Székely Ferenc.	Társelnök: Dr. Mezey Ferenc.
Jegyző: Dr. Mezey Sándor.	Előadó: Lajta Béla.
Őr: Dr. Fabó Bertalan.	

Tagok:

Dr. Alexander Bernát.	¹⁵ Mandl Bernát.
Dr. Bacher Vilmos.	Dr. Marczali Henrik.
Dr. Bánóczy József.	Spitzer Mór.
Dr. Blau Lajos.	Dr. Stiller Mór.
¹⁰ Fényes Adolf.	Surányi Béla.
Keszler József.	²⁰ Szabolcsi Miksa.
Dr. Báró Kohner Adolf.	Teles Ede.
Dr. Kohlbach Bertalan.	Dr. Venetianer Lajos.
Dr. Mahler Ede.	

X.

A társulat kiadványai.

Ahol a könyv ára nincs kitéve, azt tagoknak a postaköltséget bele nem értve, 2 K-ért szállítjuk. Tíz koronás megrendelés esetén a postaköltséget is a Társulat viseli.

1. Évkönyv. Szerkesztik Dr. BACHER VILMOS és Dr. MEZEY FERENCZ. 1895. (Elfogyott.)
2. Évkönyv. Szerkesztik Dr. BACHER VILMOS és Dr. MEZEY FERENCZ. 1896. (Elfogyott.)

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896. (Elfogyott.)

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896. (Elfogyott.)

5. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897. (Elfogyott.)

6. A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű Irta: Dr. POLLÁK MISKA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898. (Csak pár kötött példány van még.)

8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898. (Elfogyott.)

9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1899. (Elfogyott.)

10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi. JÓKAI MÓR előszavával. 1899. (Csak pár példány van még). — 3 K.

11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.

12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták. 1900.

13. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1901.

14. A zsidók története Budapesten. A legrégibb időktől 1867-ig. Az Izr. Magy. Irod. Társ. által a Tencer-díjjal jutalmazott pályamű. Irta Dr. BÜCHLER SÁNDOR. 1901.—4 K.

15. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1902. (Elfogyott.)

16. A zsidóság szervezete az európai államokban. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. VENETIANER LAJOS 1902. — 4 K.

17. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1903.

18. Szentírás. Harmadik kötet. — Az utolsó próféták 1903.

19. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1904.

20. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1905.
 21. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1906.
 22. Rasi élete és működése. Irta Dr. WELLESZ GYULA 1906. — 1·50 K.
 23. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1907.
 24. Szentírás. Negyedik kötet. — A szent iratok. 1907.
 25. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1908.
 26. A zsidó irodalom története. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN. I. k. 1908. — 3 K.
 27. Magyar Zsidó Oklevéltár. I. k. 1092—1539. Dr. WEISZ MÓR közreműködésével szerkesztette Dr. FRISCH ÁRMIN. I. k. 1903. — 10 K.
 28. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1909.
 29. A zsidó irodalom története. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN. II. k. 1909. — 3 K.
 30. A négy fiú. Elbeszélés a serdültebb zsidó ifjúság számára. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat által jutalmazott pályamű. Irta MÉSZÁROS ZSIGMOND tanító. Előszóval ÁGAI ADOLFTÓL. 1909. (1911.)
 31. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1910.
 32. PATAI JÓZSEF. Héber költők. I. k. 1910. — 3 K.
 33. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1911.
 34. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1912.
 35. PATAI JÓZSEF. Héber költők. II. k. 1912. — 3 K.
 36. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1913.
 37. Tompa és a Biblia. Irta POLLÁK MIKSA. 1913.
-

XI

A társulat tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Néh. özv. Hatvani Deutsch
Bernátné.	10 Néhai Gavosdiai Sváb Ká-
roly.
Néhai Vágújhelyi Latzkó
Antalné nevére Báró
Hatvany-Deutsch Jó-
zsefné.	özv. Sváb Sándorné.
Szabadkai izr. hitközség.
Néhai Kohner Zsigmond.
Néhai Megyeri Krausz
Lajos.
Báró Hatvany - Deutsch
József.	15 Néh. Machlup Adolf.
Nagykanizsai izr. hitközs.
Dr. Freund István.	Nagyváradai izr. hitközség.
Székely Ferenc.
Néhai Taub Salamon.
5 Báró Gutmann Vilmos,
Nagykanizsa.	20 Néhai Dr. Weinmann
Fülöp.
Winterberg Gyula.
Néhai Herzman Bertalan.
Pesti chevra kadisa.
Pesti izr. hitközség.
Néhai Schweiger Márton.	

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Néhai Bródy Zsigmond.	Néhai Steinfeld Antal,
Dr. Chorin Ferenc.	Debrecen.
Deutsch Sámuel és	Néhai Steinfeld Mihály,
neje.	Debrecen.
Néhai Löwy Mór.	Néh. Sternthal Adolf.
5 Néhai Bárá Schossberger	10 Sternthal Sal., Temesvár.
Henrik.	Dr. Stiller Bertalan.
Schreiber Ignác, Bécs	Schwarz Ferenc.
(Győr).	Weisz Berthold.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

Adler Lajos.	Maróthi Fürst László.
Aradi izraelita hitközség.	Néh. Garai Károly.
Bacher Emil.	20 Guttman Vilmos,
Dr. Basch Gyula.	Torontálvásárhely.
5 Beck Dénes.	Horváth Zsigmond.
Néh. Boschan Jakab.	Izr. Nőegylet, Beregszász.
Beregszászi izr. nőegylet.	Kecskeméti izr. hitközség.
Braun W. Arnold, Meran.	ifj. Katser Henrik, Tren-
Breitner Zsigm. L.	csén.
10 Budai izr. hitközség.	25 Klein József.
Deutsch Sámuel.	Kohner Ágost.
Elek Lipót, Nagykanizsa.	Néh. Bárá Kornfeld Zsig-
Néhai Ehrlich Mózes.	mond.
Néh. Frank Antal.	Megyeri Dr. Megyery I.
15 Tószegi Freund F.	Leopold Sánd., Szekszárd
Tószegi Freund Salamon,	30 Lindenbaum Mór
Tószegi Freund Vilmos.	Linzer Béla

- Losonci izr. hitközség.
 Marcali izr. hitközség.
 Néhai Markbreit Adolf.
- 35 Dr. Misner Ignác.
 Nemesvidi izr. fiók-hit-
 község.
 Ifj. Neumann Adolf, Arad.
 Beocsini Báró Ohren-
 stein Henrik.
 Ókanizsai izr. hitközség.
- 40 Pécsi izr. hitközség.
 Néhai Dr. Pillitz Benő,
 Veszprém.
 Dr. Pillitz Pál, Veszprém.
 Popper István.
 Néhai Reich Márton,
 Kalocsa.
- 45 Dr. Rosenberg Gyula.
 Dr. Ság Manó.
 Dr. Simon József.
 Steiner Farkas.
- Steiner József
- 50 Báró Tornyai Schossber-
 ger Lajos
 Dr. Schuschny Henrik.
 Néhai Schweiger Adolf.
 Néhai Stern Ignác.
 Dr. Stiller Mór.
- 55 Szekszárdi izr. hitközség.
 Temesvár-belvárosi izrael.
 hitközség.
 Tolnatamási izraelita hit-
 község.
 Néhai lovag Wechselmann
 Ignác.
 Néhai Dr. Weinmann
 Fülöp.
- 60 Csepeli Weisz Manfréd.
 Néhai Weisz Manó J.
 Wellisch Sándor és Gyula.
 Mucsinyi Wohl Rumi
 Adolf, Losonc.

4. RENDES TAGOK.

a) Fővárosi tagok.

- Abel József
 Abelsberg Lajos
 Ábrahám Emil k.
 Acsády Jenő
- 5 Adler Ernő
 Adler Gyula
 Dr. Adler Illés
- V. Dorottya-utca 11.
 V. Géza-utca 9.
 V. Sas-utca 19.
 IX. Lónyai-utca 16.
 VI. Andrássy-út 19.
 V. Sas-utca 25.
 VII. Király-utca 35.

	Dr. Adler Mihály	V. Nádor-u. Jelzáloghitelb.
	Adler Sándor bankár	V. Fürdő-utca 7.
10	Adler Sándor	V. Arany János-utca 9.
	Dr. Adler Zsigmond <i>k.</i>	V. Lipót-körút 16.
	Dr. Ágai Adolf <i>k.</i>	VIII. Baross-u. 11.
	Ágoston Kálmán	VIII. József-utca 16/18.
	Agulár Ede	VII. Rákóczi-út 44.
15	Dr. Alapy Henrik	V. Honvéd-utca 3.
	Alapi Béla <i>k.</i>	I. Uri-utca 10.
	Aldor Frigyes	V. Váci-körút 74.
	Dr. Alexander Bernát <i>k.</i>	V. Ferenc József-rakpart 27.
	Dr. Aron Géza	IV. Ferenciek-tere 7.
20	Auer Béla	V. Nagykorona-utca 2.
	Auer Róbert	V. Nádor-utca 25.
	Auspitz Pál	VIII. Üllői-út 30.
	Bacher Miksa	VI. Király-utca 88.
	Dr. Bacher Vilmos	VII. Erzsébet-körút 9.
25	Dr. Bakonyi Samu <i>k.</i>	V. Nádor-utca 43.
	Dr. Balassa Gyula	VI. Vörösmarty-utca 43.
	Dr. Balassa József <i>k.</i>	V. Ferenc József-rakpart 27.
	Balázs Armand	V. Tózsdepalota.
	Bálint Benő	VI. Lázár-utca 13.
30	Bálint Gyula	VI. Csengery-utca 58.
	Dr. Balkányi Miksa	VI. Hajós-utca 15.
	Bán Dezső	VII. Huszár-utca 10.
	Dr. Bánóczy József <i>k.</i>	VII. Király-utca 99.
	Dr. Baracs Marcel	V. Nagykorona-utca 12.
35	Bárdos Lipót	IV. Bécsi-utca 3.
	Dr. Barna Károly <i>k.</i>	V. Rudolf-rakpart 3.
	Dr. Barsi Dezső	I. Alkotás-utca 7.
	Barta József	VII. Tökölyi-út 26.
	Bató J. Lipót	III. Lajos-utca 165.
40	Dr. Bátori Dániel	VII. Stefánia-út 15.
	Bauer Ferenc	VI. Teréz-körút 36.

	Dr. Bauer Mór	V. Széchenyi-utca 10.
	Dr. Baumgarten Izidor <i>k.</i>	VII. Erzsébet-körút 41.
	Baumhorn Lipót	VII. Izsó-utca 8.
45	Beimel Sándor	V. Nagykorona-utca 19.
	Békés Márton	VII. Kertész-utca 33.
	Békesi József	VII. Almásy-utca 1.
	Dr. Béla Pál	V. Arany János-utca 32.
	Benedek Károly	V. Lipót-körút 5.
50	Benedek Sándor	VI. Városligeti fasor 40.
	Benedict Gyula <i>k.</i>	VII. Rákóczi-út 32.
	Benedict Miksa <i>k.</i>	V. Vécsey-utca 4.
	Benyovits Adolf	VII. Damjanich-utca 44.
	Dr. Berczeller Imre <i>k.</i>	IV. Deák-tér.
55	Berényi Miksa	IV. Kossuth Lajos utca 21.
	Dr. Berényi Sándor	III. Lukács-utca 4.
	Berger A. Lipót <i>k.</i>	V. Sas-utca 7.
	Berger Ignác <i>k.</i>	IX. Lónyay-utca 33.
	Berger Lipót <i>k.</i>	V. Báthory-utca 19.
60	Dr. Berger Miksa	V. Nagykorona-utca 11.
	Bergl Gusztáv	VII. Wesselényi-utca 9.
	Bergmann Mór	V. Szabadság-tér 6.
	Bernstein Győző <i>k.</i>	VIII. Baross utca 4.
	Dr. Bihari Mór	VI. Váci-körút 21.
65	Binéter Józsefné	VII. Károly-körút 17.
	Bing Gyula	VI. Szondy-utca 37/b.
	Birnbaum Imre	V. Nagykorona-utca 21.
	Birnbaum László	V. Mária Valéria-utca 19.
	Biró Henrik	V. Vécsey-utca 4.
70	Biró Károly	VII. Akácfa-utca 57.
	Bisslichess Mózes	VI. Teréz-körút 27.
	Blau Adolf	V. Pesti M. Keresk. Bank.
	Dr. Blau Lajos <i>k.</i>	VII. Stefánia-út 16.
	Bleier Jónás	VII. Akácfa-utca 59.
75	Bloch Ignác <i>k.</i>	VI. Eötvös-utca 34.

- Bloch József
 Blücher József
 Dr. Bodnár Samu
 Bognár Adolf *k.*
 80 Boschán Artur
 Boschán Péter
 Böhm Emil
 Özv. Böhm Lipótné
 Dr. Brachfeld Lajos
 85 Braun Ignác *k.*
 Braun József
 Ifj. Braun Ignác
 Braun Pál
 Breitner Imre
 90 Breitner Károly
 Breuer Mihály
 Breuer Mór
 Bricht Lipót
 Bródy József
 95 Bródy Miksa
 Bródy Sándor
 Brück Károly
 Dr. Brück Miksa
 Dr. Brüll Ignác
 100 Bruckner Henrik
 Brust Dávid
 Büchler Adolf
 Büchler Mór
 Buchwald Béla
 105 Buchwald Gyula
 Budai chevra-kadisa *k.*
 Dr. Burg Hugó
 Burger Lajos
 Dr. Czigler Ármin
 VI. Izabella-utca 39.
 VII. Síp-utca 12.
 V. Lipót körút 19.
 VIII. Illés-utca 4.
 X. Kőbánya. Indóház-u. 18.
 X. Kőbánya. Indóház-u. 18.
 VII. Király-utca 9.
 VII. Rákóczi-út 38.
 V. Perczel Mór-utca 2.
 V. Széchenyi-utca 1.
 IX. Ferenc-körút 34.
 V. Hold-utca 23.
 V. Aulich-utca 4/6.
 V. Zrinyi-utca 12.
 V. Váci-körút 8.
 VI. Nagymező-utca 43.
 I. Karátsonyi-utca 19.
 V. Keresked. Akadémia.
 VI. Podmaniczky-utca 21.
 I. Krisztina-körút 39.
 V. Alkotmány-utca 16.
 V. Lipót-körút 32
 V. Nádor-utca 5.
 V. Váci-körút 26.
 V. Gabonatözsde.
 V. Sas-utca 13.
 V. Vadász-utca 10.
 V. Akadémia-utca 16.
 VII. Botond-utca 7.
 VI. Andrássy-út 14.
 II. Lánchíd-utca 4.
 V. Mérleg-utca 4.
 VII. Síp-utca 12.
 V. Váci-körút 54.

110	Czukor Béla	VII. Klauzál-tér 3.
	Csáki Róbert	VI. Dávid-utca 4.
	Csáki és Herbst	V. Kálmán-utca 21.
	Dr. Csató Gyula	VII. Erzsébet-körút 8.
	Csengeri Ferenc	VII. Dob-utca 80.
115	Dr. Csobádi Samu	III. Zsigmond-utca 68.
	Daróczy Vilmos	VI. Podmaniczky-u. 1.
	Darvas Adolf	VIII. József-utca 23.
	Deák Frigyes <i>k.</i>	V. József-tér 8.
	Deák Henrik	VI. Eötvös-utca 37.
120	Dr. Dékány Géza	V. Lipót-körút 15.
	Denhof Mór <i>k.</i>	III. Lajos-utca 124.
	Dr. Déri Ferenc	VI. Központi városház.
	Detsinyi Károly	V. Fürdő-utca 10.
	Dr. Deutsch Antal <i>k.</i>	VI. Bajza-utca 26.
125	Dr. Deutsch Ernő	V. Erzsébet-tér 16.
	Deutsch Gábor	V. Marokkói-utca 1.
	Deutsch Ödön	V. Árpád-utca 8.
	Deutsch Vilmos	V. Tükör-utca 2.
	Deutsch Vilmos	V. Lipót-körút 4.
130	Deutsch Zsigmond <i>k.</i>	IV. Deák Ferenc-utca 3.
	Dezsényi Gyula <i>k.</i>	V. Fürdő-utca 10.
	Dr. Dezső Sámuel <i>k.</i>	V. Bank-utca 7.
	Dirsztai Dirsztay Béla	V. Akadémia-utca 5.
	Dóczy Ignác	V. Fürdő-utca 6.
135	Dr. Dóczy Imre	VI. Teréz-körút 40/42.
	Domány József <i>k.</i>	IV. Deák-tér 3.
	Dr. Domokos Lajos	VI. Andrássy út 77.
	Domokos Miklós	V. Szabadság-tér 15.
	Dr. domonyi Domony	
	Móric	V. Mária Valéria-utca 14.
140	Dr. Dömény Lajos	VII. Tökölyi-út 44.
	Dömjén Gyula	VII. Garay utca 36.
	Donnenberg József	V. Akadémia-utca 14.

Donner Gyula <i>k.</i>	VII. Vörösmarty-utca 31.
Dósa Kálmán	IV. Károly-körút 24.
¹⁴⁵ Dukász Jakab	VII. Dohány-u. 20.
Dukes D. Arnold	V. Váci-körút 74.
Duneitz Vilmos	VI. Kmetty-utca 14.
Eckstein Bernát	VII. Erzsébet-tér 17.
Dr. Edelstein Bertalan	II. Lukács-utca 1.
¹⁵⁰ Egressy Artur <i>k.</i>	VII. Aréna-út 19.
Ehrenstein Bernát	V. Kálmán-utca 21.
Ehrlich Emil	VI. Bajza-utca 30.
Ehrmann Leon <i>k.</i>	V. Akadémia-utca 18.
Eichner Árpád <i>k.</i>	VII. Damjanich-utca 28/a.
¹⁵⁵ Eisler Samu	V. Erzsébet-tér 15.
Elek Bernát	VII. Rákóczi-út 32.
Elfer Dániel	V. Tőzsdepalota.
Éliás Mór	V. Sas-utca 12.
Elsner Adolf	VI. Lázár-utca 26.
¹⁶⁰ Engel Ármin <i>k.</i>	V. Pozsonyi-út 11.
Engel Ernő	V. Nádor-utca 16.
Jánosi Engel Gyula	VI. Andrássy-út 122.
Cserkuti Engel Miksa	V. Váci-körút 24.
Enyedi Simon	V. Akadémia-u. 14.
¹⁶⁵ Dr. Epstein László	VI. Hungária-út 75.
Eppinger Károly	V. Sas-utca 14.
Ernst Emil <i>k.</i>	V. Lipót-körút 13.
Ernst Vilmos <i>k.</i>	V. Zrínyi-utca 12.
Dr. Ernyei Mór	II. Fő-utca 66.
¹⁷⁰ Dr. Eulenberg Salamon	IV. Károly-körút 2.
Faludi Gábor	VI. Andrássy-út 122.
Faragó Ignác	VI. Gróf Zichy Jenő u. 47.
Dr. Farkas Emil <i>k.</i>	VII. Dohány-utca 18.
Dr. Farkas József	VII. Dohány-utca 36.
¹⁷⁵ Dr. Fejér Lipót	V. Falk Miksa-u. 15.
Fehér Mór <i>k.</i>	VI. Mozsár-utca 14.

- Fejér Márton
 Feldmann Lajos
 Feledi Ödön *k.*
 180 Dr. Feleki Béla
 Dr. Feleki Sándor
 Fellner Leó
 Fényes Dezső
 Dr. Fényes Mór
 185 Fenyő Sándor
 Zalai Fenyvessy Adolf
 Fillenz Zsigmond *k.*
 Dr. Finger Gyula
 Fischer Adolf
 190 Fischer Dezső
 Fischer Emil
 Dr. Fischer Gyula *k.*
 Fischer János
 Fischer Jenő
 195 Fischer Mór
 Fischer Zsigmond
 Flachs Oszkár
 Fleischl Izsó
 Fleischl Samu
 200 Fleischl Sándor *k.*
 Dr. Fleischmann Hugó
 Dr. Fleischmann Illés
 Dr. Fleischmann József
 Fleischmann Sándor
 205 Dr. Flesch Jenő
 Fluss József
 Dr. Fodor Ármin
 Fodor Zsigmond
 Folkmann Ferenc
 VI. Nagymező-utca 66.
 VI. Podmaniczky-utca 27.
 V. Vigadó-tér 1.
 VI. Teréz-körút 19.
 VI. Király-utca 85.
 V. Váci-út 4.
 V. Lipót-körút 4.
 VI. Izabella-utca 65.
 VI. Forgách-utca 11.
 VI. Bajza-utca 4.
 V. Arany János-utca 25.
 VI. Hajós-utca 41.
 IV. Vigadó-tér 1.
 X. Halom-utca 22.
 IV. Vigadó-tér 1.
 VII. Dohány-utca 24.
 VII. Kertész-utca 33.
 II. Csalogány-utca 12.
 VI. Podmaniczky-utca 2.
 V. Kárpát-utca 19.
 V. Vécsey-utca 5.
 V. Nyúl-utca 9.
 V. Szabadság-tér 10.
 V. Szabadság-tér 16.
 VII. Erzsébet-körút 21.
 V. Váci-körút 64.
 VI. Lázár-utca 20.
 IX. Ranolder-utca 27/a.
 Dr. Kovács iroda Andrássy-
 út és Csengery-utca sarkok.
 V. Pozsonyi-út 31.
 VI. Városligeti fasor 43.
 IV. Váci-utca 24.
 VII. Alsó-erdősor 32.

- 210 Dr. Földi Károly *k.*
Földesi Joachim *k.*
Dr. Fraenkel Sándor
Frank Dániel
Frank József *k.*
- 215 Dr. Frank Salamon
Dr. Freiwirth Sándor *k.*
Freud Mór
Dr. Freund Lajos
Freund Sándorné
- 220 Fried Ármin *k.*
Dr. Fried Leó
Dr. Fried Samu
Dr. Fried Vilmos
Friedländer Izidor
- 225 Dr. Friedmann Bernát
Friedmann Mór J.
Dr. Frisch Armin *k.*
Frischmann I. F. *k.*
Fritz Manó *k.*
- 230 Fröhlich Vilmos
Fuchs Ignác
Dr. Fuchs Lajos
Füredi Gyula
Maróthi Fürst Bertalan
- 235 Fürst István *k.*
Gábor Bertalan *k.*
Gábor Ignác
Gara Emil
Gellért Jakab
- 240 Dr. Gerber Béla
Geréb Noé
Gergely Hugó *k.*
- VI. Bajza-utca 5.
II. Retek-utca 37.
V. Alkotmány-utca 16.
V. Csáky-utca 12.
V. Lipót-körút 20.
V. Báthory-utca 5.
IX. Üllői-út 71.
II. Oszlop-utca 33/a.
VI. Váci-körút 16.
II. Török-utca 10.
V. Lipót-körút 6.
VI. Gróf Zichy Jenő-utca 27.
V. Erzsébet-tér 8.
V. Aulich-utca 4—6.
VIII. Kenyérmező-utca 6.
V. József-tér 18.
VI. Révay-utca 22.
VI. Eötvös-utca 33.
V. Arany János-utca 25.
V. Vigadó-tér 1. Pannónia
bizt. társ.
II. Margit-rakpart 52.
II. Zsigmond-utca 21.
V. Alkotmány-utca 27.
V. Nádor-utca 7.
V. Sas-utca 20—22.
V. Lipót-körút 15.
V. Árpád-utca 6.
VI. Munkácsy-utca 21.
V. Nádor-utca 16.
X. Jászberényi-út 1.
V. Hold-utca 6.
VIII. Tisza Kálmán-tér 2.
V. Arany János-utca 25.

- Gerő József
id. Dr. Glass Izor *k.*
- 245 Glaser Vilmos *k.*
Glasner Gyula *k.*
Dr. Glasner Samu *k.*
Özv. Glauber Fülöpné
Dr. Glück Gyula
- 250 Glück Manó
Dr. Glücksthal Samu
Dr. Gold Simon
Goldberg Zsigmond *k.*
Budai Goldberger Bertalan
- 255 Goldberger Gusztáv
Goldmann József
Goldner Samu
Goldschmied Bernát
Dr. Goldschmied Mór
- 260 Goldschmied Ödön
Goldschmidt Lipót *k.*
Goldschmiedt Sándor *k.*
Goldzieher Géza *k.*
Dr. Goldzieher Vilmos
- 265 Gorócz Jakab
Dr. Gosztonyi Ármin
Gömöri Jenő
Görög Gábor
Görög Kálmán
- 270 Dr. Grauer Vilmos *k.*
Greiner Jakab
Dr. Grosz Lipót
Grosz Nándor
Groszmann Leó *k.*
- 275 Grünbaum Miksa
- V. Dorottya-utca 6.
VI. Andrássy-út 25.
V. Nádor-utca 30.
VI. Bajza-utca 30.
V. Széchenyi-utca 1.
VI. Andrássy-út 79.
VI. Városligeti-fasor szana-
torium.
VI. Király-u. 28.
V. Akadémia-utca 3.
VII. Erzsébet-körút 9.
VII. Damjanich-utca 23.
V. Sas-utca 27.
V. Arany János-utca.
VII. István-út 23.
V. Szabadság-tér 7.
VI. Eötvös-utca 32.
VII. Wesselényi-utca 41.
V. Honvéd-utca 8.
V. Nagykorona-utca 15.
V. Béla-utca 4.
V. Báthory-utca 7.
V. Báthory-utca 5.
VII. Ovoda-utca 40.
IV. Múzeum-körút 35.
V. Tőzsdepalota.
V. Arany János-utca 25.
V. Csanádi-u. 18.
VIII. Rákóczi-út 45.
I. Kemenes-utca 12.
VI. Váci-körút 45.
VI. Munkácsy-utca 24.
V. Széchenyi-utca 1.
IV. Kristóf-tér 1.

- Grünfeld Miksa
 Dr. Grünstein Adolf
 Grünwald Miksa
 Grünwald Samu
 280 Gussman Simon
 Özv. Guttmann Jakabné
 és fiai
 Dr. Guttmann Mihály *k.*
 Guttmann Tamás
 Guttmann Zsigmond
 285 Gyenes Ede *k.*
 Gyömrői M. Manó *k.*
 Dr. Gyulai Noé Hugó
 Haas Zsigmond *k.*
 Hacker Bertalan
 290 Hacker Lajos
 Dr. Hahn Dezső
 Dr. Halász Frigyes *k.*
 Halász Manó
 Halbrohr Adolf
 295 Halmos Salamon
 Handel I. Tódor *k.*
 Handelsmann Arnold
 Handler Jónás
 Báró Hatvany-Deutsch
 Sándor
 300 Hausbrunner Vilmos
 Havas Dezső
 Hay Gyula
 Dr. Hecht Ernő
 Hecht Gusztáv
 305 Hecht Samu
 Dr. Hegedüs Gyula *k.*
- VII. Szövetség-utca 9.
 VII. Erzsébet-körút 9—11.
 VII. Garay-utca 5.
 I. Krisztina-tér 1/a.
 VI. Váci-körút 59.
 V. Hold-utca 10.
 VIII. Rökk Szilárd-utca 26.
 VII. Nyár-utca 16.
 V. Sas-utca 4.
 V. Vigadó-tér 1.
 VIII. Nagytemplom-utca 1.
 VIII. József-körút 81.
 VI. Desseffy-utca 21.
 V. Nádor-utca 14.
 II. Zsigmond-utca 23.
 VI. Nagymező-utca 41.
 V. Lipót-körút 11.
 V. József-tér 14.
 VI. Dalszínház-utca 10.
 VI. Aréna-út, nyugati p. u.
 VI. Podmaniczky-utca 43.
 VII. Rottenbiller-utca 54.
 V. Erzsébet-tér 19.
 V. Nádor-utca 3.
 VIII. Rökk Szilárd-utca 26.
 V. Béla-utca 5.
 V. Bálvány-utca 21.
 IX. Ferenc-körút 39.
 V. Arany János-utca,
 Tüköry-palota.
 IV. Ferenciek-tere 6.
 V. Nádor-utca 18.

	Hegyei László	VI. Andrássy-út 2.
	Heidlberg Imre <i>k.</i>	V. Csáky-utca 8.
	Dr. Heidlberg Márton	V. Fürdő-utca 1.
810	Heidlberg Ödön <i>k.</i>	V. Csáky-utca 8.
	Heidlberg Vilmos	V. Géza-utca 7.
	Hein Samu <i>k.</i>	V. Fürdő-utca 1.
	Heimann Géza <i>k.</i>	III. Zsigmond-utca 1.
	Heisler József <i>k.</i>	V. Pozsonyi-út 21.
815	Dr. Hetényi József	VI. Nagymező-utca 21.
	Heller Ármin	V. Váci-körút 62.
	Dr. Heller Bernát <i>k.</i>	II. Fő-út 77.
	Dr. Herbst József	VII. Kertész-utca 20.
	Herzfeld Frigyes	V. Árpád-utca 7.
820	Herczeg Zsigmond	IV. Vigadó-tér 1.
	Hermann Antal	V. Akadémia-utca 6.
	Hersch Samu	VII. Tökölyi-út 18.
	Herz Ármin	V. Nádor-utca 8.
	Herz József	V. Mérleg-utca 4.
825	Herzfeld Zsigmond	IV. Kossuth Lajos-utca 17.
	Özv. Herzman Bertalanné	V. Perczel Mór-utca 4.
	Herzog Gusztáv	VI. Teréz-körút 40/2.
	Dr. Hevesi Simon <i>k.</i>	VII. Dohány-utca 20.
	Hirsch Nándor	V. Árpád-utca 7.
830	Hirschfeld Arnold <i>k.</i>	VII. Rákóczi-út 28.
	Dr. Hirschfeld Manó <i>k.</i>	VII. Damjanich-utca 41.
	Hirschl Hugó <i>k.</i>	V. Váci-körút 50.
	Dr. Hirschler Henrik	V. Nagykorona-utca 34.
	Hirschler Samu	VII. Wesselényi-utca 13.
835	Hochstädter József	VI. Aradi utca 31.
	Hoffer Béla	V. Lipót-körút 3.
	Hoffer Mihály	VII. Jávör-utca 11/a.
	Hoffmann Ármin	VI. Teréz-körút 26.
	Hoffmann Béla	V. Arany János-utca 9.
840	Hoffmann Ottó	V. Nádor-utca 12.

- Hoffmann Viktor
 Hollós Oszkár *k.*
 Horovitz Jenő
 Dr. Horváth Dezső
 345 Horváth Sándor
 Dr. Hüttl Hümér
 Dr. Botfai Hűvös József
 Igmándi Mihály
 Ignác Lajos *k.*
 350 Irsai Ignác
 Dr. Jacobi Béla *k.*
 Jacobi Fülöp
 Dr. Janovitz Bertalan
 Jármái Gyula
 355 Jónás Ármin *k.*
 Jónás Bertalan
 Kada Sámuel
 Káldor Marcel
 Dr. Kálmán Márton
 360 Kammer Benő
 Dr. Kann Sándor
 Kántor Oswald
 Kardos Ernő *k.*
 Dr. Kármán Mór *k.*
 365 Kassai Ignác
 Katona Gyula
 Katzburg Fülöp
 Kaufmann Sándor
 Dr. Kecskeméti Adolf
 370 Kecskeméti Árpád
 Kecskeméti Imre
 Kelemen Bernát
 Kell Hugó
 Keller Arnold
- V. Vigadó-tér 1.
 VI. Dávid-utca 8.
 VI. Podmaniczky-utca 37.
 VI. Aradi-utca 31.
 IV. Ferencz József-rkpt 22.
 IV. Ferencz József-rkpt 23.
 VII. Kertész-utca 20.
 V. Széchenyi-utca 1.
 V. Mérleg-utca 9.
 V. Lipót-körút 22.
 V. Kálmán-utca 24.
 V. Sas-utca 10.
 V. Nádor-utca 24.
 VII. Wesselényi-utca 31.
 VI. Izabella-utca 31.
 V. Nádor-utca 31.
 V. Magy. Ált. Hitelbank.
 VII. Erzsébet-körút 9.
 V. Alkotmány-utca 15.
 VI. Andrássy-út 34.
 V. Leszámítoló Bank.
 V. Értéktőzsde.
 VIII. Népszínház-utca 32.
 II. Bimbó-utca 10.
 VI. Podmaniczky-utca 10.
 II. Tudor-utca 6.
 V. Nagykorona-utca 15.
 VIII. Csokonay-utca 8/a.
 VII. Rákóczi-út 30.
 VI. Kertész-utca 43.
 V. Béla-utca 4.
 V. Hajnal-utca 6.
 V. Váci-körút 80.
 VII. Bethlen-utca 8.

- 375 Keller Antal
 Keller Lipót
 Kendi Antal
 Kertész Bódog *k.*
 Dr. Kiss Arnold
 380 Kiss József *k.*
 Dr. Kláris Fülöp
 Klauber Samu
 Klein Dávid
 Klein Dezső
 385 Klein Géza *k.*
 Klein Henrik *k.*
 Klein J. D.
 Klein Jenő
 Klein József *k.*
 390 Klein Lipót *k.*
 Klein Sándor *k.*
 Klein Simon
 Klein Zsigmond
 Kleinmann Adolf
 395 Klug Lajos *k.*
 Dr. Kohlbach Bertalan
 Kohn Arnold
 Kohn Dávid
 Kohn Jakab és fiai
 400 Kohn Lajos
 Dr. Kohn Sámuel
 Kohn Vilmos
 Dr. Kohner Adolf *k.*
 Kolisch Adolf
 405 Kónyi Manó
 Konta Arnold
 Koppély Géza
 Kopstein Lipót Emil
- V. Árpád-utca 12.
 VI. Váci-körút 37.
 IV. Károly-utca 2.
 V. Báthory-utca 9.
 II. Fő-utca 12.
 VIII. Népszínház-utca 22.
 V. Nádor-utca 7.
 V. Váci-körút 80.
 IV. Váci-utca 16.
 I. Krisztina-körút 17.
 V. Nádor-utca 28.
 VI. Károly-körút 9.
 V. Arany János-utca 19.
 VII. Cserey-utca 5.
 VI. Anker-palota
 V. Zrinyi-utca 17.
 V. Nádor-utca 28.
 V. Aulich-utca 8.
 V. Koháry-utca 2.
 VI. Bajza-utca 27.
 V. Bálvány-utca 24.
 VII. Elemér-utca 38.
 VI. Teréz-körút 40.
 VII. Baross-tér 17.
 V. Aulich-utca 4—6.
 VIII. Üllői-út 30.
 VII. Holló-utca 4.
 IX. Aggteleky-utca 10.
 IV. Deák-tér 1.
 I. Lisznyai-utca 7.
 II. Szalag-utca 9.
 VI. Felső-erdősor 12.
 V. Nádor-utca 3.
 V. Honvéd-utca 11.

- Kopstein Zsigmond *k.*
 410 Kovács Róbert
 Kozma Rezső
 Kőbányai izr. hitközség
 Krakauer Samu *k.*
 Kræmer József
 415 Kramer József
 Kramer Marcel
 Kramer Rezső
 Krausz Adolf
 Krausz Dezső
 420 Dr. Krausz Ede
 Krausz Hugó *k.*
 Krausz József
 Kreutzer Jenő

 Kriegler Miksa
 425 Dr. Kriszhaber Adolf
 Krishaber és Schlesinger
 Kronberger Zsigmond *k.*
 Kubies Gusztáv
 Kuffler Géza
 430 Dr. Kunos Ignác *k.*
 Dr. Künsztler Mór *k.*
 Dr. Kurucz Zsigmond
 Kűzler Henrik
 Lager Samu *k.*
 435 Lajta Béla *k.*
 Lajta Lipót
 Lajta Pál
 Landauer József
 Landesmann József L. *k.*
 440 Landsberger Izidor
 Láng József

 V. Bank-utca 4.
 VII. Károly-körút 15.
 VIII. Józsefvárosi teher p.-u.
 X. Kőbánya.
 VI. Főthi-út 25.
 VII. Wesselényi-utca 41.
 VI. Király-utca 52.
 VII. Síp-utca 12.
 V. Lipót-körút 10.
 VII. Király-utca 85.
 VI. Hajós-utca 25.
 VII. Damjanich-utca 35.
 V. Szabadság-tér 6.
 VII. Király-utca 9.
 IV. Dorottya-utca 3. (Hazai
 bank r.-t.)
 IV. Királybérháza.
 II. Margit-körút 3.
 V. Géza-utca 9.
 V. Tükör-utca 2.
 VI. Podmaniczky-utca 18.
 V. Vécsey-utca 4.
 VIII. Eszterházy-utca 1/b.
 VI. Szabolcs-utca 33.
 VI. Teréz-körút 48.
 X. Tóth Kálmán-utca 8/10.
 VI. Stefánia-út 40.
 VII. Palma-utca 10.
 VII. Károly-körút 15.
 VII. Károly-körút 15.
 VII. Rottenbiller-utca 5/a.
 V. Báthory-utca 3.
 V. József-tér 11.
 IV. Deák Ferenc-utca 19.

- Langer Simon
Langfelder Ede
Langfelder Károly *k.*
445 Langfelder V. *k.*
Lányi Emil *k.*
Lányi Henrik
Lányi Norbert
Dr. Lasz Samu *k.*
450 László Izidor
Latzkó Károly *k.*
Latzkó Sándor *k.*
Laubentracht Ignác
Laufer József
455 Dr. Laufer Lajos
Lázár József *k.*
Lazarus Adolf
Lederer Gábor Ignác
Ledermann Mór
460 Leitersdorfer Dávid
Dr. Leitner Adolf
Lenkei Henrik *k.*
Leopold Rudolf *k.*
Lévai Samu *k.*
465 Lichtig Samu *k.*
Dr. Lichtenstein Salam.
Dr. Lichtenstein I.
Ligeti Ödön *k.*
Dr. Links Ármin
470 Littmann Lajos *k.*
Litzmann Ignác
Dr. Loránt Leó
Lord és Társa
Löbl Emil
475 Löbl E. Manó
- VI. Teréz-körút 44.
VI. Andrassy-út 36.
VI. 56. sz. postahivatal.
VI. Figyelő-utca 14.
VII. Rákóczi-út 20.
IV. Eskü-tér 5.
V. Erzsébet-tér 13.
I. Várfok-utca 10.
V. Súlyom-utca 16.
VI. Andrassy-út 7.
VI. Andrassy-út 7.
VII. Nagydíófa-utca 7.
V. Lipót-körút 22.
VII. Dob-utca 20.
VII. Síp-utca 17.
VI. Nagy János-utca 33.
VII. Károly-körút 13.
VII. Dohány-utca 42.
VI. Petőfi-utca 3.
VII. Stefánia-út 31.
V. Visegrádi-utca 3.
V. Béla-utca 5.
V. Váci-körút 26.
VI. Váci-körút 17.
VI. Váci-körút 17.
V. Nádor-utca 50.
V. Dorottya-utca 3.
V. Arany János-utca 24.
V. Erzsébet-tér 13.
IV. Kossuth Lajos-utca 10.
III. Zsigmond-utca 51/3.
VII. Damjanich-utca 38.
V. Szabadság-tér 6.

- Löffler Károly
 Löw Sándor *k.*
 Dr. Löwenstein Arnold
 Löwy Sámuel
 480 Lukács Emil *k.*
 Szegedi Lukács József *k.*
 Lukács Lajos
 Magyar. izr. kézmű és
 földmív. egyl.
 Dr. Mahler Ede
 485 Mairovitz Jakab
 Major Aron
 Major I. Gyula
 Dr. Málnai Mihály *k.*
 Dr. Mandel Dániel
 490 Mandl Bernát *k.*
 Mandl Miksa *k.*
 Dr. Mangold Ármin
 Dr. Marczali Henrik *k.*
 Margarethen Herbert
 495 Dr. Markbreit Gyula
 Márkus Miksa
 Mautner Adolf
 Dr. Mauthner Aladár
 May Dávid
 500 Dr. Mayer Sándor *k.*
 Medgyes József
 Dr. Medvei Béla
 Dr. Messinger Lipót
 Dr. Mészöly Jenő
 505 Mezei Ernő
 Dr. Mezey Ferenc *k.*
 Mezei Lajos
 Dr. Mezei Mór *k.*
- V. Szent István-tér 16.
 VIII. József-körút 81.
 V. Kálmán-utca 2.
 VI. Teréz-körút 22.
 V. Akadémia-utca 9.
 V. Hitelbank.
 V. Lipót-körút 8.
 VII. Damjanich-utca 42.
 IX. Ferencz-körút 24.
 VI. Hegedüs Sándor-u. 23.
 V. Lipót-körút 13.
 VIII. Rökk-Szilárd-utca 26.
 VI. Bajza-utca 20.
 VI. Dalszínház-utca 10.
 VII. Rottenbiller-utca 64.
 III. Zsigmond-utca 51.
 V. Szabadság-tér 10.
 VIII. József-körút 59.
 VII. Rottenbiller-utca 37/2.
 V. Báthory-utca 20.
 VI. Nagymező-utca 19.
 V. Vécsey-utca 4.
 V. Nádor-utca 32.
 V. Gresham palota.
 V. Nádor-utca 5.
 VI. Hunyady-tér 3.
 VII. Erzsébet-körút 9.
 V. Bálvány-utca 26.
 V. Kálmán utca 23.
 V. Nagykorona-utca 13.
 VI. Laudon-utca 3.
 V. Nagykorona-utca 13.
 V. Nagykorona-utca 13.

- Dr. Mezey Sándor
- 510 Miklós László
Milch Géza *k.*
Milch Oszkár *k.*
Dr. Mohr Mihály
Molnár Jenő
- 515 Morgenstern Emil
Dr. Munkácsi Bernát *k.*
Müller Mór
Müller Vilmos *k.*
Dr. Nádas Bertalan *k.*
- 520 Nagel Ignác
Nagy Andor
Dr. Nagy Dezső
Nemes Marcell *k.*
Dr. Neuberger Árpád *k.*
- 525 Özv. Neuberger Ignácné
Neumann Artur *k.*
Neumann Béla
Neumann Ferenc *k.*
Dr. Neumann Miksa
- 530 Neumann Samu *k.*
Neumann Sándor *k.*
Neumann Simon
Neumayer Fülöp
Neuser Márk
- 535 Neuwirth Rezső *k.*
Dr. Nyéki Károly
Ó-Budai chevra kadisa
Ó-Budai izr. hitközség
Ofner Fülöp
- 540 Dr. Oláh Dezső
Oppenheim Emil
Orsz. izr. tanítóegyesület
- V. Sas-utca 6.
V. Nádor-utca 3.
V. Rudolf-rakpart 3.
IV. Egyetem-tér 5.
VII. Erzsébet-körút 39.
V. Kárpát-utca 19.
V. Nádor-utca 3.
VI. Szondy-utca 9.
V. Váci-körút 60.
VI. Teréz-körút 6.
V. Vadász-utca 15.
V. Aulich-utca 8.
V. Bálvány-utca 19.
I. Lipótmező, elmeintézet
VI. Andrássy-út 31.
V. Széchenyi-utca 1.
VI. Városligeti fasor 28/c.
V. Pozsonyi-út 10.
V. Tőzsdepalota
VI. Andrássy-út 6.
V. Nádor-utca 7.
V. Erzsébet-tér 2.
V. Kálmán-utca 20.
V. Gizella-tér 4.
IV. Deák Ferenc-tér 1.
VI. Teréz-körút 42.
V. Lipót-körút 15.
VI. Hungária-út 75.
III. Lajos-utca 163.
III. Lajos-utca 163.
Gabonacsarnok.
V. Rudolf-rakpart 3.
V. Nádor-utca 6.
VII. Wesselényi-utca 44.

- Orsz. izr. tanítóképző int. *k.* VIII.Röck Szilárd-utca 26.
 Orsz. rabbiképző-int. VIII.Bérmocsis-utca 2.
 545 Pál Henrik V. Sas-utca 17.
 Pályi Oszkár V. Vigadó-tér 1.
 Palócz Gyula VII.Nefelejts-utca 63.
 Palóczy Lipót V. Széchenyi-utca 1.
 Dr. Pap Dávid *k.* V. Sas-utca 5.
 550 Dr. Patai József *k.* VI.Podmaniczky-utca 6.
 Dr. Patai Samu VII.Dohány-utca 42.
 Dr. Pátkai Dániel IV.Károly-körút 24.
 Paul Lipót V. Béla-utca 5.
 Pauncz Sándor V. Erzsébet-tér 4.
 555 Paunz Lajos V. Eötvös-utca 28.
 Dr. Paunz Sándor VI.Teréz-körút 1/a.
 Perényi Adolf I. Attila-utca 1.
 Pesti izr. hitk. fiárvaháza VI.Városligeti fasor
 Piek Ignác *k.* VI.Bulyovszky-utca 27.
 560 Pichler Lipót *k.* IV.Deák Ferenc-utca 16.
 Pintshof J. Mór V. József-tér 9.
 Platschek Vilmos IV.Központi városház.
 Plesz Mór V. Fürdő-utca 1.
 Phoenix irod. r. t. VII.Damjanich-utca 30
 565 Polgár Géza VI.Podmaniczky-utca 37.
 Polgár Jacques *k.* V. Báthory-utca 23.
 Polgári serfőző r. t. X.Kőbánya.
 Politzer Ignác *k.* X.Kőbányai-út 51.
 Politzer Sándor V. Aulich-utca 3—5.
 570 Politzer Sándor II. Nyúl-utca 4.
 Pollacsek Henrik *k.* VI.Szondy-utca 45.
 Pollacsek Jenő *k.* V. Széchenyi-utca 14.
 Poór Jakab V. Dorottya-utca 10.
 Poór Jenő *k.* V. Szemere-utca 7.
 575 Popper Hugó IV. Városház-utca 16.
 Popper Károly V. Nádor-utca 20.

- Popper Mór
 Dr. Porosz Mór
 lovag Posner Alfréd
 580 Dr. Preisach Izidor
 Preiser Miklós
 Rác Ferenc *k.*
 Rada Dezső *k.*
 Radnai Károly
 585 Dr. Radó Antal
 Radó Vilmos *k.*
 Ranschburg Gusztáv
 Dr. Ráskai Dezső
 Rechnitz Ödön
 590 Redő Ignác
 Reich Jenő
 Dr. Reich Miklós
 Reiner Bertalan *k.*
 Dr. Reiner Ede *k.*
 595 Reiner Miklós
 Reimann Lázár *k.*
 Reisz D. J.
 Reiter Lipót
 Dr. Renner Adolf
 600 Dr. Réthy Mór *k.*
 Réti Benő *k.*
 Révész Vilmos
 Richter Gedeon
 Dr. Richtmann Mózes
 605 Rigócz Zsigmond
 Robitsek Géza
 Rockenstein Sándor
 Roheim Károly és Fia *k.*
 Dr. Roheim Ödön *k.*
 610 Róna József
- VII. Wesselényi-utca 2.
 V. Váci-körút 64.
 VII. Csengery-utca 3.
 V. Bálvány-utca 13.
 V. Hitelbank.
 VI. Podmaniczky-utca 57.
 V. Dorottya-utca 10.
 V. Váci-körút 78.
 VII. Károly-körút 15.
 VI. Délibáb-utca 6.
 IV. Ferenciek-tere 2.
 IV. Városház-utca 3/5.
 V. Balaton-utca 16.
 IX. Tüzoltó-utca 8.
 V. Nádor-utca 20.
 IV. Múzeum-körút 2.
 V. Vigadó-tér 1.
 V. Arany János-utca 25.
 VII. Wesselényi-utca 4.
 V. Arany János-utca 25.
 V. Váci-út 2.
 V. Első Budapest. Gőzmalom
 VII. Valéro-utca 4.
 VII. Baross-tér 17.
 VII. Peterdi-utca 35.
 VI. Nyugoti p. u.
 IX. Üllői-út 105.
 VIII. Rökk Szilárd-utca 26.
 VII. Síp-utca 12.
 VII. Csányi-utca 5.
 II. Dékán-utca 3.
 V. Nádor-utca 20.
 V. Wahrmann-utca 5.
 VI. Szabó József-utca 12.

Rónai Gyula	VII. Károly-körút 3.
Dr. Rosenak Miksa	VI. Teréz-körút 25.
Rosenbaum Menyhért	VI. Szondy-utca 28.
Rosenberg Henrik	VII. Akácfa-utca 16.
⁶¹⁵ Rosenberg J. Oszkár	V. Csáky-utca 36.
Rosenfeld Ede <i>k.</i>	V. Lipót-körút 13.
Rosenfeld Félix	VI. Bajza-utca 30.
Bicskei Rosenfeld Henrik	VI. Teréz-körút 39.
Rosenfeld János <i>k.</i>	V. Lipót-körút 13.
⁶²⁰ Rosenzweig Mór <i>k.</i>	V. Géza-utca 7.
Roseth Gyula	VI. Kmetty-utca 14.
Rothberg Vilmos <i>k.</i>	V. Akadémia-utca 11.
Rothmiller Tivadar	V. Személynök-utca 23.
Dr. Rotter Henrik	VII. Király-utca 85.
⁶²⁵ Rózsa Béla <i>k.</i>	V. Arany János-utca 25.
Dr. Rózsavölgyi Manó	VI. Podmaniczky-utca 6.
Ruttkay-Rothauser M. <i>k.</i>	V. Mária Valéria-utca 12.
Salgó Izsó	V. Lipót-körút 17.
Dr. Salgó József	VIII. József-körút 3.
⁶³⁰ Salzberger József	X. Szent László-tér
Özv. Dr. Sámuel Lázárné	VI. Andrássy-út 2.
Sándor Fülöp <i>k.</i>	V. Szabadság-tér 5.
Sándor Géza	V. Vigadó-tér 1.
Sándor Pál <i>k.</i>	IV. Eskü-tér 5.
⁶³⁵ Szepesváraljai Sarbó Leó	V. Sas-utca 10.
Dr. Schæfer Zsigmond	VI. Teréz-körút 27.
Dr. Schächter Miksa <i>k.</i>	IV. Múzeum-körút 19.
Schanzer Béla <i>k.</i>	V. Dráva-utca 16.
Dr. Scheimann Emil <i>k.</i>	VI. Szerecsen-utca 41.
⁶⁴⁰ Dr. Schiller Zsigmond <i>k.</i>	V. Pester Lloyd.
Schillinger Sándor	V. Kádár-utca 8.
Schlanger Adolf <i>k.</i>	III. Lajos-utca 121.
Schlanger Ármin <i>k.</i>	III. Bécsi-út 9.
Schlesinger Ede	VIII. Népszínház-utca 38.

- 645 Schlesinger Gyula
 Schlesinger és Polakovits
 Schlesinger Sándor
 Schlichter Izidor *k.*
 Schmidl Ignác
- 650 Schöffler Bódog
 Schön Dávid *k.*
 Dr. Schön Lajos
 Schön Mór
 Schönfeld Ede *k.*
- 655 Dr. Schöntheil Mór
 Schrecker Izidor
 Dr. Schreyer Jakab
 Schulhof Gábor *k.*
 Schulhof Nándor *k.*
- 660 Ifj. Schultz József *k.*
 Schulz Vilmos
 Schweiger Imre
 Schweitzer Henrik
 Schweitzer József
- 665 Schwarz Adolf
 Schwarz Ernő
 Schwarz Gusztáv
 Dr. Schwarz József
 Schwarz Lipót
- 670 Schwarz Mór
 Schwarz Rudolf
 Dr. Schwarz Vilmos *k.*
 Dr. Sebestyén Károly *k.*
 Sebestyén Manó
- 675 Sebők József
 Seidler Vilmos
 Serényi Samu
 Sessler Zsigmond *k.*
- VIII. Nagyfuvaros-utca 27.
 V. Tőzsdepalota.
 I. Krisztina-körút 45.
 VI. Andrassy-út 23.
 V. Sas-utca 6.
 VII. Erzsébet-körút 39.
 VI. Nagy János-utca 10.
 X. Szent László-tér 11.
 VII. Damjanich-utca 44.
 VI. Vörösmarty-utca 42.
 X. Cserkesz-utca 9.
 V. Tükör-utca 2.
 V. Perczel Mór-utca 1.
 V. Vécsey-utca 5.
 VII. Izabella-tér 11.
 VI. Nagy János-utca 7.
 V. Nádor-utca 14.
 IV. Irányi-utca 18.
 VII. Thököly-út 49.
 VII. Aréna-út 19.
 V. Visegrádi-utca 12.
 VI. Szív-utca 18.
 IV. Gizella-tér 6.
 VII. Király-utca 41.
 V. Sas-utca 17.
 V. Báthory-utca 5.
 V. Kálmán-utca 13.
 VII. Rákóczi-út 30.
 VII. Izabella-utca 73.
 VIII. Hunyadi-utca 14.
 VI. Bajza-utca 44.
 V. Lipót-körút 22.
 IV. Eskü-tér 5.
 VI. Vörösmarty-utca 60.

- Dr. Sichermann Bernát
 680 Silbermann Pinkász
 Simon Béla *k.*
 Dr. Simon Izidor
 Boglári Simon Jakab
 Simon Miksa
 685 Singer Sándor
 Singer Vilmos
 Singer Zsigmond *k.*
 Sipos Henrik
 Soltész József
 690 Somló Gyula
 Somlyó Mór
 Sommer Ignác
 Somogyi Albert
 Dr. Somogyi Manó
 695 Dr. Sós Ernő
 Spitz Gyula
 Spitz Imre
 Spitz Márk *k.*
 Spitz Simon
 700 Spitzer József *k.*
 Spitzer Miksa
 Dr. Stadler Jakab *k.*
 Dr. Stamberger Salamon
 Dr. Stamberger Ferenc *k.*
 705 Stampfer Kálmán
 Dr. Stein Emil *k.*
 Stein Miklós
 Dr. Stein Miksa
 Steinberger Jakab
 710 Steiner Ármin
 Steiner Jenő
 Steiner Jónás
 V. Hitelbank.
 VII. Erzsébet-körút 15.
 V. Bálvány-utca 2.
 V. Nádor-utca 23.
 V. Nádor-utca 23.
 I. Kemenes-utca 12.
 VI. Andrássy-út 10.
 VI. Lehel-utca 17.
 V. Mária Valéria-utca 12.
 VI. Hajós-utca 32.
 VII. Jávor-utca 11/b.
 I. Logody-utca 33.
 V. Akadémia-u. 16.
 VI. Podmaniczky-utca 81.
 VI. Szabó József-utca 23.
 V. Alkotmány-utca 21.
 VIII. Rökk Szilárd-utca 26.
 V. Lipót-körút 19.
 V. Fürdő-utca 9.
 VI. Hajós-utca 25.
 VIII. Szigetvári-utca 28.
 IX. Czuczor-utca 4.
 VI. Gróf Zichy Jenő-u. 40.
 V. Vécsey-utca 5.
 V. Kálmán-utca 16.
 V. Erzsébet-tér 15.
 II. Fő-utca 11.
 IV. Koronaherceg-utca 5.
 VI. Vörösmarty-utca 36.
 VII. Rákóczi-út 38.
 V. Kárpát-utca 9.
 IX. Köztelek-utca 4.
 VI. Szív-utca 16.
 V. Vécsey-utca 4/b.

	Dr. Steiner Lajos	I. Albrecht-út 11.
	Steiner Marcell	VI. Bulyovszky-utca 16.
715	Steiner Sándor <i>k.</i>	V. Lipót-körút 4.
	Steinschneider Berthold	VII. Damjanich-utca 33.
	Stern Ábrahám <i>k.</i>	VIII. Népszínház-utca 27.
	Stern Alfréd	VI. Andrassy-út 24.
	Stern Béla <i>k.</i>	VII. Garay-utca 50.
720	Stern Gyula <i>k.</i>	VI. Andrassy-út 19.
	Stern Henrik	IX. Lónyay-utca 17.
	Dr. Stern Ignác	VII. Dohány-utca 92.
	Stern Izsó <i>k.</i>	IV. Deák Ferenc-utca 12.
	Stern Jenő	VI. Dessewffy-utca 1/3.
725	Stern József	III. Zichy-utca 7.
	Dr. Stern József <i>k.</i>	III. Lajos-utca 148.
	Dr. Stern Samu	VI. Andrassy-út 8.
	Stiffson Emil	VI. Andrassy-út 75.
	Stomfai Lajos <i>k.</i>	V. Jelzálog hitelbank.
730	Strasser Alfréd <i>k.</i>	VI. Munkácsy-utca 15.
	Dr. Strasser Imre	V. Nádor-utca 34.
	Strasser Miksa <i>k.</i>	IX. Lónyay-utca 33.
	Győrvári Strasser Rezső	VI. Teréz-körút 7.
	Strasser Vilmos	VIII. Csokonai-utca 12.
735	Dr. Stricker Mór	VI. Hajós-utca 25.
	Surányi Béla	VI. Városligeti-fasor 24.
	Surányi József	VI. Pesti Napló.
	Szabó Ármin	X. Kőbánya, Hölgy-utca 18.
	Szabó Jenő	VIII. Sándor-tér 4.
740	Szabó Rezső	V. Szabadság-tér 5.
	Dr. Szabolcsi Izidor	II. Margit-körút 40.
	Szabolcsi Miksa <i>k.</i>	VI. Lövölde-tér 2/a.
	Szalai Ödön	VII. Hernád-utca 15.
	Szántó Aladár	V. Nádor-utca 7.
745	Szász Béla	V. Széchényi-utca 2.
	Szegő Lajos	VI. Teréz-körút 40/42.

- Szekér Emil *k.*
 Székely Aladár
 ifj. Székely Ignác
 750 Székely Ignác
 Dr. Székely Miksa
 Székely Miksáné
 Székely Mór *k.*
 Székely Ottó
 755 Székely Simon
 Szemere Jenő *k.*
 Szende Fülöp *k.*
 Szende Lajos
 Dr. Szenes Zsigmond
 760 Szepes Béla
 Szilárd Károly *k.*
 Dr. Szili Adolf
 Dr. Szirmai Manó
 Nagysárosi Szirmai
 Oszkár
 765 Dr. Tauber Jakab
 Taubner Vilmos
 Tauszig Hugó *k.*
 Teichner Gyula *k.*
 Teles Ede *k.*
 770 Dr. Temesváry Rezső
 Tenzer Emil
 Timár Jenő
 Toch Samu
 Tolnai Gyula
 775 Dr. Tolnai László
 Tornyai Henrik
 Trebitsch Miksa
 Turóczy Sándor *k.*
- V. Nádor-utca 6.
 VIII. Mária Terézia-tér 1.
 V. Nagykorona-utca 32.
 V. Lipót-körút 22.
 VI. Liszt Ferenc-tér 6.
 VI. Teréz-körút 62.
 V. Arany János-utca 10.
 VII. Rákóczi-út 30.
 V. Báthory-utca 20.
 IV. Koronaherceg-utca 5.
 IV. Koronaherceg-utca 5.
 VI. Ó-utca 5.
 V. Váci-körút 60.
 V. Lipót-körút 13.
 IX. Soroksári-út 33.
 V. Sas-utca 6.
 VI. Hajós-utca 31.
 V. Perczel Mór-utca 2.
 VI. Dávid-utca 15.
 VI. Andrássy-út 33.
 VI. Szív-utca 11.
 V. Dorottya-utca 4.
 VI. Lendvai-utca 8.
 VII. Erzsébet-körút 32.
 V. Báthory-utca 8.
 VII. Nyár-utca 14.
 V. Nádor-utca 34.
 Leszámitoló bank fiók,
 Baross-tér.
 IV. Károly-körút 20.
 V. Berzenczei-utca 50.
 V. Mária Valéria-utca 14.
 V. Nádor-utca 14.

	Tyrnauer Samu	V. Lipót-körút 5.
780	Erényi Ullmann And. dr.	VI. Eötvös-utca 39.
	Erényi Ullmann Gyula	VI. Váci-körút 27.
	Ungár Miksa	V. Arany János-utca 34.
	Dr. Unger Bernát	V. Gresham-palota.
	Urbán Adolf <i>k.</i>	V. Sas-utca 1.
785	Urbán S. L.	V. Nádor-utca 17.
	Vadas Rezső <i>k.</i>	VII. Király-utca 11.
	Vágó László	VIII. Sándor-tér 4.
	Vári Dezső	V. Alkotmány-utca 18.
	Özv. Varjas Adolfné	V. Mérleg-utca 11.
790	Dr. Várkonyi Kálmán	VI. Nagymező-utca 19.
	Vasadi Gyula	VI. Podmaniczky-utca 43.
	Venetianer Mór <i>k.</i>	VI. Andrássy-út 6.
	Dr. Vermes Lajos	V. Országház-tér 4.
	Verő Henrik	VI. Andrássy-út 52.
795	Vértes Lajos <i>k.</i>	VI. Andrássy-út 41.
	Dr. Vidor Jenő	IV. Ferencz József-rkpt 27.
	Vidor József	VII. Király-utca 95.
	Dr. Virág Mór	V. Nádor-utca 30.
	Vitéz Gyula	X. Hölgy-utca 32.
800	Dr. Waldapfel János <i>k.</i>	I. Villányi-út 13.
	Waldner Mór <i>k.</i>	VII. Erzsébet-körút 53.
	Wahl Béla	V. Bálvány-utca 26.
	lovag Wechselmann Ign.	
	vakok intézete	VII. Mexicói-út 60.
	Weidinger Miksa	V. Nádor-utca 29.
805	Weidlinger Zsigmond	VIII. Nagyfuváros utca 3/a.
	Weiller Miksa <i>k.</i>	V. Bálvány-utca 4.
	Weiller Ottó <i>k.</i>	V. Bálvány-utca 4.
	Weimann Géza	V. Béla-utca 5.
	Weissmann Noé	II. Fő utca 12.
810	Weisz Bernát	VIII. Kenyérmező-utca 6.
	Weisz Emil	IX. Soroksári-út 10.

- Dr. Weisz Gyula
 Weisz Henrik
 Dr. Weisz Hugó
 815 Weisz Imre
 Dr. Weisz Jakab
 Weisz Lipót
 Dr. Weisz Miksa
 Dr. Weisz Mór
 820 Weisz L. Pál
 Weisz Tivadar
 Weiss Zsigmond
 Weiszberger Antónia
 Dr. Weiszbürg Gyula *k.*
 825 Dr. Wellesz Gyula *k.*
 Wellisch Hugó *k.*
 Wellisch Leó László
 Weitzenfeld Jakab
 Widder Henrik
 830 Widder Mór
 Wiener Mór
 Willheim Artur *k.*
 Wimmer Mór
 Wirth Kálmán
 835 Wittenberg Ignác
 Wix Dávid
 Wodianer Artur
 Dr. Wolf Vilmos
 Wolfner Gyula
 840 Wolfner József
 Wolfner József
 Wolfner Lajos
 Wolfner Tivadar
 Wollák Soma
 845 Wollner Fülöp *k.*
- X. Bánya-utca 4.
 V. Bálvány-utca 20.
 VI. Eötvös-utca 31.
 VI. Szív-utca 12.
 VI. Gróf Zichy Jenő-u. 10.
 X. Jászberényi-út 5.
 VI. Szondy-utca 22.
 X. Szent László-tér 19.
 VII. Síp-utca 25.
 V. Gorove-utca 3.
 V. Arany János-utca 34.
 I. Fehérvári-út 10.
 VII. Síp-utca 12.
 III. Óbuda, Izr. hitk. címén.
 VI. Király-utca 88.
 V. Nádor-utca 31.
 IV. Váci-utca 34.
 V. Arany János-utca 10.
 V. Váci-körút 72.
 I. Kemenes-utca 6.
 V. Nádor-utca 3.
 IX. Lónyay-utca 13/b.
 VII. Wesselényi-utca 44.
 I. Pálya-utca 1.
 V. Bálvány-utca 20.
 VI. Andrássy-út 121.
 VI. Eötvös-utca 24.
 VII. Károly-körút 3.
 VII. Károly-körút 3.
 VI. Andrássy-út 10.
 VII. Károly-körút 3.
 VII. Károly-körút 3.
 V. Akadémia-utca 6.
 VII. Erzsébet-körút 53.

Zádor Félix	V. Perczel Mór-utca 2.
Zala Adolf	V. Lipót-körút 13.
Dr. Zerkovitz Imre	V. Rudolf-rakpart 7.
Zinsenheim Zsigmond	V. Aulich-utca 5.
850 Zoltán Béla	V. Bank-utca 1.
Zwack Miksa	IX. Soroksári-utca 92.
Dr. Zsengeri Samu	VII. Kazinczy-utca 31.
Dr. Zsoldos Zsigmond	V. Váci-körút 54.

b) *Vidéki tagok.**Abádszalók.*

Gróf F. Gyula

*Abaujszántó.*855 Dr. Fóthi Adolf
Árje Ady*Abony.*860 Dr. Blumgrund Naftáli k.
Háy Mór
Dr. Hirn Márton
Izr. hitközség
Kopecki Armin
Pintér Gyula k.
Dr. Révész Géza
Richter Béla k.
865 Véli Miksa*Adony.*

Dr. Löwinger Sámuel k.

*Albertiirsa.*Levien Ferenc
Dr. Pflug Sándor k.
Tábor Gyula
870 Ulmer István*Alsólendva.*

Izr. hitközség

Alsósztrégova.

Freud Artur k.

Anarcs.

Diener Gyula

*Antalfalva.*875 Dr. Fischer Miksa
Dr. Klein Lipót*Annavölgy.*

Dr. Mosonyi Albert

Apátfalva.

Glück Béla
 Kalisch Mór
 Perlusz Jakab
 880 Stein Zsigmond

Apc.

Jungreis Samu k.

Apc-Zagyvaszántó.

Reinitz Béla k.

Arad.

Adler Andor
 Fraenkel S. József k.
 885 Funkelstein József
 végvári Neumann Dániel
 Reiniger A. S. k.
 Rónai János
 Singer Izraél
 890 Dr. Steinitzer Pál
 Dr. Vágvolgyi Lajos

Arad-Buttyin.

Grosz Péter

Aranyosmaróth.

Dr. Ardó Sándor
 Bernát Samu
 895 Engel Jenő
 Gerő József
 Dr. Perl Antal
 Pető Albert k.
 Pető Bertalan
 900 Dr. Weisz Zsigmond

Aranyosmeggyes.

Jeremiás Soma

Bácsalmás.

Rosenberg Emil

Baja.

Dr. Bruck Aurél
 Dr. Bruck Samu
 905 Chevra Kadisa
 Deutsch Mátyás
 Dr. Dömötör Kálmán
 Fischer Adolf
 Fleischmann Benő fiai
 910 Gonda Béla
 Grünhut Miksa
 Hesszer Gyula
 Izr. hitközség
 Izr. nőegylet
 915 Kaufmann Samu
 Krahl Ede
 Krausz Bernát
 Krausz Jakab
 Krausz Károly
 920 Kun Lajos k.
 Dr. Lemberger Ármin
 Lemberger Rezső
 Pollák Illés
 Dr. Rajk Aladár
 925 Ifj. Reich Vilmos
 Reich Zsigmond
 Reiter Jakab
 Dr. Rosenberg Samu
 Somogyi Emil

930 Somogyi Gyula
Schliesser Miksa
Spitzer Ármin
Szász Ottó
Weidinger Dezső
935 Weidinger Rezső

Balassagyarmat.

Dr. Biró Arnold
Felsenburg Gyula
Felsenburg Ödön
Dr. Grünbaum Aladár
940 Dr. Heks Sándor
Meissner József
Pollacsek Rezső
Dr. Révész Dezső k.
Weisz Arnold

Balatonszentgyörgy.

945 Dr. Várkonyi Jenő k.

Baranyamágocs.

Lebovits József

Barcánfalva.

Stössel Simon

Barcs.

Blum Dezső
Grünberger Péter k.

Barka.

950 Grünmann Arnold k.

Barossháza.
Poltzer Sándor

Bátyu.
Bálint Sándor
László Andor

Barsfüss.

Weisz Fülöp

Békéscsaba.

955 Kun Ede k.
Dr. Silberfeld Jakab
Schwarz Jónás és Fia k.
Wallerstein Mózes
Wallerstein S. Sámuel

Belényes.

960 Feinstejn Márton k.
Weinstejn Márk k.

Beregardó.

Klein Elek

Beregsurány.

Kuhn Samu

Beregszász.

Id. Bálint Sándor
965 Ifj. Bálint Sándor
Dr. Balkányi Jenő
Dr. Balkányi Gyula
Balkányi Ödön
Beregi Zsigmond

- 970 Berger Ignác
 Berkovits Jenő
 Blum Lajos
 Bornstein Adolf
 Dr. Elek Endre
 975 Farkas Jakab
 Fehér Emil
 Dr. Fehér Lajos
 Fischer Sámuel
 Fodor Albert
 980 Friedländer Miksa
 Dr. Friedmann Samu
 Fritsch Sándor
 Gara Miksa
 Goldglanz Pál
 985 Grünbaum Jenő
 Hauszmann Ármin
 Harmat Adolf
 Herskovits Lajos
 Izrael & Schönfeld
 990 Klein Elek
 Kasztor Sándor
 Katcz Jenő
 Katz Jakab
 Dr. Kálmán József
 995 Keszler Elek
 Dr. Kertész Ede
 Dr. Kertész Mór
 Dr. Klein Jenő
 Id. Klein Sámuel
 1000 Ifj. Klein Vilmos
 Kont Manó
 Króh Izsó
 Dr. Kroó Sándor
- Dr. László Béla
 1005 László Andor
 Löw Zoltán
 Dr. Lukács Ignác
 Dr. Mandel Emil
 Mandel Mór
 1010 Dr. Meisels Adolf
 Molnár Ernő
 Némethy Menyhért
 Dr. Neuwelt Andor
 Dr. Niedermann Jenő
 1015 Östreicher Samu
 Reichard Jenő
 Dr. Reismann Simon
 Richter Bertalan
 Roóz Sándor
 1020 Roth Ármin
 Róth Gábor
 Rubin Sámuel
 Dr. Schenk Adolf
 Schor Ernő
 1025 Schönfeld Izraél
 Schwarcz Ignác
 Ifj. Schwarcz Móric
 Schwarcz Vilmos
 Stark Lajos
 1030 Stern Salamon
 Dr. Toldy Zoltán
 Vértes Manó
 Vértes Simon
 Veiser Mihály
 1035 Weiszberger Lajos
 Weisz Farkas
 Weisz Ferenc

Weisz Ignác

Weisz Izsó

Borosjenő.

Karton Aladár

Dr. Mérő Samu *k.**Beszterce.*

1040 Dr. Biss Kornél

Dr. Scherf Izraél

Brassó.

Deutsch Ármin

1060 Einzig Bernát

Dr. Erdélyi Ferenc

Faragó Marcel

Farkas Mór

Fein Ármin

1045 Sonnenfeld Mór

Dr. Schönfeld Áron

1065 Gál Nándor

Goldfinger Adolf

Grosz Gyula

Goldsmann Miksa

Grossmann Gyula

1070 Kanczucker Adolf

Klein Sámuel

Dr. Mandl Adolf

Marer Arnold

Marer Benő *k.*

Berger Gyula

Nagy József

1075 Mátrai József

Mátyás József

Rosenfeld Dávid

Senensieb Herman

Singer Mór

1050 Herrmann Sándor *k.*

1080 Szabó Mihály

Tachauer Adolf

Bicske.

Freud Lajos

Bodrogszerdahely.

Guttman Mór

Bojcs.

Grossmann Samu

Bonyhád.

Fleischmann Lipót

Hirschmann testvérek

1055 Honig Albert

Müller Lipót

Breznóbánya.

Izr. hitközség

Buttyin.

Grosz Péter
Klein József

Buziás.

1085 Brasch Mór

Csaca.

Eichenwald József
Klappholz József
Ruffeisen Alajos

Csákova.

Dr. Kohn Rezső

Csáktornya.

1090 Heinrich M.
Mózes Bernát
Schwarz Jakab k.
Wollák Rezső

Csáklyó.

Mandel Rudolf

Csenger.

1095 Leichtmann Ignác

Csongrád.

Farkas Mór

Csurgó.

Izr. hitközség

Csurog.

Roth Jakab
Weisz Frigyes
1100 Weltmann Lipót k.

Csuz.

Honig Dávid

Cegléd.

Izr. hitközség
Izr. Betegsegélyző egyl.
Dr. Váradi Sámuel

Celldömölk.

1105 Rosenberger M. Miksa

Dárda.

Gellér Ottó
Keszler Gábor
Sidlauer Ignác

Datk.

Hirschhorn Lipót

Debrecen.

1110 Aufricht Alajos
Dr. Balázs Bertalan
Deutsch Ignác
Dr. Fejér Ferenc
Goldberger Adolf k.
1115 Dr. Gutfreund Sámuel
Hajnal Sámuel
Izr. hitközség
Izr. nőegylet

Izr. szentegylet
 1120 Krausz Vilmos
 Kohn Lipót
 Dr. Popper Mór
 Dr. Szántó Sámuel
 Weinstein Jakab

Dés.

1125 Friedlaender Gyula *k.*
 Gálócsi Samu
 Hirsch Vilmos
 Dr. Hollaender Samu
 Jerémiás és Rosenberg
 1130 Rosenberg Lajos
 Dr. Vajda Lipót
 Dr. Wettenstein Noé

Déva.

Blum Zsigmond
 Baum Mór
 1135 Deutsch Miksa
 Dr. Diósi Sámuel
 Hirsch Adolf
 Hirsch László
 Köves Andor
 1140 Laufer Arnold
 Laufer Miksa
 Dr. László Lázár
 Dr. Leitner Mihály
 Mannheim Ármin *k.*
 1145 Nussbaum Hermann
 Seiger Gottlibné
 Dr. Schulhof Zsigmond

Szirtes Henrik
 Werner Ignác

Déaványa.

1150 Berkovits D. Dezső
 Grünfeld Ignác

Dévényujfalu.

Kohn Sámuel
 Mittelmann M. és Társai

Dicsőszentmárton.

Dr. Erdős Izor

Dombrád.

1155 Dr. Diener Mór

Dombovár.

Reinitz Gábor
 Spitzer Sándor

Dunaföldvár.

Kovács Jenő *k.*

Dunaharaszti.

Pollák Jakab

Dunaszerdahely.

1160 Steiner Salamon

Ecseg

Gróf Sándor

Écska.

Braun Jakab
Dr. Messinger Károly

Edeleény.

Piltzer Bernát

Eger.

- 1165 Dr. Czigler Henrik
Özv. Greiner Arnoldné
Dr. Elek Oszkár
Ernst Ede
Dr. Heimler Ede
1170 Illés Béla
Kaufmann Alfréd
Mezei Dávid
Özv. Reich Ignácné
Rosner Jenő
1175 Dr. Schwarz Sándor
Dr. Schweiger L.
Weinberger Zsigmond

Endrőd.

Balázs Sámuel
Roth Lajos

Eperjes.

- 1180 Dr. Böhm Aladár
Chevra-Kadisa
Izr. hitközség
Dr. Neuwirth Zsigmond
Dr. Propper József k.
1185 Dr. Sonnenschein Simon

Érkisfalu.

Fischer Jenő

Érsekújvár.

Kurzweil Gáspár
Singer Lipót
Dr. Winter Mór

Erzsébetfalva.

- 1190 Graner Sándor
Izr. ifjúság önképzőköre
Orbán Béla k.
Dr. Pártos Henrik

Eszék.

- Friedmann Árpád
1195 Halász Sándor
Dr. Kohlbach Oszkár
Dr. Ungár Simon k.

Etyek.

Dr. Burger Simon

Facset.

- Izr. hitközség
1200 Wiener Vilmos

Fadd.

Grünwald Lajos

Fehérgyarmat.

Dr. Hunwald Izidor

Fehértemplom.
Löwy Jenő k.

1220 Thierfeld Henrik
Valentin Artur

Feketepusztá, u. p. Lepsény.
Lonkai Ármin

Fugyivásárhely.
Nussbaum Sámuel

Feketeváros.
1205 Dr. Gerő Adolf k.

Galgóc.
Dr. Herzog Jakab
Izr. Leányok egyesülete
1225 Izr. népiskola

Felsőireg.
Dr. Fehér Soma

Felsőpulya.
Dr. Sipos Leó

Gálszécs.
Dr. Goldberger Ignác
Dr. Rudali Izraél
Dr. Schwarz Ignác

Felsőszálláspatak.
Schlesinger Adolf

Garamkovácsi.
Steiner Kálmán

Felsővisó.
Elefánt Sándor k.
1210 Glanzmann Zsigmond k.
Hoffmann József
Dr. Lax Samu

Garamszentbenedek.
230 Dr. Krämer Béla
Wertheimer Izidor

Fiume.
Dr. Frank József
Hartmann József
1215 Kirz Adolf k.

Garamszentkereszt.
Izr. hitközség

Fogarás.
Domány Artur
Hirschhorn Frigyes
Dr. Kelemen Adolf k.
Rotschild Lipót

Gyergyóbékás.
Simon Márton

Gyergyószentmiklós.
Stein Elek k.

Gyergyótölgyes.
1235 Niszel Lőrinc

Gyimesközéplak.

- Goldschlag Osiás
 Grosz Soma k.
 Ringwald Márk
 Smilovits Jakab
 1240 Smilovits Márton
 Dr. Wassermann Simon

Gyoma.

- Breuer Lipót
 Hartenstein Ignác
 Kner Izidor
 1245 Messinger Mór

Gyöngyös.

- Bikur-Cholim egyesület
 Chevra Kadisa
 Feigl H. L.
 Izr. Jótékony Nőegyesület
 1250 Keresk. csarnok
 Klein Fülöp
 Kormos Mihály
 Maszkicedole Egyesület
 Statusquo Izr. Hitközség
 1255 Ormodi Adolf
 Péter Bertalan

Györke u. p. M.-Bód.

Alexander Simon

Győr.

- Chevra-Kadisa
 Dr. Erdély Jenő
 1260 Győr szabad kir. város

- Mauthner Henrik
 Markovits Albert
 Dr. Schwarcz Mór k.
 Szendrői Mór
 1265 Török Adolf

Gyula.

- Braun Mór
 Czinczár Adolf
 Czinczár Dezső
 Izr. hitközség
 1270 Dr. Kohn Mór
 Dr. Major Simon
 Reisner Béla
 Reisner Ede k.
 Schwimmer Adolf

Gyulafehérvár.

- 1275 Dr. Demény Henrik
 Klein Artur

Halászi.

- Dr. Léhner Jakab k.

Határújfalu.

- Neudorfer Izidor

Hátszeg.

- Antal Márton
 1280 Dr. Benedek Gyula
 Berger Mór
 Dr. Deák Lajos
 Dr. Steiner Vilmos
 Dr. Székely Dezső

1285 Dr. Vajna Farkas
Vajna Izsó

Hatvan.

Grün József
Löw Andor
Dr. Sammt Dezső

Héjőbába.

1290 Fried Miksa

Hernádgecse.

Glück Lajos

Hódmezővásárhely.

Dr. Arniszfeld Endre
Arniszfeld Sándor
Balla Sándor

1295 Feiner Mór
Izr. hitközség
Kiss Bertalan
Pollák Sándor
Seltmann Lajos k.

1800 Steiner L. József

Hosszúvölgypuszta.

Buchwalder Jónás

Högyész.

Engelmann Jenő
Goldschmied Ármin
Weisz J. Jenő

Igló.

1805 Izr. hitközség
Izr. iskolaszék
Izr. nőegylet
Krausz Áron
Dr. Lorber Adolf

1810 Löwy Mór k.
Pollák Simon
Rauchwerger Ármin
Rosenthal Vilmos
Dr. Schwarc Izsó

1815 Tiroler Ármin

Illava.

Ifj. Donáth Manó
Fischer Félix k.
Dr. Rosenthal Bertalan

Ipolyság.

Barok Ármin
1820 Schmiedl Zsigmond k.
Statusquo izr. hitközség
Szabados Oszkár
Dr. Vámos Béla

Ivándárda.

Láng Hermann

Izakonyha.

1825 Kaufmann Ignác k.

Izacsaszal.

Mandula Sándor

Jánoshalma.

Dr. Hollaender Adolf

Jánosháza.

Rosner Dezső

Jászberény.

Chevra-Kadisa

1880 Dr. Gyárfás Ferenc

Izr. Hitközség

Dr. Kálmán Ödön

Leitner Ármin

Dr. Moller Bernát

1885 Schatz Henrik

Steinbach Béla

Dr. Szivós Ferenc

Dr. Weisz István

Kalocsa.

Dr. Szántó Lajos

1840 Dr. Vértés Izsó

Wolf Mór

Kápolnás.

Taussig Sándor k.

Kaposvár.

Dr. Berger Sámuel

Fábián Miksa

1845 Dr. Herzog Manó k.

Izr. hitközség

Kemény Samu

Kapuvár.

Dr. Fränkl Illés

Rosenthal Ignác k.

1850 Steiner Zoltán

Winkler Andor

Karácsond.

Klein Aladár

Karánsebes.

Dr. Lóth Ernő

Lukács Ferenc

1855 Pető Leó k.

Dr. Roth Ernő

Wiener Gyula

Kassa.

Chevra Kadisa

Frisch Samu

1860 Izr. anyahitközség

Izr. Leányegyesület

Dr. Kircz Viktor k.

Dr. Klein József k.

Korach Hermann k.

Kecskemét.

1865 Feldmayer Ignác

Fischpán Mór

Dr. Fodor Sándor

Gross Simon

Izr. hitközség

1870 Kohn Gábor

Kovács Jenő

Keszthely.

- Beck Sándor
 Izr. hitközség
 Özv. Mandl Pálné
 1875 Neumark Ignác
 Dr. Schwarz Zsigmond

Kézsmárk.

- Hartmann Izidor
 Dr. Pollak Vilmos k.
 Dr. Teichner Lipót

Királyhelmeccz.

- 1880 Dr. Bródy Kálmán

Kisbér.

- Izr. hitközség
 Kohn Lipót
 Dr. Neumann Jákó

Kiskunlacháza.

- Bleier Ferenc

Kiskőrös.

- 1885 Gorócz Aladár

Kiskunhalas.

- Grosz Adolf
 Dr. Hofmeiszter Juda
 Hofmeister Mór

Kiskürtös.

- Weisz József

Kismarton.

- 1390 Fehér Mózés
 Id. Wolf Lipót
 Wolf Sándor

Kispest.

- Dr. Bände Zoltán
 Chevra-Kadisa
 1395 Herbacsek Bertalan

Kisporuba.

- Haas Adolf

Kisselmec.

- Löwinger Lajos

Kisszekeres.

- Fried Dezső

Kisterenne.

- Dr. Schönfeld Mór k.

Kisvárdá.

- 1400 Dr. Földes Mór
 Grosz Benjamin
 Kálmán Sándor
 Kereskedelmi Kör
 Molnár József
 1405 Radó Adolf
 Reismann Samu
 Széll Mihály k.
 Dr. Vadász Lipót
 Weisz Lajos
 1410 Zuckermann Bernát

Klekk.

Berger Ignác

Klopotiva. (Hunyad m.)

Mendl Mór

Kolozsvár.

Balassa Henrik

Bergner Mór

1415 Blumenfeld Simon

Burger Frigyes

Dr. Eisler Mátyás *k.*

Farkas Izsó

Dr. Farkas Mózes

1420 Dr. Fenyő Béla

Frankl Miksa

Gombos Benő

Dr. Haar Alfréd

Halász Jenő

1425 Hirsch József

Izr. nőegylet

Dr. Klug Lipót

Kun Bernát

Lasz Lázár *k.*

1430 Mestitz Ferenc

Dr. Mezei Sándor

Neuberger Zsigmond

Orth. izr. hitközség

Pollak Gaston

1435 Dr. Rosenberger Mór

Rosenfeld Mayer

Spitzer Mór

Sugár Fülöp

Szántó Bertalan

1440 Dr. Szántó Zoltán *k.*

Szenes Károly

Dr. Szirtes László

Török Sándor

Weisz Mór

1445 Wertheimer Samu

Özv. Wesztfried Antalné

Komárom.

Chevra-Kadisa

Fried Jenő

Izr. hitközség

1450 Milch Ármin *k.*Milch Dezső *k.**Körmend.*

Erlich N.

Grünbaum Béla

Izr. hitközség

Körmöcbánya.

1455 Izr. hitközség

Dr. Langfelder Adolf

Körösbökeny.

Künstler Andor

Köszeg.

Dr. Kopfstein Lipót

Dr. Wiener Márk

Kunbaja.

1460 Rosenberg Mátyás

Kunszentmárton.

Dr. Neuberger Márk
Schiffer Móric
Vértés Emil

Kunszentmiklós.

Biró Jenő

Lábod.

1465 Hermann Márkus k.

Lekence.

Dr. Balázs Lipót

Léva.

Izr. hitközség

Lippa.

Büchler Károly
Deutsch Dezső

1470 Dr. Dobos Ignác
Grosz József
Radó Pál
Dr. Steiner János
Schwarz János

Liptószentmiklós.

1475 Bacher Ármin
Gansl Ignác
Dr. Hertzka Gyula
Dr. Singer József
Stark Ármin

Liptóújvár.

1480 Bloch Mór

Losonc.

Dr. Barta Mór
Borsod - Miskolci gőz-
malom losonci és
hatvani gőzmalmai
Dr. Fischer József

Kirner József

1485 Klein Pál

Lederer Antal

Löwy Adolf és Fiai

Löwy Herman

Mühlstein Leó

1490 Rusznák Mór

Sternlicht Sámuel

Dr. Vajda Béla k.

Mucsinyi Wohl-Rumy
Adolf k.

Lugos.

Dr. Fényes József

1495 Izr. hitközség

Klein Sámuel

Dr. Lenke Manó

Dr. Rosenthal Gyula

Tyroler Emil k.

1500 Vértés Lajos

Mágocs.

Honig Dávid

Komlós Miklós

Dr. Stauber Hugó k.

Magyarkanizsa.

Dr. Rosenberg Ede k.

Makó.

- 1505 Dr. Adler Artúr
Chevra-Kadisa
Dr. Dózsa Lajos
Dr. Dózsa Sámuel
Dr. Dózsa Simon
1510 Ehrenfeld Bernát
Dr. Gonda József
Incze Sándor
Iritz Gyula
Izr. hitközség
1515 Dr. Kecskeméti Á. k.
Krausz A.
Mandl Zsigmond
Marosi Hermann
Neumann Zsigmond
1520 Pollak Sándor
Dr. Sas Bernát
Teltsch Adolf k.

Máramarossziget.

- Altmann Ferenc
Farkas Sámuel
1525 Fischer József
Gál Mór
Gergely Miklós
Dr. Grünwald Zsigmond
Harmat Jenő
1530 Dr. Heller Zsigmond
Holzmann Samu
Dr. Káhán Lázár
Dr. Klein Artur
Krausz Miklós
1535 Dr. Lax Manó

Oesterreicher Sámuel

- Porosz Ármin k.
Rózsa Lajos
Schnitz József
1540 Schöngut Sándor
Silberstein Emil
Szmuk Samu
Dr. Tauber Henrik
Dr. Vidor Géza
1545 Weisz Hugó

Margitta.

- Berger Béla
Berger Mór
Dr. Havas Imre
Dr. Krausz Gyula
1550 Vadász Jenő

Marosillye.

Kohn Jónás

Marosludas.

Dr. Havas Sándor

Marosvásárhely.

- Beregi Nátán
Betegsegélyző temetke-
zési egyesület
1555 Bretter Vilmos
Bürger Albert
Czitrom Oszkár
Farkas Izsák
Fekete Bernát
1560 Fekete Izsák

- Dr. Groszmann Rezső
Halász József *k.*
Kállai Adolf
Dr. Löwy Ferenc *k.*
1565 Mestitz Albert
Mestitz Henrik
Mestitz Mór *k.*
Milhoffer Pál
Révész Béla
1570 Vajda Zsigmond
- Málca.*
Dr. Roth Mihály
- Mátészalka.*
Klein Andor
- Mátyásföld.*
Frey József *k.*
- Medgyesegyháza.*
Klein Vilmos
1575 Zuckermann Izidor
- Mezőberény.*
Dr. Grünwald Dezső
Hubert Károly
Izr. hitközség
- Mezőcsát.*
Dr. Fűrész Viktor
- Mezőhegyes.*
1580 Auspitz Lajos
Bárány Dávid
- Mezőkászonny.*
Dr. Kiss Béla
Dr. Weltmann Sándor
- Mezőkövesd.*
Dr. Roth Dezső
- Mezőtelegd.*
1585 Barta Béla
- Mindszent.*
Izr. hitközség
- Miskolc.*
Baruch Gyula
Bródy Gyula
Chevra-Kadisa
1590 Dr. Dobos József
Dr. Fűrész Jenő
Izr. hitközség
Klopstock Lajos *k.*
Koós Samu
- 1595 Dr. Kőszegi Armand
Dr. Kürz Jakab
László Adolf *k.*
Dr. Pollacsek Vilmos
Dr. Rosenberg Márton
- 1600 Dr. Sidlauer Ármin
Schrecker S. L.
- Módos.*
Krausz Sándor Fiai
- Mohács.*
Blau Rezső

Dr. Flesch Ármin *k.*

- 1605 Halász Ármin
 Dr. Löwy Jakab
 Dr. Miskolczy Gyula
 Miskolczy Sándor
 Popper I. D.
 1610 Wolf Zsigmond

Mohol.

- Dr. Bálint Lipót
 Bloch Samu
 Horváth Emil
 König József
 1615 Mannheim Simon
 Dr. Ofner Jenő

Monor.

- Izr. hitközség
 Dr. Huppert Jakab
 Ker. Hitelbank

Mór.

- 1620 Büchler P. *k.*
 Dr. Heumann J. *k.*

Móricföld.

- Dr. Donáth József

Moson.

- Izr. hitközség

Mosonszolnok.

- Dr. Rainer Miksa *k.*

Munkács.

- 1625 Braun Sándor
 Dávid Ignác
 Dr. Denenfeld József
 Deutsch Béla
 Fisch Jenő
 1630 Dr. Fisch József
 Fischer Gyula
 Fried Ignác
 Dr. Fried Soma
 Fullmann Manó
 1635 Dr. Gergely Albert
 Gottesmann Sámuel
 Grünstein Mór
 Dr. Guth Menyhért
 Hoffenreich Ármin
 1640 Katona Jenő
 Dr. Katz Sándor
 Kohlbach Simon *k.*
 Kroó József
 Kroó József jogszigorló
 1645 Marmorstein Izidor
 Dr. Molnár Jákó
 Reiszmann Sámuel
 Rosenfeld Arnold
 Rosner Soma
 1650 Dr. Róth Izidor
 Saphir Albert
 Dr. Saphir Manó
 Saphir Nándor
 Dr. Spira Ármin
 1655 Schosberger B.
 Schlesinger Frigyes
 Dr. Schlesinger Frigy.-né

Strausz Lajos

Szántó Samu

1660 Taub Gyula

Tulipán József

Weinberger Benő

Weinberger Miksa

Wittmayer Jakab

1665 Zahler Ignác

*Nagyatád.*Dr. Borsodi József *k.*

Dr. Grünbaum Nátán

Ilkovics József *k.*Ilkovits Lipót *k.*

1670 Dr. Jelinek Ármin

Dr. Kommer Elek

Rotter Bernát

Wimmer Ignác

Nagyappony.

Hecht Jónás

Nagybecskerek.

1675 Friedmann Alfréd

Hiller László

Hirtenstein Márk

Izr. hitközség *k.*Dr. Klein Mór *k.*

1680 Mayer Henrik

Dr. Pollák Győző

Temmer Sándor *k.*

Lovag Weisz Izidor

Winter Fülöp

Nagybereg.

1685 Künsztler József

Nagybiccse.

Id. dr. Holzmann Lajos

Ifj. dr. Holzmann Lajos

Izr. hitközség

Sonnenfeld Gyula

1690 Schaechter Henrik

Dr. Weisz Arnold

Nagykanizsa.

Böhm Emil

Fleischner Miksa

Grünhut Henrik

1695 Heltai József

Hirschler Sándor

Dr. Miklós Dezső

Dr. Neumann Ede *k.*

Dr. Ollop Mór

1700 Singer József

Sommer Ignác

Stern Sándor

Stern Sándor

Weiser József

1705 Weisz Tivadar

Nagykároly.

Dr. Adler Adolf

Berger Ármin

Bing Mór

Csetényi Lajos

1710 Diamant Samu

Kaufmann Jenő

Singer Márton
Singer Mór

Nagykikinda.

- Abelsberg Lajos
1715 Adler Emil *k.*
Beck Sándor
Feigl Gusztáv
Frankl Jakab *k.*
Gubi Ármin
1720 Hajtás Lipót
Hönich Sándor
Izr. hitközség
Kálmán Géza
Kalmár Jenő
1725 Dr. Kácsér Zsigmond
Kolta Adolf
Molnár Károly
Dr. Müller Adolf
Pollacsek József
1730 Dr. Rosenstein Mór
Dr. Sebestyén Emil
Sporer Sándor
Dr. Wolf Lipót

Nagykörös.

- Dr. Dezső János
1785 Izr. hitközség
Dr. Révész Simon
Steiner Zsigmond
Szántó Gyula

Nagylak.

Benedict Jenő *k.*

Nagymihály.

- 1740 Brunn Mór
Friedmann Mihály *k.*
Dr. Fuchs Ignác
Dr. Glück Soma
Dr. Kállay József
1745 Schwarc Menyhért
Sterck Hermann
Dr. Widder Márk

Nagyráska.

Mandel Lipót

Nagysurány.

Grün Mór

Nagyszalonta.

- 1750 Dr. Barta Ferenc
Izr. hitközség
Kornstein Hermann
Sebestyén Sándor
Schreiber Izidor
1755 Weisz Márton

Nagyszentmiklós.

- Izr. hitközség
Dr. Gerstl Ignác
Jászai Vilmos *k.*
Ürményi Antal *k.*

Nagyszombat.

- 1760 Diamant Samu *k.*
Glaser Lajos *k.*
Dr. Juszth Ármin *k.*

- Schlesinger Hermann
 Stein Miksa
 1765 Winterberg Adolf *k.*
 Wolf Gyula
Nagyszöllős.
 Bányász Menyhért
 Guttmann Emanuel
 Dr. Kraemer Lipót
 1770 Rosner Adolf
 Rubin Salamon
Nagyvárad.
 Dr. Adorján Ármin
 Dr. Bárdos Imre
 Özv. Dr. Berkovits Fer.-né
 1775 Bihari Endre
 Farkas Izidor
 Fischer Sámuel
 Fényes Manó
 Fried Ferenc
 1780 Grünwald Jenő
 Dr. Kecskeméti Lipót *k.*
 Krausz Adolfné
 Dr. Kurlaender Ede
 Laendler Ferenc
 1785 Lakatos I. József
 Leitner Lázár
 Löwinger József
 Markovits Sándor
 May Sándor
 1790 Dr. Mihelfi Lajos
 Moskovits Farkas
 Nussbaum Gyula
 Dr. Perczel Adolf
- Reismann Mór
 1795 Dr. Rezső Mór
 Révész Sámuel
 Sonnenfeld Adolf
 Dr. Schiff Ernő
 Dr. Váli Péter
 1800 Vermes Kornél
 Wechsler Adolf *k.*
 Weisz Ernő
Nalác, u. p. Hátszeg.
 Deutsch Béla
Németujvár.
 Rosenberg Henrik
Nógrádecseg.
 1805 Gróf Sándor
 Dr. Zuckmann Mór
Nyírbátor.
 Mandel Béla
 Mandel Dezső
 Molnár Lajos
 1810 Dr. Róth Izsó
Nyíregyháza.
 Baruch Artur
 Dr. Bernstein Béla *k.*
 Britz Miksa
 Fábrián Ferenc
 1815 Dr. Friedlieber Mór
 Dr. Friedmann Ernő
 Führer Mihály

Dr. Guttmann Zsigmond

Glück Mór

1820 Geiger Béla

Dr. Haas Emil

Klár Gusztáv

Kun Mátyás

Kun Ármin

1825 Dr. Lakatos Imre

Lichtmann Dezső

Morgenstern Dezső

Rosenthal Ferenc

Rosenthal Gyula

1830 Silberstein Miklós

Stark Ignác

Statusquo izr. hitközség

Zoltán József

Nyírlövő.

Zuckermann Arnold

Nyirmaða.

1835 Stein Salamon

Nyitra.

Izr. leányegyesület

Izr. Népisk. tantestülete

Dr. Klein Dezső

Óbecse.

Fischer I. József

1840 Freund József k.

Izr. hitközség

Dr. Székely Ignác

Ófatak.

Schwarz Mór k.

Ógyalla.

Dr. Fóthi Sámuel k.

Oravica.

1845 Dr. Baumann Izsó

Belgrader József

Dr. Schmidl Dávid

Orosháza.

Dr. Fischer Artur

Singer Miksa

1850 Dr. Szarvas Jakab

Tafler Jakab

Orsova.

Fischl Sándor

Palánka.

Rosenstock Samu k.

Pancsova.

Blach Mór

1855 Dr. Graber László

Izr. hitközség

Izr. nőegylet

Dr. Weil Adolf

Pazdics.

Weinberger Jenő

Pápa.

1860 Blau Henrik
 Böhm Ignác
 Dr. Kende Ádám
 Dr. Löwy László
 Pápai Zsidó Deákok
 Egyesülete.

1865 Steinberger Lipót
 Wittmann Ignác

Párisháza,

u. p. Liptó-Szjelnic.
 Schwarz Jakab

Pécs.

Jánosi Engel József k.
 Dr. Jánosi Engel Róbert

1870 Dr. Fodor Ignác
 Fűchsl Arnold
 Goldberger József
 Dr. Greiner József
 Izr. iskola k.

1875 Klein Mihály
 Id. Krausz Béni
 Dr. Lóránt Lipót
 Dr. Perls Ármin k.
 Spitzer Jakab

1880 Dr. Stein Lajos
 Ullmann Mór k.
 Wertheim Jakab

Pécel.

Neubrunn Illés Ede

Péterréve.

Klein Artur

Petőszinnye.

1885 Weisz Vilmos

Pilis.

Bleyer Nátán
 Schwarz Samu k.

Pogányszentpéter.

Löwenstein Emil

Polgárdi.

Dr. Márkus Sámuel

Poroszka.

1890 Singer Lajos

Pozsony.

Hauer Miksa
 Dr. Löwinger Vilmos

Pöstyén.

Dr. Neuwirth Nándor

Prázsmár.

Farkas Mór

Privigyé.

1895 Freiberg Bernát
 Dr. Gömörö Zsigmond
 Dr. Weil Zsigmond

Puhó.

Dr. Beer Bernát
 Brichta Emil
 1900 Engel József
 Dr. Haas Lipót

Pusztagyála.

Deutsch Jenő

Pusztaforró, u. p. Tápiósáp.

Schwarz Pál

Pusztakerepec.

Friedmann Miksa

Pusztapátka.

1905 Pátkai József

Pusztatepke.

Wohl Sándor

Püspökladány.

Deési Rudolf

Rajka.

Dr. Trostler Mór k.

Ráckeve.

Berger Jakab

Rákoskeresztúr.

1910 Oroszlán Vilmos k.

Rákospalota.

Feith Gábor

Resica.

Izr. hitközség

Rimaszombat.

Dr. Weinberger Rezső

Romuli.

Singer Móric

Rozsnyó.

1915 Dr. Auerbach Lajos

Glatler Ignác

Ganzfried Géza

Hollaender Sándor

Roth Ernő

1920 Dr. Strausz Lipót

Dr. Tyroler Simon

Ruma.

Dr. Fischer Mór

Fried Izsó

Salgótarján.

Gerő Nándor k.

Sarkad.

1925 Boross Miksa k.

Pick Samu

Sándorfalva.

Dr. Gonda Mór

Schwarz Sámuel

Sárbogárd.

Engel Ármin

Sárvár.

- 1930 Deutsch Jenő
 Deutsch Miksa
 Dr. Eibenschütz Emil
 Fleischmann Simon
 Goldschmied József k.
 1935 Báró Hatvany-Deutsch
 Béla
 Heller Mór
 Kelemen Alfréd
 Krausz József
 Loránt Gyula
 1940 Plesch Károly
 Dr. Rácz Imre
 Schnabel Béla
 Schnabel S. Zsigmond
 Spiegel Jenő
 1945 Sulzbeck Henrik
 Winkler Elemér

Sátoraljauhely.

- Alexander Vilmos
 Brüll Miksa
 Dr. Buza Barna
 1950 Dr. Erényi Manó
 Dr. Fried Samu
 Dr. Friedmann Ármin
 Grünbaum Simon
 Haas Adolf
 1955 Haas Fülöp
 Haas Imre

Hirsch Albert

Kertész Ödön

Dr. Klein Károly

1960 Dr. Lichtenstein Jenő

Markovics Márkus

Neufeld József

Reichárd Ármin

Dr. Reichárd Salamon

1965 Schweiger Márkus

Dr. Székely Albert k.

Widder Gyula

Zimmer Adolf

Zimmer Henrik

Segesvár.

1970 Bretter Sámuel k.

Selmechánya.

Dr. Kapp József

Selyppáltelek.

Wohlstein Jakab

Sepsiszentgyörgy.

Venetianer Mór k.

Siklós.

Dr. Junger Mózes k.

1975 Dr. Sági Ernő

Spitzer Ede

Weisz Ignác

Simongát.

Kepes Ferenc

Siófok.

Heimann Rafael
1980 Dr. Ney József

Scheibner Félix
Schreiber Sándor
Weiner Dávid

Siómaros.

Braun Dávid

Stubnyafüredő.

2005 Dr. Milch Gyula

Soborsin.

Löwinger Samu

Sümev.

Dr. Gellért Samu
Dr. Pfeiffer Izsák
Izr. hitközség

Somogyapáti.

Özv. Honig M. Lipótné

*Szabadka.**Sopron.*

Bolgár Ignác
1985 Drózsa Alfréd
Fleischer József
Dr. Gross Sándor
Ifj. Hacker Lipót
Izr. hitközség
1990 Klein Sándor
Dr. Lukács Sándor
Dr. Müller József
Dr. Pollak Miksa k.
Dr. Rosenfeld Nátán
1995 Schwarz Géza
Dr. Schwarcz Ignác
Steiner Albert
Vogl Antal
Dr. Winkler Adolf

Dr. Barta Antal k.
2010 Fürst Béla k.
Dr. Geréb Mihály
Klein Géza
Kunetz Ignác
Kunetz Jakab
2015 Löbl Salamon
Reiter Károly
Rottmann Imre
Dr. Singer Bernát k.
Schaffer Adolf
2020 Dr. Tauszig Izsó
Dr. Vécsei Jenő
Dr. Wilhelm Adolf

Soroksár.

2000 Miklós Benő
Dr. Schäfer Adolf k.

Szabadszállás.

Heisler Márton k.
Vajna József k.

Szarvas.

2025 Dr. Déri Henrik

Dr. Fuks Béla

Grimm Mór

Dr. Reiszmann Adolf

Spiegel Ármin *k.*

2080 Dr. Szemző Gyula

Wolf Herman

*Szászrégen.*Farkas Márton *k.*

Dr. Schwarcz József

*Szászsebes.*Erdősi Baiersdorf Nánd. *k.*2085 Erdősi Baiersdorf Rich. *k.**Szatmár.*

Bárány Samu

Dr. Benedek József

Dr. Ehrenreich Lipót

Dr. Farkas Jenő

2040 Dr. Fekete Samu

Ifj. Freund Sámuel

Fuchs Bertalan

Hirsch Sándor

Dr. Jordán Sándor

2045 Klein Vilmos

Krassó Miksa *k.*

Cs. Mayer Károly

Cs. Mayer Sándor

Reiter Jakab

2050 Reiter Mór

Teitelbaum Hermann

Dr. Weisz Károly *k.**Szeged.*Beck Jenő *k.*Dr. Biedl Samu *k.*

2055 Borostyán Lajos

Csányi János

Deési Béla

Dr. Engel Mór

Dr. Goldschmidt György

2060 Izr. hitközség *k.*

Dr. Kompolti Ábrahám

Kovács Antal

Körmendy Henrik

Landesberg Mór

2065 Dr. Löw Immánuel *k.*

Dr. Löwinger Adolf

Várhelyi dr. Rósa Izsó *k.*

Spiegel Lajos

Szabados Ernő

2070 Taussig Ármin *k.*

Vas Károly

Wiener Fülöp

Székesfehérvár.

Basch Adolf

Bernstein Samu

2075 Braun Lajos

Chevra-Kadisa

Fenyves Jenő

Dr. Fürst Aladár *k.*

Dr. Holló Jenő

2080 Kálmán Sándor

Dr. Lukács Gyula

Melczer Jakab

Dr. Pataki Ármin

Pető Miksa
 2085 Dr. Steiner Jákó
 Dr. Steinherz Jakab k.
 Strauss Samu
 Takács Mór
 Ullmann Hugó
 2090 Vall. hitközség
 Virág Sándor k.
 Wertheimer Ármin k.

Szekszárd.

Dr. Gulyás József
 Leicht Lajos
 2095 Dr. Leopold Kornél
 Leopold Mihály
 Dr. Müller Ferenc
 Pirnitzer József és Fiai
 Dr. Rubinstein Mátyás
 2100 Schmideg Mór
 Wolf Henrik
 Dr. Zipser Jakab

Szentes.

Dr. Friedmann Gyula
 Izr. hitközség k.

Szentgál.

2105 Hamburger Nándor

Szentgotthárd.

Dr. Erdélyi Jenő

Szepesófalú.

Dr. Bottenstein Zsigm.

Dr. Klein Ignác k.
 Dr. Kornhauser Dezső k.
 2110 Dr. Schönfeld Lipót

Szerencs.

Dénes Rezső

Szigetvár.

Izr. hitközség

Szilásbalhás.

ifj. Deutsch Sándor

Szilágysomlyó.

Ábrahám Sándor
 2115 Ifj. Brüll Sámuel
 Dr. Keller Samu k.
 Dr. Purjesz Aladár
 Roska Vertán
 Dr. Székely Sándor
 2120 Dr. Szilágyi Sándor
 Weisz Salamon
 Wollner Albert

Szilfamajor.

Leopold Lajos k.

Szinyérváralja.

Gyarmati Sándor
 2125 Neumann Mór
 Dr. Somlyó Lajos
 Stern Mór

Szirák.

Mehr Miksa
 Dr. Vajda Mór

Szlatina.

2130 Nádor Henrik

Szolnok.

Adler Ignác

Béla Miklós

Dr. Deutsch Adolf

Fehér József

2135 Galambos Miklós

Gyárfás Béla

Hay Róza

Havas Lipót

Dr. Heves Kornél *k.*

2140 Holzer Vilmos

Izr. hitközség

Kalmár Miksa

Dr. Karczag Sándor

Kaiser Márton

2145 Klein Mór *k.*

Kovács Béla

Österreicher Lipót *k.*

Dr. Papp Illés

Polgár Simon

2150 Reich József

Schlesinger Zsigmond

Sebők Nándor

Szegő Adolf

Dr. Vámos Géza

2155 Zucker Imre

Szolyva.

Dr. Geiger Frigyes

Szombathely.

Dr. Dános Emil

Ifj. Deutsch Samu

Deutsch Ottó

2160 Feldmann Bódog

Fürst Dezső

Dr. Haimann Miksa

Dr. Horovitz József

Izr. iskola

2165 Kemény József

Láng Ignác

Iévai Samu

Mayer Lajos

Pintér Márton

2170 Rainer Ignác *k.*

Schönfeld Nándor

Schwartz Ignác *k.*Szegő Benő *k.*Dr. Viola Ödön *k.*

2175 Ifj. Weiner Mór

Wiesemann Mór *k.*

Wohl Lajos

Wolf Izsó

Zoltán Elek

Szucsány.

2180 Dr. Haáz Simon

Jellinek Bertalan

Klein Sándor

Porgés Adolf

Schulz Lajos

Tákos.

2185 Hegyi Zsigmond

Tamási.

Dr. Hirsch Sándor

Tápiógyörgye.

Györgyei Illés

Tapolca.

Izr. hitközség

Dr. Hoffmann László

2190 Pollák Béla

Pollákné Frisch Adél

Dr. Schönwald Károly

Tata.

Dr. Goldberger Izidor

Temerin.

Schossberger Simon

Temesvár.

2195 Dr. Bleyer Izsó

Buziási Eisenstaedter R.

Dr. Drechsler Miksa

Friedmann Manó

Gerstl Géza

2200 Dr. Günsz Áron

Gyárvárosi izr. hitközs.

Dr. Hajdu Frigyes

Dr. Kemény Gyula

Dr. Kovács Gyula

2205 Kunstaedter hirlapiroda

Lénárt Jakab

Neubauer Vilmos

Dr. Ozorai Lajos

Patek Lajos

2210 Popper Zsigmond

Dr. Pór Dezső

Dr. Rosenthal Mór

Dr. Singer Jakab k.

Verő Adolf

Tiszafüred.

2215 Dr. Békefi Lajos

Dr. Kiss Aladár

Wildmann Ignác

Tiszaörs.

Klein Sándor

Tiszaszentimre.

Braun Ernő

Tiszolc.

2220 Grünmann Ármin

Kohn Albert

Dr. Schwarz Márk

Tokaj.

Lazarovits Adolf

Neumann Albert

Toldipusztá.

2225 Margalit Alfréd

Tolna.

Krausz Béla

Topánfalva.

Dr. Lukács Izsó k.

Torda.

Lázár Mendel Simon
Mendel serfözde r. t.

Torontálvásárhely.

2230 Guttmann Vilmos k.

Trencsén.

Id. Donáth Manó
Héberképző-egyesület
Hoffmann Jenő
Dr. Lichtenstein Adolf

Trencsénteplic.

2235 Engel Károly
Dr. Szépházy Emil

Turjaremete.

Mermelstein Arnold

Turkeve.

Izr. Nőegylet

Turnicska.

Bader Manó

Turócszentmárton.

2240 Büchler Hermann
Roth Ignác
Vértes Ede
Dr. Weiszkopf Artur

Tustya.

Berger Márton

Ujkécske.

2245 Bloch Márton
Epstein Gyula
Izr. hitközség
Id. Oppenheim Adolf

Ujpest.

Dr. Altver József
2250 Aschner Lipót
Bak József
Barta Manó
Dr. Boros Mór
Brenner Márton
2255 Deutsch Béla
Ehrenwald László
Dr. Elek Pál
Dr. Fadgyas Gyula
Feldmann József
2260 Fischman Miksa
Földes Ármin
Földes István
Frey Gusztáv
Dr. Führer Simon k.
2265 Grünbaum Vilmos
Hévizgyörki dr. Héder-
váry Sámuel
Dr. Holló Artur
Inczédi Gyula
Izr. hitközség
2270 Kalmár Károly
Kalmár Sándor
Dr. Kálmán Ödön
Kepes Ferenc
Dr. Kiss Sándor

2275 Klein Ignác

Dr. Kohlmann J. Gyula

Laufer József

Lichtenstein Lipót

Dr. Lichtmann Mór

2280 Löwy Ernő

Meitner Miklós

Nasser Samu

Dr. Oszmann Mór

Pintér József

2285 Schwarcz Ignác

Schwarcz Jakab

Székely Miksa

Szemere Ernő

Vágó Miksa

2290 Veisz Zoltán

Dr. Venetianer Lajos k.

Weisz Mór

Ujverbász.

Hirschl Manó

Sziklai Albert

Ujvidék.

2295 Ernst Bernát k.

Feldmann József

Dr. Freund Ede

Dr. Gál Ödön

Izr. hitközség

2300 Dr. Kovács Bódog

Dr. Kubinyi Károly

Dr. Lustig Nándor

Roth Vilmos k.

Teubner János

Ungvár.

2305 Braunfeld Mór

Friedmann Mayer

Horovitz Mór

Lendvai Aladár

Mérő Vilmos

2310 Dr. Rein Artur

Dr. Reismann Henrik

Rozgonyi József

Dr. Sajó Elek

Ungvári izr. iskola tan-
testülete*Üllő.*

2315 Simonfi Jakab

Vác.

Biel Jenő

Chevra Kadisa

Deutsch Gábor k.

Izr. hitközség

2320 Kemény Bertalan

Dr. Lengyel Soma

Reismann Gyula

Dr. Révész Béla

Dr. Oberländer József

2325 Weiner Ignác

Vágbeszterce.

Dr. Waldapfel Leó

Vágszállás.

Schlesinger József

Vágújhely.

Dr. Füredi Lipót

Izr. alreáliskola

2330 Izr. hitközség
Dr. Sonnenfeld Bernát

Valkáz.

Weinreb Márk

Varannó.

Blum Sándor

Cséri Hermann

2335 Dr. Kasztriner László
Landesmann Mór
Dr. Mandel Gyula
Dr. Simonovits Ignác
Dr. Török Vilmos

Váralja, u. p. Hátszeg.

2340 Weil Dávid

Vecsés.

Herbacsek Vilmos k.

Verebély.

Fischer Miksa

Dr. Groszmann Henrik

Versec.

Izr. hitközség

2345 Dr. Oppenheim Ármin
Dr. Szidon Adolf

Veszprém.

Deutsch Izidor

Izr. hitközség

Dr. Hoffer Ármin

2350 Dr. Spitzer Mór

Villány.

Bader Samu

Zalaegerszeg.

Dr. Kaiser Emil k.

Zámoly.

Vogl Sándor

Zalalövő.

Justus Izidor

Zenta.

2355 Dr. Flesch Jenő

Zilah.

Feiner Jakab

Fried Dezső k.

Gerő Antal

Jakab Lajos

2360 Jakabfi Izsák

Porjesz L. Lajos

Ressler Adolf

Zimony.

Deutsch Avram k.

Mandel Ignác k.

2370 Polgár Gábor k.

Reisz Gyula k.

Dr. Urbach Henrik k.

Znióváralja.

Wagner Artur

Zólyomlőpcse.

Dr. Szilárd Frigyes

Zombor.

2375 Bachrach Mátyás

Bruck Ármin

Dr. Fischer Mihály k.

Zsablya.

Fischer M. Jakab

Zsarnócza.

Herczka Zsigmond

2380 Izr. iskola

Zsolna.

Grün Gyula

Izr. hitközség

Dr. Klein Emil

Roth Jakab

2385 Dr. Schlesinger Emil

Zsombolya.

Ifj. Schlesinger Dávid

Schlesinger Dezső

c) *Külföldi tagok.**Bécs.*

Deutsch Zsigmond

IX. Pramergasse 10.

Harczos Ignác k.

Untere Viaduktg. 35.

2390 Prof. dr. S. Krausz

Ferdinandstrasse 23.

Rosenberg Hermanné k.

IX. Glasergasse 10.

Bród Sz/m.

Brauner Ferdinánd

Csernovitz.

Politzer Izsó

Dr. Rosenfeld József k.

Dolnja-Tuzla.

2395 Brémer Dezső

Domány Hermann k.

Hamburg.

Bergl Louis

Mittelweg 14.

Dr. Leimdörfer Dávid

Morweidestr. 5.

Jeruzsálem.

Dr. Grünhut Lázár

Karlsbad.

2400 Dr. Ziegler Ignác

Prossnitz.

Dr. Goldschmied Lipót

Sarajevo.

Dr. Fischer József k.

Dr. Gerő Sámuel

Öst.-Ung. Cultusgem.

2405 Serelmann Ede

Stux Géza

Összefoglaló kimutatás.

Alapító tag	21
Pártfogó «	13
Pártoló «	63
Rendes «	Budapesten	853
«	« vidéken	1534
«	« külföldön	19 2406
		<u>2503</u>

Megjegyzések:

T. tagtársainkat felkérjük, hogy előforduló lakásváltozásokat bejelenteni sziveskedjenek, nehogy a tagilletmények szétküldésénél fennakadás történjék.

A «k» betű a név mellett azt jelenti, hogy az illető tag a tagsági díjjal együtt a 2 kor. 40 fillér kötési illetéket is megfizette és így tagilletményét bekötve kapja.

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1913. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5673 Tébéth 22.
- 4 Sz. Váéra
- 9 **Sebát** újholdja
- 11 Sz. Bó
- 18 Sz. Besallách
- 23 Sebát 15.
- 25 Sz. Jithró

Február.

- 1 Sz. Mispátim
- 7 **Adár** újholdja
- 8 Sz. Terúma
Újhold 2. napja
- 15 Sz. Tecavvé
- 21 Kis Púrim
- 22 Sz. Ki-thisszá

Március.

- 1 Sz. Vajjakhél
- 8 Sz. Pekúdé
Sekálim
- 9 **Adár séni** újholdja
- 10 Újhold 2. napja
- 15 Sz. Vajjikrá
- 20 Eszter bõjtje
- 22 Sz. Cáv
Zákhór
- 23 *Púrim*
- 24 Súsán Púrim
- 29 Sz. Semíni
Pára

Április.

- 5 Sz. Tazría
Hachódes
- 8 **Niszán** újholdja
- 12 Sz. Mecóra
- 19 Sz. Ácharé
Sabbath Haggádól
- 21 Pészach előestéje
- 22 **Pészach** 1. napja
- 24 **Pészach** 2. napja
- 26 Sz. Chól Hammóéd
- 28 **Pészach** 7. napja
- 29 **Pészach** 8. napja

Május.

- 3 Sz. Kedósim
- 7 **Ijjár** újholdja
- 8 Újhold 2. napja
- 10 Sz. Emór
- 17 Sz. Behár
- 24 Sz. Bechukkótháj
- 25 Ómer 33. napja
- 31 Sz. Bemidbár

Junius.

- 6 **Sziván** újholdja
- 7 Sz. Nászó
- 10 Sábúóth előestéje
- 11 **Sábúóth** 1. napja
- 12 **Sábúóth** 2. napja
- 14 Sz. Behaalóthekká
- 21 Sz. Selách
- 28 Sz. Kórach

Julius.

- 5 Sz. Chukkath
Tammúz újholdja
 6 Újhold 2. napja
 12 Sz. Bálák
 14 Sz. Pínechász
 22 Tammúz 17. böjtje
 26 Sz. Mattóth

Augusztus.

- 2 Sz. Masszeé
 4 **Áb** újholdja
 9 Sz. Debárim. Chazón
 12 **Áb** 9. böjtje
 16 Sz. Váethchannán
 18 **Áb** 15.
 23 Sz. Ékeb
 30 Sz. Reé

Szeptember.

- 2 **Elúl** újholdja
 3 Újhold 2. napja
 6 Sz. Sófetim
 13 Sz. Kí-thécé
 20 Sz. Kí-thábó
 27 Sz. Niccábim-Vajjélekh
 28 Szelichóth 1. napja

Október.

- 1 Rós-Hassána előestéje
 2 **Rós-Hassána** 1. napja
5674 Tisri 1.
 3 **Rós-Hassána** 2. napja

- 4 Sz. Háazínú. Súbá
 5 Gedalja böjtje
 10 Jóm Kippúr előestéje
 11 **Jóm Kippúr**
 15 Szukkóth előestéje
 16 **Szukkóth** 1. napja
 17 **Szukkóth** 2. napja
 18 Sz. Chól-Hammóed
 22 Hósána rabba
 23 **Seminí acéreth**
 24 **Szimchath** tóra
 25 Sz. Berésith

November.

- 1 Sz. Nóach
Marchesván újholdja
 8 Sz. Lekh-lekhá
 15 Sz. Vajjérá
 22 Sz. Chajjé-Szára
 29 Sz. Tóledóth
 30 **Kiszlév** újholdja

December.

- 6 Sz. Vajjécé
 13 Sz. Vajjislach
 20 Sz. Vajjéseb
 24 **Chanukka** 1. napja
 27 Sz. Mikkéc
 29 **Tébéth** újholdja
 30 Újhold 2. napja
 31 Chanukka 8. napja

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	<i>Lap</i>
<i>Dr. Heller Bernát, Eötvös József báró</i>	7
<i>Dr. Sonnenfeld Zsigmond, Egy nép újjászületése</i>	56
<i>Lenkei Henrik, Salamon és Jób</i>	66
<i>Dr. Kecskeméti Ármin, Asztrológia a talmudban</i>	70
<i>Dr. Barta Mór, Bibliai kifejezések és közmondások a magyarban</i>	87
<i>Szegő Arnold, Az énekek énekéből</i>	106
<i>Dr. Neumann Ede, Philippson Lajos</i>	112
<i>Feleki Sándor, Falumból</i>	143
<i>Mandl Bernát, Egy magyar zsidó orvos Németországban</i>	145
<i>Radó István, Zsidó vonatkozások Mikszáth műveiben</i> ...	166
<i>Dr. Mezey Sándor, Ágai Adolfról</i>	195
<i>Dr. Steinherz Jakabné, Fekete országból</i>	206
<i>Dr. Bolyár Mózes, Az áruló</i>	223
<i>Balla Ignác, Péntek este</i>	232
<i>Lakatos Lajos, Egy zsidó ifjusági folyóiratról</i>	236
<i>Dr. Goldberger Izidor, Száz évvel ezelőtt</i>	249
<i>Kiss Arnold, Én, te</i>	258
<i>Dr. Guttmann Mihály, Idegen népek és kulturák a talmudban</i>	259
<i>Dr. Fabó Bertalan, A pozsonyi gyászos husvét</i>	276
<i>Dr. Rubinstein Mátyás, Emlékezés Leopold Sándorra</i> ...	280
<i>Dr. Diamant Gyula, A zsidók története Horvátországban</i>	289
<i>Dr. Harmos Sándor, A szombatos imakönyv névtelen írója</i>	333

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

	<i>Lap</i>
I. <i>Báró Hatvany József</i> elnöki megnyitója	347
II. <i>Bánóczy József</i> titkári jelentése	348
III. Pályakérdések	351
IV. Bizottsági jelentések	352
V. Jelentés a magyar zsidó Múzeumról	356
VI. Zárszámadás és költségvetés	362
VII. A Társulat alapszabályaiból	364
VIII. A Társulat képvisellete	366
IX. Állandó bizottságok	371
X. A Társulat kiadványai	373
XI. A Társulat tagjai	376
Izraelita naptár az 1913. polgári év számára	439
